

8446

**THE
LIFE OF NAPOLEAN BONAPARTE**

BY

CHUNILAL BAPUJI MODI

Author of Robinson Crusoe, the French Revolution, Life of

Alexander the Great, Peter the Great

&c. &c.

*Registered for Copy-right under Government
of India's Act XXV of 1867.*

SURAT

Gujerat Standard Press.

1891.

Price Rs. 1-4-0.

(All rights reserved.)

૪૫૫૭

નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર.

ફેટલાએક ગ્રંથો ઉપરથી રચનાર

યુનીલાલ બાપુજી મોદી.

રાબિન્સન ક્રૂઝો, ક્રાન્સની રાજ્યક્રાંતિ, સિકંદરનામું
અને પ્રતાપી પિટર ધત્યાદિ પુસ્તકનો કર્તા.

દાહોરો.

વંશ તણી ટાચે ચઢી, બે શોભે બળવાન;
દેવાલય ઉપર ધન, કે શરો મતિમાન.

ઉપર.

(સને ૧૮૬૭ના ૨૫ મા આગસ્ટ પ્રમાણે સર્વ હક રાખ્યા છે)

સુરત ગુજરાત સ્ટાન્ડર્ડ પ્રેસ.

સને ૧૮૯૧.

કિંમત ૧૧ રૂપિયો.

સુરત: ગુજરાત સ્ટાન્ડર્ડ પ્રેસમાં
હોદ્દામજલ જમશેદજીએ છાપ્યું.

नेपोलियन बानापाई.

પ્રસ્તાવના.

ઈંગ્રેજ ભાષાની લિપીમાં એક અક્ષરના અનેક ઉચ્ચાર કરે છે, એક-જ ઉચ્ચાર અનેક અક્ષરોથી દેખાડે છે, કેટલાક શબ્દોમાં કંઈ અક્ષર મુગ્ધ હોય છે, એટલે તે કાગળ ઉપર માત્ર લખવાના, પણ બોલતી વેળા તેના ઉચ્ચાર થતા નથી, એવી માયાકૃત હોવાને લીધે યુરોપખંડના પુરુષોનાં તથા સ્ત્રીના વર્ગોના વિશેષ નામો ગૂજરાતી ભાષામાં લખતી વખત સંશય કલ્પન થાય છે. તે બાબત કેટલાક કહે છે કે, લખેલા શબ્દો ઉપરથી ઉચ્ચાર થાય, તે ગૂજરાતી ભાષામાં લખવો. અને કેટલાક કહે છે કે તે તરફના લોકો વાતચિત કરતાં જે ઉચ્ચાર કરતા હોય, તેમ લખવા. આ બંનેમાંથી એકમત સર્વાંશે કબૂલ રાખી શકાય એમ નથી. કારણ લખેલા અક્ષરોના ઉચ્ચાર થાય, તે પ્રમાણે ગૂજરાતીમાં શબ્દ લખવો, તો મૂળ ઉચ્ચારથી ખીલકણ ઊલટો ઉચ્ચાર થઈને કોઈ વાર તો તે ધણોજ કર્ણકૂટો થાય. તેમજ તેણી મેરના લોકોના ભાષણ સંપ્રદાય પ્રમાણે ગૂજરાતી શબ્દ લખવાની અઠગ્ય છે. કેમકે ત્યાં પણ દેશ ભેદથી અને પ્રાંત ભેદથી એકજ શબ્દના અનેક ઉચ્ચાર થાય છે, એમ તે તરફના લોકોનું કહેવું છે. એને લીધે ઉપરના બંને મતો ગૂજરાતી ગ્રંથકારો કબૂલ રાખીને આજ સૂધી લખતા આવ્યા છે. તેમ આગળે પણ કરીએ છીએ. માત્ર ગૂજરાતી ભાષાભિન્ન વાંચનારાએ એવા પ્રકારના નામનો એક માણસ હતો, એમ માનીને ચક્રાવર્તુ વેતેમએ, એ સિવાય મૂળ નામનો ખરો ઉચ્ચાર જાણવાનો ખીજો માર્ગ નથી. ઈંગ્રેજ પુસ્તકોમાં પણ એવોજ ધુટાળો છે. હિંદુસ્તાન, ગ્રીસ, ઇટાલી, ચીન, વગેરે દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપર ઈંગ્રેજોમાં ઘણા ગ્રંથો થયા છે, તેમાં ગ્રંથકારની મરજી પ્રમાણે એકજ વિશેષ નામ અનેક પ્રકારે લખેલાં જણાય છે. તેણે કરીને તે શબ્દનો મૂળ ઉચ્ચાર શો થાય છે, તેનો નિવેડો થતો નથી. આ વાતનો ઉપાય ન હોવાથી એ નામનો એક માણસ હતો એમ સમજીને વાંચનાર ચક્રાવી લે છે.

આ પુસ્તકનો મુખ્ય આધાર ઈંગ્રેજોમાં ‘લાકહાર્ટ’ લખેલા નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર, ઉપર રાખીને મરેડીમાં રચાયેલા જોર્જિંગ શંકર શાસ્ત્રી

બાંધેલા પુસ્તકનો છે, પણ તેની સાથે તે મુળ ઇંગ્રેજી પુસ્તક તથા એક
ખીન્દુ એજ બાબત ઉપર લખાયેલું ઇંગ્રેજી પુસ્તક અને મરઠીમાં લખેલો
હરી કૃશ્ણનો ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ ભાગ બીજો એ પુસ્તકો સાથે રાખી-
ને આ પુસ્તક લખ્યું છે. તેથી અમારા વાંચનારાઓનાં મન રાજી થઈને
કંઈ મુલ્ય મહત્ત્વ થાય એમ મારી જગત્કર્તા પરમેશ્વરને પ્રાર્થના છે.

સરત ખપારીઆ ચક્રો, ચેત્ર સુદ ૧

શ્રવણ સંવત ૧૯૪૭.

ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧ ભો.

ઉપોદ્ધાત ૪૫...૧-૩

ભાગ ૨ ભો.

જન્મ, બાળપણ, વિધાબ્રાત્રી, લગ્નરી ચાકરીમાં દાખલ થવું...૩-૧૦

ભાગ ૩ ભો.

શાન્ત દેશ માંહેલી ઉપસપાચક ૧૦-૩૫

ભાગ ૪ થો.

કાલિકા બેઠમાં લગાઇ ઉપર જવું, દુલોમાં દેખાડેલું પરાક્રમ, કેદ પ-
ગડું, કેદખાનાની સિધ્ધિ, તેમાંથી છુટા થવું, એની દરિદ્રતા, પારિસ માંહેલું
ખંડ, ફરીથી લગ્નરી ચાકરીમાં દાખલ થવું, નેતેશ્વરન, છટાલી દેશમાં
જવું ૩૬-૪૨

ભાગ ૫ ભો.

લગ્નરને ઉત્તેજન આપવા માટે કરેલું બાણજી. દુશ્મન ઉપર હુમલો
કરવાની તદ્દખીર, રસ્તો પસંદ કરવાની ચતુરાઇ, દુશ્મનની હાર, વર્મસર
સાથે ફરીથી લગાઇ, આશ્વિન લોકોની હાર, તેની તથા પીળાં છટાલી
દેશના સંસ્થાનો સાથેના કાલકરાર, લોંબી આઝાદી, ખડકી મિત્રો અને
પુતળાં, ઉદારતા, રાજ્યાધિકારીઓના તોર, ખોરીન... .. ૪૨-૫૫

ભાગ ૬ થો.

આશ્વિન સાથે કાલકરાર, શાન્તતા રાજ્યાધિકારીઓને લાભેનો પાક,
નેતેશ્વરનનું પ્રકાશમાં આપવું, રાજાઓને મેલોલિખતનું જવું, પારિસમાં તેલું
જવું, ભૂં તે વેળાએ થયેલો સમરજી, ઉત્તર ઉપર રાજરી કરવાનો વિચાર-
ર, મિલર ઉપર રાજરી કરવા માટે દુલોમાં તેવરી... .. ૫૫-૬૨

ભાગ ૭ મો.

ફ્રાન્સને કિનારેથી વહાણોનું ઉપડવું, મિસર દેશમાં ફ્રેન્ચોનું ૧૫મ થવું, અલેક્ઝાંદ્રિયા (સિકંદરિયા) શહેર લીધું, ત્યાંની પ્રજા સાથે નેપોલિયનની વર્તણૂક, કેરો તરફ નેપોલિયનનું જવું, ફ્રેન્ચોની દુર્દશા, મુસલમાનોને કે વિગ્રહ, પિરામિડ આગળની લડાઈ, મુસલમાનોની હાર, કેરો ફ્રેન્ચોએ લીધું, અયુધીર આગળની લડાઈ, ફ્રેન્ચોની હાર, મિસર દેશની રાજ્ય વ્યવસ્થા, નેપોલિયનનું લાલ સમુદ્ર તરફ જવું, ત્યાંથી તેણે હિંદુસ્તાનના ત્રીપ્ત સુસતાન ઉપર કાગળ મોકલ્યો, સિરિયા દેશ ઉપર હુમલો, ગાઝા શહેર લીધું, ભદ્રાની લડાઈ, તે ડેકાણીની કતલ, એક્કરની હાર, કેરો તરફ પાછું વળવું, અયુધીર આગળની મોટી લડાઈ, નેપોલિયન પાછો ફ્રાન્સ ગયો.

૬૨-૭૫

ભાગ ૮ મો.

પારિસમાં નેપોલિયનનો સત્કાર, જોસેફાઈન, રાજ્ય કારભારમાં હાથ લેવું, પ્રજાસત્તાક રાજ્યની આખર, નેપોલિયને કરેલો ઉત્તમ રાજ્ય અંદોળસ્ત.

૭૫-૮૬

ભાગ ૯ મો.

ઇંગ્લાંડના રાજા ઉપર નેપોલિયને લખેલો પત્ર અને તેનો જવાબ, ફરીથી આલ્બિયા ને કે વિગ્રહ, આલ્પ્સ પર્વતમાંથી જવું, આલિસ્ત્રોન તથા સેન્ટ યાર્ગ વગેરે ડેકાણે આલ્બિયન લોકોની હાર, બોર્બોન વંશના પુરુષોની ખટપટ, નેપોલિયનને મારી નાખવાનો જાહેરાત લોકોનો ધાંટ, નેપોલિયનની રાજ્ય ૫૬ ધારણ કરવાની ખટપટ, આલ્બિયા ને કે ડેલફરાર, ઇંગ્લાંડને હરાવવાનો પ્રયત્ન, એમિન્સનું મારનામું ૮૬-૯૭

ભાગ ૧૦ મો.

ઇંગ્લેન્ડને ફ્રાન્સમાં જવાની છુટ, નેપોલિયને કરેલો રાજ્ય અંદોળસ્ત, ધર્મ સ્થાપના, વિદ્યા વૃદ્ધિ, કાયદા, નેપોલિયન ઇટાલી દેશની મુખ્યશાસની સભાનો અધ્યક્ષ થયો, તે ફ્રાન્સ દેશમાં હવતા મુખ્યનો અધિકારી બન્યો, રિવલ્સકોડ, સેન્ટ ડેવિડો, પેટલિયર અને એમિન્સના કસરનું ભાગલું, ઇંગ્લાંડ ઉપર ચારી કરવાનો અમુખો, ૧૫૫ કીએમિલ, નેપોલિયન ફ્રાન્સની આદર્શ અને ઇટાલીનો રાજા થયો ૧૦૭-૧૧૩

ભાગ ૧૧ મો.

ઈંગ્લાંડના રાજ્ય ઉપર નેપોલિયનનો કાગળ અને તેનો જવાબ, રશિઆ, સ્વીડન, ઈંગ્લાંડ અને આસ્ટ્રિયાનો ફ્રાન્સ સાથે લડવાનો વિચાર, અલ્મ, ટ્રાફલગાર, વિક્ટોરિયા, અસ્ટરલિન્સ, આસ્ટ્રિયાની હાર, તહનાયું, પ્રુશિયા સાથે લડાઈ અને તેમાં પ્રુશિયાની હાર, બર્લિન, ઈંગ્લીશ વેપારનો નાશ કરવા નેપોલિયનનો મનસુખો, રશિયન લોકો સાથે મુઠ્ઠા, પોલાંડ, પ્રુસતરન, ઇથો, ફ્રાન્સ અને રશિયા વચ્ચે કાલકરાર... ... ૧૧૪-૧૨૩

ભાગ ૧૨ મો.

નેપોલિયન પારિસમાં પાછો આવ્યો, ઇંગ્લેન્ડે ડેનમાર્કના રાજ્યને હરાવ્યો, નેપોલિયનના ખીજા રાજ્ય સુધારા, લશ્કરમાં ભરતી કરવાનો કાચ્છો, ઇંગ્લેન્ડ વેપાર, યુરોપમાં ખર્ચો કરવાને ખીજો ચત્ત, સ્પેન, પોર્ટુગાલ અને આસ્ટ્રિયા સાથે લડાઈઓ, નેપોલિયને વિક્ટોરિયા અને શેમ લીધાં, આસ્ટ્રિયા જેડે સંધી ૧૨૩-૧૩૬

ભાગ ૧૩ મો.

એલેક્ઝાન્ડરનો નેપોલિયને હોડો ફાડ્યો, આસ્ટ્રિયન બાદશાહની ઊંઠાકરી સાથે પરજો, લુઇસ બોનાપાર્ટને નેપોલિયને પદચ્યુત કર્યો, તેણે હાલાંડ અને કેટલાક જર્મન પ્રાંતોને ફ્રેન્ચ રાજ્ય સાથે જોડ્યાં, સ્વીડન દેશ, બર્નાડોટ્ટો, પ્રુત પ્રાપ્તિ, ઈંગ્લાંડ સાથે સલાહ કરવાનો વિચાર, પ્રજાનો અસંતોષ, રશિયન બાદશાહ લડાઈ કરવા તૈયાર થયો અને નેપોલિયને તેના ઉપર ચડાઈ કરી... ... ૧૩૬-૧૪૮

ભાગ ૧૪ મો.

રશિયા ઉપરની સ્વારીનું પરિણામ ૧૪૯-૧૬૦

ભાગ ૧૫ મો.

નેપોલિયન લશ્કર તૈયાર કરે છે, પ્રુશિયા અને રશિયા લડવા તૈયાર થાય છે. લટઝન તથા વાટઝન આગળનાં યુદ્ધો, સલાહ કરવા સારું કેટલીક મુદ્દા લડાઈનું અંધ રહેવું, નેપોલિયનનું જિંદાપણું, ફરીથી લડાઈનો આરંભ, ફ્રેન્ચ આગળની લડાઈ, ફ્રેન્ચોની હાર, લિપઝિકની મોટી લડાઈ, નેપોલિ, યનની વિરુદ્ધ તેના માણસો થયાં, દુરમનોનું પારિસ ઉપર જવું, નેપોલિયનનું તેની જેડે લડવા સારું સામું જવું, એનીનું યુદ્ધ, દુરમને પારિસ લીધું

[૪]

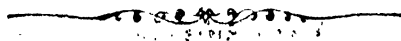
નેપોલિયનનું પદચ્યુત થતું, અરાહમા લુઈસ ગાદીએ બેસતું, નેપોલિયનને એલ્બાનું રાજ્ય મળ્યું ૧૬૧-૧૮૬

ભાગ ૧૬ મો.

નેપોલિયનનું એલ્બા બેટમાં જતું, ફરીથી ફ્રાન્સમાં આવતું, ખીજ વાર ગાદીએ બેસતું, યુરોપખંડના રાજાઓ સાથે ફરીથી વિગ્રહ, વાટલું. ૧૮૬-૨૦૨

ભાગ ૧૭ મો.

નેપોલિયનને ખીજ વાર ગાદીના હકનું રાજનાયું આપ્યું, તે પારિસથી માત્રબેસન ગયો, ફ્રાંકોનો વિશ્વાસઘાત, નેપોલિયનનો અમેરિકા જવાનો વિચાર, દુસ્મનો પારિસમાં આવ્યા, નેપોલિયન ઇંગ્લેન્ડને શરણુ થયો, ઇંગ્લેન્ડ પક્ષાણુ ઉપર ચડ્યો, તેને ઇંગ્લેન્ડ સરદારે સેટ હેલિનામાં કેદ રાખ્યો, અહીં એનું કાળક્રમણ, ક્ષીણત્વ, મૃત્યુ, ઉપસહાર ૨૦૨-૨૨૨

નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર.

ભાગ ૧ લો.

ઉપોદ્ધાત.

પરાક્રમી પુરુષોના ચરિત્ર વાંચવાથી બહુ ફાયદા થાય છે, તેમાં મન-રંજન એ એક સાધારણ ફાયદો છે. એ વગર ખીજે ફાયદો થાય છે તે ધણો મોટો છે. જ્ઞાન અને અતુરાષ માણસને ધણું કરીને ખીજની પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જેના મોખાપ વગેરે વડીલો સારાં હોય છે, તે બહુધા તેવાં બને છે. વડીલો, ગુરૂ, ઇલાદિની પાસે રહેવું એથી સદ્ગુણ આવવાનું જેમ સાધન છે, તેમજ મોટા માણસોના ચરિત્રો વાંચવાથી ધણા ખરા-સદ્ગુણ આવે છે. વાસ્તેજ મોટા માણસના ચરિત્રો વાંચવાનો રવૈયો પ્રાચીન કાળથી સર્વ દેશોમાં ચાલતો આવે છે.

મોટાં માણસોએ જ્ઞાન શી રીતે મેળવ્યું, અને કેવાં પરાક્રમ કર્યા એ જાણવું માણસે મોટાઈ મેળવવા સારૂ જેવું ઉપયોગી છે, તેમજ જે પરાક્રમી પુરુષોને હાથે કેટલીક એવી મોટી ભૂલો થઈ કે, જેથી કરીને તેમના સર્વ મોટાં કામો ઉપર પાણી ફરી વળ્યું; અને જે તેવી ચૂકો ન થઈ હોત તો તેમની પ્રખ્યાતિ આજ જુદાજ પ્રકારની હોત. એવી ચૂકો જાણવાથી પણ મોટો ફાયદો છે. કેમકે યત્ન કરવાથી તે માણસો સુધારી શકે છે. તેમજ જે પુરુષોનો વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં લખેલો છે, તેના ઉદાહરણ ઉપરથી સમ-જાણે કે, ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખીને સદાચરણે ન ચાલવાથી તેની વિ-શાળ બુદ્ધિ, ધણું જ્ઞાન અને અતુળ બળ એ બધું માણસને મહા સંકટમાં નાખવાને કારણભૂત થાય છે. તેમજ વળી ધ્યાનમાં આવશે કે, પરમેશ્વરે આપેલા મોટપણા ઉપર સંતોષ ન રાખીને જે માણસ અતિ તૃપ્તિ કરવા લાગ્યો તો તે પોતાની મૂળની મોટાઈ સુદ્ધાં ગુમાવે છે.

આજ સ્થિતિમાં યુરોપખંડમાં ધણા વિજયી પુરુષો થઈ ગયા છે, તે સર્વમાં સિકંદર બાદશાહ, જૂલિયસીઝર, અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટ મોટા

મનાયલા છે. એ ત્રણે વિસદાણુ યુદ્ધિવાળા અને ધણા પરાક્રમી છતાં એ-
મની આખર ધણી મારી રીતે આવી. આજ એ હજાર વર્ષ થયા જેના
તત્વજ્ઞાનથી લોકો ડોકી ધુણાવે છે, એવો મહા પંડિત જે આરિસ્ટાટલ તે-
નો મુખ્ય શિષ્ય સિકંદર બાદશાહ, પરાક્રમી પિતાનો પુત્ર અને જાતે પણ
મોટો પરાક્રમી છતાં ઇશ્વરે આપેલી એવડી મોટી રાજ્યસંપત્તિથી તૃપ્ત ન
થતાં રાજ્યવૃદ્ધિના લોભથી હમેશાં પરરાજ્યો ઉપર હુમલા કરીને જીત મે-
ળવવા લાગ્યો. એથી એવો ટેવાઈ ગયો કે તેને લડાઈ વગર એન પડે ન-
હિ ! તેથી આખરે પોતાને વતનથી ધણે દૂર મરણ પામ્યો. તેને લીધે શૌર્ય
સિવાય શાન્તિમાં પ્રસિદ્ધિ પમાડનારા તેના બીજા સર્વ ગુણો હતા તે નહિ
સરખા થઈ ગયા. અને તેના મરણ પછી પિતા પુત્ર મેળવેલા એવડા મો-
ટા રાજ્યમાં બખેડા થઈને દુર્દશા થઈ.

બુલિયસસીઝરની દશા એના કરતાંએ મારી થઈ. તેણે પેહેલાંથી યુદ્ધિ
અને પરાક્રમ વડે મોટાં મોટાં કામો કરીને સ્વદેશના લોકોની પ્રીતિ મેળવી
અને કેટલાક આધેના દેશો જીતીને રોમન રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. એમ
છતાં જ્યારે તેના મનમાં અતિ લોભ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે જે લોક એને પો-
તાનો સુમેચ્છક ગણતા હતા તેમણેજ ભર સભામાં તેને મારી નાખ્યો. અ-
રે અરે ! લોભ અને અસંતોષનો આ કેવું પરિણામ !

નેપોલિયન બોનાપાર્ટની આખરે તો એના કરતાંએ મારી રીતે આવી
એમ કહીશું તો ચાલશે. કારણ ઉપર કહેલા બંને પુરૂષો તો મોટા કુળ
માંહેના ગર્ભ શ્રીમાન છતાં જીવતા સુધી શત્રુને હાથે તેમની ફળેતી થઈ નહિ. પણ
નેપોલિયન બોનાપાર્ટ નાના સરખા બેટમાં ગરીબ માઆપને પેટે જન્મ્યો
છતાં આખરે યુરોપખંડમાંના સર્વોદ્દેશનું સાર્વભૌમત્વ પામ્યો, મોટા મો-
ટા રાજ્યોને તેણે નમાવ્યા, અને રોમના ધર્માધિકારીને પોતાની સુઝીમાં
રાખ્યો. એટલા ઐશ્વર્યથી સંતોષ ન પામતાં અતિ તૃષ્ણા કરીને પદબદ્ધ થઈ
શત્રુના હાથમાં આવી તેની કેદમાં ધણું વર્ષ રહીને આખરે મરણ પામ્યો. ત્યારે
“ અતિ તૃષ્ણા ન કર્તવ્યા ચક્રંપતતિ મસ્તકે ” આ મહા વાક્યનું ઉત્તમ
ઉદાહરણ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ છે. એમ કહેવામાં કશી હરકત નથી.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર લખવાનો વળી એક વિશેષ ઉદ્દેશ એ-
વો છે કે, પાંચ હજાર ગાઉ ઉપરથી આવીને અનેક દુઃખો વેડીને જે પરાક્રમી

પુરૂષોએ બોજવિક્રમાદિ રાજ્યોથી ન મેળવાયલા ભરતખંડનું સામ્રાજ્ય મેળવ્યું, તેમના વતનીઓના પરાક્રમનું વર્ણન એમાં સેહેજ થાય છે. અલંકાર-શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરવાના બે પ્રકાર કહ્યા છે. એક સાક્ષાત્ રાજ્યનો વૈભવ, પરાક્રમ ઇત્યાદિનું વર્ણન કરવું; અથવા શત્રુનું પુષ્કળ વર્ણન કરીને તેને જીતનાર એમ કહેવું એટલે સહજ વર્ણનીયનું વર્ણન થાય છે. એજ વાત આને લાગુ પડે છે. જે પરાક્રમી પુરૂષે આખો યુરોપખંડ સ્વાધિન કરી નાંખ્યો હતો અને જેની એટલિટન જીતવાની ધણી ઇચ્છા હતી, તેનો પગ જેમણે પોતાના દેશના કિનારા જીપર લાગવા ન દીધો, તેમની સ્વદેશ પ્રીતિને કયા દેશના લોકોની ઉપમા આપીએ વાર ?

આજ સુધીમાં દુનિઆમાં એ પ્રકારના બેજ બનાવ બનેલા છે. પ્રાચિન કાળમાં હાનિઅલ નામે રોમન રાજ્યના વારામાં એક મહા વીર થઇ ગયો. આજ સુધી એના જેવા શૂરા અને યુદ્ધ કળાકુશળ પુરૂષો દુનિઆમાં ઘણા થોડા નિપજ્યા છે. શત્રુએ તેનો નાશ કર્યા છતાં પણ તેની કીર્તિનો જીંડો હજી ફડફડાય કરે છે. એવા યોદ્ધા સાથે લડતાં લડતાં રોમન લોકોને પણ લાગ્યું હતું કે આ વીર પુરૂષ આગળ આપણું કશું ચાલવાનું નથી. તથાપિ તેમણે હિંમત ન હારતાં મારતું કે મરતું એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને પોતાના દેશનું રક્ષણ કર્યું. એવીજ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ અને ઈંગ્લાંડની બાબત છે. જેણે નાના મોટા યુરોપખંડના સર્વ દેશ જીત્યા તથા જેને ઈંગ્લાંડ દેશ જીતવો ધણો કઠણ નથી એમ તે વખત ટોપ ધારતું નહોતું. તેના પગનો સ્પર્શ ઈંગ્લેન્ડ લોકોએ પોતાની જમીન ઉપર લાગવા ન દીધો એ તે લોકોની વિલક્ષણ સ્વદેશ પ્રીતિજ કહેવી જોઈએ. નહીં તો ફ્રેન્ચ લોક તેના કરતાં ઓછા શૂરા નહોતા. નેપોલિયને જીતેલા દેશો હાલ સ્વતંત્ર છે; તેવોજ ઈંગ્લાંડ પણ તેણે જીત્યો હોત તો આજ સ્વતંત્ર હોત તથાપિ નેપોલિયન સરખા શત્રુ આગળ ક્ષણ માત્ર ન નમવાની જે કીર્તિ આજ ઈંગ્લાંડને છે, તે યુરોપના બીજા દેશોને નથી. એ ઈંગ્લેન્ડ લોકોની કીર્તિ અક્ષય રહેશે.

લાગ ૨ જો.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ કોર્સિકા બેટ માંહેના અન્જેશિયો નામે શહેરમાં તા. ૧૫ મી આગષ્ટ સને ૧૭૬૯ ને રોજ જન્મ્યો. તેનો આપ ચાર્લસ બો-

નાપાઈ ત્યાં એક પ્રખ્યાત વકીલ હતો અને નેપોલિયનની મા વિડીશિઆ રામોલિની એ ધણી બુદ્ધિમાન, હિંમતવાન, ચતુર અને પરાક્રમી બાઈ હતી. તે ધણી ખરા ગુણ આ છોકરામાં આવ્યા હતા. કાર્સિકા બેટના લોકો પોતાના ઉપરની ફ્રેન્ચ બુંસરીને ફેંકી દબને સ્વતંત્ર થવાને મથતા હતા, તેમાં જે લડાઈઓ થઈ તેમાં તેના ધણી સાથે એ બાઈ લડાઈમાં જતી હતી. એની ત્રીશ વર્ષની ઉંમરે તેના ધણી મરણ પામ્યો. એટલામાં એને તેર છોકરાં થયાં. તેમાંના પાંચ નાનપણમાં મુવાં. બાકી રહેલામાંથી મોટા છોકરો જોસેફ એને પછીના વખતમાં નેપોલિયને સ્પેનનો રાજા બનાવ્યો હતો. બીજો નેપોલિયન. બીજા ત્રણ છોકરાના નામ લુશિયન, લુઇસ, અને જેહામ એવા હતા. એ વગર ત્રણ છોકરી હતી. તેનાં નામ ઇલિઝા, કારોલાઈન અને પાલાઈન નામે હતી.

અગાડી નેપોલિયનની ચડતી કળા થઈ ત્યારે ધણી ખુશામતીઆ લોકો નેપોલિયન પરંપરાથી રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયો છે એવી વંશાવળી ગણાવવા લાગ્યા. પણ તે તેને ગમતું નહોતું. અને કહેતો કે માંતીનાતીમાં જે મેં પ્રથમ જન્મ મેળવ્યો તેજ મારી મોટાઈનો આરંભ છે. વળી બ્યારે નેપોલિયને આત્મીઆની શાહનશાહી સાથે લગ્ન કર્યા ત્યારે તેનો સસરા પણ તમારા પૂર્વજ મોટા હતા એ મતલબતું બોલતો હતો, ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો કે “મારા વંશનો રોહોલ્ફ* હુંજ છું.”

નેપોલિયનની નાનપણની પુષ્કળ વાતો પ્રસિદ્ધ છે. તેની નાનપણની ધણી વહાલી રમવાની વસ્તુ એક પીતળની તોપ હતી. વળી દરિઆ કિનારે એક નાની સરખી ઝુકા હતી ત્યાં તે ધણીવાર એકલો જઈને બેસી વિચાર કરતો અને નાનપણથીજ તે પોતાની માને ધણું માન આપતો હતો, તથા તેનો પોતા ઉપર મોટો પાડ થએલો માનતો હતો અને કહેતો હતો કે, ડહાપણ અને ચતુરાઈથી ચલાવ્યાને લીધેજ મારામાં શૈયાંદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયા છે. વળી તે ખાત્રીથી કહેતો કે છોકરાં સારાં કે નફારાં નીકળે એ માના સ્વભાવ અને તેની કેળવવાની રીતી ઉપર આધાર રાખે છે. સેંટહેલીનામાં હતો ત્યારે તેણે પોતાના બચપણ વિષે કહ્યું છે કે, હું બચપણમાં ઘણો હલો હતો, હું કેમથી બીતો નહોતો, હું લડાઈખોર અને જીદી હતો, અને

* રોહોલ્ફ આત્મીઆના બાદશાહી વંશનો સ્થાપન કરનાર મુળ પુરુષ હતો.

કોઈને મારતો તો કોઈને ચુંદી ખણીને તેથી ધરના સર્વ માણસો મારાથી ખીતાં હતાં. માત્ર મારી મા મારે માટે ઘણીજ કાળજી રાખતી હતી. તે મને કાંઈ પણ હલકી વાત કરવા દેતી નહોતી. જેણે કરીને મન મોટું અને ઉદાર થાય એવી છોકરાની વૃત્તિ થાય તેને માટે તે ઘણી સંભાળ રાખતી અને તેને જુકાણાને ઘણો તિરસ્કાર હતો ને કાંઈ છોકરું કહ્યું ન માનતું ત્યારે તેને ઘણો સંતાપ થતો અને છોકરાના કાંઈ પણ ગુન્હાની માફ કરતી નહોતી.

કેટલાએક ધર્મનિષ્ઠ ગ્રંથકારોનું કહેવું એમ છે કે, આવી ઉત્તમ કેળવણી છતાં નેપોલિયનમાં મહત્વાકાંક્ષાદિ જે દોષ ઉત્પન્ન થયા તેનું કારણ તેને નાનપણમાં ધર્મ સંબંધી કેળવણી ન મળવાનું હશે, એ કહેવું કેટલેક દરજ્જે ખરું છે. કારણ ધર્મ શિક્ષણનો ઉત્તમ વખત બચપણ છે. નેપોલિયનની અકલ હોંશિયારી લોકોને તેના નાનપણથી માલમ પડવા લાગી. તેના સગા માંહેનો એક સંભાવિત વૃદ્ધ માણસ હતો તે મરવા પડ્યો ત્યારે તેણે એના સર્વ ભાંડુઓને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, “જેસેફ તું વડીલ છે ખરો પણ કુટુંબનો મુખ્ય નેપોલિયન થશે એમાં સંદેહ નથી, આં માંહાં બોલવું ધ્યાનમાં રાખજે” એ શબ્દ નેપોલિયન કદી ભુલ્યો નહિ.

નેપોલિયન નહાનપણથી બોલવામાં ઘણો હોંશિયાર હતો. એક દિવસ એક બાગમાંના અંજીર તેણે ચોરી, ત્યારે બાગના માલીક તેને, તારી માને કહી દઉં છું એમ કહીને, તેનો હાથ ઝાલ્યો, ત્યારે નેપોલિયને તેને એવું કંઈ કહ્યું કે તરત તેનો હાથ છોડી દીધો.

ફ્રાન્સ દેશમાં અસલથી યુદ્ધ કળા શિખવામાં મોટું ભૂખણ મનાયલું છે. તેથી નેપોલિયનના બાપે તેને જિનીની યુદ્ધ કળા શીખવાની નિશાળમાં મોકલ્યો. તે કહેતો કે નિશાળમાં દાખલ થવા સાથે ફ્રાન્સ જવાને નિકળતી વેળા મને મારી માના વિયોગથી ઘણું દુઃખ થયું. જિની પાઠશાળામાં રહેવાને વિદ્યાર્થીને સારી સોઈ નહોતી તોપણ ત્યાં રહેવાને તેને ઘણું ગમતું હતું. તે ફ્રાન્સ દેશનો બાદશાહ થયા પછી પણ એમ કહેતો કે હું જિનીમાં સુખી હતો. પાઠશાળામાં દાખલ થયો ત્યારે તેને માત્ર ઇટાલિયન ભાષા આવડતી હતી. કારણ તે વખતે કાર્સિકા બેટને ફ્રાન્સ સાથે જોડી દેવાને થોડાંજ વર્ષો થયાં હતાં, પણ પાઠશાળામાં થોડી મુદતમાં ફ્રેન્ચ ભાષાની ઘણી માહિતી મેળવી. તે ચેહેલેચેલે જિનીમાં આવ્યો ત્યારે એક થોડા

બોલો અને એકસશૂરો હતો. તેને ફ્રેન્ચ ભાષા સારી આવડતી નહોતી એ આ વાતનું કારણ હોતું જોઈએ એમ કેટલાકનું કહેવું છે. નેપોલિયન ગરીબ હોવાને લીધે તેની સાથે ત્યાંના વિદ્યાર્થી ઉદ્ધતપણે વર્તતા હતા, તેથી તેને ધણો કંટાળો આવતો હતો. એ લાટિન ભાષા વગેરે પુષ્કળ વિષય શીખતો હતો; પણ યુદ્ધ કળામાં ઉપયોગી વિષયોમાં તે ધણોજ હેંશિયાર હતો અને ગણિત શાસ્ત્ર શિખવનારા ગુરૂને તે ધણો વહાલો હતો. એ ધણો ક્રોધી હતો. એક દહાડો તેના એક શિક્ષકે તેના એક ગુન્હા બદલ થોડી સજા કરી, તે અપમાનથી તેને એવું માહું લાગ્યું કે, ઝાકીને બેશુદ્ધ થયો. એટલામાં ત્યાં તેનો ગણિત શિક્ષક આવી લાગ્યો, તેણે કહ્યું કે, એનો સ્વભાવ હજી સુધી લોકો જાણતા નથી એમ કહીને તેણે તેને ટાઢો પાડ્યો. કોસિકા બેટ ફ્રેન્ચ લોકોએ પોતાના રાજ્યમાં જોડ્યો તે વખત ત્યાંના પ્રસિદ્ધ અને પરાક્રમી પુરૂષ પમોલીએ સ્વદેશ પ્રીતીથી સ્વતંત્ર થવાને ધણી મહેનત કરી પણ તે વ્યર્થ ગઈ. એકવાર તે વિષે કંઈ નિંદાનું ભાષણ તે પાઠશાળાના મુખ્ય અધિકારીને બોલતો સાંભળીને નેપોલિયનને ગુસ્સો લાગ્યો. તેને તે બોલ્યો કે, “તે મોટો માણસ હતો, તેની સ્વદેશ ઉપર ધણી પ્રીતી હતી, મારો બાપ તેના હાથ નીચે છતાં તેણે તેનો પક્ષ છોડ્યો એ ધણું ખોટું કહ્યું.” આ પાઠશાળામાં બોરીન નામના છોકરા સાથે તેને ધણો સ્નેહ થયો અને પછીથી તે એનો ખાસગી કારકૂન થયો. તેણે પણ નેપોલિયનનું ચરિત્ર લખ્યું છે. પિયેચ્ચુ નામે એ શાળામાં એક એનો શિક્ષક હતો તે અગાડી નેપોલિયનની વિરૂદ્ધ જે દગો થયો તેમાં મુખ્ય હતો. તેની નેપોલિયનની હિંમત અને દૃઢ નિશ્ચય વિષે એવી તો પાકી ખાત્રી હતી કે, અગાડી ફ્રાન્સ દેશમાં બુર્બોન વંશના રાજ્યકુટુંબને પદચ્યુત કરવા સારૂ લોકોએ ખંડ કહ્યું, તે વેળાએ નેપોલિયનને રાજ્ય પક્ષમાં મેળવી લેવા વિષે ચત્ન કરવાને તેને કાઠએ સિદ્ધારસ કરી ત્યારે તે બોલ્યો, “એ બાબત ચત્ન કરવો મિથ્યા છે. હું નાનપણથીજ તેના સ્વભાવને જાણું છું, તે જે પક્ષમાં મળશે તે પછી કદી છોડશે નહિ.”

એક વેળાએ બ્રિટનીની પાઠશાળાની પાસેના એક ગામડામાં કંઈ તમાસો હતો તે જોવા જવાનું ત્યાંના કેટલાક વિદ્યાર્થી અને નેપોલિયનના મનમાં આવ્યું, પણ શિક્ષકોએ ત્યાં જવાની મના કરી, ત્યારે નેપોલિયને પાઠશાળાના બાગની આગુત્યાગુતી ભીંતના પાછલા ભાગમાં એવી યુક્તિથી

આકાશ પાડયું કે તેમાંથી કાઢી ન જાણે એવી રીતે બધા છોકરા બહાર ગયા. તે જોઈ ત્યાંના લોકોને મોટી નવાઈ લાગી. નેપોલિયનને નાનપણથી જ યુદ્ધ ધણું ગમતું હતું તેની રમત પણ લડાઈ જેવીજ હતી. એકવાર તેણે તે નિશાળીઆના ટોળાં બાંધી તેમાં પોતે મુખ્ય થઈ પંદર દિવસ સુધી ખોટી લડાઈ ચલાવી. તેમાં શત્રુને ઘેરો ધાલવો, હથેલો કરવો વગેરે કામમાં તેણે ધણી ચતુરાઈ બતાવી. વળી નિશાળમાં રજા હતી ત્યારે નેપોલિયન એકવાર કાસિકા ખેટમાં ગયો હતો. ત્યાં પેલો પ્રખ્યાત શરો પચોક્કી હતો તેને તે વારંવાર મળતો, અને તે કહેતો કે “નેપોલિયન તું હાલના યોદ્ધા જેવો નથી. પણ પ્લૂટાર્કે* જે યોદ્ધાઓનું વર્ણન કર્યું છે તેના જેવો છે.

નેપોલિયનને પંદરમું વરસ બેઠું નહિ એટલામાં ખિનીની નિશાળમાંથી પારિસની પાઠશાળામાં મોકલવામાં આવ્યો. એ તેને ધણું શોભા આપનારું થયું. તેના ગુણ બાબત ખિનીની પાઠશાળાના શિક્ષકોએ લખેલું સર્ટિફિકેટ ધણું ઉત્તમ છે. તેમણે તેમાં લખ્યું છે કે, “નેપોલિયન શરીરે મજબૂત અને નિરોગી છે. ચાલચલણ સારી, સ્વભાવ ગરીબ, ધીર અને કૃતમ્, મોટા નિયમિતપણાવાળો, ગણીત શાસ્ત્રમાં ધણોજ નિપુણ, ઇતિહાસ જૂગોળનું સાદું જ્ઞાન, લાટિન ભાષાનું સાધારણ જ્ઞાન અને સમૃદ્ધ ઉપરની અરખારો એ ઉત્તમ કામદાર બનશે, પારિસની પાઠશાળામાં જવાને લાયક છે.”

પારિસની પાઠશાળામાં ફ્રેંચ શ્રીમંત સરદારોના છોકરા હતા. અતિશય મોજશોખ કરતા પણ નેપોલિયનને તે બીલકુલ ગમતું નહોતું. એ જાતે મોટા નિયમિત અને બીજાને નાદે લાગનારો નહેતો. જે એની જગાએ બીજો કોઈ સાધારણ ગરીબ હોત તો તે પૈસાદારની સંગતમાં પડીને ખરાબ થાત પણ આતેમ ન થતાં ઉલટું એમ બન્યું કે તેણે જાતે પાઠશાળાના અધિકારીને એક અરજ કરી સૂચવ્યું કે અહીંના વિદ્યાર્થીઓની વર્તણૂક સિપાઈપણાની છેક વિરુદ્ધ છે, માટે એમને ખાવાને માત્ર સાદો ખોરાક આપવો અને હુતુરીઆ ચાકર ન આપતાં પોતાના પોષાક સાફ કરવો વગેરે જરૂરના કામ જાતે કરવાની ટેવ પાડવી. આ અરજની કંઈ અસર થઈ નહિ. પણ નેપોલિયનનો દૃઢ નિશ્ચય અને નિયમિતપણું ધસાદી

*એ એક પ્રાચીન નામાંકિત ગ્રંથકાર હતા. તેણે ગ્રીસ દેશના પ્રસિદ્ધ પુરુષોનાં ચરિત્રો ધણીજ મનેરેજક રીતે લખેલાં છે.

વાત લોકોને દાખલો લેવા લાયક પૂર્ણપણે હતાં એમ સ્પષ્ટપણે જણાવા લાગ્યું.

સત્તરમું વર્ષ પુરું થતાંજ નેપોલિયનનું શિખવાનું કામ પતી રહ્યું અને તેણે પાઠશાળા છોડી. એજ અરસામાં તેનો બાપ પેટપાકાના રોગથી મરણ પામ્યો. અને એજ દરદથી અગાડી નેપોલિયનની આખર આની. નેપોલિયન પાઠશાળામાં હતો ત્યારથી એ વિલક્ષણ બુદ્ધિનો છે એમ તેના સહળા શિક્ષકો જાણતા હતા અને તે ઉપરથી તે મોટી પદવી મેળવશે એમ તેઓ ધારતા હતા. નેપોલિયનના ચરિત્રમાં કેટલીએક સારી વાતો છે. તેમાંની એક એ છે કે, જે ગુરૂઓથી તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તેને પોતે વૈભવે ચડ્યા પછી જૂદ્યો નહિ પણ સારી રીતે તે સર્વના ઉપકારનો બદલો વાળ્યો.

નેપોલિયન રૂપાળો હતો. તેની આંખો ઘણી ચળકતી હતી અને બાંધો ઘણો મજબૂત હતો, એનામાં ચપળપણું અને તીખાસ વધારે હતી. ખોટા દમામ કરવાનો તેને ઘણો કંટાળો હતો. તથાપિ પ્રસંગ પડે ત્યારે લોકોને વહાલો થવાનો ગુણ તેનામાં વર્ણનીય હતો. બચપણથીજ અતિ અભ્યાસી, ઉદ્યોગી અને દૃઢ નિશ્ચયના પુરૂષ નેપોલિયન જેવા જગતમાં ઘણાજ થોડા હશે એમાં સંદેહ નથી.

પાઠશાળા છોડ્યા પછી તરતજ એને ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં અધિકારીની એક જગા મળી. તે વખત વાલન્સમાં રહેવાનું હતું. ત્યાંના લોકોમાં તે થોડા દહાડામાંજ પ્રીય થઈ પડ્યો. ત્યાં હતો ત્યારે એક સભાએ એવું જાહેરનામું કહાડ્યું કે, કેવું રાજ્ય અને કેવા કાયદા હોય તો માણસ સુખી થાય, એ વિષય ઉપર ઉત્તમ નિબંધ લખશે તેને ઇનામ મળશે. તે પ્રમાણે તે નિબંધ લખીને નેપોલિયને મોકલાવ્યો. અને તે સર્વોત્તમ ઠરીને તેને ઇનામ મળ્યું. પણ તે છપાઇને પ્રસિદ્ધ થયો નહોતો. અગાડી નેપોલિયન રાજગાદીએ બેઠા પછી એક મોટા કામદારને એ નિબંધનો હસ્તલેખ હાથ લાગ્યો. તે તેણે બાદશાહને ખુશ કરવાને સારૂ દેખડાવ્યો. તે તેણે હાથમાં લઈ બે ત્રણ પાના વાંચી 'સર્વ વાત એક જણાથી બનતી નથી, એમ બોલી તે નિબંધ નેપોલિયને બાળી નાંખ્યો. તેનું કારણ એવું કેહેવાય છે કે, એ નિબંધ લખતી વેળાએ એ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને વખાણનારો હતો. પણ આ વખતે પોતાને બાદશાહી મળવાને લીધે તેના વિચાર નિબંધથી ઉલટા થયા હતા માટે તેણે એ નિબંધ બાળી નાંખ્યો. વાલન્સ શહેરમાં નેપોલિયન હતો, ત્યારે ફ્રાન્સની બીજી પ્રજા પ્રમાણે લશ્કરી લોકોમાં પણ રાજ્ય સત્તા વિષે એ પક્ષ પડ્યાં હતાં. કેટલા-

એક લોકો રાજ્યનું રાજ્ય પસંદ કરનારા હતા અને કેટલાક જણા પ્રજા-સત્તાક રાજ્યના કાયદા સાથેત કરનારા હતા. તેમાં નેપોલિયને પ્રજાસત્તાક રાજ્યને પસંદ કરનારાઓનો પક્ષ રિયકાર્યો. અગાડી નેપોલિયન પદબ્રજ થયા પછી કહેતો હતો કે, તે વખતે હું લશ્કરમાં મોટો કામદાર હોત તો હું રાજ્યનો પક્ષ પકડત પશુ હું છેકજ હલકી પાયરીનો અપ્રસિદ્ધ હોવાથીજ પ્રજા પક્ષમાં સામેલ થયો. પોતે હલકો કામદાર હતો એમ કહેતાં તે સરમાતો નહીં. વળી એક દહાડો કેટલાકમાંડલિક રાજ્યઓ એકા હતા ત્યાં પોતા વિષે વાત કરતાં પોતે જે વખતે પલટણમાં હતો ત્યાંથી આરંભ કરીને વાત કહી હતી. જે લશ્કરમાં ચાકરી હતો ત્યાં ઘણા વરસ સુધી તેને વધારે પગારની જગા મળી નહોતી. તે દાખલો પોતે રાજ્ય થયા પછી જે લોકો ઘણા દિવસ થયા મોટી જગા ન મળવા માટે બગબગતા હતા તેને કહેતો. એક વાર લશ્કરની તપાસ ચલાવતાં એક કામદાર બોલ્યો, “મેં આટલું પરાક્રમ કર્યું; પાંચ વર્ષ થયાં, પણ હજી મારી દાદ લાગતી નથી.” તેનો બાદશાહ નેપોલિયને જવાબ દીધો, “મારી સાત વરસ સુધી દાદ લાગી નહોતી, તોજી હું નાઉમેદ થયો નહોતો.”

લશ્કરી ચાકરી કરતાં પુરસદ મળતી ત્યારે ગ્રંથ લખવામાં તે પોતાનો વખત કહાડતો. તેણે કાર્સિકા બેટનો ઇતિહાસ લખ્યો હતો પરંતુ કોઈ કારણથી તે છપાયો નહોતો. નેપોલિયનની લખવાની શક્તિ વિષે અલિસન નામે એક વિદ્વાન ઇતિહાસ કરતા એમ કહે છે કે “નેપોલિયન અર્ધાગ્નિ કાળમાં પેહેલા પ્રકારનો વિજયી થોદો ન થયો હોત તો તે મોટો વિદ્વાન, વિચારવંત અને પેહેલા પ્રકારનો ઉત્તમ ગ્રંથકાર થાત.” દેશનિકાલ થયા પછી સેન્ટ હેલિનામાં નેપોલિયન પોતે પોતાનું લખેલું વાંચીને કહેતો કે, “કેવી તાબુખી ! આતું સાઈ લખાયું છતાં મને લખતાં આવડતું નથી, એમ લોકો શા માટે કહેતા હશે ?

નેપોલિયન લશ્કરી ચાકરીમાં હતો ત્યારે એક સ્ત્રી સાથે તેને પ્રીતિ બંધાઈ હતી. પરંતુ તેની સંગત તેણે ઝટ છોડી દીધી. જુવાનીની યોગ્યતા નેપોલિયન સારી પેઠે જણુતો હતો. માટે તે ઉત્તમ કાળ ક્ષણભર સુદાં ફાગટ જવા દીધો નહીં. તે રાતમાં, જંગલમાં પોતાના સોળતીઓ સાથે જ્યાં ગયો ત્યાંની વનસ્પતિની શોભા અને ફળ ફુલની શોભા તરફ તેનું મન લાગતું નહિ. પણ લડાઈની જગા કંઈ સારી, લશ્કરને લઈ જવાનો ક્યો રસ્તો

સારે, વગેરે વિચાર હમેશાં તેના મનમાં ઘોળાતા હતા. આ તો તે માટે પટે ચઢ્યા પેહેલાંની વાત થઈ. એના પછી જે વાત તેના શૈય્યાદિ ગુણો અગાડી પડવાને કારણે મળ્યાં તે વિષે સંક્ષેપમાં ખીના લખીએ છીએ, જેવી અગાડીનું વૃત્તાંત ઠીક સમજાશે. નેપોલિયન જાતે મહા શૂરો હતો ખરો, તથાપિ પ્રસંગ સિવાય શૂરાતન જણાતું નથી માટે તે જણાઈ આવવાનું ફ્રાન્સ દેશની ઊથલપાથલથી જન્યું છે. તેનું ટુંક વૃત્તાંત આગત્રા ભાગમાં આપ્યું છે.*

ભાગ ૩ જે.

ઇસવીસનના અરાડમાં ફ્રાન્સ દેશની સ્થિતિ ઘણીજ નફારી થઈ હતી. ઘણા ખરા લોકો નીતિભ્રષ્ટ થયા હતા. જમીનદારો અને શ્રીમંતો ખેતી અને મજૂરી કરીને પેટ ભરનારા ગરીબગરબાને ઘણા પજવતા હતા. કાયદા પણ ગરીબો ઉપર જુલમ થાય એવા હતા. રસ્તા બાંધવા વગેરે સાર્વજનિક ખર્ચ થાય તે સરકારી અમલદાર પોતાની મરજીમાં આવે તેવી રીતે જાપરાઈથી તેટલા પૈસા લેતા. એવાં એવાં કારણોથી ગરીબોની દુર્દશા થઈને ખેતી વગેરે ઉદ્યોગ બંધ પડ્યા. ઘણી જમીન પડતર રહી. તેથી ખોરાકની તંગી પડવા લાગી. વળી સરકારે મીઠા ઉપર ભારે કર બેસાડ્યો તેથી ગરીબ લોકો તેની જગાત આપવામાં ઘણી લુચ્ચાઈ કરવાથી આસરે ચાર પાંચ હજાર માણસો આખા વરસમાં આ જરૂરના પદાર્થને માટે તુરંગમાં જવા લાગ્યા. એ વગર ખીજ પણ ઘણા ઠરે હતા. ધનસાફના કામમાં ઘણી અવ્યવસ્થા હતી અને ગુન્હેગારના શરીરને ઘણાં દુઃખ દેવાનો વહીવટ હતો. એક વાર એક ગાંડા માણસે રાજના શરીર ઉપર શસ્ત્ર ફેંક્યું માટે તેના શરીરમાં તપાવેલા લોહા વડે છીદ્ર પાડીને માંદે શિશાનો રસ રેડીને આખરે તેના શરીરને જંગલી ઘોડાઓ પાસે ફડાવી નાખ્યું. એ રાક્ષસી કામ કરતાં એ વધારે દુષ્ટ કર્મ સાંભળીને યુરોપના સર્વ લોકોના રૂવાટાં ઉભાં થયાં. વળી મરજીમાં આવે ત્યારે જોઈએ તે માણસને પકડીને કેદમાં નાંખવાનો રાજને અધિકાર હતો. તેને લીધે પાસેના દુષ્ટ માણસો પોતાનો સ્વાર્થ સા-

* એ બાબતની સવિસ્તર હકિગતનું એક પુસ્તક આ લખનારની કલમથી લખાયેલું ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ છપાવ્યું છે તે ફરેક સ્વદેશ સુભેચ્છકે વાંચવા જેવું છે.

ધવાને ગમે તે માણસો ઉપર તોહોખત મૂકતા. એથી પંદરમાં લુપ્તના રાજ્યમાં એવાં પંદર હજાર માણસો પકડાયાં હતાં એમ એક ગ્રંથકારે લખ્યું છે. એકાદી વાર પૈસાની ચરજ પડી એટલે પૈસાવાળા પાસે પૈસા લઇને તે કહે તેને પકડવાનો રાજા હુકમ આપતો. તેનો બદલો લોકોને પૈસા ખરચીને લેવો પડતો. વળી મરજીમાં આવે ત્યારે ન્યાયાધીશને અધિકાર ઉપરથી કહાડવાની રાજાને સત્તા હોવાથી ન્યાયાધીશની સ્વતંત્રતા જઇને ઘણો અન્યાય થવા લાગ્યો. લાંચ લઇને ઇનસાફદારો ઇનસાફ કરવા લાગ્યા. તેથી ગરીબને ઇનસાફની અછત થઇ. કેટલીક વાર તો ન્યાયાધીશ પક્ષકારોને ખુશી રીતે પુછતા હતા કે તમારી તરફેણમાં ઇનસાફ ઉતરે તો શું આપશો.

રાજ્યક્રાંતિની પેહેલા લોકોની એવી સ્થિતિ છતાં રાજ્યકુટુંબના માણસોનાં એવાં આચરણ હતાં કે લોકો તેનો દ્રેષ કરવા લાગ્યા. ખજાના માંહેના પૈસા તેની યથેચ્છ વર્તણૂકથી ધરી ગયા. એવી માઠી સ્થિતિમાં પણ રાજા જાંતે નિર્લજ્જપણાથી દુરાચાર કરતો. તેમાં તેના વ્યભિચારથી તો સીમાજ યમ. તેથી લોકોના મનમાં તેના વિષે એટલો ધિકાર આવ્યો કે, એકવાર રાત્રે શેહેરનાં કેટલાંક છોકરાં ચોરાયાં ત્યારે એવી ગપ્પ હડી કે રાજા દુરાચારથી ક્ષીણ થયો છે તેને કોઇ દુષ્ટે એવી સલાહ આપી કે, માણસના રક્તનું સ્નાન કરવાથી શરીરમાં શક્તિ આવે છે ; માટે એ કામ સાફ છોકરાં ત્યાં ગયાં હશે, એ ગપ્પ સઘળા ખરી માનવા લાગ્યા. પંદરમે લુપ્ત અને તેના બાપના રાજ્યમાં આ દુષ્ટ વ્યસનમાં અને બીજા ખરચ મળીને રાજકુટુંબે વીસ કરોડ રૂપિયાની ધૂળધાણી કરી નાંખી હતી. એ બધાં દુષ્ટ કૃત્યોનું પ્રાયશ્ચિત તેના કુટુંબને ભોગવવું પડ્યું.

રાજકુટુંબ અને ગરીબોની ઉપર કહી તેવી સ્થિતિ સાથે દેશના મોટા લોકો, જાગીરદાર, જમીનદાર વગેરે માતખર લોકોની સુધ્ધાં છેક નહારી હાલત હતી. ગરીબોને પબવનારા અને અનેક હક્કો તેમને હતા. તેમના ઉપર સરકારના કરનો બોજો પડતો નહોતો. સર્વ મોટી મોટી મુલ્કી અને લશ્કરી જગા તેમનેજ મળતી. ફ્રાન્સમાં તે વખત બે પ્રકારના અમીર લોકો હતા; નવા અને જુના. પેહેલા પ્રકારના અમીરો વેપાર વગેરે કરવામાં હલકું સમજતા તેથી ધંધા રોજગારથી અજાણ્યા હતા. તેમની મોટાઈ જઇને દારિદ્ર આવ્યાથી પૈસા મેળવવા માટે સરકારી કામમાં ઘણો અન્યાય

કરતા. ખીજ પ્રકારના અમીરો હલકા કુળના છતાં પૈસા વડે અથવા ખીજ કાંઈ કુખાંડ કરીને રાજ્યની મેહેરબાની મેળવી અમીર બન્યા હતા, તેમનું દરબારમાં ધણું ચલણ હતું. એથી આખા દેશમાં ધણો જીલમ ગુજરતો હતો.

કાંઈ પણ દેશના લોકોમાં નીતિ વધારવાને ધર્મની સ્થિતિ સારી જોઈએ. ફ્રાન્સ દેશમાં રાજ, પ્રજા અને અમીરોની સાથે ત્યાંના ધર્મની સ્થિતિ પણ ખગડી હતી. આખા દેશનો સર્વ માન્ય ધર્મ રોમન કથાથોલિક હતો, તેમના પાદ્રી લોકોના આચરણ ધણું માઠાં હતાં, તેઓ દુરાચારી અને નાસ્તિક હતા. કેટલાક પ્રાટેસ્ટાંટ મતના લોકો હતા તેમને ધણી હરકત વેળી પડતી હતી. લોકો પણ એવા અજ્ઞાન અને ધર્મભોળા એટલા હતા કે, લોકના ધડીઆળો સર થયાં ત્યારે ખ્રિસ્તની નામે પ્રાંતના લોકોએ એથી પાપ લાગશે એવું માનીને ખંડ કર્યું હતું. ફ્રાન્સ દેશ માંહેની ભયંકર રાજ્યકાંતિના જે કેટલાંક કારણો છે તેમાંનું એક ધર્માધિકારીઓના નહારાં આચરણ છે.

ધર્માધિકારીઓની ઉપર કહેલી હાલત હોવાથી ધર્મ ઉપરથી લોકોની આસ્થા ઉઠીને તે નાસ્તિક થવા લાગ્યા. અને દેશમાંથી ખ્રિસ્તી ધર્મ સમુજો કહાડી નાખવાને કેટલાક વિદ્વાનમાં ખપનારા નાસ્તિક લોકો યત્ન કરવા લાગ્યા. વળી 'પેલા લુગ્યા (ઇસુખ્રિસ્તને) નસાડી મૂકો' એમ લોકો ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા. બહાલદેર અને રોસ નામે બે મોટા ગ્રંથકાર થયા તેમના ગ્રંથ વડે ઘણા લોકોના મન ખગડયાં અને દેશમાં અનેક ખિલસ્ત ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યા.

દેશ એવી ખરાબીમાં હતો એટલામાં અમેરિકન લશ્કરમાં ચાકરી કરીને કેટલાંક માણસો આવ્યાં. તેમણે અમેરિકન લોકોએ ઇંગ્લેન્ડ લોકોથી સ્વતંત્ર થઈને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું તે બાબત ધણી રસ ભરી વાતો કરવા લાગ્યા. એવી કે રાજ્યના રાજ કરતાં પ્રજાસત્તાક રાજમાં લોકોને ધણું સુખ હોય છે. એ અમે નજરે જાયું છે વગેરે કહીને લોકોની આસ્તા રાજ્ય ઉપરથી ઉઠાડવા લાગ્યા. અમેરિકામાં વસનારા સઘળા નવા ગયલા લોકો હોવાથી ત્યાં પ્રજાસત્તાક રાજ સ્થાપવું સહેલું હતું. પણ જ્યાં સેંકડો વર્ષથી રાજ, પ્રજા, અમીરો અને મધ્યમ પ્રતિના લોકોના વર્ગ પડ્યા હતા ત્યાંની સઘળી વાતો એકદમ બદલવાનું કામ સહેલું નહોતું. એ વાત મનમાં ન રાખીને અનિચારી મણ્ણસો રાજકુટુંબનો દ્વેષ કરીને પ્રજાસત્તાક રાજ્યની

ધૃષ્ટા કરવા લાગ્યા. તે પેહેલાં ક્રેન્ચ લોકોમાં પોતાની રાજ્ય વ્યવસ્થા વિષે એટલી પ્રાપ્તિ હતી કે, વ્હરેન્લિસના રાજ્ય મેહેલની બિંત ઉપર તેમણે એવો લેખ કાતરાળો હતો કે, “જૂની ઉપર ક્રાન્સ સરખો દેશ નથી, પારિસ સરખું શેહેર નથી, અને લુઇ સરખો રાજા નથી” ઇંગ્લાંડની રાજ્ય વ્યવસ્થાની તે વેળાના લોકો ઘણી મસ્કરી કરતા હતા. પણ આ વખતે એમ બન્યું કે ઇંગ્લેન્ડની સર્વ વાતો તેને ઘણી ગમવા લાગી. માત્ર રાજ્યરીતીજ નહીં પણ ઇંગ્લેન્ડે સરખો પોપાક પેહેરવો, ઇંગ્લેન્ડ અંથો વાંચવા, ઇંગ્લેન્ડ ઘોડા ખરીદ કરવા, ~~અને~~ ઇંગ્લાંડથી નોકરો બોલાવવા લાગ્યા.

ઉપર લખ્યા ઉપરથી સમજાયું હશે કે, ક્રાન્સ દેશના સંબંધમાં જે અનર્થ અને રહસ્યાવ થયે તેના મુખ્ય કારણો રાજા, અમીર અને ધર્મ-ચિકારીઓનું દુરાચરણ, કર વગેરે જુલમથી આવેલું લોકોનું દારિદ્ર, ધન-સાધમાં પક્ષપાત અને નાસ્તિકપણું એ હતાં. એવી દેશની સ્થિતિ હતી તેવામાં પંદરમો લુઇ રાજા મરણ પામ્યો અને સોળમો લુઇ ગાદીએ બેઠો. એ ઘણો દયાળુ, નીતિમાન, વિદ્વાન, સારા સ્વભાવનો, નિર્વ્યસની અને પ્રજાનું ભલું ઇચ્છનારો હતો. તથાપિ એવા બગડેલા રાજ્યને ચલાવવાને જે એક ગુણ જોઈએ તે તેનામાં જીલકુલ નહોતો. તે ગુણ તે ખરી અને સારી વાતને પાર પાડવાનો પાકો કરાવ તેઓનામાં નહોતો. જે દેશની સ્થિતિ સારી હોત તો એ રાજાને મોટું ભૂખણ થઈ પડત. તથાપિ આવી વખતે ઉપર કહેલો ગુણ તેનામાં ન હોવાથી બગડેલી દુષ્ટ પ્રજાએ તેનો ઘાત કર્યો. સઘળાનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા એ તેની પડતીનું કારણ હતું. કોઈ પણ સારી વાતને માત્ર કહેનારા મતલબી લોકો બધે ઠેકાણે હોય છે. તેમજ ભોળાં માણસને તેને નકારી વાતને સારી કરી દેખાડનારા લખાડ લોકો પણ ઘણા હોય છે. એવા લોકો એના દરબારમાં ઘણા હતા. રાજાએ પ્રજાના ભક્ષા સાર એકાદ ઉપાય કર્યો તે સારો છે એવું કોઈ મતલબી લખાડ કામદારે કહ્યું એટલે રાજાનું મન નિરાભિમાની હોવાથી તે તેને સોંપતો. અને તે ખરેખર નહાઈ હોય એટલે તે લોકોને ગમે નહીં. અને તેનું ખરું કારણ તે જાણે નહિ એટલે માને કે તે રાજાએ કર્યું. એથી રાજાનું કૃપાળુપણું ન જાણીને ઉલટા તેને દુષ્ટ ગણવા લાગ્યા અને એથી આખી પ્રજા અસંતુષ્ટ થઈ. લુઇમાં સઘળા લોકોના મનનો ભાવ જાણવાની શક્તિ નહોતી. આ લુઇના ઉદાહરણથી આ વાત સઘળાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, મા-

ણસે, અને વિશેષે કરીને જેના હાથમાં હજારો લોકોનું ભક્તું કરવાની સપ્તા છે તેમના મનમાં માત્ર સારી ભાવનાજ હોવાથી કાયદો નથી, તે પાર પાડવાનું યજ્ઞ અને દંડ નિશ્ચય જોઈએ, નહિ તો તે હોય અને ન હોય એ સરખાં છે. લુધને વિદ્યા ધણી ગમતી હતી. તે હંમેશાં રાજ્ય કારભારમાં રોકવાની વખત જૂગોળને યંત્રશાસ્ત્રના ગ્રંથો વાંચવામાં કહાડતો. એથી તેનું ધણું મારું થયું. એ ઉપરથી સમજતું જોઈએ કે, ગમે તેવી સારી વાત હોય પણ પોતાની ફરજના કામ પડતાં મૂકીને તે કરવાથી કાયદો થતો નથી. સોળમાં લુધની શણી મેરીઆંટાઇનેટી પણ સારી બહોલી, સારા સ્વભાવની અને પરોપકારી હતી. તથાપિ રાજ્યાસન ઉપર બેઠા પછી મોટા-છના સુખમાં નિમગ્ન થઇને ધણોજ ખરચ કરવા લાગી. તેને લીધે રાજ ખરચના આઠ વર્ષમાં ચોત્રીસ કરોડ રૂપિયા થયો.

લુધ રાજ ગાદીએ બેઠા પછી તેના ઉપર જે સંકટો આવવા લાગ્યાં તેમાં પેહેલું સંકટ ખજાનામાં લાગેલી ખાધ હતી. રાજ્ય ભંડાર ઉપર બે અબજ રૂપિયાનું દેવું થયું. મોટા લોકો ઉપર કર ન પડવાને લીધે વસુલમાં દિવસે દિવસે તુટ પડવા લાગી. તે વખતે ઈંગ્લાંડની પાર્લામેંટ જેવી ફ્રાન્સ દેશમાં પણ પ્રજાના પ્રતિનિધી અને મોટા લોકોની સભા હતી. તથાપિ ઈંગ્લાંડની પાર્લામેંટ જેવો રાજ્ય પ્રકરણમાં તેનો અમલ ચાલતો નહોતો. એવા આરિ-ક વખતમાં રાજ્યએ ટાંગો નામે એક મહા પંડિતને પોતાનો પ્રધાન બનાવ્યો. એ ધણો દૂરદર્શી, વિચારવંત અને ચતુર હતો. તેણે સૂચવેલી સર્વ બાબત અમલમાં આવી હોત તો ફ્રાન્સ દેશની થઇ તેટલી માઠી દશા થાત નહિ. તેણે મરીય લોકો ઉપરના જીલ્લમી કરો બંધ કર્યાં. માતખરો પાસે કર લેવાનું ઠરાવ્યું. ફાજદારી અને દિવાની કાયદા સુધારવાની મેહેનત કરી. ગુન્હેગારને મારફાડ કરવાનું બંધ કર્યું. પ્રોટેસ્ટાંટ લોકોને સરકારી નોકરી આપવાની મના હતી તે રદ કરી. એ સઘળી વાતો રાજને પસંદ પડી. વળી રાજ્યએ આગલા રાજ્યમાં અન્યાયથી તુરંગમાં નાંખેલા કેદી-એને છોડી દીધા. અને પોતાની જાતના ખરચમાં ધણો ઘટાડો કરીધો. તેથી ધણા લોકોનો ધંધો રોજગાર બંધ પડ્યો. એથી જેમને તુકસાન થયું તે રાજ અને નવા પ્રધાનનું યુદ્ધ બોલવા લાગ્યા અને દરબારી લોકો-એ ધણી તદ્દખીરથી રાજનું મન ભ્રામીને ટાંગીને પ્રધાનપણા ઉપરથી દૂર કરાવ્યો. રાજ પાકા ઠરાવનો નહોતો એ વાત તો જાણે કહેલીજ છે. ત-

થાપિ તે ટાંગોની યોગ્યતા સારી પેઠે સમજતો હતો. તેને કામ ઉપરથી કહાડતી વેળાએ બોલ્યો હતો કે, “હું અને ટાંગોના જેવી ફ્રાન્સ દેશ ઉપર કાઠની પ્રીતિ નથી.” તેણે ટાંગોને કહાડીને નેકર નામે પ્રખ્યાત માણસની નેમણુંક કરી. એ પ્રધાન પૈસાની વ્યવસ્થાના કામમાં ધણો કાબેલ હતો, તેણે ટાંગોની યોજેલી કેટલીક સૂચનાઓ અમલમાં આણી. તેથી જેમનું નુકસાન થયું તે એનું લુંકુ બોલવા લાગ્યા. તેને લીધે તેણે પણ કંઈ પણ શ્રમનો બદલો લીધા વિના આખરે પોતાની જગાનું રાજીનામું આપ્યું, એના પછી ક્લોની નામે પ્રધાન થયો તે ધણો ઉડાઉ હતો. માટે અગાડીના બંને પ્રધાનોએ કરેલી યોજનાઓ રદ કરી. તેથી તે રાજના ખાતગી મંડળમાં વહાલો થઈ પડ્યો. કેમકે તે રાજની મેહેરબાનીવાલો માણસ ગમે તેટલા પૈસા માગે તો આપતો હતો. બે રાણી કાઠના રોજગાર વિષે શિક્ષારસ કરી કે તેની પાસે જગા તૈયાર હોય. એક દિવસે તેને રાણીએ કહ્યું “હું કંઈ કહેવાની હતી, પણ તે બનતું ઘણું કઠણ છે.” તેનો ક્લોનીએ જવાબ દીધો. “આપના મોઢામાંથી નીકળવા માત્ર દો એટલે થએલું સમજાવે, નહિ બને એવું હશે તોપણ થશે.” એવા બનાવોને લીધે પૈસાની ધણી તાણ પડી તેવારે આગલા પ્રધાનોની પેઠે એણે પણ માતખરો ઉપર કર લેવાની ગોઠવણ કરવા માંડી તેથી તે પણ તેમને અળખામણ થયો અને આખરે તેણે પણ રાજીનામું આપ્યું. તેના પછી એક બીજા માણસે આઠ મહિના સુધી કામ કર્યું તે પણ એના જેવોજ નડારો હોવાથી કામ નિભી શક્યું નહિ અને આખરે તેની સૂચના ઉપરથી ફરીને નેકરને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો. તેણે કામ ઉપર આવતાંજ ફરીથી રાજ્યભંડારની સારી વ્યવસ્થા કરી.

નેકર એટલો હુશિઆર હતો, તોપણ તેને રાજ્ય સુધારો કરવાનું કામ ઘણું કઠણ લાગ્યું. કેમકે ચાર તરફ દેશમાં ધણી અવ્યવસ્થા હતી. ખજાનામાં પૈસા ધણાજ કમી એટલે સુમારે લાખ-સવા લાખ રૂપીઆ હતા. માટે તેણે રાજ, અમીરો અને પ્રજાના મુખ્યત્વારોની ઈંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ જેવી એક સભા ભરવાની યુક્તિ કાઢી. આ સભામાં રાજ, અમીરો અને પ્રજાના પ્રતિનિધીઓએ મળીને રાજ્ય વ્યવસ્થા વિષે વિચાર કરવાનું ઠરાવ્યું. આ સભામાં દેશના વિદ્વાનોને પણ આમંત્રણ કર્યું હતાં. એ માત્ર નામની સભા ફ્રાન્સ દેશમાં ધણા વરસથી હતી. પણ રાજ્ય કારભાર ઉપર તેનો કંઈ ફાવ નહોતો. એમ તો આગળ અમે કહી ગયા છીએ. સો

દોડસો વરસમાં એ સભાએ કંઈ કામ કર્યું નહોતું. નેકરે આ સભામાં પ્ર-
જ્ઞના પ્રતિનિધીઓની મોટી સંખ્યા રાખી એ તેણે મોટી ભૂલ કરી અને
એજ રાજ્ય ક્રાંતિ થવાને મોટું કારણ બન્યું એવું ઘણા અંધકારોનું મત
છે. કારણ તેને લીધેજ રાજ્ય અને અમીરોની વિરૂદ્ધ હલકા લોકોને ઘણો
અધિકાર મળ્યો અને જે તે સ્વતંત્રને માટે ઉસ્કેરાયા. રાજ્ય વ્યવસ્થા વિ-
ષે વર્તમાન પત્રમાં અનેક તરેહના લોકોના મન બગાડનારાં સ્વતંત્રતા વિષે
લખાણો આવવા લાગ્યાં. પશુ ફ્રાન્સ દેશ આ વખતે સ્વતંત્રતાને માટે
ખીલકુદ્ધ અયોગ્ય હતો. ધર્મોપદેશકારી વગેરે લોકોના આચરણ અને નીતિ
તો બપર કઢી ગયા છીએ અને લોકો પણ એવા અભણ હતા કે સેંકડે.
એ ત્રણ નળ પણ વાંચી લખી જાણતા નહોતા. એ વાત ધ્યાનમાં રા-
ખીને કેટલાક નેકરના મિત્રોએ નેકરને કહ્યું કે લોકોને ઘણો હક આપવો
રાજ્યને અપકારક છે. તેનો તેણે જવાબ દીધો કે, “માણસના મન એટલાં
દુષ્ટ હશે એવું મને લાગતું નથી.” સજ્જન હોય છે તે પોતાના અંતઃકરણ
ઉપરથી ખીજની પરીક્ષા કરીને ફસાય છે. માણસના અંતઃકરણ કેવાં દુષ્ટ
છે તે ઇતિહાસ ઉપરથી સેહેજ માલમ પડવા જેવું છે. તારીખ ૫ મી મે
શને ૧૭૮૯ ને રોજ આ મોટી રાજ્ય પ્રકરણી સભા ભરવાનું ઠરાવ્યું. એને
આગલે દિવસે રાજ્ય અને પ્રજાએ નાટ્યદામના દેવળમાં જઈને ઘણા ઠાઠમા-
ઠથી ઇશ્વર પ્રાર્થના કરી અને ધર્મોપદેશકે દેશના સુખને સાફ ઉત્તમ
બાપણ કર્યું.

ઠરાવ પ્રમાણે જુસેલિસના રાજ્ય મેહેલમાં સભા ભરાઈ. તેમાં છસે
લોક તરફના પ્રતિનિધી હતા. તેમાંના ઘણાએક અવિચારી, અભણ અને
ધાતકી લોકો હતા. એમાં રાજ્યે શરૂઆતનું બાપણ કર્યું તેમાં પોતાની
પ્રજાનું બલુ થવા સિવાય ખીજ મને કંઈ આશા નથી એમ સ્પષ્ટપણે મ-
નોભાવથી જણાવ્યું. એ સાંભળીને સમૂહને આનંદ થયો, પણ પ્રતિનિધી-
માંહેના જે લુચ્ચા લોકો હતા તેમને સાફ લાગ્યું નહીં. પણ ઉલટું તેમને
માઠું લાગ્યું. તેમના વિચાર પ્રમાણે રાજ્યે કહેવું જોઈતું હતું કે મારો
હક નથી; તથાપિ પ્રજાએ મને અધિકાર આપ્યો માટે હું રાજ્ય છું. એ
પ્રજાના સુખ્યારોએ મિરાળો નામે માણસને પોતાનો આગેવાન કર્યો. તે
ઘણો બુદ્ધિમાન પણ દુરાચારી માણસ હતો. અને તેની બાપણ કરવાની
શક્તિ ઘણી ભારે હતી. મમે તેવા અવિચારી માણસોનું મોટું ટાણું મળ્યું

હોય ત્યાં પણ તે પોતાના ભાપણથી તેમને એકદમ શાંત કરતો હતો.

સભાનું કામ સર થયા પછી કાણે કેમ મત આપવો વગેરે બાબત વિષે ઘણું વાદવવાદ થયો. કેટલાક કહેતા કે, ઇંગ્લાંડની પાર્લીમેન્ટ જેવી અમીર અને પ્રતિનિધીની સભા જૂદી જૂદી થાય કે તેથી પરસ્પર બંનેનો દાવ્ય રહીને વ્યવસ્થા હીક આવે. અને પ્રતિનિધીઓ કહેતા કે એકજ સભા થાય; અને તેમ થયું એટલે આપણા પક્ષના ઘણા લોકો હોવાથી ઘણે મતે આપણે હાવતી વાતો થઈ શકશે; આખરે એકજ સભા થાય એવો ઠરાવ થઈને કાયદા ઘડવાની સરખાત થઈ. તેમાં કેટલાક દિવસ સુધી મુખ્ત્યારોએ ગડબડ કરી નહીં, પરંતુ એક મહિનો ગયા પછી એકાએક તેમણે ‘દેશ સભા’ એવું નામ રાખીને અમીર વર્ગને પડતા મેલી એકદમ કામનો આરંભ કર્યો. એ જોઈને રાજ્યએ એવું જાહેરનામું કર્યું કે, “ત્રીજે દિવસે હું જાતે આવીને સર્વે કામનો નિકાલ કહાડું ત્યાં સુધી સભા બંધ રહે.” એ જાહેરનામાને ન લેખવતાં મુખ્ત્યારો સભાનું કામ જરૂરી રાખવાના ઉદ્દેશથી સભા સ્થગે ગયા. તો ત્યાં સભાગૃહ બંધ અને આજુબાજુ સિપાઇઓનો પેહોરો દીડો તેથી નિરાશ થઈને જતા હતા એટલામાં રાજ્યના ખાનગી ખાતા માહેના કામએ તેમની મશ્કરી કરી. તેને લીધે તે ઉસ્કેરાઈને પાસેની બીજી એક ઈમારતમાં ગયા. અને ત્યાં સભા ભરીને સઘળાએ એવા સોગંદ લીધા કે, રાજ્ય પ્રકરણ સુપર્યા વિના સભા બંધ પાડવી નહીં. ત્રીજે દિવસે સભા ભરાઈ અને રાજ્યએ ભાપણ કર્યું. તેમાં તેણે ટાંગોએ સ્વયંવેલા કેટલાએક સુધારા કરવાનું કહ્યું. આ વેળાએ ઘણી વાતો રાજ્યએ પ્રજના કહેવા પ્રમાણે કરી, અને મારી પ્રજને માટે મેં જેટલું કર્યું છે તેટલું કોઈ રાજ્યએ પોતાની પ્રજ માટે કર્યું નહિ હોય એમ કહીને પોતાનું ભાપણ બંધ કરી આવતી કાલે અમીરો અને પ્રજના પ્રતિનિધીઓએ જૂદા જૂદા બેશીને વિચાર કરવાનું કહી સભા બરખાસ્ત કરી. તેથી અમીરો અને ધર્માધિકારીઓ તરત ઉડી ગયા પણ પ્રતિનિધીઓ ઉઠ્યાજ નહિ. ત્યારે સભાના સેક્રેટરીએ ‘હવે અહીં બેસવાનો રાજ્યનો હુકમ નથી’ એમ કહ્યું તેનો મિરાબોએ જવાબ દીધો કે, “તું તારા ઘણીને કહે કે, અમે લોકોના હુકમથી આવ્યા છીએ; હથિઆર વડે કહાડી મૂક્યા વગર અમે જવાના નથી.” બીજે દહાડે કેટલાક અમીરો પણ મુખ્ત્યારો સાથે મળી ગયા. તે જોઈને કેટલાક દરગારી લોકો લશ્કરી સિપાઇઓ પાસે જગરાઈથી મુખ્ત્યા

રોને કહડાવી મૂકવાનું કહેવા લાગ્યા. તેમને રાજ્યએ કહ્યું, “એક પછું માણસનો જીવ લેવાને હું કારણ થનાર નથી” એવું કહીને અમીરોને મુખત્યા-રોની સભામાં જઈ બેસવાને હુકમ કર્યો. અહીં એમ ચાલતું હતું ત્યારે પારિસ શહેરમાં ઘણા ભયંકર યનાવો યનાવો લાગ્યા. ત્યાં સુથાર, લુહાર, દરજી વગેરે સઘળા હલકા લોકો એકઠા થઈને રાજક્રિય બાબતોનો રસ્તા વચ્ચે વાદવિવાદ કરીને નાદાન અને શીતુરી લોકોના મનમાં નાના પ્રકારના કુતર્ક આણવા લાગ્યા. અને વર્તમાનપત્ર અને મોપાનિયાંએ ત્યાં એટલો દેર કર્યો કે આઠ દશ દિવસમાં સો દોડસો પુસ્તકો રાજ્યપ્રકરણ ઉપર પ્રસિદ્ધ થયાં.

એવી રીતે અવસ્થા થઈ ત્યારે ચંચળ મનના રાજાને લોકો ઘણી તરેહની સલાહ આપવા લાગ્યા. તેથી આજ તે મુખત્યારોનું કહેલું માને અને ખીજે દહાડે અમીરોના કહેવા ઉપરથી તેમનાથી ઉલટું કરે. આખરે તેણે એક લુચ્ચા માણસના કહેવા ઉપરથી નેકરને પ્રધાનપદ ઉપરથી દૂર કર્યો. એ પ્રધાન લોકોમાં પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. તેને દૂર કરતાંજ લોકોમાં હોહા થઈને તે ખુલ્લી રીતે બંડ કરવા લાગ્યા અને આખરે હમ્મરો બંડખોર લોકો એકઠા થઈને ખાસ્તિલ નામે પારિસના ઘણા જુના કિલ્લા ઉપર હલ્લો કર્યો, ને ત્યાંના કિલ્લેદાર અને સિપાઈઓને કાપી નાખીને ત્યાંનું પદાર્થ સંગ્રહાલય વગેરે મૂલ્યવાન વસ્તુનો નાશ કરી નાખ્યો. એ કિલ્લામાં આગલા રાજાઓએ ભયંકર અનર્થ કર્યા હતા તેની કેટલીક નિસાનીઓ બંડખોરોની નજરે પડવાથી તેમને આ જગા વિષે ઘણો ધિકાર આવ્યો હતો.

એવી રીતે સુધરેલા ફ્રાન્સ દેશમાં રકતનો ઝરો શરૂ થયો. ‘અમર થવા સાડા ઝેર ખાવું’ તેમ તેણે રાજાના જીવનમાંથી છુટીને સ્વતંત્ર થવા સાડા લોકો પરિપૂના ગુલામ થઈ પરાધીન થવાના કામો કરવા લાગ્યા. સર્વ માણસો સરખાં માનનારા સુધરેલા લોકોએ દેશ બાંધવોના લોહીની નદીઓ વહેવડાવી ! અરે અરે ! આ તે શો અનર્થ !! એ ઉપરથી સઘળાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એક વાત છે કે, નાના છોકરાંને સ્વતંત્ર કરીએ તો તે જોમ પોતાનો નાશ કરે છે, તે પ્રમાણે દેશને સ્વતંત્રતાની યોગ્યતા આવ્યા વિના તે મેળવવાની મહેનત કરી તો તેથી જે થોડી ઘણી સ્વતંત્રતા છે તે પણ જતી રહે છે. સ્વતંત્રતા રૂપી વેલ નીતિ રૂપ સારી ભૂમિમાં રાખીને ધર્મનિષ્ઠા રૂપી નિર્ભળ પાણી સીંચીને સારા વિદ્વાન લોકોના મન રૂપી ઝાડ ઉપર ધીમે ધીમે ચઢાવવી જોઈએ. પણ જે તેને અનીતિરૂપ નહારી ભોંયમાં

રોષીને નાસ્તિકપણા રૂપી ગંધાતું ખાતર નાંખીને અમણુ મૂર્ખ લોકોના મન રૂપી ઝાડ ઉપર ચડયાથી તેમનો નાશ કરીને આખરે આશ્રય નહીં મળવાથી તેનો પોતાનો પણ નાશ થશે. ઝાડ ફેલાયું એટલે તેને છાંટી નાખીએ તોજ તે ફળે, નહીં તો તે વાંઝીયું રહીને પાસેના ખીજા ઝાડને પણ મારી નાખે છે. તેજ પ્રમાણે ફ્રાન્સ દેશમાં સ્વતંત્રતાની ઈચ્છા ફેલાઈ તેણે આખા દેશનો નાશ કર્યો.

ખાસ્તીલ ફિલ્લાની હકીગત રાજ્યએ મધરાત્રે જાણી ત્યારે તે બોલ્યો, ‘હુલડ થયું’, તે વખત તેની પાસે એક સરદાર હતો તે બોલી બોલ્યો ‘હુલડ શાનું ? રાજ્યક્રાંતિની વખત આવી.’ ખીજે દહાડે સભામાં જઇને રાજ્યએ કહ્યું કે નેકરને પાછો પ્રધાન કરીશ. એમ કહી રાજ્ય જ્હર્સેલિસથી પારિસ જવા નીકળ્યો. ત્યાં રસ્તામાં તેની આસપાસ હજારો ભીખારી લોક હાથમાં હથિયાર લઇને ચાલવા લાગ્યા. તેવારે જ એકલપેટા મતલખી દુષ્ટ લોકોએ પ્રજ્ઞતા પ્રતિનિધી વિરુદ્ધ રાજ્યને સલાહ આપી હતી તે આ બધાં ચિન્હો જોઇને પોતાનું વતન છોડીને પરદેશમાં નાશી જવા લાગ્યા તેથી રાજ્યને મદદ કરવાને કોઈ રહ્યું નહિ. આપણા પ્રેમાનંદ કવિએ કહ્યું છે કે, “કાલુ સમય આવે ત્યારે કોઈ મદદ કરતું નથી” એ વાત ખરી છે.

આ હુલડ માત્ર પારિસમાં થયું એમ નહીં, પણ પ્રાંતના ખેડુતો સુદ્ધાં પોતપોતાના અમલદારો હથિયાર લઇને દોડ્યા, તેમણે કેટલાકને હાર માર્યા, કેટલાકના ઘરો બાળી નાંખ્યાં, કેટલાએકને કુવામાં ફેંકી દીધા, અને કેટલા એકને જીવતા બાળી મૂક્યા. અબળાઓના ગળાં દાખીને કે તેમના ઉપર કુહાડી મૂકીને તેમની માલમતા લુટવા લાગ્યા તેથી નાશનાશ થઇ તેથી મોટા રસ્તા દોડાદોડીથી ભરાઇ ગયા. સાલુકાર લોકો બીધા. વેપાર ધંધો બંધ પડ્યો તેથી દુકાળ પડ્યો. ત્યારે સરકારે ખોરાક ખરીદ કરીને હામ હામ લશ્કરી પેહેરામાં રાખીને લોકોમાં વેહેંચવાની તજવીજ કરી. એ વેળાએ રાજ્યએ પોતાની ગાંડતા ધણા પૈસા ખર્ચ્યા. તોપણ આખરે રાજ્ય ભંડારનું દેવાળું નીકળવાનો વખત આવ્યો. ત્યારે નેકરના કહેવાથી લોકોએ પોતાની પદરના પૈસા આપ્યા.

આવી દેશની અવદશા હતી તેવામાં પ્રતિનિધીઓએ એક અવિચારની વાત એની કરી કે અમેરિકામાં પ્રજ્ઞસત્તાક રાજ્ય થયું તે વેળા ત્યાંની સરકારે લોકોના હક્ક નામે એક દસ્તાવેજ બાપીને પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તેવો

એક દસ્તાવેજ છાપવાનો હરાવીને આખરે એક હરાવ પ્રસિદ્ધ કર્યો તેનો સા-
રાંશ હેઠળ લખ્યા પ્રમાણે છે.

માણસના હક્ક ન સમજવા અથવા તેને તુચ્છ માનવા અથવા તે ચ-
લાવવાને આનાકાની કરવી એ પ્રજાના દુઃખ અને રાજ્ય અવ્યવસ્થાના
મુખ્ય કારણો છે. એવું સમજીને દેશ સભામાં એકલા મળેલા પ્રજાના પ્રતિ-
નિધીઓએ હેઠળ લખેલા માણસના સ્વાભાવિક, જન્મથી પ્રાપ્ત થયેલા અને
ખેંચી લેવાને અયોગ્ય એવા હક્ક જાહેર કરવાને હરાવ કર્યો છે. કારણ એ
હક્ક હમેશાં લોકોની આંખો આગળ રહેશે તો તેમનું મન હમેશાં પોતાના
હક્ક અને કર્તવ્ય તરફ રહેશે. અને તેને લીધે કાયદા કરવા તથા તે અમ-
લમાં આણવાનો સરકારનો અધિકાર રાજ્યના બંદોબસ્તના ઉપયોગ સાર
છે. એવું ધડીએ ધડી ધ્યાનમાં આવ્યાથી તેને લોકો વધારે માન આપશે
અને હવે પછી પ્રજાના હક્ક ઉપર કહેલા સુલભ અને નિર્વિવાદ થઇને હરે-
લા હોવાથી તે રાજ્ય બંદોબસ્ત અને સાર્વજનિક સુખ રાખવામાં ઉપ-
યોગી પડશે.

એ માટે દેશ સભા પરમેશ્વર સમક્ષ તેના પ્રસાદ અને કૃપાની આશા
રૂપીને આ માણસના અને પ્રજાના અલંધ્ય હરાવીને પ્રસિદ્ધ કરે છે.

૧. પોતાના હક્કના સંબંધમાં માણસ જન્મથીજ સરખો છે અને
સરખો રહે છે. એ માટે પ્રજામાંનું નાના મોટાપણું સાર્વજનિક ઉપયોગ મા-
ટેજ માત્ર હોવું જોઇએ.

૨. સ્વતંત્રપણું, માલમતા સંરક્ષણ અને જીવનનો અટકાવ એ જે
માણસના સ્વાભાવિક જન્મથી મળેલા હક્ક છે. તેનું રક્ષણ કરવું એજ સર્વ
રાજ્ય પ્રકરણનો હેતુ છે.

૩. રાજ્ય સત્તા ચાલવાનું મુખ્ય સ્થળ દેશ છે. માટે દેશે યોજના
કરી આપી ન હોય એવો કોઈ પણ અધિકાર એક માણસને અથવા કેટ-
લાંક માણસોને મળતો નથી.

૪. જ્યોતી કરીને ખીજનો કશો ખીગાડ થતો નથી. એવી કોઈ પણ
બાબત કરવાને છુટ હોય તેજ રાજ્યક્રિય સ્વતંત્રતા છે. ખીજને તેવાજ પો-
તાના હક્કો, યથેચ્છ ચલાવવાને હરકત પડે નહિ, એટલેજ માત્ર માણસને
પોતાનો સ્વાભાવિક વાપરવાને પ્રતિબંધ હોય. એ પ્રતિબંધ કાયદાથીજ ઠ-
રેલો જોઇએ.

૫ લોકોને અપકારક કૃત્ય હોય તેજ માત્ર કાયદાથી બંધ કરવું. જે કાયદા-એ બંધ કર્યું નથી તેને કોઈથી હરકત ન થાય. કાયદા પ્રમાણે કરવુંજ જોઈએ એવું ન હોય તે કરવાનો કોઈ ઉપર જીલમ થાય નહિ.

૬ કોઈ પણ કાયદો ચાલુ થવાને લોકોની સંમતિ જોઈએ. તેને માટે તે આપવાને જાતે અથવા મુખ્યત્વાર મારફત મત આપવાનો સર્વ રી-યતને અધિકાર છે. અચાવ કરવાનો હોય કે શિક્ષા કરવાની હોય તેમાં કા-યદો સમજાને સરખો લાગુ થાય. કાયદાની નજરમાં સમજા સરખા હોવા-ને લીધે સદગુણ અને બુદ્ધિ વિના બીજી કોઈ પણ બાબતનો ભેદ ન રા-ખતાં સર્વ લોકો પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે સર્વ સન્માન, સર્વ અધિકાર, અને રોજગાર મેળવવાને સરખા પાત્ર છે.

૭ કાયદાએ ઠરાવેલી બાબત અને રીતીએ વગર બીજી કોઈ પણ બાબત-ને સાફ કોઈ પણ માણસને આરોપી ઠરાવવો નહિ પકડવો નહિ, અને કેદ કરવો નહિ. જે કોઈ જીલમથી હુકમ ચલાવે અથવા ચલાવવાને કહે, અમલમાં આણે અથવા અણાવે તે સર્વને શિક્ષા થશે. કાયદા પ્રમાણે બોલવામાં આ-વે અગર પકડવામાં આવે તો દરેક માણસે તે માનવું જોઈએ. તેમાં હરકત કરશે તે શિક્ષાને પાત્ર થશે.

૮ ખુલ્લી રીતે જરૂરી હોય એટલીજ માત્ર શિક્ષા કાયદાએ ઠરાવ-વી. એ વગર કોઈ પણ સજા કાયદાસર તથા ગુન્હાની પેહેલાં પ્રસિદ્ધ થ-એલા કાયદા પ્રમાણે ગુન્હેગારને સજા થાય એ વિના કોઈને પણ શિક્ષા ન થાય.

૯ ગુન્હો સાબીત થયા પેહેલાં દરેક માણસ નિરપરાધી છે એમ માનવું જોઈએ. એ માટે તોહોમતદાર નાશી ન જાય તેને સાફ જરૂર જે-ટલી તેના ઉપર બંધી રાખવી પડે, તે વગર બીજી કશી તરેહની પીડા ન આપવાની તજવીજ કાયદાએ કરવી જોઈએ.

૧૦ કાયદાએ સ્થાપેલી લોક સ્થિતિ બગડતી ન હોય તો કોઈ પણ માણસને તેના મન વિષે પીડા કરવી નહિ એ વાત ધર્મ સંબંધી મતને પણ લાગુ હોવી જોઈએ.

૧૧ પોત પોતાના વિચાર અને મતો ખુલ્લી રીતે એક બીજાને જ-ણાવવાના મનુષ્ય માત્રના હક માંહેનો એક ઊત્તમ હક છે. માટે દરેક માણસે પોતાનો વિચાર ખુલ્લી રીતે કહેવો અથવા છાપીને પ્રસિદ્ધ કરવો, પરંતુ

જે બાબતમાં તેણે સ્વતંત્રતાનો ગેરઉપયોગ કર્યો એમ કાયદા મુજબ ફરિયાદો તે વિષે તેણે પોતાને માથે લેખે એવો જોઈએ.

૧૨ માણસ અને પ્રજાના સંરક્ષણ માટે દેશમાં લશ્કરની જરૂર છે. તે લશ્કર જેના તાબામાં છે તે તેને પોતાને સાઈ નથી પણ સામાજિક કાયદાને માટે છે એમ સમજવું.

૧૩ સામાજિક લશ્કરના ખર્ચ સાથે અને રાજ્ય વ્યવસ્થાના ખર્ચ સાથે સઘળાએ ખર્ચ આપવો જોઈએ, એ માટે સર્વ લોકો પાસે તેમના ગળ પ્રમાણે તે એક સરખો લેવાવો જોઈએ.

૧૪ પ્રજા ઉપર કર એસાડવાની જરૂર, તે કયા કામમાં ફેટલો ખર્ચ કરવો તેનું પ્રમાણ. તે વસુલ કરવાની રીતી અને તે ફેટલા દિવસમાં થાય એ બાબત વિષે જાતે અગર મુખ્યત્વારોની મારફત સ્વતંત્ર મત આપવાનો અધિકાર દરેક માણસને છે.

૧૫ મુખ્યત્વારોના કામની તપાસ કરવાને તેમને નિમનારા તમામ લોકોને અધિકાર છે.

૧૬ જે લોક સમાજમાં જૂદા જૂદા અધિકાર ઠરીને લોકોના હક્કનું સંરક્ષણ થવાની તજવીજ થઈ ન હોય ત્યાં રાજ્ય વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

૧૭ દરેક માણસની માલમતા સાચવવાના હક્ક અલંબ્ય અને ધર્મસ્વરૂપ છે એ માટે તે કોઈથી લેવાય નહિ. પરંતુ જ્યાં સાર્વજનિક કામને માટે તે લેવો જોઈએ એમ ખુલ્લું જણાય ત્યાં કાયદા પ્રમાણે ઠરાવીને અને નુકસાન ભરી આપીને લેવા જોઈએ.

આ લેખ વિષે એક ગ્રંથકાર કહે છે કે, માણસનું સ્વાભાવિક સરખાપણું નથી એ વાત સાબીત કરવાનું કામ દરેક કંઠે નથી. એવી સામાનતા દુનિયામાં ક્યાં છે. અંગબળ અને બુદ્ધિબળ એ પણ ધર્મસ્વરૂપ સર્વને સરખું આપ્યું હોય એમ દેખાતું નથી. તદ્વાવત માલમ પડે છે, તે મુજબ અધિકાર અને મોટાઇમાં પણ તદ્વાવત, દુનિયામાં એ માણસની શક્તિ, ઉદ્યોગ અને બળમાં અંતર છે ત્યાં સુધી એ ભેદ રહેવાનોજ. જે આખા જગતની સંપત્તિ એકઠી કરીને સઘળાને સરખી વેહેંચી આપીશું તો થોડાજ વખતમાં તેની બરોબરી જતી રહીને આળશુ અને અવિચારી કરતાં વિચારવંત, ઉદ્યોગી અને દૂદર્શી પાસે વધશે. પણ માત્ર કાયદાજ સર્વને સરખી રીતે નિરપેક્ષપણે ચલાવીને પોતાની પ્રજાને સુખ આપવાને સારી સરકારથી બનશે.

એ પછી દેશ સભાએ રાજ્ય વ્યવસ્થાના નિયમો ઘડવાનું કામ હાથમાં લીધું. તેમાં ઈંગ્લાંડની રાજ્ય વ્યવસ્થા પ્રમાણે પ્રતિનિધી અને અમીરોનું કરેલું નામંજૂર કરવાનો અધિકાર રાજને હોય એમ કેટલાકનું કહેવું હતું. પણ રાજની વિરુદ્ધ થએલા લોકોને તે ગમ્યું નહિ અને એવી સૂચના કરનારા-એને તેમણે હસી કહાડ્યા. દહાડે દહાડે દુષ્કાળ વધવા લાગ્યો. તેને લીધે એવા લોકોને અગાડી થવાના અનર્થના બી રોપવાનું રીક પડ્યું. લોકોના દુઃખનું કારણ રાજ અને અમીરો છે એમ લોકો ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા. અને કેટલાક જણ તો રાજ મેહેલ ઉપર હલ્લો કરવાનું કહેવા લાગ્યા. તે સાંભળીને રાજએ મેહેલની આસપાસ એક પલટણનો પેહરો રાખ્યો. તેમાંના સિપાઈઓની હુકતાઈથી લોકો ઘણા વિદ્રી ગયા. એવામાં થોડે દિવસે એક મજૂરી કરનારી સ્ત્રી ઢોલક વગાટીને રોટલા રોટલા કહીને રસ્તામાં ખૂમો પાડવા લાગી. અને તેને બીજી ઘણી સ્ત્રીઓ આવી મળીને તે બધાં સભા સ્થળ આગળ જઈને ત્યાં ખૂબ તોફાન મચાવ્યું. તે વખત સભા બંધ હતી તેથી ત્યાં એક સ્ત્રી સભાપતિની ખુર્શીએ બેસી ને બીજી સભાસ-દો થઈ અને ત્યાં વાદવિવાદ કરવા લાગી. આખરે ત્યાંથી તેમને કહાડી મૂક્યાં ત્યારે તે બધાં રાજમેહેલમાં ગયાં. પેલી મજૂરણી બાઈ રાજ આગળ બોલવામાં આગેવાન થઈ હતી. પણ તે રાજ આગળ આવતાં જ બીકની મારી ગર્ભગણિત થઈને અવાચક થઈ પડી. રાજએ તેમને મીઠાં વચનથી ટાલ્ય પાડી સર્જને વિદાય કર્યાં. પરંતુ બાહાર આવ્યા પછી પેલી આગેવાન બેરીને તોફાનીઆ લોકોએ ઘણી પગલી. આખરે રાતની વેળાએ તેમણે મેહેલ ઉપર હલ્લો કર્યો. દિવાલ અને દરવાજા ભાંગીને રાજ સુતો! હતો ત્યાં સૂઈ જઈ પહોંચ્યાં. રાજએ તેને નરમ પાડવાને કહ્યું કે હું પારિસ આવું છું. બીજે દહાડે રાજને લઈને ધીમે ધીમે લોકો પારિસમાં આવ્યા. તેમણે રાજ્ય મેહેલ ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે પેહરેગીર સિપાઈઓને માર્યા હતા તેમના માથા ભાલાની ટોચ ઉપર બેરવીને તે ઉંચા કરીને ચાલતા હતા. કેટલાક પલટણના સિપાઈઓ પણ તેમાં સામેલ થયા હતા. તે તેની જોડે ચાલ્યા. તેમાંના હલકા લોકો ઘણાં બિભસ્ત ગીત ગાવા લાગ્યા. રા-જ્યે પોતાની સાથે સામાનનાં પચાસ ગાડાં રાખ્યાં હતાં. તેણી મેર જોઈને લોકો બોલતા કે, ‘ધીરજ રાજો, હવે જોરાકનો ટોટો શાનો’ હવે અમે ભડીઆરો, ભડીઆરી અને તેના છોકરાંને કૈ આબ્યા છીએ, શેહેરમાં દા-

ખલ્લ યનાંજ લોકો તેના સામા ગયા. તેમને, તમારા ઉપર ધણીજ વિશ્વાસ રાખીને હું આવ્યો છું. એમ રાજ્યએ અહીં કહ્યું. તેને લીધે શહેરમાં લગારેક શાન્તિ દેખાવા લાગી.

કેટલાક દિવસ ગયા પછી ફરીથી ખખેડાનો આરંભ થયો. ખખડાનાં માં ખોટ લાગી. ત્રણ વર્ષમાં રાજ્ય બંડાર ઉપર પચાસ કરોડ રૂપિયાનું નુકરજ થયું. એને લીધે દેશ સભાએ ઉપાય શોધી કઢાડ્યો તે એવો કે મદ, દેવળો વગેરે ધર્મ સંબંધી સ્થળોમાં જે દ્રવ્ય હતું તે રાજ્ય વ્યવસ્થામાં લેવું. એથી ધર્મચિકારીઓના પેટ ઉપર પગ પડ્યો તેથી તે ધણી ગુસ્સે થયા. અને તેમાંનો એક સભાને કહેવા લાગ્યો. ‘તમારે સ્વતંત્રતા જોઈએ છીએ પણ ન્યાય નથી જોયતો એ નવામ છો’ તે ઉપર મિરાળો બોલ્યો, ‘તમે બળદ છુટો મૂક્યો, હવે તે શીંગડા મારે તો બોલો નહિ’ એજ ધર્મોપદેશકે બંડ થયા પહેલાં રાજ્ય પ્રકરણી લોકોના મન ઉપર ખોટા વિચાર બેસે એવાં મતો પ્રગટ કર્યા હતાં. આખરે ધણી ગડબડ થઈને એક વાર નવા નિયમો તૈયાર થયા. કસમ ખાઈને રાજ્યએ તે પ્રમાણે ચાલવાનું કમૂલ કર્યું, દેશ સભાના સભાસદોએ તે નિયમો પાળવાના સમ ખાધા, અને પછી કોઈની ભૂલના ઉપરથી થઈતી સિપાઈઓ અને નિશાળના છોકરાંઓ સુદ્ધાં દેશના તમામ માણસોને સમ ખવડાવ્યા. અને એ કસમ લેવાની મસ્કરી તો કેટલીક મુદત સુધી ચાલી. સઘળા લોકો નવા નિયમોથી બૂલાવે ખાઈ સ્વતંત્રતા મળી સમજીને ખુશી થયા. બધાએ દેશ સભાનો પાડ માન્યો. વળી ફ્રેન્ચ લોકોના ઉતાવળીઆપણીની હદ ન રહી. તેમણે આ લાગલીજ નવી રાજ્ય વ્યવસ્થાને માટે પાર્થના કરીને ઇશ્વરનો આભાર માનવાને એક સાર્વજનિક મોટી જગા પારિસ શહેર આગળ તૈયાર કરવાનો હરાવ કર્યો. સઘળા નાના મોટા, ગરીબ શ્રીમંત, ઘેરાં છોકરાં સુદ્ધાં એક ઠેકાણે એક કુટુંબના માણસ પ્રમાણે ત્યાં જાતે કામ કરવા લાગ્યાં. રાજ્ય સુદ્ધાં એક દિવસે તે જોવાને ગયો તેની જોડે લશ્કરી સિપાઈઓ ખાંધે કોદાળી મેલીને ચાલવા લાગ્યા. તે વખતે લોકોના મનની સ્થિતિ એવી ચમત્કારિક થઈ હતી કે, એક માણસ ત્યાં આવ્યો અને ધણી ઉતાવળથી અંગરળો કઢાડીને ખોદવા લાગ્યો. તેને ખીજાએ કહ્યું, ‘તમારૂં ધડીઆળ સંભાળો’ તેનો તેણે જવાબ દીધો, ‘ધડીઆળની શી ખીક છે, મારા ભાવ વિષે કોઈને કાંઈ સંશય છે?’ આખરે હરાવેયે દિવસે સમારંભ થયો, તે વખતે ચાર લાખ મા-

જુઓ એકઠાં થયાં હતાં. રાજ રાણી બેઠા પછી રીત પ્રમાણે ઉપદેશકનું બાપબુ થયું, તે પુરૂં થયા પછી રાજ પ્રજાએ રાજ્ય વ્યવસ્થાને અનુસરીને ચાલવાના સમ આધા. ને દિલ્લા ઉપરથી તોપો ફેટીને આખા દેશમાં તે ઝાહેર કરવામાં આવ્યું. આ સમારંભ વખતે એકાએક મોટું માવડું થયું તેથી લગાર ખીગાડ થયો. એ પછી સાત આઠ દહાડા સુધી એ ઠેકાણે લોકો મોજ કરતા હતા. આ સ્વતંત્રતાનું પરિણામ એ આવ્યું કે, તે પછીના રવીવારે પારિસ શહેરમાં જ્યાં ત્યાં નાય તમાશા થવા લાગ્યા.

ઉપરો સમારંભ થયા પછી થોડાજ દહાડામાં નાન્સિના લશ્કરે બળવો કર્યો. તે ધણી મેહેનતે ખેસાડ્યો, તથાપિ ત્યાંના લોકો મુઠા તેથી હલકા લોકોમાં ધણી હોહા થઇ. સરકારે નિર્દયપણાથી તેમને માર્યા; એમ લોકો બોલવા લાગ્યા. અને કેટલાક વર્તમાન પત્રવાળા તરફવાર બાબતો લખીને લોકોના મન બગાડતા. તેમાં મરાઠ નામે એક દુષ્ટ રાક્ષસ વર્તમાનપત્ર કર્તા હતો, તેણે લખ્યું હતું કે, ‘શાંતપણે વિચાર કરી જોતાં જાણે છે કે, બે લાખ માતબરોનાં માયાં કાખ્યા વિના સ્વતંત્રતા મળશે નહિ.’ વળી દુકાળ બાગવાનો ઉપાય તે એમ બતાવતો કે, ‘દુકાનો બાંગીને તે દુકાનવાળાને દુકાનની સામા ફાંસી દેવા’ એવા ભયંકર એહવાલથી અબણ લોકો ઉપર અસર થઇને દેશની સ્થિતિ બચબરેલી થઈ, તેથી ડરીને લોકપ્રિય પ્રધાન નેકર પોતાના હોદ્દાનું રાજીનામું આપીને પરદેશ જઈ રહ્યો. એ પ્રધાનને કેટલીક મૂઠત સુધી ફ્રેન્ચ લોકો બૂલ્યા નહોતા. તેને રેહેવાના ઘરના દરવાજા ઉપર ‘સન્માન પ્રધાન’ એવા અક્ષરો ડેરીને પીતળનું પત્રું ટાંચ્યું હતું. એવીજ રીતે ખીજા હજારો પૈસાદાર લોકો પરદેશમાં નાશી ગયા. દેવજોના પૈસા રાજ્ય વ્યવસ્થામાં લેવાનો ઠરાવ રાજ્ય સભાએ કર્યા ઉપરથી જે ધર્મોપદેશકો નવા નિયમથી નાખુશ હતા તે પણ પરદેશ ગયા. એથી રાજની બધી મદદ ગઈ, અને તે મોટા દુઃખમાં પડ્યો. પરદેશ ગએલા લોકો ફ્રાન્સ બાપર ચડાઈ કરીને આ બખેડો ખેસાડી દેવાનું ખીજા રાજ્યોને કહેવા લાગ્યા. અને રાજ પણ પોતાને દુઃખમાંથી છોડવવા સારું લશ્કર મોકલવા બાબત ખીજા દેશના રાજ્યો સાથે છાનો પત્ર વ્યવહાર કરવા લાગ્યો તેથી લોકો ધણા શુરસે થયા. આખરે લોકોના મુર્ખપણાથી કંટાળીને તથા આપમતલગથી મિરાબો રાજને મળ્યો. રાજ્યએ તેને દર મહિને આઠ હજારનો દરમાયો કરી આપ્યો ! પણ મિરાબોએ રાજના રક્ષણ વિષે કરેલી મેહેનત

ફોગટ ગઇ અને પછી તે જલદી મરણ પામ્યો. મિરામો રાજાને મળી ગયો તોપણ તે ઉપરથી લોકને બાવ છેક ધડી ગયો નહોતો. તેના મોતથી ખંધાને માઠું લાગ્યું. તેની પાંચદસ વેળાએ એક લાખ માણસો સાથે ગયાં હતાં. એવી રીતે એ નાસ્તિક પરાક્રમી પુરુષનો અંત આવ્યો.

મિરામો મુવાથી ડાઇની મદદ ન રહી ત્યારે તા. ૨૦ મી જુન સને ૧૭૯૧ની રાત્રે રાજા છાનોમાનો નાશી ગયો. તેણે ધાર્યું કે, દૂરના પ્રાંતમાં જઈએ એટલે ત્યાંના લોકોની મને મદદ મળશે. પરંતુ કમનશીબે બંડખોર લોકોએ તેને ઓળખી પકડીને પાછો આપ્યો. અને જાહેરનામાં કર્યાં કે, રાજાને જે નમશે તેને ફાંસી દેવામાં આવશે. રાજા નાશી જતો હતો તેજ એના ઉપર અપરાધ મૂકીને તેને પદબ્રજ કરી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાનો લોકોએ વિચાર કર્યો. હલકા લોકો રાજા, રાણી અને તેના ખાસ માણસોને ધણું પગવવા લાગ્યા. એક વાર રાણી ખારીમાં ઉભી હતી ત્યારે નીચેથી એક સિપાઇએ એમ કહ્યું કે, “તારાં માથું કાપી નાંખે તો મને સારું લાગે” એવી રીતે તેણે બીજા પણ ઘણા લોકોને ધણું દુઃખ દીધું હતું.

રાજા પાછો આવ્યા પછી દેશ સભાએ એક કાયદા કરનાર સભા સ્થાપના કરી. એ સભાના સભાસદ દેશ સભા માંહેના ન જોઇએ એવો નિયમ કર્યો હતો. તેને લીધે કાયદા કરવામાં જે અનુભવ અને જ્ઞાન જોઇએ, તે અનુભવ અને જ્ઞાન જેને હોય તેવા માણસોને આ સભામાં આવવાની તો સવડજ ન રહી. સભાના સર્વ સભાસદ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ચલાનારા હતા. તે વખતે જાકોબિનસ નામે એક ભયંકર મસલતી મંડળી ફ્રાન્સ દેશમાં હતી. એ લોકોં તરેહવાર ખરા ખોટા ગપાટા રાજાના જીલમ બાબત લોકોમાં ફેલાવતા. તેથી પ્રજા વીફરીને રાજાને પદબ્રજ કરવાને ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગી. તા. ૨૦ મી જુન સને ૧૭૯૨ ને દિવસે વીસથી ત્રીસ હજાર હલકા લોકો એકઠા મળીને રાજા સભા આગળ ગયા અને રાજાને પદચ્યુત કરવાની અરજ કરી અને ત્યાંથી લાગલા રાજ્ય મેહેલ આગળ જઇને જાનરદસ્તીથી માંહે પેઠા ને અંદરના માણસોને પીડા કરવા લાગ્યા. રાજાના ખાસ ઓરડામાં તો એટલું ધાંધલ મચ્યું કે, હવે આપણે મરી જઇશું એમ રાજાને લાગ્યું. એટલામાં એક ઉંચી જગા ઉપર ચડી ગયો તેથી તે બચ્યો. આ વખતે પણ તે લોકો સાથે મોટા મનથી અને શાંતપણે વર્ત્યો. અમુક વાત કરો એમ લોકો કહેવા લાગ્યા ત્યારે તે બોલ્યો,

“માઈએ! એમ કરવાની આ જગાએ નથી અને વખત પણ નથી. તેવામાં એક જણ બોલ્યો, “લુઈ ખીશ નહિ” ત્યારે રાજા તેનો હાથ પકડી, પોતાની છાતી ઉપર મૂકીને બોલ્યો, “જે વાર હું ખીઉં છું કે નહિ” રાતના આઠ વાગતાને સુમારે એ રમખાણ ઓછું થયું. ત્યારે રાજ્ય કુટુંબના માણસો એક ખીજાને મળ્યાં. ઉપરના તોફાનની વખતે એક જીવાન માણસ ભાંગેલો તે બોલ્યો, “આ શીતુરીઓમાંથી પાંચશે આદમીને કાપી નાંખ્યા હોય તો ખીજા લાગલાજ નાશી જાય.” એજ જીવાન માણસ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ. આ વાત આપણે હાથે અગાડી થશે એ આવું તેના સ્વપ્નામાં પણ આ વેળાએ નહોતું.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હુલડખોરોને ઉસ્કેરવાનો ઉદ્દેશ મતલબીઆ લોકો કરતા હતા તેથી વળી તાં હમી આગળે રાતની વખતે દુલરી નામે મેહેલ ઉપર બંડખોરોએ ઘેરો ઘાલ્યો. રાજા પણ એ બાગત આગળથી ચેતેલો હતો. માટે તેણે આઠસે વિશ્વાસ અને લડવૈયા લોકો પોતાના રક્ષણ સાર મેહેલ આગળ આણી મૂક્યા હતા. રાણીએ બારીમાંથી બંડખોરોને આવતા દીકરા ત્યારે હિંમતથી રાજાના હાથમાં એક નાની બંદૂક આપી તથા ધીરજ આપીને આ બંડખોરોનો પરાજય કરવા કહ્યું. તથાપિ પોતાની પ્રજા ઉપર હથિઆર ઉગામવાને રાજાનું મન માન્યું નહિ. અહાહા ! કેવું મોટું મન ! આમ પિતા પ્રમાણે પાલન કરનાર રાજાનો પ્રજાએ આવો દ્રેષ કરવો શરે? અરે, અરે કેવી ખરાબી !! માણસના દુષ્ટપણાની હદ જ નથી. એથી કેટલીક અડચણ વેઠતો રાજા પોતાના કુટુંબના માણસો લઈને દેશ સભા સ્થળ આગળ ગયો. પેલા હુલડખોરોએ રાજા હાથમાંથી ગયો સમજીને રાજાનું રક્ષણ કરનારા સિપાઈઓ ઉપર દુડી પડીને તેમને કાપી નાંખ્યા.

રાજા દેશ સભામાં ગયો ત્યારે ત્યાંના કેટલાક દુષ્ટ સભાસદો તેને અંદર લેવાની હરકત કરવા લાગ્યા. તેમની ધારણા હતી કે એને નહીં પેસવા દઈએ તો બંડખોરો એને મારી નાંખશે. પણ તકરાર થઈ અને તેને એક બાજુએ બેસવાની જગા આપી. પછી થોડી વારે તેને કેદમાં મોકલ્યો. એવી રીતે દુઃખમાં દટાયેલા રાજાએ દંડવત કરીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે, ‘પરમેશ્વર તારી પરિક્ષા ઘણી ભયંકર છે, તેમાંથી પાર પડવાને અમને હિંમત આપ. જે હાથે અમને વારંવાર સુખ આપ્યું છે, તે હાથને અમે જેવું માન આપીએ છીએ, તે પ્રમાણેજ અમને શિક્ષા કરીને શુદ્ધ કરનારા હા-

થને પણ માન આપવું જોઈએ. ત્યારપછી રાજાને પદબ્રજ કર્યાનાં દેશ સ-
ભાએ જાહેરનામાં કર્યા.

ઉપર કહેલી વાત બન્યા પહેલાં ખ્રિસ્તિયા અને ખીજા કેટલાક દેશના
રાજા તથા ફ્રાન્સ છોડીને ગએલા લોકોએ લુધ રાજાને છોડવવા સાર ફ્રાન્સ
ઉપર ચડાઇ કરવાનો વિચાર કર્યો. અને તા. ૧૦મી આગષ્ટના તોફાન પછી
થોડાજ દિવસમાં ખ્રિશ્ચિય લશ્કરે ફ્રાન્સની સરહદ ઉપરનું લ્વોગ્ગી નામે થાણું
લીધું. તે ત્યાર પછી થોડે દહાડે ખીજા વરડમ નામે છાવણી જતી. એ એકઠું
થએલું લશ્કર પારિસ ભણી આવવા લાગ્યું ત્યારે ફ્રેન્ચ લોકોએ લડાઇની
જાગીરી તૈયારી કરી. પરદેશી લોકો રાજાની મદદમાં આવતા સાંભળીને તેઓ
ગભરાયા અને રાજ્ય પક્ષના હશે એવો સંશય લાગીને ચાર પાંચ હજાર
માણસેને તેમણે ગરદન માર્યા, ખીજાવાર એવાજ વહેમથી તેમણે ચોવીસ ધમા-
ધ્યક્ષના કડકા કરી નાંખ્યા. કાયદા કરનારી મંડળીમાં કેટલાક ઓછા દુષ્ટ
હતા તેમણે આ ખરાખી અટકાયવાની મેહેનત કરી પણ તે બ્યર્થ ગઇ. જે
કોઈ ઉપર રાજાને અનુકુળ હોવાનો વેહેમ આવ્યો કે તેને લાગણી મારી
નાંખે. એમ હજારો લોકોના મોત થયાં. એ બધું વાંચ્યાથી કમકમી આવ-
નારી ખરાખી ખ્રિસ્તી શકના અરાડમાં શેંકડા સરખા સુધરેલા કાળમાં,
પૃથ્વી ઉપરનો સુધરેલો ભાગ જે યુરોપખંડ તેમાંએ પૂર્ણ સુધરેલો દેશ જે
ફ્રાન્સ તેમાં એ સર્વ સુધારાનું કળ સ્વતંત્રતા તેને નામે થઇ. એ ઉપરથી
ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, બગતી વખતે ભગતાજ ઊપાયથી સારીવાત ય-
વાને ચલાનારાએ ચેતવાનું છે. એ માણસના સ્વભાવમાં જેવો અંતર છે
તેવો એ દેશોના લોકોમાં પણ છે. એ વાત દુનિયામાં ઘણી લક્ષમાં રાખવા
જોઈ છે. ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ એ બંને દેશો સુધારાના કામમાં આગળ પ-
ડતા, બંને પ્રજા વિદ્વાન અને શર પણ સરખીજ. એ બંને હિંદુસ્તાનમ
રાજ્ય સ્થાપવાને યત્ન કરતી હતી. તેમાં ઈંગ્લેન્ડે વિચાર કરીને ધીમે ધીમે
પણ ખાત્રીથી હાથમાં લીધેલું કામ પાર પાડવાના સ્વભાવવાળા અને ફ્રેન્ચો
ઉતાવળીયા છે. આ ઉતાવળીયા સ્વભાવથી ફ્રેન્ચ લોકોને ધણું નુકસાન
યયું. ઈંગ્લેન્ડ લોકોને પેહેલા ચાર્લસની વખતે રાજાના કર વગેરેનો જીલ્લમ
લાગ્યો ત્યારે તેમણે પોતાના રાજાને ગરદન માર્યો. પણ તેમના વિચારવંત-
પણથી રાજ્યકાંતી વેળાએ પ્રજાને જે દુઃખ ભોગવવું પડે છે તે તેમને
ભોગવવું પડ્યું નહિ. ફ્રેન્ચોએ ઉતાવળા થઈને આગલા રાજાઓના જીલ્લ-

મને સાફ દયાળુ રાજા અને તેની જોડે નિરપરાધી પ્રજાની કતલ કરી. દુષ્પત્ની વેળાએ હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચોની પુષ્કળ મોટાઇ હતી તેનો નાશ થ-
 ઇને આજે તેનું નામ પણ ન રહ્યું. પણ ઇંગ્લેન્ડે આરંભમાં રાજ્યની
 આશાએ નહોતી. તેમણે ધીમે ધીમે હિંદુસ્તાનનું સાર્વભૌમત્વ સંપાદન કરીને
 પોતાના દેશના અનેક ફાયદા કરી લીધા. એ ઉપરથી ધ્યાનમાં આવશે કે,
 રાજ્યકર્તા અને રવદેશાભિમાની પુરુષોમાં ડહાપણ, વિચાર અને ધીમાસ
 જરૂરના છે, નહિ તો તે પોતાનો અને પ્રજાનો નાશ કરશે.

ઉપર કહેલી ખરાબી થયા પછી દેશ સભાએ ફ્રાન્સ દેશમાં પ્રજાસત્તાક
 રાજ્ય થયાના જાહેરનામાં કર્યા. અને પ્રજા ઉપર જીલ્લમ કર્યા બદલ ન્યાય
 સભા આગળ રાજાની તપાસ ચલાવી. તેમણે રાજા ઉપર પુષ્કળ દોષારોપ
 મૂક્યા, તે સધાવાના તેણે હિંમતથી જવાબ દીધા. પરંતુ તા. ૧૦ મી આ-
 ગષ્ટને રોજ પ્રજાનો રક્તપાત કર્યાનું તોહોમત સાંભળ્યું ત્યારે તેને ડુમો ચ-
 ડી આવ્યો. રાજાએ વકીલ માગ્યો તેની રજા મળ્યા ઉપરથી એક પ્રસિદ્ધ
 વકીલને અરજ કરી તે તેણે નિર્લજ્જપણથી નાકબૂલ કરી. ત્યાર પછી રા-
 જાના આગલા પ્રધાને પોતા ઉપરના ઉપકાર યાદ કરીને દુઃખની વેળાએ
 તેને છોડ્યો નહીં એમ ધારી એક સારા વકીલને પોતાની મદદમાં રાખી
 કામ ચલાવ્યું. વકીલે ઉત્તમ ભાષણ કરીને રાજા નિર્દોષી છે એમ સિદ્ધ કરી
 આપ્યું. તથાપિ સભાના લોકોએ પક્ષપાત કરીને રાજાને બંધા મતે દોષીત
 ઠરાવ્યો. ત્યાર પછી તેને દેહાંત શિક્ષા કરવી અથવા જન્મ ટેપ આપવી
 અથવા કાળે પાણીએ કાડવો. એ બાબત સભામાં તકરાર ચાલી તેમાં પણ
 તેને દેહાંત શાસનનો ઠરાવ થયો. દેહાંત શિક્ષા વિષે મત આપનારાઓમાં
 એક રાજાનો પાસેનો સગો હતો. તેનું કૂર કમં જોઇને તેવા બગડેલા લોકો
 નાએ રૂપાટાં ઉભાં થયાં. શિક્ષા કેટલા દિવસ પછી અમલમાં આણવી એ
 બાબત વિચાર થયો તેમાં ચોવીસ કલાકમાં અમલમાં આણવાનો ઠરાવ થ-
 યો. એ સાંભળીને રાજ્ય કુટુંબના માણસોની શી દશા થઈ હશે ! એ મ-
 નમાં આવવાથીજ કમકમી છુટે છે. રાજા, રાણી, રાજ કુંવર અને રાજ્ય
 કન્યા એ બધાં દુઃખ સાગરમાં નિમગ્ન થઇને મુડાં જેવાં બેઠાં. તેમના મો-
 ડામાંથી શબ્દ સરખો નીકળે નહિ. તેમની એ દશા જોઇને કેટલાક દયાવાંત
 લોકોની દુઃખથી છાતી ફાટી ગઇ. તા. ૨૧ મી જાનેવારી સને ૧૭૯૩ને
 દિવસે રાજાને શિરચ્છેદની જગાએ લાવ્યા. તે વખત પણ તેની હિંમત જો-

છને તેના દુશ્મનોને પણ નવાઈ લાગી. વધરથાને ગયા પછી તેના મનમાં લોકોને કંઈ કહેવાતું હતું. પણ દુશ્મનોએ વાળું વગડાવીને તેનો તે મનો-રથ પણ ભંગ કર્યો. અને તરતજ જલાદોએ રાજાનું ડોકું કાપી નાંખીને ઉંચું કરીને ખતાવ્યું ! એ અતિ નિય, અતિ દૂર અંત માણસપણાને અ-યોગ્ય કૃમિ સાંભળીને પથર જેવાં હૃદયના માણસોને કંપારો આવે તથાપિ જાકોબિનુસ નામના હઠીલા લોકોને સારું લાગ્યું. ‘કામ થયું’ એમ કહીને તેઓ એક ખીજને તાળીઓ આપવા લાગ્યા. અને દાતન નામે એક માણસ હતો તે ખોલ્યો, ‘યુરોપના રાજાઓ એકઠા થઈને અમને બાવડાવે છે, તે-મની આગળ અમે આ રાજાનું ડોકું ફેંકી દઈએ છીએ.’ એવી રીતે ગુણુ-વાન પણ દુર્ભાગ્ય સોળમા લુછ રાજાનો અંત આવ્યો. તે વખતે તેની ઉંમર આડત્રીસ વર્ષની હતી. તેનામાં ક્ષણિક યુદ્ધિ એજ મોટો અવગુણ હતો અને એજ તેના નાશનું કારણ થયું એમ ઘણાની ધારણા છે.

રાજાના ગુના પછી આપણે આગેવાન થઈશું એમ કેટલાક દુષ્ટોને લાગતું હતું. પરંતુ મદા પાપનું ફળ કોઈ કોઈ વાર ઘણું ઉતાવળું આવે છે. તે પ્રમાણે દેશ સભામાં અનેક પક્ષ અને અનેક મતભેદ થઈને દુશ્મ-નાઈ બધી જાદવાસ્થળી પ્રમાણે પરસ્પરના નાશની લોકો તજવીજ કરવા લાગ્યા. તેમાં પાછળ કહેલા મરાત્, દાંતન અને એક રાગિસ્ત્રિપયર નામે હ-તો, એ ત્રણ સ્વદેશ બાંધવોના લોહીનો પ્રવાહ ચલાવવાને કારણ થયા. મા-ણસનું મન કેવું ફરી જાય છે તેનું રાગિસ્ત્રિપયર એક અતિ ઉત્તમ ઉદાહરણ છે, એ અગાડી ન્યાયાધીશ હતો ત્યારે એક આદમીને દેહાંત શિક્ષા કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાના હોદ્દાનું રાજનામું આપ્યું. તેનામાં વત્ક-ત્વ શક્તિ સારી હોવાથી રાજ્યક્રાંતિની વખતે તેને મોટા અધિકારીની જગા મળી. ત્યારે જોને ઉપમા નહિ એવા અત્યંત ઘેર કમો એણે કર્યા. તેણે હજારો માણસોના વિના કારણે જીવ લીધા.

ઉપર કહેલી રાજ્યક્રાંતિ થયા પછી પારિસમાં મોટો દુષ્કાળ પડ્યો. તેથી લોકોએ ખીજાં હુલડ કર્યા, ઘણી કતલ આલી, જિરાંદિસ્ત અને માઉ-ટન અને પક્ષ હતાં તેમાંથી જિરાંદિસ્ત પક્ષના ઘણા લોકોનો નાશ થયો. વિરૂદ્ધ પક્ષના મરાત્ના લખવાથી દેશમાં ઘણો રક્તપાત થયો એમ માની ને આધેતી એક બાઈ ખીજવાઈને પારિસ આવી. અને ત્યાં આવીને કંઈ બહાને મરાત્ને ઘેર જઈ તેની પીઠમાં છરો ઘોંચીને તેનો જીવ લીધો; અને

હજીરો માણસનો જીવ બેઆવવા સાર તથા દેશમાં શાંતિ કરવા સાર એ દુષ્ટ રાક્ષસને માર્યો. એમ ચોકશીની વખતે ઉત્તર આપીને હિંમતથી ફાં-શીએ ચડી. એવી રીતે બંનેને કરેલાં કર્મનાં ફળ, શિક્ષા થઇ.

નિરાંદિત ટોળીનો નાશ થયા પછી માઉન્ટન પક્ષ ધણી ખરાબી કરવા લાગ્યો. તેમણે હજીરો દુષ્ટ ન્યાયાધીશ નીમીને લોકોની તપાસ કરવા માંડી. તે પોતાની મરજીમાં આવે તે કામને અપરાધ ગણીને શિક્ષા કરવા લાગ્યા. લોકસત્તાક રાજ્ય ચાલશે નહિ એટલું બોલનારને મોટી સજા થતી. ફાકિયર નામે એક સરકારી અમલદાર હતો તેને માણસનું નામ કહી શકાય નહિ. પણ પુરાણોમાં કહેલા રાદાસને વટાવી જાય એવો ઘાતકી હતો. તેના ઘાતકીપણાની હકીગત એકાએક ખરી માનતા પણ સંશય આવે. તેણે જીવાન, ધરડા, રૂપવંતા, શૂરા અને ગુણવાન હજીરો આદમીઓને મોતના મોંઘા નાંખ્યા ! કોઈ ગમે તેટલું કાલાવાલા કરતું પણ તેની પથ્થરની છાતી પીગળતી નહિ. તોહોમતદાર ગુન્હેગાર દરે ત્યારે તેને આનંદ થતો, અને જે દોષ મુકત થતો તો તેના જીવને મદદ આકળાવકળ થતી. તે કહેતો કે, માણસના દુઃખ વગર ખીજ કોઈ વાતથી મને મજા પડતી નથી. એ નિર્દય ન્યાયાધીશે રાણીને પણ ન્યાય સભા આગળ આણીને ખોટાં તોહોમતો મૂકી તપાસ ચલાવી. રાજા મુવા પછી તેને છોટરાં સહિત સખત કેદમાં નાંખી હતી. ત્યાં તેના લોકોએ ધણા હાલહવાલ કર્યા. તેને નાના પ્રકારની ગાળો દે, ખાવાને છેક નહારં થોડું અન્ન આપે. પેહેરવાને જાડાં મોટાં વસ્ત્ર, અને પાસે જીજી દિવો, એ પ્રમાણે તેની વિટંબણા માંડી. જેને સારામાં સારો ખોરાક, ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્રો અને સોના રૂપાની દિવીઓમાં દિવા થતા, તે મહારાણીની આ દશા ! અરે, અરે, દુનિઆમ સુખ કેવું ક્ષણભંગુર છે ! તપાસની વેળાએ જે જે ત્રાસદાયક તોહોમતો તેના ઉપર મૂક્યાં તે સઘળાં શાંતપણે તેણે સાંભળ્યાં પણ જ્યારે તેના ધણીનું નામ દીધું ત્યારે તેની છાતીએ ડુમો ચડી આવ્યો. આખરે તેને પણ ગરદન મારવાની સજા ફરી ને તે તા. ૧૬મી અક્ટોબર સને ૧૭૯૩ને દિવસે અમલમાં આવી. રાજ-પુત્રને એક અમારને સ્વાધિન કર્યો. અમારે પૂછ્યું કે આ વરના છોકરાને શું કરે ? કતલ કરે ? ઝેર દર્જી ? કે જીવે મારે. તેનો જવાબ મળ્યો કે કંઈ નહિ, તને કહેવે તે તું કર, એથી એ રાજકુંવર નાના પ્રકારનો માર અને જીવથી હાલહવાલ વેડી ગાંડો થઇને મરણ પામ્યો. તે એટલી નાની ઉમ-

રમાં પણ સદ્યુણી હતો. પેલા દુષ્ટ ચમારે એક દહાડો તેને પુછ્યું કે, ‘દૈવ યોગે તું કદાપિ ક્રાન્સની ગાદી ઉપર બેસે તો મને શું કરે ?’ રાજપુત્રે જ-જવાબ દીધો કે હું તને માફ કરીશ. આ બનાવ જોઇને અનેક પ્રસિદ્ધ મા-ણસો પ્રજ્ઞસત્તાક રાજ્ય ચલાનારા હતા તેને આ બચંકર પરિણામથી મારું લાગ્યું. તેમના ઉપર પણ કંઈ કંઈ તોહોમતો મૂકાને પેલા દુષ્ટ ન્યાયાધીશે મારી નાંખ્યા. આ વખતને ઇતિહાસમાં ‘બચનું રાજ્ય કહેલું છે’ એ પ્રમાણે લોકોની નીકા વેહેતી હતી. તેમાં નારિકપણું હદ બહાર ગયું. મોટી મોટી સભાઓમાં વક્તા ‘હું નારિક છું’ એમ કહેવા લાગ્યા. કેટલાએક ધર્માધિકારીઓએ ધર્મ, દેવ વગેરે બધું જુદાણું છે, આજથી અમે એ ખોટો ધર્મ છોડીને ખીજે સારે રસ્તે લાગીએ છીએ એમ દેશ સભા ઉપર લખી મોકલ્યું. તેમના લોકો ધણા વખાણ કરવા લાગ્યા. જ્યાં જ્યાં સમતા અને સ્વ-તંત્રતાના દાલા શબ્દો નીકળવા લાગ્યા. દેવળોનો સરસામાન તેમણે અવટાવી નાંખ્યો. દેવળો વેપારી લોકોની વખારો થઈ. અને દેવળોના ઘંટોને ગાળીને તેની તોયો બનાવી. મોટી મોટી ઇમારતો ઉપર “શ્રુત્ય એજ મોક્ષ” એવું મોંટે અક્ષરે લખ્યું. લગ્ન સંબંધ એ વ્યવહાર સારું છે. એમાં કંઈ ધર્મ સંબંધ નથી એમ દુર્ઘ. તેથી ધણા છુટાછેડા થવા લાગ્યા. રવીવાર ધર્મ સંબંધી દિવસ ગણાતો બંધ પડ્યો અને દરેક દશમે દહાડો છુટી અને વિશ્રાંતીનો દરો. એવી ખીજ વાતો બની તે લખતાં પણ કંટાળો આવે છે.

અર્જં જેતાં આ ધ્રંચને સંબંધે ઉપલેા રાજ્યક્રાંતિ વિષે લેખ જરા લાંબો થવાથી વિષયાંતર સરખું લાગશે. પણ તેમ કંઈ વિના છુટકો નથી. નેપોલિયન બાબત એક ખીજથી હેક વિરૂદ્ધ ધણાં મતો છે. કેટલાંએક તેને ધણો શરૂ, ધણો દયાળુ, ધણો બુદ્ધિવાળો, ધણો પરાક્રમી અને ધણો ડાહ્યો કહેનારા છે. કેટલાક કહે છે કે નેપોલિયનના અમથાંજ વખાણ થાય છે, અને કેટલાક તેને ધણો દુષ્ટ કહે છે, વાસ્તે એવું ચરિત્ર સારી રીતે સમજાવવાને તથા તે કેવો હતો એ સારી પેઠે મન ઉપર હસાવવાને તે વખતની દેશ સ્થિતિ અને લોક સ્થિતિ કેવી હતી તે સારી રીતે જણાવું જોઈએ. નહીં તો મનનું વલણ એકતરફી થાય. માટેજ પ્રસંગાનુસાર ઉપર લંબેલી હકીકત થોડામાં કહીને હવે ચાલતી બાબત તરફ વળીશું.

ક્રાન્સમાંથી ગએલા લોકો લુહ રાજને છોડાવવા સારૂ ક્રાન્સ ઉપર ચારી કરવાને ખીજ રાજ્યોને ઉરકેરતા હતા તે તો પાછળ કહેવામાં આ-

બુનું છે. આણી મેર ફ્રેન્ચોએ એમ ક્યું કે, કોઇ પણ દેશના લોકો રાજ્યના જીવનમાં છુટીને સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમને એમ મદદ કરી-
શું, એવા અર્થનાં યુરોપની સર્વ ભાષાઓમાં જાહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં. તેથી
ખીજ દેશના પણ લોકો વિદ્યારીને ખંડ કરશે એવી નિસાનીઓ જણાવા
લાગી. તેથી જે યુરોપખંડના રાજ્યો ફ્રાન્સની ગડબડમાં હાથ ધાવતા ન-
હોતા તે અધા સંરક્ષણને માટે એકત્ર થયા. રશિયા, સ્પેન, આસ્ટ્રિયા,
પ્રુશિયા, સાર્ડિનિયા, નેપલ્સ અને ઈંગ્લાંડ એકઠાં થઈને ફ્રાન્સ સાથે લડવા
લાગ્યાં. એ જે અધી લડાઈઓ થઈ, તેજ નેપોલિયનના વૈભવરૂપ સર્વના ઉ-
દ્ધાસ્તનું કારણ છે. તેમાં ઉપલા દેશમાંથી કેટલાકની નેપોલિયને છેક ધુળ-
ધાણી કરી નાંખી. નેપોલિયન ભણીથી કોઇ રીતની મોટી પીડા વેડવા વિ-
ના ઉપલામાંથી એક દેશ અચ્ચો નથી, એ હકીકત અગાડી આવશે.

યુરોપખંડના અધા દેશો સાથે ફ્રેન્ચ લોકોને લડવાનો પ્રસંગ આ-
વ્યો પણ તે લોકો હડવા નહિ. દેશના તમામ પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને છોકરાં,
સુદ્ધાં લડાઈની તૈયારીમાં ગુંથાયાં. હથિયાર અને દારૂગોળા ગનાવવાના સેં-
કડો કારખાનાં કહાડ્યાં. પૈરાની તાણને લીધે સરકારે કાગળના નાણાં ચ-
લાવ્યાં અને જે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વિરુદ્ધ હતા તેમના પૈસા છુટી લીધા.
એમ છતાં પ્રસંગ પડે ત્યારે લશ્કરને જોઈતી જાણસો લોકોએ પુરી પાડ-
વાનો ઠરાવ થયો. દેશમાં અંધાધુંધી હોવાને લીધે કોનો જીવ ક્યારે જશે
એનો નિયમ નહોતો. તેથી લડાઈમાંજ જે થાય તે ખરું એમ માનીને જ-
ધા લોકો લડાઈમાં જવાને તૈયાર હતા. એને લીધે આખો દેશ મોટી લ-
શ્કરી છાવણી જેવો દેખાવા લાગ્યો. જે કેટલાએક પ્રાંત અને શહેરના લો-
કો રાજ્ય પક્ષને અનુકુળ હોવાથી પરદેશી રાજ્ય આગ્રહને દેશની ગરબડ
મટાડવા ચઢાતા હતા તેમના ઉપર હથિયાર પકડવાથી ફ્રેન્ચોની માંહોમાં-
હેની લડાઈ સળગી. એ લડાઈમાં પણ પ્રજાસત્તાક પક્ષવાળાઓએ સ્વદેશ
ખાંધેવાની ભારે કતલ ચલાવી. એક પ્રાંતના લોકો તેમની જોડે હિંમતથી
લડ્યા માંડે કંટાળી દુશ્મનોએ તેમના ઘણાંક ગામોને બહારથી આગ લ-
ગાડીને હજારો માણસ અને ઠોરઠાંકને ત્યાં ત્યાં બાળી મૂક્યાં. એવીજ
રીતે જાણીતા સિઆન્સ શહેર ઉપર જીલમ મુઝવ્યો. ત્યાંના લોકોએ પ્રજા-
સત્તાક રાજ્યની વિરુદ્ધ વર્તણૂંક કરવાથી દેશ સભાએ તે શહેરનો નાશ ક-
રવાનો ઠરાવ કર્યો. એને લીધે ત્યાં એવી ખરાબી થઈ કે, તે વાંચવા સાડ

પણ થોડીવાર વાધના જેવું નિર્દય મન કરવું જોઈએ. ઝુલટાઇન નામે જે મારી નાંખવાનો સાંચો ક્રાન્સ દેશમાં ચાલતો હતો તે વડે હજારો માણસોના જીવ લીધા. તેટલાથી પુરું ન પડ્યું ત્યારે વળી એક ખીજો સાંચો એક ધાતકી માણસે તૈયાર કર્યો તે વડે એકદમ સેંકડો માણસોને ઉભા રાખીને કાપી નાંખવાને બનતું. લિથાન્સનો નાશ કરવાના કામમાં બે અમલદારો હતા. તેને દૈત્ય કે રાક્ષસની ઉપમા પણ આપી શકાતી નથી. કારણ કે દૈત્યને પોતાના માણસોની પણ દયા આવે છે. પણ આ તો તેથી-એ જુદા હતા. માણસો મારવાની ગરબડમાં પોતાના બે સિપાઇઓ પેલા સાંચામાં ભુલથી સપડાયા તેની પેલા અમલદારને ખબર પડી ત્યારે તે બોલ્યો, “અઃ તેમાં શું. બે માણસની વિશાદ શી તે આજ મરશે તો કાલે મરવું નહિ પડે.” નાત્સ શહેરમાં પણ એવુંજ બન્યું. ત્યાંના અમલદારે કતલથી કંટાળીને નવો તોડ એવો કહાડ્યો કે, ભાયડા, બાવડીઓ, અને છોકરાં સો બસે એકઠાં કરી એકદમ વહાણમાં લેવાં અને લાયર નદીમાં લઈ જઇને અરધી રાત્રે ધડોધડ તેમાં ફેંકી દેવાં. એથી પેલા કમનશીર્ષ જીવડાંઓના મરણ વખતની ચીસારોડથી આસપાસના ઉંઘતા લોકો જાગતા અને એ નદીમાં એટલાં માણસો મુવાં કે, તેમાંનું પાણી સુકાઈ જઇને માછલાં પણ મરી ગયાં. એવી રીતથી જેને ઘોર, ભયંકર, કુર, શરીરનાં ફાટાં ઉભો કરનાર, રાક્ષસી વિશેષણ પણ હલકું પડે એવું કૃત્ય એકને કંટાળી ગયા. હમણાં છીએ તે પળમાં શું થશે, કોણ જાણે એમ સ્વપ્નના ધારવા લાગ્યા તેથી લોકોના મનની સ્થિતિ ફરીને બગડી. જે નાસ્તિક, દુષ્ટ, ધાતકી માણસો પોતાના લખવા અને બોલવાથી રક્તપાતનું કારણ થયા હતા તેમનું અર્ધે સ્વરૂપ ઝાળખાઈને એજ દેશના શત્રુ છે એમ લોકોને માલમ પડ્યું. કોઇ કોઇ વાર તરત કરીને તરત ભોગવવાનું થાય છે. તેમ આ દુષ્ટ લોકોમાં પરસ્પર વેર ઉત્પન્ન થઇને એક પછી એક એમ બધા જે ન્યાયાધીશ તેમનેજ ઠરાવ્યા હતા તેમને હાથે મોતની શિક્ષા પામ્યા. મરાત્, દાંતન, અને રામિરિપયર એ ત્રણે ધાતકીમાંથી મરાત્ને તો એક બાઇએ મારી નાંખ્યાની વાત અગાડી આવી ગઈ છે. એકવાર દાંતને ઘણા માણસ વિના કારણે માર્યા ગયાં એમ રામિરિપયર આગળ કહ્યું તેથી તે ગુસ્સે થઇ દાંતનને પણ મોતની શિક્ષા કરાવી. એ પછી કેટલાક દિવસ સુધી રામિરિપયરથી લોકો વાધની પેડે ખીતા હતા, અને તે બોલે તેજ કાયદો એમ યયું હતું.

ક્રેન્ચ લોકો એવા તો વિલક્ષણ છે કે, હજારો માણસ પારિસ શહેર-માં મરતાં હતાં તોપણ નાટકશાળામાં નાટકની ધમાલ ચાલતી હતી. ચાર ઘડી પછી ફ્રાંસી જનારા માણસ તુરંગમાં ખુશીથી ગાતા વગાડતા હતા. આખરે દુકાળ અને રામિસ્પિયરના જીવનથી લોકો ઘણા કંટાળી ગયા. સુંદર પારિસ શહેર મશાણુ જેવું અને હસમુખા ક્રેન્ચો સુતકી જેવા દે-ખાવા લાગ્યા. પાસે સારાં કપડાં હોય પણ તે લોકો પેહેરવાને ડરતા. કા-રણુ અમુક જણ પાસે પૈસા છે એમ જણાયું તો તેના ઉપર કંઈ પણ તોહોમત લાવીને લાગતો માથું કાપવાનો પ્રસંગ આણુતાજ. એવી રીતે કેટલાક શેઠ સાહુકાર મુવા તેને લીધે બાકીના દેવાળું કઢાડીને બીખારો થઈ બેઠા. છેલીવારે રામિસ્પિયરને પોતાને પણ જીવવાની ખીક લાગવા માં-ડી. લોકો શિરચ્છેદથી બીને તેને હિત કર્તા, અવતારી એવાં વિશેષજ્ઞો આ-પતા તથાપિ નારિતકપણાનો ભયંકર પરિણામ તેને જણાવા લાગ્યું. તેથી કોઈ પણ ધર્મની જરૂર તેને જણાવા લાગી. દહાડે દહાડે લોકો પણ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ દેખવા લાગ્યા. આસરે સવા મહિનામાં ખારસે-તેરસે માણુ-સને દેહાંત દંડ થયો. લોહી વહી જવા સારૂ ખાડી ખોદી હતી. રામિસ્પિ-યરના ગજવામાં કેટલાએક કાગળપત્રો હતા તે દેશ સભાના એક સભાસ-દને જડયા. તેમાં કોને કોને ફ્રાંસીએ ચડાવવાની મેહેનત કરવી તે લખેલું હતું. તેથી સભામાં હોહા થઈ ને રામિસ્પિયરને પકડયો. તેણે પોતાનો જીવ બચાવવાને લોકોના ષણુ કાલાવાલા કર્યા પણ તે ફાગટ ગયા. કેદ-ખાનામાં આપઘાત કરવા સારૂ પોતાના ઉપર તેણે પિસ્તોલ ફેડી પણ તે ચૂકી ગઈ અને આખરે તે, તેનો ભાઈ અને તેના મિત્રને દેહાંત શિક્ષા ઠરી. કેદખાનેથી તેને ફ્રાંસીની જગાએ લઈ જતાં લોકો તેને નાના પ્રકારની ગાજો દેતા હતા. તેણે પોતાની આંખો મીચી હતી. માટે એક બાઈ તેની પાસે જઈને બોલી, “તું મારાં સગાંઓનો નાશ કરનાર છે. માટે તારા મોતથી હું ખુશી થાઉં છું.” ફ્રાન્સમાંની દરેક મા અને દરેક સ્ત્રીની ગાજો ખાતો વધર્યાને જતાં બીજો એક માણસ બોલ્યો, ‘રામિસ્પિયર પરમેશ્વર છે. તે ખરો દેવ છે, રામિસ્પિયરના મોતથી માત્ર ફ્રાન્સ દેશ નહિ પણ આ-ખો યુરોપખંડ ખુશી થયો. એવી રીતે સ્વતંત્રતાને માટે ક્રેન્ચ લોકોએ કરેલા ઉઘાડાનું ભયંકર પરિણામ થઈને નેપોલિયન બોનાપાર્ટે પાછી રાજ્ય સત્તા સ્થાપી. તેની હકીગત હવે આવશે.

ભાગ ૪ થો.

ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિની ગરબડમાં નેપોલિયને પ્રગ્ન પક્ષ સીકાઈો એ તો આપણે પાછળ ક્યું. તે પ્રમાણે તે પ્રગ્ન પક્ષનો હતો, તોપણ પાછળ કહેલા દુષ્ઠ લોકોનાં નીચ કર્મોને તે ખોટાં માનતો હતો. આ વખતે તે છેદન ગરીબીમાં હતો. એક વાર તો તેને પૈસાની એટલી અડચણ પડી હતી કે, તેને પોતાનું ધડીઆળ ગીરો મૂકવું પડ્યું. તે વખતે તેની એવી ધારણા હતી કે લોકોના ઘરો પોતે ભાડે રાખીને ખીન્નને વધારે ભાડે આપવાં અને પૈસા પેદા કરવા. આ વખતેજ કાર્સિકા ખેટના લોકો ક્રેન્ચ લોકોના અમલમાંથી છુટીને સ્વતંત્ર થયા. એને લીધે નેપોલિયનને પોતાના સ્વદેશીઓ સાથે લડવાને જવું પડ્યું. એ લડાઈમાં તેને ઘણું દુખ વેડવું પડ્યું. ફેટલાક દીવસ સુધી તો માત્ર તેને ઘોડાનું માંસ ખાઈને દહાડા કહાડના પડ્યા. આ લડાઈમાં નેપોલિયનનું યુદ્ધ કૌશલ્ય ઘણું સાફ જણાઈ આવ્યું. ફ્રાન્સ દેશમાં ખંડ થયું ત્યારે પછાડી કહેલા પગાલી ઈંગ્લાંડની મદદથી કાર્સિકા ખેટને ફરીથી સ્વતંત્ર કરવાને ધારતો હતો, તેણે નેપોલિયનને બેળથી લેવાને ઘણી ખટપટ કરી, પણ તે બચ્યું ગઈ. નેપોલિયન કહેતો કે કાર્સિકા ખેટ ઘણો નાનો છે માટે સ્વતંત્ર રહી શકશે નહિ. ઈંગ્લાંડ અગર ફ્રાન્સ એમાંથી એકના અમલમાં રહેવું પડશે તો ફ્રાન્સના અમલમાં રહેવાથી તેને ફાયદો છે. આખરે બોનાપાર્ટના આખા કુટુંબને કાર્સિકામાંથી કહાડી મૂક્યું, તેથી નેપોલિયનની મા અને બેનો ઘણા દિવસ સુધી ગરીબીમાં માર્સેસમાં રહેતાં હતાં.

તુલો શહેરના લોકોએ પ્રગ્નસત્તાક રાજ્ય સામાં ખંડ કર્યું. એ વાત તો પાછળ આવી ગઈ છે. તે લોકોને ઈંગ્લેન્ડની મદદ હતી તથા તે જગા પણ લડાઈના કામને ઉપયોગી હતી. તુલોના બળવાખોરોને હરાવવાને દેશ સભાએ જે લશ્કર મોકલ્યું તેમાં નેપોલિયન હતો. ત્યાં ઘણી મોટી મોટી લડાઈઓ થઈ પણ લોકો હડયા નહિ. તેમાં મુખ્ય સેનાપતિ હતો તેના આગળ નેપોલિયનનું કાંઈ ચાલતું નહોતું. તેથી ઘણા દિવસ શહેરને ઘેરા રાખીને આખરે બહારવાનો વખત આવ્યો, પરંતુ નેપોલિયને દ્વિંમત અને યુક્તિથી ઈંગ્લેન્ડને નસાડી મુકીને શહેર તાબે કર્યું. આ મોટી લડાઈમાં તેની પીડમાં ગોળી લાગી ત્યારે મ્યુરન નામે શરા માણસે તેને બચકી લીધી. આ તુલોની ફતેહનો બધો જશ નેપોલિયનને છતાં દેશ સભાને હકી-

ગત જણાવનારાઓએ તેનું નામ પણ ન લખ્યું. પણ જે અધિકારીઓ ના-
સવાની તૈયારીમાં હતા તેજ પોતાનું નામ આગળ પાડવા લાગ્યા. તથાપિ
આખરે નેપોલિયનના પરાક્રમથી સભા જાણીતી થઇ. તુલોમાં પાછળ કહેલી
જે ખરાબી થઇ તેમાં નેપોલિયનનો કશો સંબંધ નહોતો. તેના હાથમાં
હોત તો એવી ખરાબી થવા દેતજ નહિ. પણ તેનું કંઈ ચાકતું નહોતું. તુ-
લોના ધણા રહેવાશીઓ ઘર બાર છોડીને ઈંગ્રિજ લશ્કર જોડે નાસી ગયા.
બાકીની હકીગત પાછળ આવી ગઇ છે. રાજ્ય પક્ષના કેટલાક લોકો તેમાંથી
નાસતા પકડાયા તેમને લશ્કરના માણસો મારી નાંખવાની તૈયારીમાં હતા
તેમને નેપોલિયને કહ્યું કે, એને મારે સ્વાધિન કરો, કાલે સવારે ધણું લો-
કો દેખતાં એમને દેહાંત સજા કરીશ. એમ કહી તેમને તાબામાં લઇને છા-
નામાના રાતની વખતે નસાડી મૂક્યા. એ ઉપરથી નેપોલિયન ક્રૂર નહોતો
એમ જણાય છે. વિગ્રહની વેળાએ તે યુદ્ધની તૈયારીમાં ગુંથાયો હતો તેને
કંઈ હકીગત લખી મોકલવાની હતી માટે તેણે જૂનો નામે હાથ નીચેના
એક અમલદારને લખવા બેસાડ્યો, તે લખે છે એટલામાં તોપનો ગોળો તે-
ની પાસે આવી પડીને ધૂળ ઉડી. તે જોઇ લગાર હશીને જૂનો બોલ્યો કે,
હીક થયું. આપણે કાગળ ઉપર ધૂળ નંહિ નાંખવી પડે, એ તેનું બોલવું
સાંભળીને નેપોલિયનને નવાઇ લાગી, અને અગાડી તેને મોટી પદ્ધતિએ ચ-
ડાવ્યો. એ લડાઇ પછી જૂનોએ પોતાના બાપને એમ લખ્યું કે, “અમારા
નવા સેનાપતિ સરખા માણસ દુનિયામાં ધણાજ થોડા ઉત્પન્ન થાય છે.
એવા માણસો સેંકડે વરસે પૃથ્વી ઉપર એક વાર જન્મે છે.” દુરોક્ષ નામે
એક નેપોલિયનની મેહેરબાનીવાળો સરદાર હતો. તેની અને નેપોલિયનની
આ લડાઇમાં સારી ઝોળખાણ થઇ.

તુલોની લડાઇ પછી નેપોલિયનની ચડતી થઇ ને તેના યુદ્ધ કૌશલ્ય
અને બહાદુરીનાં ચોમેર વખાણ થયાં ત્યારે તેને મોટી જગા આપીને ઈ-
ટાલી દેશમાં ફ્રેન્ચ લશ્કર મોકલ્યું. આ લશ્કરે પણ નેપોલિયનની યુક્તિથી ધ-
ણે ઠેકાણે જીત મેળવી. સાડીનિયાના લોકોની ઝેકજ હાર થઇ અને કેટલાંક
શેહેરો લડાઇના સરંજામ સુદ્ધાં ફ્રેન્ચ લોકોને મળ્યાં.

પાછલા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે રાબિરિયરને માર્યા પછી તેના દુશ્મનો
નેપોલિયન વિષે સંશય ખાવા લાગ્યા. કારણ રાબિરિયરના બાઈ સાથે તેને
દોસ્તી હતી. એ માટે તેને કેદમાં નાંખ્યો. ફ્રાન્સ દેશની સ્થિતિ પાછલા

ભાગમાં કહી તેવી હતી તેથી કોનું માથું ક્યારે જશે તેનો નિશ્ચય નહોતો, તેને લીધે ઘરમાં એકેલા લોકોનાં મન પણ શીકરમંદ હતાં તેમ છતાં નેપોલિયને કેદમાં રહીને પોતાનો વખત કેવી રીતે કહાડયો. તે ભણવાથી કાંઈને પણ વિલક્ષણ આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેશે નહીં. એક દહાડો તુરંગનો અધિકારી નેપોલિયન શું કરે છે તે જોવા ગયો. તો તેની નજરે પડ્યું કે, ઇટાલી દેશનો નકશો મોં આગળ રાખીને લશ્કર લઈ જવાનો સેહેલો રસ્તો ક્યો તેની તપાસમાં નેપોલિયનનું મન ગરક થઈ ગયું છે ! એક દહાડો સાંજને સમે નેપોલિયનને કંઈ ગમતું નહોતું, માટે એકાદ સાંજ પુસ્તક વાંચવાને જડે માટે તે આમ તેમ જોતો હતો એટલામાં તેને રોમન લોકોના દિવાની કાયદાનું પુસ્તક મળ્યું. તે તેણે ધ્યાનથી વાંચ્યું. અને તેમાં જે સમજવા જેવું કંઈ અને સુધારવા જેવું લાગ્યું તે જગા ઉપર તેણે સેહેલથી સમજાય એવી ટીકા લખી અને આખા કાયદાનો સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો. પ્રસંગેના ઉપયોગ કરવો એજ વિલક્ષણ ઉદાહરણ બધાએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. નેપોલિયને બાદશાહ થયા પછી જ્યારે નવાઈજેવા મોટા અને સર્વોત્કૃષ્ટ કાયદાના સંગ્રહનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું ત્યારે એ જ્ઞાન તેને ધણું ઉપયોગી થઈ પડ્યું. એ વખતે નેપોલિયનની કાયદાની વાકેફગારી જોઈને મોટા મોટા અનુભવી પંડિતોને પણ નવાઈ લાગી. આખરે કેદમાંથી કંટાળીને તેણે અધિકારીઓને અરજ કરી કે, ‘તમે સ્વદેશાભિમાની કહેવડાવો છો, અને તમારા દેશને ઉપયોગી પડનાર વીરોના આવા હાલ કરો છો ?’ આ અરજ ઉપરથી નેપોલિયન મુક્ત થયો અને પારિસમાં ગયો. ત્યાં ગયા પછી તેને લાન્હેઈના બંડખોરો ઉપર લશ્કર મોકલવાનું હતું. તેનો અધિકાર તેને આપતા હતા તથાપિ સ્વદેશી બાંધવો ઉપર શસ્ત્ર પકડવાં અધીત સમજીને તે જગા નાકબૂલ કરી. અને તોપખાના ઉપર મોટી જગા જોઈતી હતી તે તેને મળી નહિ. લશ્કરી કામદારોની નેમણુંક કરવાનું કરવાનું જેના હાથમાં હતું તેને નેપોલિયનના પરાક્રમની ખબર નહોતી. તેથી તેણે તેને કશું કે તમારી ઉંમર નાની છે, તેનો નેપોલિયને તતડીને જવાબ દીધો કે, ‘લશ્કરમાં કરવાનાં પરાક્રમ ઉંમરની હદનાં રાખવાં’ આ જવાબથી તે અમરદારને ગુસ્સો ચડીને લશ્કરના કામદારોની યાદીમાંથી તેનું નામ કઢાડી નાંખ્યું. લશ્કરી જગા જવાથી અને તે ગરીબીમાં હોવાથી ધણી દુર્દશા થઈ. એનો ભાઈ જેસેફ એક શ્રીમંત વેપારીની છોડી સાથે પરણ્યો. તેને

લીધે તેને ધણા પૈસા મળ્યા. એ જોઇ નેપોલિયને કહ્યું. જોસેફ ધણો ભાગ્ય-
વાન છે. મને એક નાનું ઘર અને એક ઘોડાની ગાડી પણ મળે તો હું
જાણું કે મોટાઇની ટાંચે પહોંચ્યો. એ પ્રમાણે અવસ્થા થવાથી તુર્કસ્તાનની
ફ્રાન્સમાં જગા મેળવવાનો તેણે વિચાર કરવા માંડ્યો હતો જે મહત્વ તેને
અગાડી મળ્યું, તે આ વેળાએ તેના સ્વપ્નામાંએ નહોતું.

ઈ. સ. ૧૭૯૫ માં રાજ્યક્રાંતિ થઇને થએલા નવા પ્રજાસત્તાક રાજ્ય-
થી લોકો કંટાળ્યા હતા. રાજ્ય અંધનમાં સુધારો કરવાનું સંઘળા "ધારતા"
હતા. કેટલાકને ફરીથી રાજ્યનું રાજ્ય સ્થાપન કરવાનું સાફ લાગતું હતું.
દેશ સભાના આગેવાન લોકોનો પ્રજા દેશ કરતી હતી તેથી તેમને પણ રા-
જ્ય અંધનમાં ફેરફાર કરવો એમ લાગતું હતું. રાજ્યવંશના કોઇ પણ પુર-
ધને ગાદી ઉપર બેસાડવો એમાં તો ધણી હરકતો હતી. લોકસત્તા રાજ્યની
વેળાની નવી તૈયાર થએલી ફ્રાન્સની રાજ વંશ ઉપર ધણી ડાઢ હતી. તેમજ
દેવસ્થાનો, અને મોટા લોકો તથા રાજની માલમતા દેશ સભાએ વેચેલી
તે જેમણે રાખેલી તેમને પણ ખીક લાગી. કારણ રાજ્યવંશ ફરીથી સ્થાપન
થાય તો એવા લોકોનો ધણી નીકળી જાય તેમજ રાજ્યક્રાંતિ વખતે જે
આગેવાન હતા તેમના પછી જીવ જાય એમ સૌ જાણતા હતા. માટે રાજ
સત્તા ન થવા દેવાની ધણીઓની ચરજ હતી. પણ ચાલતું રાજ્યઅંધન બ-
દલવાને લોકો આતુર હતા. તેને લીધે દેશ સભાએ ઈંગ્લાંડના જેવી પ્રતિનિ-
ધી અને અમીરોની બે સભા કરવાનો તેમણે વિચાર કર્યો. બંને સભાને
પરસ્પર ધાક રહીને રાજ્ય વ્યવસ્થા સીક ચાલત પણ આ સભાના બે તૃ-
તીયાંશ સભાસદ પહેલાંની સભામાંથી ચુંટી કહાડવાનો દેશ સભાએ ઠરાવ
કર્યો તેથી લોકોને લાગ્યું કે, એ રાજ્ય અંધન બહારથીજ માત્ર જીવું પણ
બે તૃતીયાંશ સભાસદ આગલી સભા માંહેના હોવાથી જીવું મતે ઠરાવ તે-
મના મન પ્રમાણે થશે. લોકો તો તેમના જીવમથી કંટાળેલા હતા તેથી
તેમણે અંડ કર્યું. દેશ સભા તેથી ખીધી. એ હુલડ બેસાડી દેવાને કોઈ ચ-
તુર અને શરૂ પુરૂ જોઈએ એમ તેમને લાગ્યું. આખરે બારાસ નામે તે
વખતનો મુખ્ય કારભાર કરનાર હતો. તેને નેપોલિયનના કરેલાં પરાક્રમની
ખબર હતી. તેણે ખીજ કામદારોને કહ્યું. આ માણસને આગળ પાડો નહિ
તો તે તમને મેલીને અગાડી થશે. તેમની સીધારસ ઉપરથી નેપોલિયનને
લશ્કરનો મુખ્ય અધિકાર આપ્યો. નેપોલિયનને દેશ સભા તરફથી અધિ-

કાર આપવાને તેડું આલ્યું ત્યારે આપણે ક્યા પક્ષને મળવું તેનો ધણે વિચાર કરતો હતો. આખરે કયો પક્ષ બળવાન, ક્યા પક્ષમાં મળવાથી આપણને ફાયદો થશે. એનો પૂર્ણ વિચાર કરીને નેપોલિયને દેશ સભાએ આપેલો અધિકાર સ્વીકાર્યો. અને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ કરવાનો પૂર્ણ અપ્ત્યાર તેણે સભા પાસે માગી લીધો. અને લાગલોજ પારિસથી થોડે છેટે તોપખાનું હતું તે સ્વાધીન કરવાને અડધી રાત્રે એક અમલદારને રવાના કર્યો. તે બંડવાળા આવી પહોંચવાની પહેલાં થોડા વખત આગમ્ય જઈ પહોંચ્યો. નહિ તો મહા પંચાત પડત. પછી પાંચ હજાર માણસનું લશ્કર લઇને પારિસ શહેરના મુખ્ય રસ્તાઓ ઉપર તોપો ગોઠવીને હુલ્લડખોરોને સહે આપી શહેરનો બચાવ કરવાની ગોઠવણ કરી. બીજો દહાડો બંડવાળાએ પેહેલાં પ્રમાણે તુલરીના રાજમહેલ ઉપર હલ્લો કર્યો. તથાપિ આ વખતે તેમને સોળમાં લુછ કરતાં જુદાજ માણસ જોડે કામ પડ્યું હતું તે તેઓ જાણતા નહોતા. બીજો દિવસે સવારના પહોરમાં ત્રીસ હજાર હુલ્લડખોરો લુમ્મો કરવાને આગળ પડ્યા. પરંતુ નેપોલિયનનો હુકમ થતાં જ તોપોના બડાકા થવા માંડ્યા તેથી સર્વ લોકો ત્રાહે ત્રાહે પોકારતા ગાંડા જેવા ચારેમેર નાસવા લાગ્યા. અંધા રસ્તા તેમાંના મુલેલા અને જખમી થએલા લોકોથી ભરાઈ ગયા. ચારસે પાંચસે માણસો કાપી કઢાડ્યા તો આકીના નાશી જશે એમ પેહેલાં નેપોલિયને કહેલું હતું તેજ આ વખતે તેને હાથે અન્યું, તેના લશ્કરે હુલ્લડખોરોની પીક પકડી ને તેમના હથિ-આર છીનાની લીધાં અને મંદરાત થવા પહેલાં ચારેમેર શાંતી કરી નાંખી.

નેપોલિયને બળવેલી કામગીરીથી દેશ સભા કૃતજ્ઞ થઇને તેને મુખ્ય સેનાપતિની જગા આપી. આજ સુધી તે બધો કારભાર કરતો હતો ખરો પંચ મુખ્ય અધિકાર પારાસ પાસે હતો, અને નેપોલિયન તેનો આસિસ્ટન્ટ ગણાતો, તે હવે મુખ્ય થયો. તેથી તેની ગરીબી ગદ્દ અને મોટાઇ મળી. તે પોતાનું નાનું ઘર છોડીને મોટા સુંદર મેહેલમાં રહેવા ગયો અને લશ્કરની ઉત્તમ ગોઠવણ કરી તેથી તેની કીર્તિ ચારેમેર પસરી, તોપણ તે લોકોમાં ધણો ન ભેળાતાં હમેશાં એકાંત વાસમાં રહીને પોતાનો વખત વિદ્યાબ્યાસમાં કઢાડતો. આ વખતે એક અનાવ બન્યો તે વડે તેના વર્તન કર્મમાં ફેરફાર થયો.

એક દહાડો નેપોલિયન ક્યેરીમાં બેઠો હતો ત્યાં આરેક વરસના યુગ્મિન નામે એક મનોહર છોકરાને એક અમલદારે આણ્યો. તે છોકરાને બાપ રા-

જ્યક્ષાંતિની વખતે લશ્કરી અમલદાર હોતો. તેને રાગિશ્ચિયરે મારી નાંખ્યો. તે છોકરાએ વિનંતી કરી કે મારા આપની તરવાર પાછી આપો. તે તેણે કબૂલ રાખીને તેની તરવાર તેને પાછી અપાવી. તરવાર છોકરાની નજરે પડતાંજ તેની છાતી ભરાઇ આવી અને ડસકાં ખાઇને રોવા લાગ્યો. તે જોઇ નેપોલિયનને દયા આવી. તેથી હૈતથી મીઠાં વચન કહીને તે છોકરાને ટાટો પાડ્યો. તેને લીધે ખીન્ને દિવસે તેની મા જોસેફાઇન તેનો ઉપકાર માનવાને તેની પાસે આવી. તેની બોલવા ચાલવાની મોહક છટા અને સુંદર રૂપ જોઇને નેપોલિયન છેક મોહિત થયો.

જોસેફાઇન કહેતી કે, હું નાની હતી ત્યારે એક બાઇએ ભવિષ્ય કહ્યું હતું કે, 'એ છોકરી રાણી કરનાં મોટી થશે, પણ પછી તે વૈભવથી હેડી પડીને રહેશે' તેનો આગલો ઘણી મુશ્કેલી પછી રાગિશ્ચિયર મુલો ત્યાં સુધી કેદમાં હતી પણ પછી બારાસ અને તેના ઘણીને સ્નેહ હોવાથી તેણે તેને છોડી મુકી. ઉપર કહેલો પ્રસંગ થયા પછી નેપોલિયને પોતાની સાથે વરવાનું માથું કહાવ્યું. ત્યારે તે કેટલી વાર સુધી નાના કહી ને પછી તેની જોડે પુનર્જન કર્યું. તે કહેતી કે, પ્રત્યક્ષ જોયા પહેલાં તેની કીર્તિ સાંભળીને નેપોલિયન ઉપર મારી પ્રીતિ બેસી હતી. જોસેફાઇન અસહ્યનીજ ઘણા કામળ મનની અને ઉદાર હતી અને તેની નેપોલિયન ઉપર બહુજ પ્રીતિ હતી. પોતાના સૈન્યથી ભોળવીને નેપોલિયનના મન ઉપર અસર કરવાને ઘણી સ્ત્રીઓએ યત્ન કર્યો. પણ તેને એકને પણ દાદ ન દીધી. સ્ત્રીઓના કામળ પ્રેમાળ મુખકમળ તરફ જોઇને મન સ્વાધીન રાખનાર પુરુષો ઘણાજ થોડા. કોઇ પણ સ્ત્રીના કહેવાથી નેપોલિયને પોતાના મનમાં ન હોય એવી વાત કદી કરી નથી. મોઝમ સ્ટ્રાએલ નામે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને રૂપવાંતી પાછળ કહેલા નેકર પ્રધાનની છોકરી હતી. તે, નેપોલિયન મારી તરફ આંખળી કરશે એવી ધારણાએ નેપોલિયનને પુછવા લાગી કે, 'અતિ ઉત્તમ સ્ત્રી ક-ઈ ?' તેનો તેણે જાપર વાગ્યો કે, 'જેને ઘણાં છોકરાં થાય તે' આ જવાબનો મર્મ વાંચનારનાં ધ્યાનમાં આવશેજ. જોસેફાઇનનોજ માત્ર નેપોલિયનના દૃઢ મન ઉપર અગત્ય બેસી હતો. પરંતુ તેનો તે સર્વદા સારા કામમાં ઉપયોગ કરતી. નેપોલિયન એકાદિવાર કોપાદિ રીપુને સ્વાધીન થાય તો જોસેફાઇન પોતાના કામળ સ્વભાવથી તદબીરે તેને શાંત કરીને તેને હાથે બો-હું કામ થવા દેતી નહિ. વળી નેપોલિયન પાસે ન હોય તો તેને જોન પ-

ડતું નહિ. એને લીધે ધણી લાંબી અને જોખમની મુસાફરીમાં પણ તે સાથે જતી. નેપોલિયન કહેતો કે, હું ગમે તેટલો દૂર એકલો જવા નીકળ્યો, પણ જોઈએ તો જોસેફાઇન સાથે આવવાને તૈયારજ. તું શી રીતે આવીશ ? ધણું આધું જવાનું છે. તારે ધણું દુઃખ વેડવું પડશે. એવું નેપોલિયન કહે, ત્યારે તે કહે કે, અઃ એમાં કંઈ નહિ, નેપોલિયન કહે હું હમણાંજ નીકળવાનો છું, ત્યારે તે કહે હું તૈયાર છું. નેપોલિયન કહે તારે ધણો સરંજામ સેવાનો હશે. તેવારે તે કહેતી કે, સર્વે તૈયાર છે, તેથી આખરે તેને સાથે લઇ જવી પડતી હતી. એવી રીતે એ પ્રસિદ્ધ સ્ત્રી ધણી ગુણવાન હતી ખરી તોપણ તેનામાં કેટલાક અવગુણ હતા. એ મોટી એશઆરામી અને હડાહડ હતી. તે એટલી કે કામ વાર તો તે ધણીને પણ ફસાવતી. તે નેપોલિયનને સાફ મનાવવા માટે તેના કરતાં ઉમરે કંઈ મોટી છતાં તેનાથી નાની ઉમર તેને કહેતી. વળી નેપોલિયન ધણો સાચવીને ખરચ કરનારો હોવાથી વસ્ત્રાભૂષણનો વધારે ખરચ થાય તે તેને ન ગમે માટે તેને ખોટો દ્વિસાચ બતાવતી.

• નેપોલિયનને પરણ્યાને દશ પાર દહાડા થયા એટલામાં તેને પોતાની નવી વહુથી જુદા પડવાનો વખત આવ્યો. દેશમાં સમાધાની થયાથી ઉપરી અધિકારીઓએ ઇટાલી દેશમાં પ્રજાસત્તાક રાજના શત્રુ સાથે લડવાનું ઠરાવીને તેને ત્યાં મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો. રસ્તે માસેલ્સમાં તેની માતૃશ્રીને મળીને ધણાં ઉમંગથી નાંતસમાં પોતાના લશ્કરનો પડાવ હતો ત્યાં ગયો. આ વખતે નેપોલિયન અને તેની સ્ત્રીએ એક બીજાને કમળો મોકલેલા તે છપાયા છે. તે ઉપરથી એકમેક ઉપર ધણી મમતા હતી એમ જણાઇ આવે છે. જોસેફાઇન જાતે ધણી હુશિઆર હતી. પોતાના વહાલા ભર્તારની છબી હમેશાં પોતાની આંખો આગળ રહે માટે તેણે જાતે તેની એક સરસ છબી ચીતરી હતી. નેપોલિયનના વૈભવનો આરંભ થઇને અત્યાર સુધીમાં હળવે હળવે વધ્યો. અને પછી તેમાં એકદમ વધારો થયો તેની હકીકત આગળના ભાગમાં આવશે.

ભાગ ૫ મો.

મુખ્ય સેનાપતિપણું લઇને નેપોલિયન ઇટાલીમાં લડવાને ગયો. ત્યારે તેની ભિમર છબીસ વરસની હતી. પોતાને એવડો મોટો અધિકાર મળ્યા-

ધી ધણે આનંદ થયો. તેને લાગ્યું કે, આપણે જે પેહેલાં પરાક્રમ કર્યો તે ખીજા સેનાપતિના હાથ તજે રહીને કર્યો. તેને લીધે તમામ કીર્તિના લાભ આપણને મળ્યો નહિ, પણ હવે તો જય મળશે તેનો બધો યશ આપણને જ છે, એવા વિચારથી મન ઉશ્કેરાઈને તે બોલ્યો, હું ત્રણ મહિનામાં મિત્રાન જઈશ, નહીં તો પાછો પારિસ આવીશ. તે વેળા એક ગૃહસ્થ બોલ્યો, તમે ધણી નાની ઉમરના છો, તે સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો, હું એક વરસમાં ધણો મોટો થઈશ અથવા મરી જઈશ.

નેપોલિયને સેનાપતિપણું લીધું ત્યારે તેની પાસે માત્ર પચાસ હજાર સિપાઈઓ ઇટાલીમાં લડવા જવાને તૈયાર હતા. પણ શત્રુની ફોજ ધણી મોટી હતી. એ વગર નેપોલિયનના લશ્કરને ખાવા પીવાની અને ઓઢવા પેહેરવાની ધણી તંગી હતી એમ છતાં ઇટાલીમાં ધુસીને ફળવંત પ્રદેશ છોડી લેવાના વિચારથી લશ્કરને વિરશ્રી આણવાને તે બોલ્યો, ‘શરાઓ, તમે ભૂખ્યા અને ઉઘાડા છો’ પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું તમે ધણું હિત કર્યું. પણ તમને ધનામ આપવાને તિબેરીમાં પૈસા નથી. પૃથ્વી ઉપર જે ફળવંત પ્રદેશ ત્યાં તમને લઈ જવાને હું આવ્યો છું. ફળવંત દેશ, ધનાઢ્ય નગર એ બધું તમારું છે. બહાદુરો, એવો લાભ નજરે નોંધને તમે હિંમત અને દૃઢ નિશ્ચય છોડશો કે?’ આ નવા, જુવાન અને શરા સેનાપતિનું બાપણ સાંભળીને પેહેલાં હારેલા અને નિરાશ થએલા લશ્કરને એકાએક ધણું શર ચડી આવ્યું.

નેપોલિયનને લાગ્યું કે, મારી પાસે લશ્કર થોડું છે. માટે આસ્થિ-આના મોટાં લશ્કર અને તેની મદદે આવેલાં ખીજાં લશ્કર સાથે ચાલતી રીતે લડવાથી કંઈ લાભ નથી. દુસ્મનને હાલ ચાલતી ખખર પડવા ન દેતાં નવો રસ્તો કહાડીને ત્યાંથી ધણી જઈ તેમના ઉપર એકદમ છાપો મારવો એ વગર તેમની હાર થશે નહિ. માટે જે પ્રદેશમાં લશ્કર જશે ત્યાં જે સામગ્રી મળવાની હોય તે મળે, એવો ભરેંસો રાખીને સાથેના તંત્ર અને ખોરાકની મૂકી વીણી કહાડેલા શરા સિપાઈઓની ટોળી દોડ કરવાને તૈયાર નોંધએ, એ વગર યુદ્ધ રીતે એકાએક હલ્લો કરવો ફાવસે નહિ એમ તે ભણતો હતો. તેમજ પુષ્કળ દિવસ ફતેહ ન પામેલા લોક જે પ્રદેશમાં જશે અને ત્યાંના રહેવાશીઓને લુપ્તશે તો ફ્રેન્ચ લોકોની અપકીર્તિ થવાનો ધણો ભય હતો. પણ ઉપર કહેલા ઉપાયથી હાથની જાળને આપણને જય મળશે

એમ નેપોલિયનની પક્ષા ખાત્રી હતી. માટે તેણે પોતાનો મનસૂચો પાર પાડવાનો દરાવ કર્યો.

આ વખતે તેને આ સ્વારી કરવામાં ત્રણ હુદ્દેશ હતા. પહેલો સાર્ડિનિયાના રાજા અને આસ્ટ્રિયાના આદશાહે એક ધીજને મદદ આપવાને તક કર્યો હતો તે તોડી નાંખવો. ધીજે. લાંબર્ડી પ્રાંત ઉપર સ્વારી કરીને આસ્ટ્રિયાની ફ્રાન્કને તોળા પોકરાનીને આદશાહના તાબામાં ઇટાલીના ને પ્રાંતો હતા તેમાંના લોકોને સ્વતંત્ર થવા ઉત્તેજન આપવું. ત્રીજો. રોમના પોપનું મહત્વ ઘણું હોવાથી તેનો ફ્રાન્સ દેશના રાજ પક્ષના લોકોને આશ્રય હતા. માટે તેનું મહત્ત્વ કમી કરવું, એ વગર ત્રણ વરસ પહેલાં પ્રજાસત્તાક રાજાનો શોક વડીલ બાસેન્ઝિલી નામે રોમ શહેરમાં હતો તેને લોકોએ મારી નાંખ્યો ત્યારે પોપના લશ્કરે તેનું રક્ષણ કર્યું નહિ અને પોપે તે મારનારાને સજાએ ન કરી. માટે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પક્ષના લોકોના મનમાં પોપ પાસે વેર લેવાનું હતું.

ત્રિનોઆ શહેર આગળ આસ્ટ્રિયા અને સાર્ડિનિયાના લશ્કરના મોટાં ત્રણ ટોળાં હતાં. અસલથી આદર્સ પર્વતમાંથી જવાના ને ડૂસ્તા હતા તેણી મેર ન જતાં ધીજ આડ વાટે જઈ પોતાનું લશ્કર એકઠું કરીને નેપોલિયને શત્રુની એક ટોળી ઉપર એકદમ હુલ્લો કરીને તેની છેકળ ઢાણાઢાણ કરી નાંખી. અને ત્રિસામો ન લેતાં વિખરાયલા લશ્કરને એકઠું કરીને ધીજ ટોળીનીએ એવી દશા કરી. એવી રીતે થોડી વારમાં એક ધીજની ખગર જાણવાનો અવકાશ ન આપતાં શત્રુના બંને લશ્કરોને તેણે હરાવ્યાં. એના દુશ્મનના લશ્કરમાં ઘણાને મોટા મોટા અનુભવી જહાદુર લડવૈયા હતા, તેઓ ધારતા હતા કે લડાઈની સર્વ કળા અમે જાણીએ છીએ, પણ તે બંધાને એણે આંજ નાંખીને તેમના લશ્કરની ઢાણાઢાણ કરી ફેટલાકને તો રાતમાં નસાડી મૂક્યા. આ પ્રસિદ્ધ લડાઈને માન્તીનાતીનું મહા યુદ્ધ કહે છે. જે લડાઈની છત મેળવવા માટે નેપોલિયન મોટું અભિમાન ધરાવે છે તેજ આ લડાઈ. આ લડાઈમાં ઠોનું ઠોનું લશ્કર કેઈ મેરથી આચ્યું, તે દેમ પડ્યું હતું, એક ધીજ ઉપર દેવી રીતે ચાલી ગયા, કષ કષ જગાએ કતલ ચાલી, વગેરે વાતોનું અથદતિ વર્ણન ગ્રંથકારોએ કર્યું છે. પરંતુ યુરોપખંડના રથજોની સારી માહિતી વગર તેમાં સારી મીઠાશ લાગશે નહિ. એમ સમજીને અહીં અતિ સંક્ષેપમાં એ લડાઈની હકીકત લખી છે. આ

યુદ્ધમાં શત્રુનાં હાથરો ગાણુમ મુવાં, કેટલાકને ફ્રેન્ચ લોકોએ કેદ કર્યા. દુ-
શ્મનની ઘણી તોપો અને બીજી સામાન તેમને મળ્યો. અને કેટલાએક જો-
રાવર કિલ્લા તેમને સ્થાપિત થયા. સાર્ડિનિયાના રાજાના લશ્કરના તો છે-
કજ હાલદવાલ થયા. એ રાજા સોળમા લુઈ રાજાના ભાઈનો સસરો થતો.
જમાઈના કુટુંબની દુર્દશા અને પોતાની આવી હાર જોઈને તે નિરાશ થઈ
મનમાં ને મનમાં જીરીને થોડા દિવસમાં મરણ પામ્યો. પરાભવ થયા પછી
નેપોલિયનની સાથે કોલકરાર થયા તેમાં આસ્ટ્રિયાના બાદશાહ અને આ
રાજાને ઘણી અપમાનભરેલી કલમો કબૂલ કરવી પડી.

ઉપર કહેલી લડાઈ પછી કેટલાક દિવસ વિસામો લેવાને નેપોલિયન
સ્તબ્ધ બેઠો હતો. તથાપિ ઇટાલીમાંના અત્યંત ફળવંત અને સુશોભત
પ્રાંત લાંબુર્ડી ઉપર તેની નજર હતી. માટે લશ્કરને ઉત્તજન આપવાને તે
ફરીથી બોલ્યો, “આજસુધી તમે ઉજડ પ્રદેશને માટે લડતા હતા, તેમાં ત-
મારું પરાક્રમ જણાઈ આવ્યું ખરું, પણ તમારા દેશને કંઈ ફાયદો થયો
નહિ. પરંતુ આ વેળાના તમારા પ્રરાક્રમ હાલાંડ અને હાઈનના લશ્કરના
પરાક્રમ જેવાં છે. આજ સુધી તમારી પાસે કાંઈ નહોતું. પણ હવે તમને
કશાની વાણુ નથી. પાસે તોપો ન છતાં તમે લડાઈઓ જીતી, પુષો વિના
મોટી મોટી નદીઓ ઝાળગી, ખાધા પીધા વિના ધણું દુઃખ ભોગવ્યું. તે આ
વાત પ્રજાસત્તાક રાજ્યના લશ્કર વગર કોઈથી બને નહિ. બહાદૂરો, તમા-
રા દૃઢ નિશ્ચયને માટે તમને શાખાશી આપવી જોઈએ, પણ હજી કંઈ થ-
યું નથી. હજી ધણું કરવાનું છે. હજી સુધી મિલ્લાન શહેર અપણું હાથ
આવ્યું નથી.

આ લડાઈમાં નેપોલિયને અજાણ્ય જેવી ચતુરાઈથી મહા યશ મે-
ળ્યો, તોપણ ફ્રાન્સના સત્તાવાળાઓને તેણે તેની હકીકત ઘણીજ નમ્ર
ભાષામાં લખી મોકલી. એથી તેના ધણાં વખાણુ થયાં અને આખા યુરો-
પખંડમાં તેની કીર્તી ફેલાઈ. આ વખતે તેનો કીર્તી ચંદ્ર નિષ્કલંક હતો.

ઉપર કહેલું પરાક્રમ કરીને પોતાનું નામ ગજવી ચૂક્યું, તોપણ તે
નિરાંતે બેઠો નહિ. અનેક પ્રકારની યુક્ત કરીને ધણી હિંમતથી તેણે તુરિન,
મિલ્લાન અને પેવિઆ પાસે દુશ્મનના મોટાં મોટાં લશ્કરો પરાભવ ક-
રીને તે શહેરો તેણે જીતી લીધાં. ધણે ઠેકાણે હાર્થ થભાથી આસ્ટ્રિયન
બાદશાહ ધણો બીધો. અને તેણે ધણા ચતુર અને અનુભવી વર્મસર નામે

સેનાપતિને નવા ૮૦૦૦૦ સિપાઇઓને આપીને નેપોલિયન સાગા લડવા મોકલ્યો. તે વખત નેપોલિયન પાસે માત્ર ૩૦૦૦૦ સિપાઇઓ હતા. આગલા સેનાપતિ પ્રમાણેજ આને પણ ત્રણ ટાળીઓ કરી તેથી નેપોલિયનને આ વખતે પણ ઠીક ફાટ્યું. અને પોતાનું લશ્કર એકઠું કરીને એક પછી એક એમ આખા લશ્કરને હરાવી નાંખ્યું. થોડા દિવસમાંજ આપણા લશ્કરની ખરાબી થએલી જોઇને વર્મસરને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને પોતે આશ્રમે માટે માંડુઆ શહેરમાં ગયો. આ હારથી ન ડરતાં આશ્ચિયન બાદશાહે ખીજે એક નવો સેનાપતિ નીમીને ખીજ ફ્રાન્સ મોકલી. નેપોલિયનને પણ ફ્રાન્સથી ખીજ કુમક આવી પહોંચી. આ નવા સરદારે પણ જુના વહીવટ પ્રમાણે સૈન્યના ભાગ કર્યા. વળી એ બુલથી નેપોલિયનને લાભ થયો. અને તેને વળી દુશ્મનને હરાવીને માંડુઆમાંથી વર્મસરને નસાડી મૂક્યો. વળી આર્યડ્યુક આલ્સે નામે એક જુવાન સરદાર હતો તેને લશ્કર આપીને એક વાર આશ્ચિયન સરદારે નેપોલિયનને હરાવવાનું ધાર્યું. તેમાં પણ તે ઉપર મુજબ નિષ્ફળ થયો. હવે ખુદ આપણા દેશ ઉપર દુશ્મન ચડાઇ કરશે. તેમાં હાર થઇ ને આપણી ગેરઆબરૂ ન થાય એવું ધારીને બાદશાહે નેપોલિયન જોડે સલાહ કરવાનું કહેણું મોકલ્યું. નેપોલિયનને વિજય ધ્વજ ધુમકેતુ સરખો ચારેમેર પસરવા લાગ્યો તે જોઇને ઇટાલી દેશના માંડલીક રાજાઓ ગભરાઇ ગયા, કેટલાકે નેપોલિયનને શરણે જઇને પોતાનો ખયાલ કર્યો. રોમના પોપે નેપોલિયનને મોટાં મોટાં શહેરો આપી તેની જોડે નમ્રતાથી ચાલીને પોતાનું રક્ષણ કર્યું. બ્લેનિસમાં જીતું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હતું તેના લોકો પણ નેપોલિયનની મેહુરખાની મેળવવાને મથતા હતા. પણ તેની મેહુરત ફાગટ ગઈ. તેનો મુલક આઝીઆ અને ફ્રાન્સે વેહેચી લીધો.

આવી રીતે ઇટાલી દેશમાં મોટી લડાઇઓ લડીને ફ્રેન્ચેપોલિયન પોતાની કીર્તિ ફેલાવતો હતો. પરદેશી લોકોને ઇટાલી દેશના સ્થળોની મજાજુનાઇની કલ્પના મનમાં આણવી કડણ છે તેને લીધે આ લડાઇના સવીસ્તર એહેવાલનું વર્ણન વાંચીને ચમત્કાર લાગે એમ નથી, માટે એટલુંજ કહેવું ખસ છે કે, યુરોપના મોટા મોટા લડવૈયાઓને પણ આ લડાઇની હજી મોટી નવાઇ લાગે છે. આ લડાઇમાં નેપોલિયનની ચતુરાઇ વધારે જણાઇ આવી. તેવીજ તેની ચપળતા, ઉત્સાહ, બયની વેળાએ સમયસચકતા,

એક ઉપર એક ધણા વિચાર એકી વખતે કરવા, કાઠની મદદ વિના એકાદુ મોટું કામ પાર પાડવાનું તેનું સામર્થ્ય, એ ગુણો હોવાથી નેપોલિયન કાઠ અલૌકિક પુરૂષ છે, એમ લોકો માનવા લાગ્યા. એને હામદામ ફતેહ મળવાના ધણા કારણો છે તેણે સ્વારી કરવાના સધળા જુના પ્રકાર છોડીને નવા સરૂ કર્યા. યુદ્ધકળા પૂર્ણ સુધરેલી છે. તેમાં વળી કંઈ સુધારો થવો જોઈએ એવું તે વેળાના લડાઈમાં એને લાગતું નહોતું. એક ઋતુમાં એક અથવા એજ લડાઈઓ લડવાનો તે વખતે ચાલુ હતો. શિયાળામાં લશ્કર એક ટેકાણે છાવણી નાંખીને રહેતાં હતાં. એ સર્વ રીત નેપોલિયને બદલી નાંખી. મોટી મોટી મજલો કરવાની તેણે પોતાના લશ્કરને ટેવ પાડી. ફતેહ મળતાંજ વિસામો ન ખાતાં મોટી ત્વરાથી દૂરના શત્રુઓ નેપોલિયન ધણો આધો છે એમ માનીને નિરાંતે બેસી રહેતા એટલામાંજ તેમના ઉપર ધસી જતો. એવી રીતે એક પછી એક એમ તેને ધણી લડાઈમાં જીત મેળવી. નેપોલિયને લડાઈના દેખાવનાં ચિત્રો કહાડવાને પોતાની સાથે એક ચીતારો રાખ્યો હતો. તેને સુદ્ધાં એક ઉપર એક એમ ધણી લડાઈઓ થવાથી ગભરામણ થઈ. આ ઉપરથી શત્રુની કેવી વીટળણ થતી હશે તે સ્પેજીયાનમાં આવશે. આશ્ચિયાના લશ્કરના જે સિપાઈઓ કેદ પકડાય હતા તેમાં એક સરદાર હતો. તેને આપણે જેની સાથે બોલીએ છીએ તે નેપોલિયનજ છે, એવી ખબર ન હોવાથી બોલ્યો, “આ નવે જુવાન ચોદો આવ્યો છે, તેને લડાઈના કશા કાયદા માલમ નથી. તે આજ અમારી સામા હોય છે, ને કાલે જોઈએ છીએ તો પાછળ હોય છે, એમ લડાઈના નિયમોનો ભંગ સહન કરવો ધણો કઠણ છે.”

લડાઈમાં ખીજ લોકોને જોખમમાં નાંખીને પોતે નીકળી જાય છે, એવી કેટલાંક માણસોએ અદેખાઈથી યુમ ઉરાડી હતી. તે કેટલાક વિકટ પ્રસંગે નેપોલિયને સંકટમાં ઝોકાવી દીધું હતું તે ઉપરથી ખોટી ઠરે છે. એ પ્રસંગમાંથી લોંદી અને આર્કોલા એ બે ટેકાણે નેપોલિયનના સાહસની હદ થઈ. લોંદીના પુલ આગળ ધણી તોપો ગોઠવીને શત્રુએ ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. ફ્રેન્ચ સિપાઈઓએ તોપો લેવાને ધણી વાર હિંમતથી ધસારો કર્યો. પણ તે ફાગટ; આગળ એમ બન્યું કે થોડી વારમાં તે બધાની કતલ થશે. તેથી આખરે નેપોલિયનને જાતે એક ટોળી સાથે હાથમાં નિશાન પકડી અગાડી થઈને એવો જોસબંધ ધસારો કર્યો કે, એ-

કદમ શત્રુની તોપો હાથ આવી. એ બનાવ બન્યા પછી ધણે વરસે લડાઇની વાત નીકળી ત્યારે લોદીની બચકર લડાઇ એમ પોતે કહેતો હતો. એની જીંદગીમાં એવાં સંકટો થોડાં આવ્યાં હતાં. આ વેળાએ ધણી ચમત્કારીક રીતથી એના જીવનું જોખમ થતું ચટકી રહ્યું.

આકોલાના પુલ આગળ પણ એવોજ બચકર બનાવ બન્યો હતો. ત્યાં એ ત્રણ મોટી લડાઇઓ થઇ હતી. એક વાર તો દુશ્મનોએ જખરો મારે ચત્રાવ્યો તેની સામા ટંકાયું નહિ તેથી ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ પાછા હટવાની તૈયારીમાં હતા. એટલામાં જયનું નિશાન હાથમાં લઇને નેપોલિયન આગળ ધસ્યો, તેને લીધે યોદ્ધાઓને હિંમત આવી ને ફરીથી લડવા લાગ્યા. તથાપિ શત્રુઓએ આ વખતે પણ એવો જખરવસ્ત હલ્યો કર્યો કે, ફ્રેન્ચોમાં ગરબડ થઇ રહી. આ ગરબડમાં પેહેલાં તો આપણો સેનાપતિજ ક્યાં છે, એ ફ્રેન્ચોને જણાયું નહિ. નેપોલિયન એક પાણીના વેહેળા આગળ સપડાઇને મરવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં તે સંકટમાં છે એમ કેટલાક શૂરાઓને જણાતાંજ 'સેનાપતિને તારો એવી ચિસ પડી. યોદ્ધાઓએ જીવની દરકાર ન રાખી. અંગાડી ધસીને શત્રુને હડાવી તેને છોડાવી આણ્યો' તે જોઇને આલ્ફિઅન લોકો નેપોલિયનનું નામ સાંભળીને વધારે ખીવા લાગ્યા. નેપોલિયન બ્યારે સેંટ હેલેનામાં હતો ત્યારે તેણે એ પ્રસંગ વિષે એમ કહ્યું કે, પચીસ સ્વારો વડે મેં આકોલાની લડાઇ જીતી. અને લશ્કરના લોકો થાક્યા હતા. મોટા મોટા શૂરા યોદ્ધાઓને પણ તંબુમાંથી બહાર નીકળવાનો કંટાળો આવ્યો હતો. અમારા સઘળા લોકો બ્યાં ત્યાં રોકાયા હતા. છેલ્લે મારી પાસે પચીસ સ્વાર હતા. તેમને શત્રુની બાજુએ જઇને જોરમાં રણવાદ વગાડીને હલ્યો કરવાનું કહ્યું, ને તેમણે તેમ કરતાંજ ફ્રેન્ચ ફાજ આવી, એમ ચીસ નાંખીને નાસવા માંડ્યું.

આકોલાની લડાઇમાં મિત્રને મારે પોતાનો જીવ આપવાનું એક બ્રહ્મરણ્ય બની આવ્યું. મ્યૂરન નામે એક લશ્કરી કામદાર હતો તેની જોડે નેપોલિયનને ધણો સ્નેહ હતો. ત્યાં એકવાર દુશ્મન ભણીથી એક ગરબછાંટનો જોજો આવીને નેપોલિયનના શરીર ઉપર ફાટવાનો હતો તેમ જોતાંજ વચ્ચે મ્યૂરન કુદી પડ્યો તેથી નેપોલિયન બચ્યો અને મ્યૂરન માર્યો ગયો. તે જીવ્યો ત્યાં સુધી મ્યૂરન બ્યારે યાં આવતો ત્યારે ધણો દલગીર થતો હતો.

સેનાપતિ એવો કૃતજ્ઞ હોવાથી સર્વ લોકો તેના ઉપર ઘણું હેત રાખતા હતા. તે તેના જીવ જોવો વહાલો લાગતો તેથી ઘણા ખુલ્લા મનથી વર્તતા. કેટલાક તો તેને લડાઇના કામમાં સલાહ પણ આપતા અને તે પણ ખરી સલાહ હોય તો તે પ્રમાણે કરતો. એકવાર મારાની જગા ઉપર જતાં નેપોલિયન આગળ થયો ત્યારે તેને પાછળ હડસેલીને એક કામદાર બોલ્યો, “તમે જશો તો અમને સંકટમાંથી છોડાવશે કાણુ ?” માંદુઆ શે-હેર આગળ ફ્રેન્ચ લશ્કર હતું ત્યારે દુશ્મનનું લશ્કર પાસે હોવાથી એક રાત તેમને મોટા દુખમાં કહાડવી પડી. સઘળા સિપાઇઓ જંગતા રહીને પેહેરો ભરતા હતા અને નેપોલિયન વચ્ચે તપાસ રાખવાને બધે ઠેકાણે ફરતો હતો એવામાં એક હવાઇદારને એક ઝાડ નીચે લગાર હુંગ આવી. એ જોઇ તેને ન ઉડાડતાં તેની બાંદુક લઇને જતો અર્ધા કલાક સુધી પેહેરો ભર્યો. એટલામાં તે પેહેરેગીર જાગ્યો ત્યારે સેનાપતિને જોઇને ગભરાઈ જ-ઇ તેને પગે પડવા લાગ્યો. ત્યારે તે બોલ્યો, “મિત્ર આ બાંદુક લે, તું ઘણી લડાઇ અને ઘણું ચાલવાથી બીધી ગયો. માટે તને ક્ષમા થવી જોઇએ. તથાપિ આ વેળાએ લગાર છુલ કરીએ તો આખા લશ્કરનો નાશ થાય. હું જંગતો હતો માટે તારું કામ મેં કર્યું. હવે તું સાવધ રહે.” નેપોલિયનના હાથ નીચેના લોકો તેની જોડે ખુલ્લા મનથી ચાલતા હતા તોપણ તેના ઉપરનો તેનો દાગ લગારે ઓછો થયો નહોતો. એકાદવાર હારીને સિપાઇઓ આગસ કરતા જણાય તો તે કહેતો કે, ‘તમે મને નાખુષ કર્યો. આ ટાળીના નિશાન ઉપર ‘આ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ ન હોય’ એમ લખવું અથવા ‘ઇટાલી દેશ માંહેના લશ્કરના આ સિપાઇઓ નથી’ એમ કહે તો કે તે સિપાઇઓ શરમથી રડવા માંડીને એકવાર ક્ષમા કરવી એમ નેપો-લિયનના કાલાવાલા કરતા.

નેપોલિયન ઘણો સાહસિક હતો, પણ આવેલી આફત સાહસથી ટળવાની નથી એવું જાણતો ત્યારે લૂચ્યાઈ કરવાને આધું પાછું જોતો નહિ. એકવાર મોટી લડાઇ થવાની હતી પણ પોતાની તૈયારી નહોતી અને દુ-શ્મનો ઘણી તૈયાર હાલતમાં હતા એવું જોઈ, કાલકરાર કરવાનું નિશાન ઉભું કરીને તે આફત ટાળી. એક પ્રસંગે થોડા માણસો સાથે એક ગામ-ડામાં તે રહ્યો હતો, ત્યાં એકાએક આસ્ત્રિઆનું મોટું લશ્કર આવી પોહાં-ચું તેના સરદારને નેપોલિયન પાસે છે તેની ખબર નહોતી. વાસ્તે તેણે

ફ્રેન્ચોને પોતાને સ્વાધીન થવાનું કહાવી મોડડયું ત્યારે નેપોલિયને એવી યુક્તિ કરી કે, પોતાના તમામ લોકો પોતાની આસપાસ ઉભા કર્યા. પણ દુશ્મન તરફના આવેશા જાણુસની આંખે પાટા બાંધ્યા હતા તે છોડાવી તેને પૂછ્યું, તું કોની સાથે જોયું છે, એની તને ખબર છે? એ નેપોલિયનનું નામ જાણતાંજ તેના હાંમન ગગડી ગયાં અને જમને પોતાના લોકોને કહ્યું કે, નેપોલિયન તમામ લશ્કર સાથે અહીં રહેલો છે. તે સાંભળતાંજ આસ્ટ્રિયન લોકો ભયથીજ પોને ફ્રેન્ચોને તામે થયા. પછી કેટલીક વારે પોતાની જૂલ થએલી જોઈ. દુશ્મન બહુના લોકો પણ ઘણી લુચ્ચાઈ કરતા. પોપના મુલકમાં લડાઈ ચાલતી હતી ત્યારે આંકોનાના પાદ્રી લોકોએ લોકોને આવેશ ચડાવે એવી યુક્તિ કરી હતી કે ઈશુખ્રીસ્તની મા મેરીની મૂર્તિ હતી તેની પાછળ કાંઈ યંત્ર મૂકીને તેની આંખોમાંથી આંસુ વેહેતાં દેખાડ્યાં. તેથી લોકો છત્ર ઉપર આવીને લડ્યા; તોપણ આખરે એ ટેકાણું ફ્રેન્ચોએ લીધું ત્યારે પાદ્રીઓની એ યુક્તિ જાણાઈ આવી.

ઉપર કહેલી લોંદોની ભયંકર લડાઈ પત્યા પછી યોડાજ દિવસમાં નેપોલિયને ઇટાલી દેશનો અતિ ઉત્તમ ક્ષણરૂપ પ્રાંત લાંબર્દી છતીને પ્રાચીન કાળથી પ્રસિદ્ધિ પામેલું મિલ્વાન શહેર લીધું અને પછી ઇટાલીનાં બધાં સંસ્થાનો એક પછી એક તેણે છતી લીધાં. લાંબા માંડળીક રાજ્યો પોતાની મેજે ફ્રેન્ચ લોકોને મળી ગયા. તે એમ ન કરે માટે આસ્ટ્રિયન બાદશાહે ઘણી મેહેનત કરી પણ તે ફાગટ ગઈ. કેટલાક પ્રાંતના લોકો ફ્રાન્સ દેશ પ્રમાણે પોતાના દેશમાં પ્રજા સત્તાક રાજ્ય થવાનું ચહાતા હતા. તેમને તેણે પોતાના દેશના જેવું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપિ આપ્યું તે બધાને સ્વતંત્ર કરવાનું તેના મનમાં નહોતું. પણ તે મનનો વિચાર તેણે બહાર દેખાડ્યો નહિ.

ઉપર કહેલા તમામ પ્રાંત પાસેથી નેપોલિયને ખંડણીના આસરે એક કરોડ રૂપિયા એકઠા કર્યા. ખંડણીમાં પૈસા જોડે બીજી વસ્તુઓ પણ લીધી તેને માટે ઇતિહાસકારો તેને દોષ દે છે. તે એવો જે રાજ્યો તેણે છત્યાં તેમના રાજા પાસે ઘણાં ઉત્તમ જીનાં ચિત્રો હતાં તેને તે પુણ્ય બુદ્ધિથી પાસે રાખતા હતા તે ચિત્રો તેણે તેમની પાસેથી ખંડણી બદલ જીવનથી લીધાં, જેમાં ઊંચી જાતની ચિત્રકળા છે એવાં ચિત્રો સુઝી કહાડવાને સાર તેણે પોતાની જોડે ઉત્તમ ચીતારા રાખ્યા હતા. એ ચિત્રો ઘણાં કિમતી

હતાં. ડ્યુક ઝોફ્ર મોડેના નામે કાકાર પાસે સેંટ ગેરામ નામે મૂર્તિ હતી તે નેપોલિયન લેવા લાગ્યો ત્યારે તેને ઘણું મારું લાગ્યું. તે મૂર્તિના તે આઠ લાખ રૂપિયા આપવાને કબૂલ થયો. તે નેપોલિયનની સાથેના માણસો લેવાને રાજી હતા તે માટે તે લેવાનો તેને આગ્રહ કરવા લાગ્યા ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો, છીઃ પૈસા ગમે તેટલા હોય તોપણ તે ખરચાઈ જશે પણ મૂર્તિ હમેશાં ક્રાન્સમાં રહેશે, અને તેથી ફ્રેન્ચ કળા કૌશલ્યને ઉત્તેજન મળશે. બ્હેનિસ શેહેર જતું ત્યારે તેની પાસે ખંડણી બદલ પૈસા અને ચિત્રો સિવાય ત્યાંના પુસ્તકાલયમાંથી પાંચસો હાથના લખેલાં પુસ્તકો લીધાં. એની રીતે ઘણી મૂર્તિઓ અને ચિત્રો ક્રાન્સ દેશમાં લાવ્યો. ફ્રેન્ચ લોકોએ તે વસ્તુઓને પોતાની જીતની નિશાની ગણીને એક મોટી ધમારત બાંધી, તેમાં ગોઠવી. મોટી મોટી લડાઈઓ જીતીને લાખો રૂપિયાની ખંડણીના બદલામાં મૂર્તિઓ વગેરે વસ્તુ લેવાનું. આણીમેરના રાજ્યોની લડાઈના ઇતિહાસમાં ઘણું જડશે નહિ. તેથી વાંચનારને એમાં કંઈ વિશેષ લાગશે નહિ પણ યુરોપમાં એ વાતથી ઘણાના મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો. નવા જીતેલા દેશમાં નેપોલિયનના કેટલાએક મિત્રો હતા તે પણ આર્થી તેના દ્વેષી થયા. આ કામ તેણે રાજ્યાધિકારીઓના હુકમથી કર્યું કે પોતાની મરજીથી કર્યું તે કહી શકાતું નથી, તથાપિ તે માત્ર સોના રૂપામાં ભુલો પડે એવો નહોતો. પણ કારીગરી ઘણી ગમતી હતી એ તો સ્પષ્ટ છે.

ઉપરની લડાઈ પછી નેપોલિયનમાં કેટલાએક ઉત્તમ ગુણ જણાઈ આવ્યા. આસ્ત્રિઆના બાદશાહે તેને ફરી જવા સારૂ ઘણા પૈસા અને જર્મની માહેનો એક ફળવંત પ્રાંત જહાગીરમાં આપવાને કહાવ્યું. પણ નેપોલિયને એ વાત ના કબૂલ કરીને કહ્યું કે, ‘મને ગોટાઈ મળવાની હશે તો તે ક્રાન્સમાંથીજ મળવી જોઈએ. એકવાર તેનો એક મિત્ર બોલ્યો, તમારી મેહેનત પ્રમાણે તમને અધિકારીઓએ ધનામ આપ્યું નહિ, માટે અમુક રાજ તમને પૈસા આપે છે તે લેવા, તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, ‘પૈસાને માટે હું તેનો ઝાણીઆળો થવાનો નથી, દુશ્મન તરફના લોકોએ કેટલીક ઉત્તમ ઉત્તમ સુંદર સ્ત્રીઓને તેને ભુલવણીમાં નાંખવાને મોકલી. પણ તેની મોહીનીમાં નેપોલિયનનું દૃઢ મન ડગ્યું નહિ. તે સેંટ હેલેનામાં હતો ત્યારે બોલ્યો, ‘એની જાળમાં ન ફસાય એવું મારું મન દૃઢ હતું. એ રાખમાં ઢંકાયલો દેવતા છે એમ હું હંમેશ માનતો હતો.’ અહાહા ! કેવો

મનોહિમ્મત અને કેવી જેતેદ્રિયતા ! એવા દૃઢ મનનો નેપોલિયન રાજ્ય લે-
ખથી આંધળો થાય ? શો એ વિલક્ષણ ચમત્કાર ! અકલ્પ દંગ થઈ ગયું છે !

માંડુઆમાં હાર્યા પછી આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ વર્મસરે સલાહને માટે
કોલકરાર કરવા સાં ફ્રેન્ચ લોકો પાસે વકીલ મોકલ્યો તે એવા પ્રસંગની
ચાલ પ્રમાણે યુક્તિથી બોલ્યો કે, તમે સારી સરતો કહેશો તો અમારો સે-
નાપતિ સલાહ કરવાને કમ્પૂલ છે, નહિં તો તે ઘણા દિવસ સુધી થાકશે ન-
હિ એવી વાત બીજા કામદાર સાથે થતી હતી તે વખત નેપોલિયન આગ-
ળ આવીને બોલ્યો, તમારો સેનાપતિ શરૂ છે, તેને અમે આ સરતો કહી-
એ છીએ (એમ કહીને કાગળ ખતાવ્યો) તે આજે, આઠ દહાડે, અથવા મ-
હિને બ્યારે કોલકરાર કરશે ત્યારે અમે આ કરતાં વધારે માઠી સરતો ક-
રવાના નથી. તેને કહ્યો કે, સેનાપતિ નેપોલિયન હાલમાં રોમ તરફ જવા
સાં નીકળ્યો છે. વકીલે પેલો સરતનો કાગળ જોયો તો તેમાં જેની આ-
શા નહોતી એવી સારી માન ભરેલી સરતો લખેલી છે. તે ઉપરથી તરતજ
સલાહ થઈ અને વર્મસરે માંડુઆ શહેર છોડી દીધું. ઠરાવ પ્રમાણે સર્વ
સિંપાઇઓના હથિયાર ફ્રેન્ચ લોકોએ લીધાં તથાપિ મુખ્ય સેનાપતિની ત-
રવાર લેતી વેળા એવા ધરડા બહાદૂર સરદારનું અપમાન આપણી આંખે
ન જોવું માટે તે લેવાને ફક્ત એક કામદારને તેની પાસે નેપોલિયને મોક-
લ્યો એ ઉપરથી તેના મનની મોટાઈ જણાઈ આવે છે.

ફ્રેન્ચ રાજ્યાધિકારીઓના મનમાં એવી સહેલી સરતો કરવાનું નહોતું.
તેના મનમાં આસ્ટ્રિયન સેનાપતિની ફજેતી કરવાનું હતું. તથાપિ નેપોલિ-
યને લખી મોકલ્યું કે, શરૂ શત્રુના નામને તથા ક્રાન્સના પ્રગ્નસતાક રાજ્યની
આબરૂને જે શરતો મને યોગ્ય લાગી તે મેં કરી.

નેપોલિયન મિલ્લાનમાં થોડાજ દિવસ રહ્યા એટલામાંજ તેને માંડુઆ
અને વ્હેનિસ ઉપર હલ્લો કરવો પડ્યો. આણી મેર ક્રાન્સ દેશના રાજ્યા-
ધિકારીને પોતાના લશ્કરની ચારે મેર જીત થાય તેથી સાં લાગતું. તથાપિ
નેપોલિયનની કાર્તિની તે અદ્દેખાઈ કરવા લાગ્યા. તેને લાગતું હતું કે, કેટ-
લીક વાર પછી એ આપણી સર્વ સત્તા છીનવી લેશે. માટે એને કંઈ દાખ-
માં રાખવો જોઈએ. તેથી તેને એવો હુકમ કર્યો કે, અરધું લશ્કર લઈને
તમારે પોપ અને નેપલ્સના રાજા ઉપર સ્વારી કરવા જવું. અને અરધા
લશ્કર ઉપર કેશ્વરમનને નીમેલા છે. તેણે આસ્ટ્રિયન લશ્કર સામા જવું.

એ હુકમ પહોંચતાંજ નેપોલિયને પોતાના રાજનામા બેઠે લખ્યું કે ‘અર્ધા લશ્કરથી આશ્ચિચ્છન લશ્કર સાથે આરંભેલી લડાઇની આખર આવશે નહિ મારી પાસે અર્ધું લશ્કર હોવાથીજ હું આટલી લડાઇઓ જીતીને મિલ્લાન શહેરમાં આવ્યો છું. બે સારા સેનાપતિઓ કરતાં એક નફારો બસો, ” તેથી જેના પરાક્રમથી આપણે આટલી ફતેહ મળી તેને છોડી દેવાની તે અધિકારીઓની છાતી ચાલી નહિ. તેથી આખરે તેણે તેને ફરીથી આખા લશ્કરનો મુખ્ય સેનાપતિ બનાવ્યો. અને પછી તેના અખત્યાર લઇ લેવાની વાત કોઇ વાર કરી નહિ.

ઈટાલીમાં હતો ત્યાં લોકપ્રિય થવાને નેપોલિયને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યાંના લોકોની અને તેની બાપા એક હોવાથી તે સઘળા સાથે મીઠાસથી બોલતો, તથાપિ ઘણી લુટ કરવાને લીધે ફેટલાક ઠેકાણાની પ્રજા તેનાથી કંટાળેલી હતી. ત્યાંના ૩૦૦૦૦ માણસોએ બંદ કર્યું, અને પેલ્ડિઆના લોકોએ તો ફ્રેન્ચોને ઘણા પગવ્યા. પણ આખરે નેપોલિયને જાતે તેના ઉપર હુમલો કરીને તે શહેર લીધું. શહેર તાબે કરીધા પછી ત્યાં ફ્રેન્ચ લોકોએ ઘણી લૂટ અને કતલ ચલાવી હતી. પણ નેપોલિયનના મનમાં તે લોકોની દયા આવી ને તેમ કરતાં પોતાના સિપાઇઓને ફેટલીક વારે અટકાવ્યા. પણ ફેટલાએક આગેવાન લોકોને દેહાંત શિક્ષા કરી. તે ઉપરથી નેપોલિયનના નામને જાંખ આવી. અગાડી આશ્ચિચ્છન લોકો સાથે લડતાં એક વાર તે શત્રુના હાથમાં સપડાતો હતો. પણ લગારમાં બચી ગયો. લડાઈ થઈ રહ્યા પછી દુસ્મનોને નસાડીને એક ઠેકાણે થોડાંક માણસો સાથે જમવા બેઠો હતો. મોંઝામાં કોણીઓ લે છે એટલામાં પાછળથી શત્રુની ખીજ ટાળી આવી. એ સાંભળતાંજ તે ખીજે રસ્તે ઘોડા ઉપર બેસીને નાશી ગયો. આ આફતમાંથી છુટ્યા પછી પોતાની પાછળ વિણી કાઢેલા શૂરા સિપાઇઓનો પેહેરો હમેશાં રાખતો હતો. પછી તેણે વ્હેનિસના લોકોએ સોળમાં લુઇ રાજના ભાઇને પોતાના રાજ્યમાં રાખ્યો એવા દોષ તેના ઉપર મૂકીને ત્યાંનો પ્રજાસત્તાક મુલક જીતી લીધો. નેપોલિયનની ખીજથી લુઇ રાજના ભાઇને દેશમાંથી બહાર જવાનું કહીને વ્હેનિસના અધિકારીઓએ અમે ફ્રાન્સ અને આશ્ચિચ્છા વચેની લડાઇની અંદર કોઇ પક્ષમાં ન ભળતાં તટસ્થ રહીશું, એવો સંદેશો કહેવાને વકીલ મોકલ્યો. તે ઉપર નેપોલિયને કહ્યું કે, તમારા જેવા નિર્બળ લોકોના તટસ્થપણામાં માલ શો ? એમ કહીને તેણે તેમને હરાવીને ફેટલોક

મુશ્કેલ લાઇ લીધો. તેવીજ રીતે તેણે નેપલ્સના રાજાને હરાવીને ખંડેણી લીધી. ને પછી પોપને સપાટામાં લીધો. તેણે તેના કેટલાક દેશ ઉપર હલ્લો કરતાંજ પોપે તેની સાથે સલાહનું કહેણ મોકલ્યું. ત્યારે તેની પાસે નેપોલિયને એક કરોડ ખંડેણી રોકડી, એક સો ચિત્ર અને મૂર્તિઓ તથા લશ્કરને સામાન પુરો પાડવો તથા આંકિના, ફેરાસ અને બાલોંગા એ શહેર અને તેને લગતો દેશ એટલું માગ્યું. પછી ટસ્કની શહેરની ખજાને લેવાનો વિચાર કર્યો. એનો ધણી આશ્ચિયાના બાદશાહનો ભાઈ હતો. તે અસલથીજ નેપોલિયન સાથે સ્નેહથી ચાલતો હતો માટે તેનાં ચિત્રો વગેરે લીધાં નહિ. પરંતુ તેના દેશમાંનાં શ્રેષ્ઠ શહેરમાં ઈંગ્લેન્ડ વેપારીઓનો માલ ધણો હતો તે લૂટ્યો. તેથી ધણા વેપારીઓનું નુકસાન થયું. અને ઈંગ્લીશ વહાણો ખીને નાશી ગયાં. ઠાકોરે મન માંહેનું દુઃખ બહાર ન દેખાવતાં તેણે નેપોલિયનનો સારો આદરસત્કાર કર્યો. ત્યારે નેપોલિયને તેને કહ્યું. “તમારા ભાઈને હવે લાંબાં પ્રાંતમાં એક તસુ જગા પણ રહી નથી.” આગળ કેટલેક વર્ષે એ ઉદ્ધતાઈ વિષે બોલતાં તેણે કહ્યું કે, ‘તરણ માણસમાં મદ ચડે એટલે મોટી પંચાયત.’

‘ફ્રાન્સ દેશના રાજ્યાધિકારીઓના મનમાં એ બધા દેશોને પોતાના જેવા પ્રજાસત્તાક કરવાનું હતું. માટે તેમ કરવાને નેપોલિયન ઉપર આગ્રહ કરતા. પણ તે કહેતો કે, લોકોને લૂટવા અને અમે તમારા મિત્ર છીએ કહેવું એ બંને વાતો એકદમ કરી શકાશે નહીં. એ વગર નેપોલિયનને એમ લાગતું કે, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કરતાં પોપ જેવા માંડળીક રાજા હોય તો ફ્રેન્ચ લોકોને ખંડેણી મેળવવાને હીક પડે. એવી રીતે આશ્ચિયા અને ઇટાલી દેશના સર્વ સંસ્થાનેને હરાવીને બધા પાસે ખંડેણી લઈ તેમના ઉપર પોતાનો દાવ બેસાડ્યો.

નેપોલિયન સિઆપેનમાં હતો ત્યારે તેનો નિશાળનો સોબની બોરીન ત્યાં આવ્યો. તેને નેપોલિયન ધણા દિવસ થયાં પોતાનો ખાનગી કારભારી કરવા સારૂ બોલાવતો હતો. જે નેપોલિયન ‘મારે એક નાનું ઘર અને એક ઘોડાની ખાડી એટલું મળ્યું એટલે બસ’ એમ પારિસમાં કહેતો હતો તે આ વખતે ધણી રાજ લક્ષ્મીવાળો થઇને મોટા મોટા કામદારો ઉપર અમલ બજાવતો હતો. નેપોલિયને પોતાના મિત્રને જોયો કે, આગળ મુજબ ખુશ્કા દીલથી વાતો કરી, અને આખરે એક વાર તો આવ્યોની, એમ

કહ્યું. બેરીન ધણે ચેતન હતો, તેને દુનિયાની માહિતી સારી હતી. માટે ળીજી વાર આવ્યે ત્યારે બરોબરી આ પ્રમાણે ન બોલતાં તેણે સેનાપતિને નમ્રપણે દુરથીજ સલામ કરી. મિત્રની એ રીત નેપોલિયનને પણ પસંદ આવી. એવી રીતે મોટપણે ચટયા પછી પણ નેપોલિયન પોતાનાં પહેલાંના મિત્રો વિષે મમતાળુ હતો તથાપિ આપણે પ્રાપ્ત થએલા મહત્વને સોબવા જેવી ગંભીરાઈ રાખવાને તે તેની સાથે પેહેલાં જેવો હળી મળીને આલતો નહોતો.

ભાગ ૬ ઠો.

આગલા ભાગમાં કલા પ્રમાણે આસ્ત્રિયાની હાર થઇ ને સલાહ કરવાનું હતું, તથાપિ બંને તરફથી કંઈ કંઈ બેહાના કાઢીતે સલાહની વાત લખાણ ઉપર નાંખતા હતા. જર્મની મધ્યે ફ્રાન્સ દેશની ળીજી ફેજ હતી તેને પોતાની મદદમાં લઇને આસ્ત્રિયાની રાજધાની વ્હિયેના શહેર ઉપર હુમલો કરવાનો નેપોલિયનનો વિચાર હતો. ને પારિસમાં ચાલતી રાજ્ય વ્યવસ્થા ભાંગી નાંખવાની કેટલાક રાજ્યપક્ષી લોકોએ ખટપટ માંડી હતી. તેનો પરિણામ શો થાય છે તેની આસ્ત્રિયાનો પાદશાહ રાહ જોતો હતો. પારિસમાં ખટપટ ચાલી છે તે નેપોલિયન પણ જાણતો હતો. વ્હેનિસ શહેર જીતી લીધું ત્યારે નેપોલિયનને ખુશ કરવા સાથે ત્યાંના લોકોએ, ત્યાં એક ફ્રાન્સનો રાજ્યપક્ષી ગૃહસ્થ રહેતો હતો તેને પકડી આણ્યો. તેની પાસેના કાગળ પત્રો વાંચી જોતાં નેપોલિયનને ઉપલી ખગર માલમ પડી હતી. જર્મની તરફની ફ્રેન્ચ ફેજનો સેનાપતિ જે પ્રખ્યાત પિયેઝૂ તે ફરી જઇને રાજ્યપક્ષમાં મળ્યો છે અને તેને લીધેજ તેણે કેટલાક જીત થવાના પ્રસંગો ગુમાવ્યા એવું પણ પેલા કાગળો ઉપરથી નેપોલિયનને જાણવામાં આવ્યું. તે તેણે પારિસના રાજ્યાધિકારીઓને લખી જણાવ્યું, અને તેની જોડે લખ્યું કે, રાજ્ય પક્ષનો નાશ કરીને સ્વસ્થતા કરવાને જોઇએ તે પૈસા અને લશ્કરની મદદ હું આપીશ. તે ઉપકારનો અદલો વાળવાને નેપોલિયનને રાજ્ય દારભાર ચલાવનારી મુખ્ય મંડળીમાં તેને જગા આપવી એવો તેના કેટલાક મિત્રોએ ઉદ્યોગ કર્યો, પણ તે પાર પડ્યો નહિ. કારણ રાજ્યાધિકારીઓને લાગ્યું કે, નેપોલિયન એક વાર એમાં દાખલ થયો કે, પછી આપ-

હુને એ દારે મૂકીને એજ પોતાના હાથમાં સર્વે અધિકાર લેશે. નેપોલિયને પણ યરોઅર હજી જોઈએ તેવો વખત આવ્યો નથી એમ સમજી તે ખોખન વધારે ખટખટ કરી નહીં. પિયેઝૂને દેહાંત શિક્ષા થાય એમ નેપોલિયનના મનમાં હતું. તથાપિ હાલની રાજ્ય સ્થિતિથી કંટાળીને ધણા લોકો રાજ્ય પક્ષ તરફ વળ્યા છે માટે એમ કરવાથી કદાપિ તોફાન થાય એવી ખીકથી અધિકારીઓએ તેને માત્ર ખરતરફ કર્યો. ખીજી શિક્ષા કરી નહીં.

પારિસની ખટખટથી ફાયદો થવાની નિરાશા થઇ ત્યારે આસ્ત્રિયન બાદશાહે નેપોલિયનને પોતાની રીત પ્રમાણે પત્ર લખ્યો તેમાં કોલકરાર દરવાને આટલું મોડું થયું તેની નવાઇ જણાવીને પોતાના નિકાલ ઉપર લાખો માણસોનું નશીબ લટકેલું છે એમ લખ્યું. કોલકરારની વાત ચાલી ત્યારે કેટલીક ક્લમે નેપોલિયને કહી, તે આસ્ત્રિયન વકીલે નાકમૂલ કરી, ત્યારે નેપોલિયને ગુસ્સે થઇ હાથમાં એક કિંમતી સુંદર કાચપાત્ર લઇને બોલ્યો 'આણી મેર જુઓ. બે મહિનામાં આ વાસણુ પ્રમાણે આસ્ત્રિયન રાજ્યના કક્કા કરીશ.' એમ બોલી તે વાસણુ જમીન સાથે જોરમાં પછાડીને ચાલતો ગયો. ત્યારે આસ્ત્રિયન વકીલે ધણા કાલાવાલા કરીને તેને ટાઢો પાડ્યો, ને પછી તરતજ કોલકરાર હ્યો તેમાં ફલાંડર્સ વગેરે આસ્ત્રિયાનો મુલક અને કેટલાએક કિલ્લા ફ્રાન્સને મળ્યા. ખરૂં જોતાં આસ્ત્રિયાની મદદમાં વ્હેનિસના લોકોએ પોતાનો નાશ કર્યો હતો એમ છતાં તેમનો મુલક ફ્રાન્સ અને આસ્ત્રિયાએ બંને જણાએ વેહેંચી લીધો તેમજ અયોનિયન ખેટ અને ડાદમાશિઆ પ્રાંત ફ્રાન્સ સાથે જોડી દઈ ફ્રેન્ચ રાજ્ય સ્થાપ્યું. આ બંને વાતથી આસ્ત્રિયાનું એકલપેટાપણું અને નેપોલિયનનું લોકોને સ્વતંત્ર કરવાનું ખોટું જહાનું બંને યુરોપના લોકોના જાણવામાં આવ્યાં.

ઉપર કહેલા કોલકરાર ફ્રાન્સના રાજ્યાધિકારીઓને ન પુછતાં નેપોલિયને પોતાની મરજી માફક કર્યા. તેમાંની કેટલીએક ક્લમે અધીકારીઓને ગમતી નહોતી તે તેણે તેમાં નાંખી અને કેટલીએક જોયતી હતી તે તેણે ન નાંખી. એવું નેપોલિયનનું સ્વતંત્રપણું જોઈ અધિકારીઓ ખીવા લાગ્યા. અને નેપોલિયન શું કરે છે તે જોવા સાફ કંઈ કંઈ નિમિત્તે માણસો મોકલતા. તેની તે સારી પેઠે આગતા સ્વાગતા કરતો. પશુ સર્વ રાજ્યકારભાર પોતાના હાથમાં છે એવું તેને દેખાડતો હતો. વળી અધિકારીઓને વહેમ આણવા જેવી એક ખીજી વાત બની તે એવી કે, સલાહના દરાવની ક્લ-

મમાં 'ક્રાન્સમાં પ્રજા સત્તાક રાજ્ય થયું' એમ આશ્ચર્યના વકીલે એક ક-
લમમાં લખ્યું હતું, તે જોઈ નેપોલિયન બોલ્યો, 'એ શબ્દો કહાડી નાંખો.
એ વાત આકાશમાં સૂર્યની પેઠે સ્પષ્ટ છે.' હરાવ નહી થયા પછી એક દેવ-
ળમાં કંઈ સમારંભ થયો. ત્યાં નેપોલિયનને ખેસવાનો સાફ આસન બના-
વ્યું હતું તેના ઉપર આશ્ચર્યના વકીલ ખેસવાનો ઇરાદો રાખતો હતો. પ-
રંતુ નેપોલિયને તેનો હાથ પકડીને કહ્યું કે, 'તમારો ઘણી હોત તોપણ
ક્રાન્સ દેશના સત્તાધીશનું માન લીધા વિના હું રહેત નહિ.'

આશ્ચર્યા સાથે કોલકરાર ચતા હતા ત્યારે જોસેફાઇન નેપોલિયનને
મળવાને ઇટાલી દેશમાં આવી. જે જે શહેરમાંથી તે ગઈ, ત્યાંના લોકોએ
તેની રાણીના જેવી પરાણા ચાકરી કરી. તે વખતે નેપોલિયન મિલાન ને-
શે-હેરની પાસેના માંટેબેસ્કો નામે ઉત્તમ કિલ્લામાં રહેતો હતો. લગ્ન થયાને
ચોડાજ દિવસ નહીં થયા એટલામાં પ્રિયાનો વિયોગ થવાથી બંને જણાના
ઉપરાઉપરી કાગળો આવતા હતા. એક વાર નેપોલિયને તેણીને લખ્યું કે,
"વર્મસરે મને તારા વિયોગે દુઃખથી આંસુ નાંખતો કર્યો; તેનું ફળ તેને
ભોગવવું પડશે," એવી રીતના અમત્કારિક પત્રો લખતો. જોસેફાઇનની જી-
તભાત ને ચાલચલણ બધાને પસંદ પડવા જેવી ઘણીજ સારી અને રાજ્ય-
પત્નીને લાયકની હતી. ત્યાં જે મોટા લોકો આવતા હતા તે સર્વ તેનાં વ-
ખાણ કરતા અને તે પણ સર્વનો યથાયોગ્ય આદર સત્કાર કરતી. તેથી
માંટેબેસ્કોનો રાજ્યમેહેલ લોકો કહેવા લાગ્યા. તેમાં ગીત, વાદ્ય, નાચ અને
જ્યામત એમાંનું કંઈ પણ હમેશાં હોયજ. પછી જોસેફાઇનને સાથે લઇને
તેણે ઘણા પ્રાંતો જોયા, તે વેળા તમામ જગાએ રાજા રાણી જેવો બંને-
નો દમામ હતો. એવા આનંદનાવખતમાં નેપોલિયનની એક બેહેને તેના ઉપર
કાગળ મોકલ્યો, તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે, 'ગરીબ છીએ માટે અ-
મને છોડીશ નહિ, ગમે તેટલો પણ તું અમારો ભાઈ છે,' એ પત્ર વાંચીને
તેને લગાર માહું લાગ્યું.

સલાહના કોલકરારની કેટલીએક નાની નાની કલમો હરાવવાની હતી
તેથી તેને કેટલાએક દહાડા રાસ્તદમાં રહેવું પડ્યું. ત્યાં રહેનારા અધિકા-
રીએ તેનો સારી રીતે માન ભર્ત્યો રાખ્યો. પણ ત્યાં તેણે ઝાઝા દહાડા
કહાડ્યા નહિ. તેણે ધાર્યું કે હરાવની કેટલીએક બાજતો વિષે વાદવિવાદ થવા
લાગ્યો તો આપણા ઘણા દહાડા ભાગશે. તેને પારિસ જઇને રાજ્યપ્રકરણી

કેટલીક વાતો તેના લાભમાં છે. કે નહિ એ નજરે જોવાનું હતું. વાસ્તે ત્યાં જવા નીકળ્યો અને પારિસમાં દાખલ થતી વખતે પોતાની જીતના નિશાનો અગાડી ચલાવ્યાં. તેના ઉપર સર્વ ઠેકાણેની ફતેહનો એહેવાલ સંક્ષેપમાં લખેલો હતો. તે જોઇ એક માણસે આટલા થોડા વખતમાં આવું મહા પરાક્રમ કર્યું, એ જોઇ લોકોને નવાઈ લાગી. રાસ્તદમાં નેપોલિયનનો હઠી સ્વભાવ જણાઇ આવ્યો. કાઉન્ટ ફ્રેસેન નામે સ્વિત્સલેન્ડનો વકીલ હતો, તેણે ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિ વખતે સોળમા લુધ અને તેની રાણીની તરફની ઘણી ખટપટ કરી હતી. તેને લીધે નેપોલિયને તેને ખુલ્લું કહ્યું કે, એવા ઉધાડા ફ્રાન્સ દેશના પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યની વિરૂદ્ધ હોનાર માણસ સાથે હું રાજ્યપ્રકરણીય ભાષણ નહીં કરું. એથી કાઉન્ટ ફ્રેસેનને પાછું જવું પડ્યું.

મોટું લશ્કર તૈયાર કરી, તેનો અધિકાર નેપોલિયનને આપીને ઈંગ્લાંડ દેશ જીતી લેવાડાવવાનો મનસુબો રાજ્યાધિકારીઓએ કર્યો હતો તે નેપોલિયનની જાણમાં આવ્યો હતો, તે ઉપરથી પારિસમાં મારી ગરજ છે, એવું બહાનું કહાડીને કોલકરારનું કામ ખીન્નકામદારને સોંપીને પોતે પારિસજવાને નીકળ્યો. રસ્તામાં જતાં લોકોએ તેને જાણે એવો તેનો માન મર્તબો રાખ્યો. અને પારિસ પહોંચ્યા પછી રાજ્યાધિકારીઓએ તેની ઘણા ઠાઠથી ભેટ લીધી. તમામ શહેરના લોકો સમારંભ જોવા ગયા હતા. તે વખત તાલેરંદ નામે ઠરેલ માણસે ખુપ્પીદાર ભાષણ કર્યું. તેમાં તે એમ બોલ્યો કે, નેપોલિયનની મહત્વાકાંક્ષા પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યને જોખમકારી નથી. તેને મુળથીજ વિઘ્નાબ્યાસની ટેવ છે તે આપણા દેશને માટે તેણે છોડવી જોઇએ. ત્યાં નેપોલિયને પણ વજનદાર ભાષણ કર્યું, અને આખરે અધિકારીઓએ ઈંગ્લાંડ ભણી ધ્યાન રાખવાની તેને સૂચના કરી.

પારિસમાં ગયા પછી ત્યાં નેપોલિયન છેકજ સાદાઇથી રહેવા લાગ્યો. તે કોઇ પણ મંડળીમાં ભળતો નહિ અને પોતાના મનમાં શું છે તે કોઇને જણાવતો નહિ. દરરોજ તેના મનમાં કંઈ પણ મોટી ધડ ભાંગ ચાલતીજ હોય એમ જણાતું. તેને ઘેર ઘણા લોકો આવતા, તેને જોસેફાઇન સાફ આદરમાન આપતી. તે હલકા અને મોજલા લોકો જેડે મુદલે ભળતો નહોતો. તે કહેતો કે, હું વળી કાંઇ ખીન્ન પરાક્રમ કર્યા વગર રહ્યો તો મને એમ બે ત્રણ વાર જોયા પછી તેઓ મારી તરફ ઢુંકીને જોશે પણ નહિ. એક પછી એક એમ વારા ફરતી નવીનવી કીર્તિ મેળવવી જોઇએ. નેપોલિયનને

જોવાને જ્યાં ત્યાં લોકોની ભીડ જોઇને બોરીન બોલ્યો, કેટલા લોકોની આંખો તમારી તરફ લાગેલી છે, તમે મોટા ભાગ્યશાળી છો. તે ઉપરથી નેપોલિયન બોલ્યો, મને કાલે સવારે ફ્રાંસી દેવાને નકાશમાં લઇ જાય તોપણ લોકો એમજ એકઠા થશે ! તે માણસના સ્વભાવથી સારી પેઠે વાકેફ હતો.

પારિસમાં એક મોટા મોટા વિદ્વાન શાસ્ત્રી લોકોની સભા હતી. તે સભાએ નેપોલિયનને સભાસદ નીમ્યો. તે સભામાં વાદવિવાદ કરવાને માટે તે હમેશાં જતો હતો. સભામાં બાપણ કરતાં તેણે એક વાર એવું કહી દેખાડ્યું કે, ખરો વિજય તો જ્ઞાન વડે અજ્ઞાનને જીતવાનો છે. આ વિજય માત્ર કોઈના અશ્રુપાતનું કારણ થતો નથી. નેપોલિયનને માન આપવાને તે જે પોળમાં રહેતો હતો તેનું નામ બદલીને કીર્તિ એનું નવું નામ રાખ્યું. એવા આનંદમાં છતાં કેટલીએક વાતોને લીધે તેનું મન ચિંતામાં હતું. રાજ્ય કારભાર કશ્નારા કેટલાએક લોકોથી તમારી કીર્તિ ખમાતી નથી માટે તેમણે તમારો જીવ લેવાનો ધ્વજ ધડ્યો છે, એવી ખબર તેને કોઈએ કહી તેથી તેને ઘણી ધાસ્તી લાગી. તેની જોડે વળી જોસેફાઈન ઉડાઉપણથી ખરચ કરીને નાના પ્રકારના એશઆરામની વસ્તુઓ ખરીદ કરતી એ પણ તેને ગમતું નહોતું.

આશ્ચિયા વગેરે દેશો સાથે થએલા કરારને જાહેર કરવાને દિવસે મોટા સમારંભ થયો. તે વખતે તે જોના પરાક્રમથી ફ્રાન્સ દેશને એટલી કીર્તિ મળી હતી તેને નજરે જોવાને હજારો લોકોની ભીડ થઈ. સઘળા લોકો તેને નામે જય ગર્જના કરવા લાગ્યા. એ જોઈ રાજ્યના આગેવાનોને ઘણું માહું લાગ્યું. તે વખતે નેપોલિયને જોસાથી બાપણ કર્યું, તેમાં તે એમ બોલ્યો કે, એ બધો જશ ફ્રેન્ચ સિપાઈઓના પરાક્રમને લીધે છે. તે વેળાએ બારાસ એમ બોલ્યો કે, નેપોલિયનને ઉત્પન્ન કરવાને વિધાતાએ પોતાની સર્વ શક્તિ ખરચેલી છે. એ સાંભળતાંજ લોકોએ ખુશીના પોકારો કર્યા; તે કારભારીઓના હૃદયમાં શંકની પેઠે વાગ્યું અને ઇટાલી દેશમાંથી આવેલા ફ્રાન્સના લોકો તો ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા કે, આ બધાઓને ખસેડીને આપણા સેનાપતિને રાજ્ય ઉપર બેસાડવો. નેપોલિયન ફ્રાન્સ આવવા પહેલાં તેને એક મોટી જહાગીર અને ઇનામ આપવાને મનસુબો ચાલતો હતો, પરંતુ તેની મોટાઈથી આપણો નાશ થશે એવા વિચારથી કેટલાક કારભારીઓએ તેમ થવા દીધું નહિ તેથી કેટલાએક ના-

ખુશ થયા. કારણ નેપોલિયને ઘણા પૈસા ફ્રાન્સમાં મોકલ્યા છતાં તેને બ-
ક્ષીસ આપવાને પણ કારભારીઓ કમ્યૂલ કરતા નથી. એ ઉધાડો અન્યાય
છે એમ ઘણા જણાના મનમાં આવ્યું. નેપોલિયનની વિખ્યાતિને લીધે તેના
બે ભાઈઓનો રાજ્ય કારભારમાં સારો પ્રવેશ થયો હતો તોપણ આપણું
કામ પાર પાડવાનો વખત હતો સુધી આવી પહોંચ્યો નથી એમ સમજીને તેણે
પોતાનું મન ફરીને લડાઈ કરી જય મેળવવા તંદરૂ લગાડ્યું.

ઈંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવાના ઇરાદાથી નેપોલિયને પ્રથમ તો ઈંગ્લાં-
ડની સામે આવેલા કિનારા ઉપરની લડાઈની સર્વ જગા તપાસી જોઈ તેને
લીધે તેને એ જગાની સારી વાકેફગારી થઈ, તેથી તે રાજ્ય ઉપર
બેકા પછી તેણે તે પ્રદેશમાં સારો સુધારો કર્યો. એ તપાસ ઉપરથી તેની
ખાત્રી થઈ કે ઈંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાનો વખત હતો સુધી આવ્યો ન-
થી. તે બોલ્યો, આવી વખતે ફ્રેન્ચ લોકોને હું ધાસ્તીમાં નાંખવાનો નથી.
ઈંગ્લેન્ડની સારી તૈયારી છે તેની સામા થવા સાર આપણી ધણી સારી તૈ-
યારી જોઈએ. એ ઈંગ્લાંડ ઉપર ચડાઈ કરવાની નાઉમેદી થવાથી તેણે આ-
ફ્રિકા ખંડ માંહેલા મિસર દેશ ઉપર સ્વારી કરવાનો મનસુબો કર્યો. આ-
ગળથીજ તેના મનમાં હતું કે, માલ્ટા બેટ લઈને મિસર છૂટી લેવો એ-
ટલે અમેરિકાના ફ્રેન્ચ લોકોના થાણા ઈંગ્લેન્ડે લીધાં છે તેનો ખટલો વ-
ળશે, અને હિંદુસ્તાનના ઈંગ્લેન્ડ વેપાર અને રાજ્યને હરકત થઈ શકશે. તે
બોલ્યો, ‘યુરોપ ખંડ ગુફા છે તેને સર્વ વૈભવ એશિયામાંથી મળેલો છે.’

ઈંગ્લાંડની ખોડ તોડવાનો વિચાર રાજ્યાધિકારીઓના મનમાં હતો,
પણ નેપોલિયન સરખા અનુભવી માણસનું મત વિરૂદ્ધ હોવાથી પોતાનો
વિચાર પાર પાડવાને તેની છાતી ચાલી નહિ. મિસર દેશ ઉપર સ્વારી
કરવાની રજા આપવાનું એ તેના મનમાં નહોતું અને નેપોલિયન જ્યારે તો
આશ્ચર્યા કરીને માથું ઊંચકે એવી બીક હતી, તથાપિ જો નેપોલિયન દે-
શમાં રહે તો કદાચિત તેનાથી આપણા અધિકારને હરકત પહોંચે. એવું
મનમાં આણીને તેને ચડાઈ કરવાની રજા આપી. એ વગર ત્યાં આપણા
લોકોને ઘણા પૈસા મળશે એમ પણ તેમની આશા હતી. ઈંગ્લાંડ ઉપર
સ્વારી કરવાની તૈયારી નાબંદી અને પિકાદી પ્રાંતમાં ચાલતી હતી. તેણીમેર
ઈંગ્લેન્ડનું ધ્યાન હતું માટે ત્યાં નેપોલિયન ચારવાર જતો. પણ જાની રીતે
તેણે જૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપર તડામાર તૈયારી ચલાવી હતી. ફ્રાન્સ દેશમાં ક-

ળા કૌશલ્ય વધારવાને સારૂ છટાલી દેશમાંથી જેમ ચિત્રા આણ્યા તેવીજ રીતે મિસર દેશમાંની પ્રાચીન કાળની વસ્તુઓને શોધ કરીને અર્વાચીન શાસ્ત્રને ઉત્તેજન આપવા સારૂ તેણે પોતાની સાથે સો વિદ્વાને લીધા હતા. અને પારિસમાંથી નીકળતાં પેહેલાં તેણે પોતાના ખાનગી ઘરભારીને ભૂ-ગોળ, પ્રવાસ વર્ણન, ઇતિહાસ, કાવ્ય, નાટકો, રાજ્યનીતિ વગેરેના પુસ્તકો સાથે લેવાને કહ્યું હતું. તેણે કુરાન અને બૈબલ વગેરે ધર્મપુસ્તકો પણ સાથે લીધાં હતાં.

તુલો શહેર આગળ તમામ લડાઉ વહાણોની મોટી તૈયારી થઇ. રા-જ્ય કારભારમાં પોતાને મોટાઇ મળવાની ખટખટમાં નેપોલિયને ધણાએક દહાડા કહાડ્યા, તથાપિ હમણાં વખત આવ્યો નથી એમ જોઇને મિસર ઉપર સ્વારી કરવા સારૂ તુલોમાં આવ્યો અને ત્યાં થોડાઓને શૂર ચડે માટે ભાષાણુ કર્યું; ત્યારે તેમાં બોલ્યો, રોમન લોકોએ કાર્યજનના લોકો જોડે જમીન અને પાણી ઉપર લડાઇઓ કરી. ઈંગ્લાંડ એજ ક્રાન્સનું કાર્ય-જ છે. સ્વતંત્રતા દેવીને નામે હું તમને સમુદ્ર ઓળંગીને દૂર દેશમાં લઇ જઇશ. ત્યાં તમને ઠંડા યુરોપ ખંડમાં કદી નહીં મળે એવી કીર્તિ અને પૈસા મળશે. છેક હલકા સિંચાઇને સુદ્ધાં સાત એકર જમીનનું ધનામ મળ-વું જોઇએ. જમીન ક્યાંની એ તો તે કંઇ બોલ્યો નહિ, તથાપિ આજ સુ-ધી તેણે આપેલું વચન કદી ખોટું થયું નહોતું તેથી આ ભાષાણુ સાંભ-ળીને સઘળા ધણા ખુશાથી એની જોડે નીકળી પડ્યા.

તુલોમાં લડાએક વહાણો તૈયાર થયાં છે એ ઈંગ્લેન્ડ સરકારને ખબર હતી અને તે વાહાણો પણ આપણા દેશ ઉપર હુમલો થવાનો છે તેની અદ્દમાં આવવાનાં છે એમ તેને ધારતી હતી. એટલે નેપોલિયનના મનના વિચારની તેને ખબર નહોતી. તથાપિ તેણે પ્રસિદ્ધ પરાક્રમી નેક્સનના હાથ હેડળ લડાએક વહાણો આપીને તેણીમેર મોકલ્યો. નેક્સનના દેખતાં વહા-ણો હંકારીએ તો મોટું દુઃખ એમ નેપોલિયનને ખબર હતી; તથાપિ તા. ૧ મે સને ૧૭૯૮ની રાત્રે તોફાન થવાને લીધે નેક્સનને પોતાનાં વહાણો આધાં લઈ જવાં પડ્યાં એટલામાં ઉતાવળ કરીને તમામ વહાણો હંકારવા-નો નેપોલિયને હુકમ કર્યો. સવારના પોહારમાં આકાશ નિર્મળ થઇને સા-રો થવન કુંકાવા લાગ્યો ત્યારે સર્વ લોકોને ધણા આનંદ થયો અને તેઓ નેપોલિયનના નથીબની તારીફ કરવા લાગ્યા. એ બધાં વહાણોમાં મળીને

ચાળીસ હજાર લશ્કર તેની પાસે હતું અને ખીજા અમલદારો હતા તે જુદા. તે બધાની ખાત્રી હતી કે, નેપોલિયન જ્યાં જશે ત્યાં તેને ફતેહ મળશેજ.

ભાગ ૭ મો.

નેપોલિયન તુલોથી વહાણો હંકારીને નીકળ્યો તે પ્રથમ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટા ખેટમાં ઈંગ્રિજ થાણું હતું તે લેવા ગયો. ત્યાંના થાણુદારને ફ્રેન્ચ દેશના અધિકારીઓએ અગાડીથી ફેડી મૂક્યો હતો તેથી ત્યાં અમથી લગાર ઝપાઝપી કરીને કિલ્લો ફ્રેન્ચોએ જીતી લીધો. તે કિલ્લો મોટો હતો માટે માંહે પેસતી વેળા નેપોલિયન બોલ્યો, અહિં આપણા મિત્ર હતા તે સાઈ થયું, નહિ તો આમ સેહેલથી આપણે દાખલ થઈ શકત નહિ.

માલ્ટાના બચાવ જોટલું લશ્કર મૂકીને તે ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. દરિઆમાંથી આધે ઇટાલીના પર્વતોનાં શિખરો જોઈને પોતાની આગલી જીતની યાદ આવી તેનું મન ઉસ્કેરાયું હતું. નેપોલિયનને એટલો ધાક હતો કે, ત્રણસેં વહાણો અને તે ઉપર એટલાં માણસો હતાં પણ બધે શાંતી હતી, તેનું મન અનુપમ હતું. સાથે વિદ્વાન માણસો હતા તેની જોડે રસ્તામાં ધર્મ, રાજ્ય અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ ગહન વિષયો ઉપર તે વાદવિવાદ કરતો હતો.

નેલ્સનને વટાવીને ગયો પણ તેને તેનો ધણો ડર હતો. નેલ્સનને ફ્રેન્ચ વહાણો ગએલાં જણાયાં કે તે મિસર દેશ તરફ ગયાં હશે એવી અટકળ બાંધી તેની પાસે ફ્રેન્ચ થોડી હતી તોપણ ફ્રેન્ચ લોકોની પીઠ પકડવાનો નિશ્ચય કરીને તેમની પેટેલાં નીલ નદી પાસે આવ્યો. રસ્તામાં એ બંને લશ્કરો એક ખીજાથી સાત આઠ ગાઉને અંતરે હતાં. તે વખત લડાઈ થાત પણ તે વેળા ધ્રુમસ પડેલી હોવાથી એક ખીજાએ દીઠું નહિ. નેપોલિયન અલેક્ઝાંડ્રિઆ શહેર પાસે હશે એમ ધારીને નેલ્સન ત્યાં આવ્યો પણ ત્યાં તેને દીઠો નહિ તેથી તે ખીજા ભેર ગયો. તે ગયા પછી ખીજા દહાડે ફ્રેન્ચ વહાણો ત્યાં આવ્યાં. ત્યાં ખીજા કોઈના વહાણો નથી એમ જોઈ તેણે લશ્કરને તાબડોતક જમીન ઉપર ઉતરવાનો હુકમ કર્યો. એટલામાં આધે એક વહાણ દેખાવા લાગ્યું, તે દુશ્મનનું હશે એમ સમજીને તે બોલ્યો. 'હે પ્રભુ, મારે છકલાક જોઈએ છીએ. એટલા તું નહિ આપે કે ?' એ વહાણ

ઈંગ્લેન્ડનું નથી એમ જણાતાંજ કિનારે ઉતરવાની ઉતાવળ કરવાનું કહ્યું. તે વખતે રાત અને સમુદ્રમાં તોફાન હતું, તેથી હાથ નીચેના અમલદારો સવાર ૬-તાં સુધી યોજવાના કાલાવાલા કરતા હતા, પણ તેણે માન્યું નહિ. તેથી ખંદરમાં ઉતરતાં ઘણાં માણસો દરિયામાં પડીને ડુબી મુવાં. એવી રીતે મિસર દેશના સિકંદરિઆ શહેરની પૂર્વ તરફ આસરે પાંચ ગાઉ ઉપર ફ્રેન્ચ લોકો સને ૧૭૯૮ ના જુલાઈ મહિનાની ખીજ તારીખે ઉતર્યા.

એ વખત મિસર દેશ યુરોપી તુર્કસ્તાનના તાઆમાં હતો. એ તુર્કસ્તાન અને ફ્રાન્સને લડાઇ નહોતી. તેથી સિકંદરિઆના અમલદારની લડાઇ કરવાની તૈયારી નહોતી. તોપણ થોડી વાર ટકી રહ્યા. પણ આખરે તે શહેર ફ્રેન્ચોએ સર કર્યું. ખસેં ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ એ ઝપાઝમીમાં પડ્યા. અને તુર્કનો ઘણો નાશ થયો. શહેરમાં દાખલ થયા પછી તેમણે ત્યાંના લોકોને ઘણા લૂટ્યા.

મિસર દેશમાં દાખલ થયા પેહેલાં નેપોલિયને પોતાના લોકોને શીખામણ દીધી કે, “હવે આપણે જે લોકો જેડે રહીશું તે મુસલમાન છે. તેના ધર્મની પેહેલી ખાખત એ છે કે, એક ઇશ્વર છે; અને મહમદ તેને ઓળખાવનાર છે, તેના વિરુદ્ધ બોલશે મા. જૂ (યાહુદી કે ઇસ્લામ) અને ઈટાલીના લોકો જેડે જેમ તમે ચાલ્યા તેમ એની જેડે પણ ચાલજો. જૂ અને ઇટાલિયન લોકોના ધર્માધિકારીઓને જેમ તમે માન આપ્યું તેમ એમના ધર્મામ અને દાજીઓને આપજો. રોમન લોકોનું લશ્કર કોઇ પણ ધર્મના લોકોને દુઃખ દેતું નહોતું. યુરોપખંડની રીતભાતથી જુદી રીતભાત આપણી નજરે પડશે. તે પ્રમાણે ચાલવાંની આપણે ટેવ પાડવી જોઈએ. એ લોકો આપણાથી જુદી રીતે ઐરાંને રાખે છે. જે કોઈ ખીજની વસ્તુ ઉપર કપટ દૃષ્ટીએ જુવે છે તે દુષ્ટ છે, લૂટથી કોઇ માતખર થતો નથી. પણ તેની ગેરઆખર થાય છે. ને આગળના લાભનું નુકસાન થાય છે. અને જેની સાથે સ્નેહાવ રાખ્યાથી આપણું સાઈં થવાનું છે તે આપણા મિત્ર થાય છે.” મહંમદ પોતાની ખુદ્દિથી દુનિઆમાં આવડી મોટી ઉચલપાચલ કરી મૂકી તે જોઇ તેને ઘણી નવાઇ લાગી. નેપોલિયન નશીળને માનનારો હતો, તેથી તેને લાગ્યું કે આપણાથી પણ મહંમદ જેવું થઈ શકશે.

અલેક્ઝાંડ્રિઆ શહેર લીધા પછી તેણે મિસરી લોકોને જાહેર કર્યું કે, “લોકો તમને કહેશે કે, હું તમારો ધર્મ દુઆવવાને આવ્યો છું તે માનશો

નહીં. પણ તમારા હક્કોનું રક્ષણ કરવા અને તમારા ઉપર જીલમ કરે તેને સજા કરવા આવ્યો છું. મેમલુક લોકો કરતાં, ઇશ્વર, મહંમદ અને કુરાન વિષે મારા મનમાં વધારે પૂજ્ય પુદ્ધિ છે; કાજી અને ઇમામો, હું તમને ખાત્રીથી કહું છું કે, અમે ખરા મુસલમાન છીએ. પોપ અને બાદશાહના લોકોની અમે ખોડ લુલાવી દીધી નથી કે? અમારી સાથે સારી રીતે ચાલશે તે ત્રણ ગણો સુખી થશે. અને મેમલુકો તરફથી લડશે તેનો નાશ થશે.”

મિસર દેશ નામનોજ માત્ર તુર્કિ અમલમાં હતો. પણ ખરી સત્તા તો મેમલુકોની હતી. એ લોકો મોટા જહાગીરદાર જેવા હતા. તેના તાબામાં મિસરના જૂદા જૂદા પ્રાંતો હતા. એ લોકો એક બીજા જોડે લડતા, અને તુર્કિ સરકાર સાથે પણ બખેડા કરતા હતા. એમની પાસે ઘોડેસ્વાર ઘણા સારા હતા અને તે જતે ઘણા ધીટ, લડાઈના કામમાં કુશળ, અને શરા હતા. તેમનામાં એવી ચાલ હતી કે, એક અધિકારી મુવો એટલે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ અને શરો હોય તેને માદી ઉપર બેસાડતા. નેપોલિયન કહે તો કે, “મેમલુકના સ્વાર અને ફ્રેન્ચ પાયદળ એકઠું થાય તો આખી દુનિયા જીતે.” એ લોકો પ્રજાને ઘણી પીડતા, તેથી ફળદ્રુપ જમીનના સારા ખેડુતને પણ ખાવાનાં સાંસા હતા.

તારીખ ૭ મી જુલાઈ સન ૧૭૯૮ ને દિવસે તે સિકંદરિઆથી કેરે જવા નીકળ્યો. મુસલમાનો તૈયાર ન થાય તેની પેહેલાં ધણી જવાનો તેનો વિચાર હતો. નાઇલ નદી ઉપર કેટલુંએક લશ્કર મુકીને બીજી આગળ ચાલવા લાગ્યું. ત્યાંની હવા ઘણી ખરાબ હતી. નાના પ્રકારનાં જીવ જંતુ માણસને ઘણું દુઃખ દેતાં અને તપેલી રેતીથી આંખો આવતી. પાણીની પણ તાજી હતી. પાણી કોઈ ઠેકાણે મળે તો તે ઘણું નકાઈ. એક વાર એવું બન્યું કે, તેમની આંખે સારાંસ્વચ્છ પાણીનું તળાવ દીઠું તેથી તરસથી વ્યાકુળ થએલા ફ્રેન્ચ લોકો ખુશી ધમને તેણી મેર પાણી પીવા દોડ્યા. ઘણે દૂર સુધી ગયા પણ પાણી તો દીઠું નહિ. ત્યારે એ મૃગજળ છે એમ તેમણે જાણ્યું. મિસર દેશમાં તાપ ઘણો હોવાથી મૃગજળના ચમત્કાર ઘણી વાર જોવામાં આવે છે. રસ્તામાં માણસ, જનાવર, ઝાડ વગેરે કંઈ નજરે પડતું નથી. એવો પ્રદેશ જોઈને લશ્કરના ઘણા કસાયલા લોકો પણ હિંમત હારી ગયા. કેટલાએક કહેવા લાગ્યા કે અમને સાત એકર જમીન આપવાના તે એજ કે? નેપોલિયનનું મન અને શરીર વિલક્ષણ દૃઢ હતાં, તેની હિંમત તલ

માત્ર ડોકી હોય એમ જણાવ્યું નહિ. તાનથી ખીજા લોકો પોતાના શરીર ઉપરનો પોપાક કઢાડીને ફેંકી દેતા. દઢાડે ત્રણ કલાક તેને બંધવું પડતું, પણ નેપોલિયને પોતાની રીતભાતમાં કશો ફેર પડવા ન દીધો. ફ્રાન્સ દેશમાં જે પેહેરતો તેજ અહીં પણ પેહેરતો. તોપણ તેના કપાળ ઉપર પરસેવાનું ડીપું પણ દેખાતું નહિ. રાત્રિ સવંથી મોડો સુવે અને સવારમાં સવંથી પેહેલો બેઠે. નેપોલિયન જાને એ પ્રમાણે સોસતો હતો પણ લોકો ઘણા કંટાળ્યા હતા અને કેટલાક તો બખેડો કરવાના મનમુખામાં હતા. તેથી તેને દાગ-માં રાખવાની તેને પંચાયત પડી. તેણે એ આગત ઉપર સેંટ હેલીનામાં હતો ત્યારે કહ્યું કે, હું એક વાર એકાએક એક મંડળી ખેડી હતી તેમાં ગયો અને તેમાં એક લાંબો માણસ ખેડો હતો તેના ઉપર ગુસ્સાથી ખોલ્યો. “તું શીતર કરવાનું કહે છે, યાદ રાખ, નહિ તો મારે મારી ફરજ બજવવી પડશે. આ-ટલો ઉંચો છે તોપણ બે કલાકમાં તને ગોળીથી વિધી નાંખીશ ત્યારે તારી ઉંચાઇ તને ઉપયોગી થશે નહીં.”

કેટલાએક દઢાડા તો દુશ્મન કરી દેખાયા નહીં પણ પછી કેટલેક ઠે-કાણે નાનાં નાનાં ટોળાં જણાવા લાગ્યાં. એકઠો ફ્રેન્ચ સિપાઈ એકલો લંગા ર આગળ જાય અને દુશ્મનના હાથમાં સપડાય તો તે તેમને મારીનાંખતા તેથી ફ્રેન્ચ લોકોને ઘણી સાવચેતી રાખવી પડતી. તે લોકો નિસાન મારવા-માં અને ઘોડા ઉપર બેસવામાં ઘણા હોંશિયાર હોવાથી ફ્રેન્ચ પાયદળને દુરથી ઘણા પજવતા. એથી તેમને રાત્રિ પણ ઘણી હોંશિયારી રાખવી પડતી. થોડો વા વાય એટલે રેતીથી આંખો ભરાઇ જાય અને તાપથી આંખે ઝાંઝમા બળે. એથી ફ્રેન્ચો ઘણા ગભરાયા. તેમની જોડે વિદ્વાન લો-કો ઘણા હતા તેથી સિપાઈઓ ધારતા કે કદાપિ આ સ્વારી એટલી શા-સ્ત્રીય વિષયની શોધ સાફ તો નહીં હોય ? આળુઆળુ ફ્રેન્ચ અને વ-ચ્ચે વિદ્વાનો રહેતા અને ચાલવા માંડ્યું એટલે તે લોકો મિસરના ગધેડા ઉપર બેસતા ત્યારે “પોપસ, ગધેડાને રસ્તો આપો” એમ સિપાઈઓ તેની મસ્કરી કરતા.”

પ્રથમ એક બે ઝપાઝપીમાં તો મુસલમાનોએ સારો ટકાવ રાખ્યો. પણ ફ્રેન્ચ લોકોની કળાકૌશલ્ય આગળ તેમની સરસાઇ થઇ નહીં. આખ રે તા. ૨૧મી જુલાઈએ તેઓ મિસરની પ્રસિદ્ધ બચ્ચ હમારત (પિરા-મિડ-મિનારા આગળ આવી પહોંચ્યા ત્યાં તુર્કી લશ્કર તૈયારજ હતું. નેપો-

વિધને પોતાના લશ્કરને ઉત્કેરવાને બાપણ ક્યું ને તરતજ અને લશ્કરોની લડાઈ સર થઈ. એ લડાઈ થોડા વખતની પણ જયારી હતી. મુસલમાન લોકો ધણા ઉતાવળા ને ગર્જના કરતા દુશ્મનો ઉપર ધમ્યા. પણ ફ્રેન્ચો આગળ તેમનું ક્યું આશ્યું નહીં ત્યારે ગાંડા જેવા બનીને તેમના ઉપર ઘોડા ફેંકી ને હાથમાંના હથિયારો તેમના માથામાં મારવા લાગ્યા. જખ-મી થઇને ભોંય પડતા તે સુદ્ધાં ગમડતા જઇને દુશ્મનમાથી જે હાથ લાગે તેના પગ કાપી નાંખતા. આખરે ફ્રેન્ચોના ભડમારથી મુસલમાનોનાં ધણાં માણસો ખપી ગયાં. ફટલાકો નાઇલ નદીમાં કુદી પડ્યા. તેથી હેઠલો મિસર અને કેરો શહેર ફ્રેન્ચોને મળ્યાં. આ લડાઈથી તે લોકો નેપોલિયન ને નામે કાંપવા લાગ્યા. અને તેને 'સુલતાન કપીર' કહેવા લાગ્યા. તથા તેમની બંદુકોને ઇશ્વરના કોપનાં ચિન્હો તે લોકો માનવા લાગ્યા.

ફ્રેન્ચ લોકોએ ધણું દુખો વેડ્યાં તેનો બદલો મળવાનો આ પ્રસંગ આવ્યો. તુર્ક લોકો લડાઈમાં જાય છે ત્યારે પોતાના પૈસા પોતાની સાથે રાખે છે, તેથી આ લડાઈમાં મુવેલા અને પાણીમાં ડુબી મુવેલાઓનાં મુડાંની ફ્રેન્ચોએ તપાસ કરી, તેમાંથી તેમને ધણું દ્રવ્ય મળ્યું. અને શહેરમાંથી તથા આસપાસના ગામડાંમાંથી જે લોકો પોતાના ધરખાર છોડીને નાશી ગયા હતા, તેમના ધરમાંથી પણ વિપુલ સંપત્તી મળી આવી. વળી સાયેના વિદ્વાન લોકોએ પણ જીતી ઇમારતોમાંની વસ્તુઓનો ધણોજ શોધ કરીને તેમાંની જે સારી ઉપયોગી ચીજો જડી તે સાથે લીધી. નેપોલિયન જાને દુનિયાની જાણીતી ભવ્ય ઇમારત પિરમિડમાં ગયો અને વચ્ચેવચ્ચે ઉભો રહીને બોલ્યો કે, "ઇશ્વર એક છે, અને મહાંમદ તેના વિષે જ્ઞાન કરી આપનાર છે*". એ વાક્ય બોલ્યો. એ વખતે તેની જોડે ફટલાએક મુસલમાન હતા તેને તેની આસ્થા વિષે સંશય હતોજ તે મોટી ગંભીરાઈથી બોલ્યા, ઇશ્વર દયાળુ છે. ને તમે મોટા શાસ્ત્ર પ્રમાણે બોલો છો.

કેરોમાં જીત મેળવ્યા પછી આઠ દશ દિવસે સિકંદરિયામાં રહેલા ફ્રેન્ચો ઉપર મોટી આફત આવી. જીમધ્ય સમુદ્રમાં ફ્રેન્ચ વહાણોનો શોધ કરીને ફરીથી નેલ્સન મિસર દેશના કિનારા ઉપર આવ્યો. ત્યારે ફ્રેન્ચ

* આ વાક્ય મહમદી ધરમનું મુખ્ય છે. તેને એ લોકો કલમો કહે છે. તેનો ભાવારથ છે. તે કલમો ફરેક મુસલમાનો બોલે છે. તે આ છે:—“હાઈલા હા-મુહલાલા, મહાંમદુર્સુલુહલા”

વહાણો ત્યાંજ હતાં તેથી ત્યાં જાને લશ્કરો વચ્ચે એક આખો દહાડો ને રાત અચુકારના અખાતમાં બચકર લડાઇ થઈ તેમાં ફ્રેન્ચો છેકજ હારી ગયા. તેમનાં મોટાં મોટાં વહાણો બળી ગયાં અને કેટલાંક ઈંગ્લેન્ડે પકડયાં તેમાંથી કેટલાંએક જોખમાયલા વહાણો નાશી છુટયા તેમાં ત્રણ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ જીવતા રહ્યા. બીજાં બધું સમુદ્ર ઉપર મુકેલું લશ્કર નાશ પામ્યું. એવી રીતે વહાણોનો નાશ થવાથી ફ્રેન્ચોનો આધાર તુટી ગયો. તેથી ફ્રાંસથી બીજી મદદ આવે ત્યાં સુધી મિસર દેશમાંજ જે મળે તે ઉપર દહાડા કહાડવા સિવાય બીજો ઉપાય રહ્યો નહિ.

નેપ્લસ આગ્યા પેહેલાં નેપોલિયનનો વિચાર એવો હતો કે, પાછા ફ્રાન્સ જઈ મિસર દેશમાં ફ્રેન્ચ રાજ્ય કાયમનું સ્થાપવા સાફ લશ્કર વગેરે જરૂરની ચીજો જોઈએ તે લાવવી. પણ બીજા કોઈને મોકલવાથી તેનું કહેવું ત્યાંના અધિકારીઓ ગણકારશે નહિ એમ તે જાણ્યો હતો. એ વગર બીજી ધારણા એમ હતી કે, મિસર દેશ તરફ ઇંગ્લેન્ડનું મન લાગ્યું છે, એટલામાં એકદમ ખુદ ઈંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવો. પણ અચુકરની લડાઈનો પરીણામ સાંભળીને નિસાસો મુકીને બોલ્યો, ‘ફ્રાન્સ દેશના નશીબમાં જમીનનું રાજ્ય છે અને ઈંગ્લાંડના નશીબમાં સમુદ્રનું ધણીપણું છે.’

અચુકારની ખરાબીનું દુઃખ તેણે શુરાને શોભાવે એવી હિંમતથી પામ્યું. લડાઈમાંથી બચેલા સિપાઇઓની વળી એક પલટણ બનાવી, તમામ લશ્કરનો સારો ખદોખસ્ત કરી, જીતેલા દેશની ચડતી કળા થાય એવી રીતે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. અને મુસલમાન લોકોને સાફ મનાવવાને તે તેના જોયો પોષાક સૂદાં પેહેરવા લાગ્યો. પણ સાચેના લોકો તેને જોઈને હસવા લાગ્યા માટે તેણે પાછો ઝટ મિસરી પોષાક પેહેરવાનો છોડી દીધો. તેણે જે રાજ્ય વ્યવસ્થા કરી તે ઉપરથી એ પુરૂષ મોટી સમત્કારી બુદ્ધિનો તદ્દખીરીઓ, અને ઉદ્યોગી હતો એમ લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. મારે મિસર દેશનું રાજ્ય જોઈએ છે એમ કોઈ રીતે ન જાણવાતાં, તે લોકોને એમ કહ્યું કે, મેમલુક લોકોના જીલમથી છોડાવીને કાયદાથી અને ધનસાધથી રાજ્ય બંધારણ બાંધીને પછી તુરકસ્તાનના બાદશાહને સ્વાધીન કરી દેવાને માટે હું આવ્યો છું. એમ કહીને પછી તેણે કાજી અને મોલવીઓની બે સભા સ્થાપીને તેના અભીપ્રાય પ્રમાણે બધો અમલ ચાલે એવો ઠરાવ કર્યો. મેમલુક લોકો જોર જીલમથી કર વગેરે પુષ્કળ લેતા હતા. તેને

લીધે નેપોલિયને ખેસાડેલા કરથી લોકોને કંઈ માડું ન લાગ્યું. કારણ કે તે પેદેશ કરતાં વધારે નહોતો તેમજ તે વસુલ કરવાની રીતી, દોણે ફટકો કર આપતો વગેરે બાબતો સુધરેલા દેશની રીત પ્રમાણે ઇનસાફી બાંધી હતી. વળી કાયદાને બધાએ માન આપ્યું જેમને એમ તે અંતઃકરણથી માનતો હતો અને તે બરાબર ચલાવવાને ઘણી મહેનત કરતો હતો તેને લીધે ઘણા દિવસ અંધાધૂંધીમાં રહેલા લોકોને મોટી નવાઈ લાગી. એક વાર કોઈ માણસે એક ગરીબ ખેડુતનું ખુન કર્યું તે ઉપરથી નેપોલિયન ઘણી ખંતથી તે ખુતીની શોધ કરવા લાગ્યો. તે ઉપરથી એક મુસલમાન હસીને કેહેવા લાગ્યો, મુસલમાન કબીર સાહેબનો એ કોઈ મગો છે કે શું ? એ સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો છીઃ એમ નથી પણ એના કરતાં વધારે મોટું કારણ છે. તે એ કે પરમેશ્વરે જે લોકોનું રાજ્ય મારે હાથે આપ્યું છે તે લોકોમાં તે મુખ્ય છે. વળી મક્કે જનારા મુસલમાન જત્રાણુઓના રક્ષણ માટે જે ઉપાયો તેણે કર્યા તેથી મુસલમાન લોકો ઘણા ખુશી થયા. તેને લીધે કુરાનની વિરુદ્ધ છતાં પણ તેમણે ફ્રેન્ચ લોકોને ખંડણી આપવાનું કાયદાસર છે એવા જાહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યા. એવી રીતે નેપોલિયન અમલ ચલાવતો હતો ત્યારે સાથેના વિદ્વાન લોકો અને કારીગરો ઘણી મહેનતથી શાસ્ત્રી વિષયોનો શોધ કરવા પાછળ મંડ્યા. એમની એ મહેનતથી આખા યુરોપખંડના વિદ્વાનોને ફાયદો થયો. મિસર દેશની પ્રાચિન ભાષા, વિદ્યા, કળાકૌસલ્ય, અને રાજનીતિ વગેરે વાતો વિષે જે પછીથી શોધ લાગ્યો તે સંબંધને આ લોકોની મહેનત દ્વળી. તેમાં તેણે માત્ર મોજનીજ બાબતો શોધી એમ નથી પણ સેનાપતિના હુકમથી તે વખતની તે દેશની ખેતી વગેરે કરવાની રીત વગેરે સુધારવાની ઘણી મહેનત કરી. નામકલ નદીનું પાણી આણવાને સાર તાલમી નામના રાજાએ બાંધેલી નહેર સેંકડો વરસ થયાં નિરપયોગી થઈ ગઈ હતી તે તેણે દુરસ્ત કરાવી. તેથી દેશમાં ખેતીનું કામ જારી થયું, લોકોની માલમતા નિર્ભયતાથી રહેવા લાગી. હાલમાં મિસર દેશમાં જે સુધારો છે તેનો પાયો નેપોલિયનને દાખલ કરેલો છે એમ ઘણા ઇતિહાસકારોનું મત છે. એક વાર માત્ર કેરો શેહેરમાં નાનું સરખું હુલડ થયું હતું તે તેણે તરતજ ખેસાડી દીધું. એ વખત જીતનાઈ પરદેશી લશ્કર દેશમાં છતાં એ ત્યાં સર્વ ઠેકાણે સમાધાની અને સુખસાતા હતાં એવો વખત આ દેશને ઘણી મુદ્દતે મળ્યો હતો. એવી રીતે તેણે

૧૭૯૮નું વરસ ત્યાં ગાળ્યું. તે પધારીમાં સુતો હોય અને હુંમ ન આવી તો કાંઈ પુસ્તક વાંચવાને એક આદમી તેની પાસે હમેશાં તૈયાર રહેતો ! કેટલાંએક મેમ્બર નવાઓ દુરના પ્રાંતોમાં કેટલાંએક માણસો જમાવીને ગએડો કરતા હતાં તેની પુઁક પકડીને એલો મિસર પણ ફ્રેન્ચોએ છતી લીધો. મિસર દેશમાં હતો તે દરમ્યાન તેને ફ્રાન્સના સમાચાર મળ્યા નહોતા. પણ આખરે આશ્ચર્યન લોકો ફરીથી ફ્રાન્સ જોડે લડવા લાગ્યા. તેમજ મિસર દેશ ફ્રેન્ચોએ લીધો એમ જાણીને તુર્ક લોકો ઉરકરામ મોટું લશ્કર તેમને હરાવવા આવે છે એવા સમાચાર આવ્યાથી તેનો જીવ ઉચ્ચો થયો. તથાપિ હાલમાં કંઈ લડાઈનો પ્રસંગ આવતો નથી એમ માનીને તે રાતા સમુદ્ર અને જૂમધ્ય સમુદ્રને જુદી પાડનારી સ્વેજની સંયોગી જૂમી તરફ ગયો. ત્યાં જવામાં તેના બે હેતુ હતા. એક, ઉપલા બે સમુદ્રો જોડી શકાશે કે નહિ તે જોવા, અને બીજો, સિરિઆ દેશમાં થઇને તુર્કો મિસર દેશ ઉપર આવે તો તેના સામા થવાને સારી જગા કઈ તે જોવાનો. સ્વેજની સંયોગી જૂમી પાસે તે એકવાર ડુબી મરતો હતો, પણ તે તદખીરથી બચ્યો. જંગ જેટલાં પાણીમાં છતાં ત્યાં ઉતાવળાં ભરતીના પાણી વધવા લાગ્યાં તેથી કંઈ જાણુએ જવું તે સુઝે નહિ. તે સર્વ જણા ઘોડા ઉપર બેઠા હતા ત્યાં નેપોલિયને એવી યુક્તિ કરી કે, પોતે વચ્ચે રહીને બીજા લોકોનું આજુબાજુ ટાળું કચ્ચું, ને પછી બધાને ચાલવાનું ફરમાવ્યું અને કચ્ચું કે, જોનો ઘોડો તરવા માંડે તેણે ચોલવું, અને જો બધાના ઘોડા તરવા માંડે તો જોનો ઘોડો ચાલે તે ખરો રસ્તો એમ માનવું. એ તદખીરથી સઘળા પાણીની બહાર નીકળ્યા ને ગયા.

કેશમાં પાછો આવ્યા પછી નેપોલિયને હિંદુસ્તાનના મહેસર પ્રાંતના ટિપુ સુલતાનને પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસ સાથે કાગળ મોકલ્યો. એની પેહેલાં કેટલાંક વરસ આગમચથી ફ્રાન્સ દેશના રાજ્યાધિકારીઓ જોડે ટિપુ સાથે ઇંગ્લેન્ડને હિંદુસ્તાનમાંથી નસાડી મૂકવા બાબત પત્ર વ્યવહાર ચાલતો-જ હતો. આ કાગળમાં નેપોલિયને તેને એમ લખ્યું કે, “હું અનિત લશ્કર લઇને તમને ઇંગ્લેન્ડના જુલમમાંથી છોડવવા સાર લાલ સમુદ્ર સુધી આવ્યો છું એ તમે જાણ્યું હશે. તમારા દેશની રાજ્ય સ્થિતિ કવી છે તે મને આપે જણાવવી એમ મારી મરજી છે. મરફત અને મક્કને રસ્તે તમારી મદદમાં લશ્કર મોકલવાને બનશે. સ્વેજ કે કેશમાં તમારો કાંઈ બ-

શેષેદાર ચતુર માણસ મને મળવાને આવે તો થણું સાફ. પરમેશ્વર તમારા રાજ્યની વૃદ્ધિ કરીને શત્રુનો નાશ કરે.” એની સાથેના એક માણસે એમ લખ્યું છે કે, આ વખતે નેપોલિયન થણી મુદત સુધી આખો દહાડો એશિયા ખંડનો નકશો જોયા રતો હતો.

હોડસમાં તુર્ક લોકોનું મોટું લશ્કર મિસર દેશ ઉપર જંગમાં જોડાઈ કરવાને તૈયાર થાય છે એમ નેપોલિયનને ખબર પડી. તેની પેહેલાંજ સિરિયા ઉપર હલ્લો કરવાના હેતુથી તે પંદર હજાર સિપાઈ કરે શહેર-માં રાખી તથા કેટલાંક માણસો બીજે ઠેકાણે મુકીને પોતે દશ હજાર વી-ણી કલાડેલા સિપાઈઓ સાથે તા. ૧૧મી ફેવરવારી સન ૧૭૯૯ને દિવસે તેણીમેર આવ્યો. કેટલોક રસ્તો કાપ્યા પછી તા. ૧૫ મી ફેવરવારીએ તેણે એલ્એરિસ કિલ્લો લીધો. ત્યાંના લોકોએ થોડીકવાર તો ટક્કર કરી. પણ આખરે થોભાયું નહિ ત્યારે અમને દુખ દીધા વિના જવા દે તો હમે કરીને લશ્કરમાં દાખલ થઈશું નહિ એવી શરતથી તે શત્રુને શરણુ થયા. ત્યાર પછી નેપોલિયને ફિઝિસાઇન લોકોનું જીતું શહેર ગાઝા જીતી લીધું. ત્યાં કોઇએ અટકાવ કીધો નહિ. પણ અગાડી જાકા શહેર લેવા જતાં ત્યાંના તુર્ક લોકોએ મોટી હિંમતથી તેની જોડે લડાઈ કરી. આખરે એક જાજરો ધસારો કરીને તે શહેર ફ્રેન્ચોએ લીધું. તે લડાઈમાં ત્રણ હજાર તુર્કો માર્યા ગયા. ત્રણ કલાક સુધી એ શહેર લૂટવાની ફ્રેન્ચોને પરવાનગી મળી હતી, એટલા દુકા વખતમાં તેમણે મોટી ખરાબી કરી. તે ખાખત નેપોલિયન જાતે કહેતો કે, “આતું કૂરપણું બીજા કોઇ સિપાઈઓએ કયું નથી. આસરે બારસેં દુશ્મનના માણસો હથિઆર છોડીને ફ્રેન્ચોને સ્વાધિન થયા. પણ જે અધિકારીએ તેમને કેદ કર્યા તેના ઉપર નેપોલિયન ગુસ્સે થયો. કારણ સિપાઈ લોકો બડબડવા લાગ્યા કે, આપણો જ ખોરાક ખૂટવા આવ્યો છે તો આ જંગલી લોકોને સાર ખોરાક કયાંથી આણવો ? આખરે મુખ્ય લશ્કરી અમલદારોને બેગા કરીને તેણે મનસુખો કર્યો કે આ કેદીઓનું શું કરવું ? તેમાં એમ ઠસ્યું કે, એમના ઉપર દયા કરવાનો એક રસ્તો રહ્યો નથી. માટે ત્રણ દિવસમાં તેમને મેદાનમાં જથાબંધ હભા રાખીને ગોળી અને બીજાં હથિઆરો વડે તેમને નિર્દય ફ્રેન્ચોએ નાશ કર્યો. ગાય વાધને માન આપે છે તેમ તે બિચારાઓએ મુંગે મોઢે એ દેહદંડ ભોગવ્યો. અમને છોડી દેશો તો કરીને લડાઈમાં નહિ બળીએ

એવી ક્યૂંકાત આપનારા તે લોકો હતા પણ તેમને કમળમાં રાખનાર માણસો નેપોલિયન પાસે નહોતા માટે આ નિર્દય કર્મ કરવું પડ્યું એમ તેના પક્ષકારો તેનો જવાબ કરે છે, તથાપિ તેના હાથથી તેને નિંદાવનારાં જે જે કામો થયાં તેમાંનું આ પણ એક છે એમ ઘણાનો વિચાર છે.

જનકાથી એકર શહેર લેવાને તે ગયો. એ શહેર સિરિઆના નાક બે-વું છે. એ એટલું લીધું કે, આખો દેશ છતાંયે એમ તેને લાગતું હતું. તે કહેતો કે, એ શહેર મળ્યું એટલે તુર્કી લોકોને સાથે લઇ કાન્સ્ટાંટિનો-પલ ઉપર સ્વારી કરી ત્યાંથી આફ્રિકાનોપલને રસ્તે જઇને આશ્મિઆનો પ-રામવ કરી બિહ્યેના છતી લઇને એજ રસ્તે હું ક્રાન્સ જઇશ. એ મસલ-ત પાર પાડવાને ત્યાંના કિલ્લેદારને કહાવ્યું કે તુર્કસ્તાનના અમલમાંથી છો-ડાવીને તમને સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપી આપું છું. પણ એ કહેણુ તેણે મા-ન્યું નહિ. અને એજ વખતે ત્યાં ઇંગ્રેજ નૌકાસૈન્યાધિપતિ સર સિડ્ની સ્મિ-થ અરમાર સહિત આવી પહોંચ્યો તેથી ત્યાંના તુર્કોને મોટી સહાય મળી અને ત્યાં ઘણી બેસત્યાં લડાઈઓ થઈ, તોપણ ફ્રેન્ચોતું કશું વળ્યું નહિ. ઘેરો નાંખ્યાને બે માસ થયા તોપણ શહેર હાથ આવ્યું નહિ અને કેરોથ્મી નીકળ્યાને ઘણા દિવસ થયા માટે ઝડ પાછા જવાની જરૂર હતી. માટે લ-શ્કરને ફરીથી જનકામાં લઇ જવાનો તેણે વિચાર કર્યો. આજ સુધીમાં ફ્રે-ન્ચોની એવી પાછી પાની થઈ નહોતી તેથી આ બનાવથી તેને ઘણું મા-હું લાગ્યું. આ ફ્રેન્ચોની પાછી પાની થવાનું મુખ્ય કારણ સિડ્ની સ્મિથ હતો.

આ વખતે લશ્કરમાં મોટો રોગ ફાટી નીકળ્યો. પરસેવો વળતાંની સાથેજ સઘળા ગભરાઈ જતા. જે લોકો એ રોગના ભોગ થઇ પડ્યા હ-તા તેમને તો જયવાની આશાજ મૂકી. નિરોગી માણસો તે રોગીની પાસે જવાને ડરવા લાગ્યા. માત્ર નેપોલિયનજ એકલો તેની પાસે જઇને મીઠું બોલી તેમને ધીરજ આપતો અને બીકણુપણને માટે બીજા ઉપર ગુસ્સે થઇને રોગીની ગલીચી પોતાને હાથે ધોઇને સાફ કરતો. જનકાથી પાછા ફ-રતાં તેણે એક વાત કરી એમ કહેવાય છે, તે સારી કે માઠી એ બાબત યુરોપનાં ગ્રંથકારોમાં ઘણા દિવસ સુધી તકરાર ચાલી હતી. તે વાત એ કે, કેટલાએક લોકો છેક મરણોન્મુખ માંદા હતા તેમને સાથે લેવાની સગવડ નહોતી, તેમજ મુકીને જાય તો વેર લેવા ખાતર એવા માણસોની પણ તુર્કી માઠી અવસ્થા કરે, એમ ન થાય અને વેહેલું મોત આવે માટે તેણે

તેમના ઝોસડમાં અરીણ બેળાવ્યું. તે કહેતો, ખુદ મારો છોકરો હોત તો પણ તેને એવીજ અવસ્થામાંથી છુટકા કરવાને તેમજ કશું હોત અને હું એવી સ્થિતિમાં હોઉં ત્યારે મને કોઇ એમ કહે તો તેણે મિત્રત્વનું ઉત્તમ કર્તવ્ય કશું એમ હું માનું. એ અરીણ ધણી થોડા આસામીઓને આપ્યું હતું પણ શત્રુએ એ સંખ્યાને સહરાવીને મોટી કરી. નેપોલિયનની જોડેના આ વખતના માણસો તો તેને ખોટી કહે છે.

ગદાથી કેરો જતાં રસ્તામાં તેની ધણી માડી અવસ્થા થઇ. ફ્રેન્ચ લોકોને રસ્તા ઉપર રહેવાથીઓએ ધણું દુઃખ દીધું, સાથે જખમી અને આગ્નરી માણસો હતાં તેમની દુર્દશા થઇ, તાપ ધણો. તેથી સિપાઇઓને તરસ્યા મરતું પડતું, અને દુસ્મનો તેની પાછળ લાગેલાજ હતા. તેથી જે પાછળ પડે તે શત્રુને હાથે ઝખે થયા વિના રહેતો નહિ. સ્વસંરક્ષણની વખત આવી કે માણસો કેવાં કૂર થાય છે તેનું ઉદાહરણ આ વખતે ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં નજરે પડતું હતું. જખમી અને આગ્નરીમાંથી એકાદ જણાથી ન ચલાયું એટલે તે કાલાવાલા કરતો રહેતો અને તેને મુકીને તેના સાથીઓ અગાડી ચાલતા અને કેટલાક તો તેની મરફરી કરતા કે આપણા મિત્રે હવે અહિંજ મુકામ કર્યો એ વખતે નેપોલિયને માત્ર ઉદાર પુરૂષને લાયકનું આચરણ રાખ્યું હતું. તેણે હુકમ કર્યો કે, તમામ થોડા આગ્નરી માણસોને ખેસવાને આપવા, એવો હુકમ થયા પછી થોડીક વારે એક ચાકરે તેને પુછ્યું કે આપને માટે કયો થોડો રાખવો છે ? તેનો તેણે ગુસ્સાથી જવાબ દીધો. મુખ તને હુકમની ખગર નથી કે ? કાણે કાણે પત્રે ચાલતું અને સર્વથી અગાડી મારે ચાલતું ! નીકળ અહિંથી એ પ્રમાણે બોલીને તે છેવટ સુધી ચાલ્યો હતો. રસ્તામાં માંદા માણસો પાસે જઇને મીઠા વચનથી તેમને ધીરજ આપતો. રસ્તામાં એકવાર કેટલાક આરબ જોને મારવા સાફ ઝાડીમાં ભરાઈ ખેડા હતા તેમણે એના ઉપર ગોળી ફેંકી, પણ તે તેને ન વાગતાં પાસેથી ચાલી ગઈ અને ગોળી ફેંકનારાઓને ફ્રેન્ચોએ મારી નાંખ્યા. આખરે તા. ૧૪ જુન સન ૧૭૯૯ને દિવસે ફરીથી તે કેરોમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાંના લોકોને પોતાની હાર થવાની વાત તેણે જણાવી નહિ.

કેરો પહોંચ્યા પછી ઝટ તેને માલમ પડ્યું કે, કાન્સ્ટાંટિનોપલથી મોટુ લશ્કર નાઇલ નદી ઉપર આવ્યું છે, તેની સાથે કેટલાક મિસરના

માણસો પણ મળી ગયાં છે. એ સાંભળતાંજ દેસેકસને કેરોના સર્વ કામકા-
નનો અધિકાર આપીને પોતે ધણીજ ઉતાવળે અલેક્ઝાંદ્રિયા (સિદ્ધંદરિયા)
ગયો તે ત્યાં તાં ૨૪ મીએ જઈ પહોંચ્યો ત્યારે ફ્રેન્ચ ફ્રાન્ચ અયુધીરના
આખાતમાં શત્રુના હુમલાની વાટ જોતી તૈયાર હતી. ઉંચાઈ ઉપરથી દુ-
શ્મનના મારાત્મી જગા વગેરે જોઈને પાસે મુરાત નામે અમલદાર હતો તે-
ને કહેવા લાગ્યો. ગમે તે થાય પણ આવતી સવારે જગાના દાવાનો ફડચો
થશે. તેના જવાબમાં મુરાતે કહ્યું, “ધન્ય આ ફ્રાન્ચના નશીબને.”

ખીજે દહાડે પોહો ફાટતાંજ લડાઈની શરૂઆત થઈ, તેમાં પેહેલાં તો
તુર્ક લોકો ફેટલીકવાર મુઠ્ઠી હિંમતથી લડ્યા, પણ ફ્રેન્ચ લોકો આગળ
આપણું કંઈ ચાલતું નથી એમ જોઈ ગભરાઈ જઈને ગાંડા સરખા ગમે
તેમ લડવા લાગ્યા તેથી આખરે તેમાં ભંગાણુ પડ્યું. એ વખતે દુશ્મનને
હાથે નહિ જવાના ધરાદાથી હજારો તુર્ક સિપાઈઓ દરિયામાં કુદી પડ્યા.
તેમની પાંદડીથી સમુદ્ર ભરાઈ ગયો. લડાઈ અંતે સમુદ્રમાં મળીને તેમનાં
ખાર હજાર માણસો પડ્યાં અને દશ હજાર ફ્રેન્ચોને હાથ કેદ પકડાયાં.
તેમાં મુસ્તફા નામે તેમનો સરદાર હતો. તેને નેપોલિયનની અગાડી આ-
ણ્યો. ત્યારે તેણે તેને કહ્યું, નશીબના જોગે આજ તમે હાર્યા તોપણ ધણી
હિંમતથી લડ્યા છો. એ વાત હું તમારા સુલતાનને જણાવીશ. એનો સુ-
રક્ષાએ ઉત્તર દીધો કે, “ એટલી તસ્દી લેશો માં, તમારા કરતાં મારો
ધણી મને સારીપેડે જોઈએ છે.”

સિડની સ્મિથે નેપોલિયનને વાંચવા સાર જર્મન વર્તમાનપત્રના ફેટલા-
એક અંકે મોકલ્યા તે ઉપરથી તેને માલમ પડ્યું કે, આસ્ત્રીઆએ ધટા-
લીનાં સરંથાનો પાછાં લીધાં. એ ખબર જાણીને અંદોખસ્ત કરવા સાર ફ-
રીથી એકવાર તાં ૯મી આગષ્ટે કેરોમાં આવ્યો. ત્યાં જો કરવાતું હતું તે
કરીને પોતે પાછો ફ્રાન્સ જાય છે એ વાત પોતાના લશ્કરને ન જણાવતાં
તાં ૨૨ મી આગષ્ટે વહાણમાં બેસવા માટે કિનારા ઉપર આવી પહોં-
ચ્યો. જે કામદારો અને વિદ્વાનોને પાછા તેડી જવાના હતા તેમને એ જ-
ગા ઉપર હાજર થવાનો આગળથી હુકમ મોકલ્યો હતો. અને તેજ દહાડે
હું વતનમાં જઈ છું, ક્લેમરને મેં મારી જગાએ નીમ્યો છે, એવું લશ્કરને
એક જાહેરનામું કહાડીને જણાવ્યું. સેનાપતિ આપણને મુકીને એકમે
ગયો. એથી સિપાઈઓને સગાર માફું લાગ્યું પણ ક્લેમરે તે સવળાને સ

મળ્યા. વળી શાને માટે મારે પાછું જવું પડે છે એ સારી સમજણ પડે એમ તેમને કહેવા સારું કેટલાંક ચતુર માણસોને કહી રાખ્યું હતું. વળી જતી વખત તેણે કલેબરને એક પોતાના નિયમ પ્રમાણે કાગળ લખ્યો. તેમાં એમ લખ્યું હતું કે, “તારી. ૧૦મી જુન સુધીનાં ઇંગ્લાંડના વર્તમાનપત્રો તમને મોકલ્યાં છે, તે ઉપરથી તમે જાણશો કે, ઇટાલી દેશ દુશ્મને આપણી પાસેથી પાછો લીધો, માંડુઆ તુરીન વગેરે શહેરો દુશ્મનના ઘેરામાં છે. ઇશ્વર કૃપા કરે તો અફટોબર પહેલાં યુરોપમાં જવાની મારી ઇચ્છા છે. તુલોમાં આપણા વહાણો આવ્યા પછી મિસર દેશમાંના આપણા લશ્કરને મદદ કરવાને ખીજા સિપાઇઓ ને લડાઇનો સામાન મારાથી મોકલી શકશે. પછી સરકાર તમારી સાથે પત્ર વ્યવહાર રાખશે અને હું સરકારી અને ખાનગી સંબંધી વારંવાર ખબરો મોકલવાની તજવીજ કરીશ. એ વગર તેણે કલેબરને એમ કહ્યું કે, મે મહિના સુધીમાં તમને મદદ ન આવી પહોંચે તો મિસર દેશ છોડી દેવો ઘટે તો છોડી દેજો. તે પછી તેણે રાજ્ય કારભાર કેમ ચલાવવો તેની ઘણી તરેહથી સમજણ પાડી. તેમાં વધારે એમ કહ્યું કે, ખ્રિસ્તી લોકોના મન દુઃખવશે નહિ, તથાપિ ખ્રિસ્તી અને ફ્રેન્ચ લોકો એકજ છે એમ મુસલમાનો જાણે નહિ એમ હિંસાચારી રાખજો. અને આખરે એમ કહ્યું કે, જે લશ્કર હું આજ તમારે હવાલે કરું છું તેમાંના માણસો મારાં ફરજદો છે એમ સમજજો. હમેશાં મોટા સંકટમાં પણ તેમણે મારા ઉપર ધણું હેત રાખ્યું એ તેમની મતિ કાયમ રાખવી. તમારી લાયકી ઉપરથી હું તમને ચાહું છું અને તેથીજ મેં તમને આ અધિકાર આપ્યો છે. એવી સમજણ આપીને તા. ૨૩મીએ તે વહાણમાં બેઠો. આવતી વખતે સેંકડો ભગવાદાર વહાણોની હારની હાર લાંબે સુધી નજરે પડતી હતી તે આ વખતે બધી નાશ પામી. ભાંજેલાં થોડાંક પ્રહાણુ હતો તે અહંકારીને ચાલવા માંડ્યું અને કિનારા સુધી પહોંચાડવા આવનારાઓના મનમાં માહું લાગ્યું અને કેટલાક ચાકર લોકો તો છાનામાના તેમાં ચડી બેઠા. આ સદરમાં નેપોલિયનનું મન ધણું ફિક્કરમંદ હતું. કેમકે ઈંગ્લેન્ડ વહાણો હમેશાં જૂમધ્ય સમુદ્રમાં ફરતાં રહેતાં તે જોઈ ગયાં તો તેની સામા ટકર ઝીલવાની તેની તૈયારી નહોતી. એવી ચિંતામાં હતો તોપણ મન સ્થિર રાખીને, બૈબલ, કુરાન, હોમરના કાવ્યો વગેરે ગ્રંથો વાંચતો અને જુના વખતની વાતો તથા ઐશિઆ ખંડની રી-

તમાત વિષે સંભાષણ કરતો અને કોઈ કોઈ વાર ભૂમિતીના સિદ્ધાંત ઓ-
 ડવતો અને કોઈ કોઈ વાર સૌ સાથે જમવા બેસતો. એમ કરતાં તારીખ.
 ૩૦મી સપ્ટેમ્બરે પોતાની જન્મભૂમિ અન્ડેશિઆમાં આવીને મુકામ ફર્યો.
 ત્યાં તેને એટલા લોકો મળવા આવ્યા કે, તેના કહેવા પ્રમાણે જાણી સગા-
 નો વરસાદ વરસ્યો. આખરે સારો પવન અને લોકોની મુલાકાતના કંટા-
 જાથી પાછાં તા. ૭મી અક્ટોબરે વહાણો હંકાર્યાં; રસ્તામાં એક ઠેકાણે
 ઈંગ્રેજ વહાણો મળ્યાં ત્યારે બધા લોકો ખીધા, પણ નેપોલિયને સાવધાની
 થી સારી તદ્દખીર કરી તેથી એ આફતમાંથી બચીને તારીખ. ૯મી અક્ટો-
 બરે ફ્રેન્ચ નામે ફ્રાન્સ દેશના અખાતમાં તેના વહાણો દાખલ થયાં. ને-
 પોલિયન આવ્યો એમ જાણ થતાંજ અનેક પ્રકારના નાના-મોટા માણસો અને
 સરકારી અમલદારો તેને મળવાને ગયા. દૂર દેશથી વહાણો આવ્યાં એટલે
 તે ઉપરના લોકોના સ્પર્શથી દેશમાં રોગ આવે માટે કેટલાક દહાડા સુધી
 તે ઉપર કાંધને જવા દેતા નહોતા. એવો ધારો છતાં વહાણ ઉપર લોકો-
 ની મોટી ભીડ થતી અને તે કહેતા કે આશ્ચિઆના લોકો કરતાં અમને
 રોગ સારો લાગે છે. તેમને લાગતું કે જ્યાં નેપોલિયન હોય ત્યાં તો ફતે-
 હજ ફતેહ. તેમાં અયુક્તરની છતની હાજીગતથી તો તેમનામાં કંઈ નવેજી
 ઉત્સાહ આવ્યો. એથી નેપોલિયન ધણી ભભકાથી બંદરમાં ઉતર્યો. લોકો-
 ના મનનું વલણ જોઇને અધિકારીઓના હુકમ સિવાય મિસર દેશ છોડીને
 આવ્યાનો તેના મનમાં ભય હતો તે હવે જતો રહ્યો. પારિસ જતાં રસ્તા-
 માં સર્વ ઠેકાણે ધણી મમતાથી તેનો આદરસત્કાર થયો, અને તા. ૧૩મી
 અક્ટોબરે તે પોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યો.

ભાગ ૮ મો.

નેપોલિયન પારિસ આવી પહોંચ્યો ત્યારે રાજ્ય ચલાવનાર અધિકા-
 રીઓ લોકોમાં અજાણમણા થયા હતા અને તેનું વંજન દિવસે દિવસે
 ઓછું થવા લાગ્યું હતું, તેથી અધિકારીઓએ પોતાની પુશાક્ષી જાહેર કરી-
 ને તેને માન આપ્યું હતું. તાઈ લશ્કર મૂકીને તું કેમ આવ્યો? એમ પુ-
 છવાંની કોઈની છાતી ચાલી નહિ પણ ઊલટું તમામ લોકોએ તેને મોટી
 જયાફત આપી.

નેપોલિયન આ વખતે પેહેલાં પ્રમાણે લોકોમાં બેગાયો નહિ, તો પણ તે લોકો સાથે ઘણી મીઠાસ અને સમ્યક્તાથી વર્તતો હતો. ઇટાલીની ફ્રાન્સમાં આવેલો કોઈ માણસ મળે કે તરત તેને ઝાળખીને ઘણા બાવથી તેની સાથે હાથ મેળવતો. તે મિસરમાં હતો ત્યારે એની પત્ની જોસેફાઇનની વર્તણૂક વિષે લોકોએ તરેહવાર ગપો ઉડાવી હતી તે બધી તેના કાન ઉપર જવાથી તે પોતાની પત્ની બીપર લગ્નના નાખુશ થયો હતો. પણ જોસેફાઇન ફ્રાન્સમાં પોતાના ઘણાને આવવાની ખબર સાંભળતાંજ તેને મળવાને પારિસથી નીકળી, તથાપિ રસ્તાનો ફેર થવાથી ઘણી ઘણીઆણી પારિસમાં મળ્યાં તે વખતે નેપોલિયનનું મન તેના બીપરથી ઉતરી ગયેલું હતું, પણ ખરી હકીકત તેના મિત્રોએ જાહેર કર્યાથી પાછો પેહેલાં પ્રમાણે બંને વચ્ચે સ્નેહ થયો. વળી આવી વખતે કુટુંબ કલેશ કરવો ઘણો મોઠો છે એમ પણ તે જાણતો હતો. આ વખતે સર્વ પ્રકારના લોકો રાજ્યાધિકારીઓથી કંટાળેલા હતા અને નેપોલિયન રાજ્યતંત્ર હાથમાં લે તો સારું એમ ધારતા હતા તે વખતે એ પક્ષ હતાં. તેમાં એક પક્ષનો આગેવાન આંગ્રેસીયસ હતો અને બીજાનો બારાસ હતો. તે બંને જણા નેપોલિયનની મદદ મેળવવાનું ધારતા હતા. પેહેલાં તો તે આંગ્રેસીયસને ધિક્કારતો હતો પણ આ વખતે તેના તેણે હાથ ઝાલ્યો. એ વગર નેપોલિયનનો ભાઈ લુશિયન બોનાપાર્ટ આ વખતે પાંચશે મુખ્તિઆરોની સભાનો સભાપતિ હતો તેની તથા શેહેરના કાટવાલ ફ્રાંકેની તેને ઘણી મદદ હતી. એ સિવાય જે લોકોની મદદની જરૂર હતી તેનાં મન જોસેફાઇન પોતાના વિનયવડે પોતાની તરફ ખેંચતી હતી. એથી નેપોલિયનને ઘેર લોકોની ઠક મળવા લાગી અને મિસર દેશમાંથી પાછા આવ્યા પછી ઇટાલી દેશના લશ્કરના અધિકારીઓ વારંવાર તેને ઘેર આવવા લાગ્યા. એ સર્વ ઉપરથી ચાલુ રાજ્યવ્યવસ્થામાં કાંઈ પણ ફેરફાર થશેજ એમ લોકોમાં મનાવા લાગ્યું.

નેપોલિયનને રાજ્ય કારભાર કરનારી મંડળીમાં જગા મળે એવું પ્રથમ તેના મિત્રોના મનમાં હતું. નેપોલિયન પારિસ આવ્યા પછી સ્વારોની ત્રણ પલટણે પોતાની કુવાયત જોવાની તેને અરજ કરી તે કબૂલ રાખીને કમો દિવસ તે પાછળથી જણાવીશું એમ કહ્યું. બીજાં લશ્કરના અધિકારીઓએ પણ એવાંજ કંઈ બાહાના કાઢીને એનીજ વિનંતી કરી. તેને પણ એવોજ જવાબ મળ્યો. આખરે એક દિવસે તમામ લશ્કરને તૈયાર

થઈ પોતાના ઘર આગળ સતારે છ વાગે આવવાનો હુકમ આપ્યો. એ હુકમ જૂદા જૂદા લશ્કરના સરદારોને માલમ ન હતો, તોપણ તેણે તેમનાં મન પોતાની બાજી કરી લીધાં.

મુકરર કરેલે દિવસે સઘળું લશ્કર ઠરાવેલી જગાએ હાજર થયું. બનાંદોતો નામે એક મોટા લશ્કરી અમલદાર હતો તેને વશ કરવાનું નેપોલિયનના મનમાં હતું પણ તે તેને વશ થયો નહિ. જે દહાડે ઠરાવેલી જગાએ લશ્કર એકઠું થયું તેજ દિવસે તૂલરિસ નામે રાજમેહેલમાં પ્રતિનિધિ લોકોની એક સભા મળી. તેમાં નેપોલિયનના દોસ્તો હતા તેમણે આ સભા ખીજે ઠેકાણે ભરવાની અને ફ્રાન્સના તમામ લશ્કરનો અધિકાર નેપોલિયનને આપવાની સૂચના કરી, તે કબૂલ થઈને નેપોલિયનને અધિકાર આપવાનો ઠરાવ થયો. એ ખબર તેને પડતાંજ કેટલાંક માણસો સાથે લઈ પોતે સભામાં ગયો અને બોલ્યો, “આ દેશનું ડહાપણ તમારામાં છે, પ્રજા સંતાક રાજ્યના સેનાપતિની તમને મદદ છે એમ જણાવવાને હું અહીં આવ્યો છું. પાછલો દાખલો લેવાને હવે તમે વખત ગુમાવશો નહિ. અરાડ-મા સેંકડાની આખરના બનાવો જેવા ખીજા ઇતિહાસમાં કેટલાં જરૂરતા નથી એવું હમણા કશું નથી. તમે ડહાપણથી ઠીક તજવીજ કરી. હવે તમારી ફ્રાન્સ પોતાને કામે લાગશે.”

ઉપરની વાતથી જે વિરુદ્ધ હતા તેમને આ સભામાં આવવાનાં નિમંત્રણ પહોંચી શકે નહિ એવી તજવીજ રાખી હતી, તોપણ ઉપરનું માપણ સાંભળીને કેટલાકો બૂઝબૂઝ લાગ્યા. ત્યારે નેપોલિયન “હું પરમેશ્વર ઉપર અને યુદ્ધ દેવતા ઉપર ભરોસો રાખીને અહીં આવ્યો છું, જેઓ મને ચલાય છે, તેમણે મારી જોડે આવવું” એમ કહીને ચાલતો થયો. નેપોલિયનને મુખ્ય અધિકાર મળવાથી તમામ લશ્કરી લોકો ધણા ખુશ થયા ખરા, તથાપિ આ વખતે તેને અધિકાર આપવાનું કારણ સમજી શક્યા નહિ.

રાજ્યાધિકારીઓને એ વાતની ખબર થઈ ત્યારે તેમાં મૈલિન્સ નામે એક અધિકારી હતો, તેણે ફ્રાન્સ મોકલીને નેપોલિયનને પકડવાની દરખાસ્ત કરી. પરંતુ લશ્કરી લોકો તેને હસવા લાગ્યા અને નેપોલિયન ત્યુલરિઝના મહેલમાં ગયો ને ત્યાંના અધિકારીઓએ હુકમ કરતાંજ લશ્કરી લોકો પણ ત્યાં ગયા. ત્યાં બારાસે નેપોલિયનનું મન ફેરવવાને એક પોતાનો કામદાર

તેની પાસે મોકલ્યો તેને તેણે ગુસ્સાથી કહ્યું, 'જે સુંદર ક્રાન્તિ દેશને આપાદ કરીને તમારે સ્વાધીન કર્યો તેનું તમે શું કર્યું? જ્યાં શાંતિ હતી ત્યાં લડાઈ. ઇટાલી દેશની દોહતના બદલામાં કર અને જુલમ! ફોતેહની વખતના મારા લાખ સાથીઓ ક્યાં છે? તેનો નાશ થયો.' મેં તને અક્ષરે વેળવે ચડાવ્યો એમ જો કહીશ તો તે ગુસ્સે થશે એમ બારાસ જાણ્યો હતો. ખાટે નેપોલિયનને ખુશી કરવાને સાર તેણે પોતાની જગાનું રાજનામું આપ્યું; તેમાં એમ લખ્યું કે, સ્વતંત્રતાના કામમાં ઉપયોગી થઈ પડવા સાર મેં અધિકાર કબૂલ રાખ્યો હતો. હાલમાં પ્રજા સત્તાક રાજ્યનો ભાર જુવાન અને અજીત સેનાપતિને હાથ આવ્યો છે તે જોઈને ખુશીથી રાજનામું આપું છું. એ પછી ખીજા અધિકારીઓએ પણ પોતાના કામનાં રાજનામાં આપ્યાં. એવી રીતે કારભાર કરનારી મંડળીની આખરે થઈ.

ઉપરો બનાવ બન્યો તેજ દિવસે દશ વાગતે ખીજી પાંચસેં લોકોની સભા એવાજ નામની મંડળી હતી તે મળી. પોતાની બેસવાની જગા ફેરવવાનો ઠરાવ એકાએક થએલો સાંભળીને મોટી અજબખી સાથે ઘણો ક્રોધ ઝડપ્યો. પણ ઠરાવ રદ કરીને ત્યાંજ બેસવાના સાધન તેમની પાસે ન હોવાથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો જય થાઓ એમ મોટી ગર્જના કરતા ચાલતા થયા, ને ખીજે દિવસે સભાને ઠેકાણે બપોરે કરવાને લોકોને ઉસકેઈ પણ નેપોલિયન તે દહાડે ત્યુલરિઝમાં રહ્યો હતો. તમામ લશ્કર હથિઆર બંધ થઈને તૈયારીમાં હતું તેમાંથી મરાત્ત વિણી કહાડેલા શૂરા સિપાઈઓની એક ટુકડી લઈને સભાની નગી જગા સેન્ટ ક્લાઉડ નામે હતી ત્યાં બંદોબસ્ત ને માટે ગયો. ખીજે દિવસે સવારે બંને સભાના લોકો ત્યાં એકઠા થયા. ત્યાં આવેલા નેપોલિયનની વિરુદ્ધ પક્ષના લોકો સભાગૃહને લશ્કરથી ઘેરાયેલું જોઈને ખીના. પછી કેટલીક વારે તૈયારી થઈ રહ્યા પછી દરવાજા ખુલ્લા થઈને સભાનું કામ ચાલવા માંડ્યું એટલે સભામાં ઘણા બેસેથી વાદવિવાદ શરૂ થયો. સભાધ્યક્ષ નેપોલિયનની તરફનો હતો તેથી સભામાં જઈ નેપોલિયન તેની રજાથી બોલવા માંડ્યો. "લોકો, તમે જવાળામુખી પર્વત ઉપર છો. ગમે તે શૂરાએ જો ખઈ હોય તે મનના મોકળાપણાથી અહિં બોલજું. જ્યારે સભાએ મને કામ કહેવાને બોલાવ્યો ત્યારે હું મારે ઘેર બેઠો હતો. મેં તેનો કુકમ માન્યો ને મારા શૂરા સિપાઈને એકઠા કર્યા. ત્યારે સ્વદેશના મુખ્ય માનીને આ દેશનું લશ્કર તમારી આકરી સાર તૈયાર

કર્ચુ. એમ છતાં હવે લોકો મારા ઉપર આરોપ લાવે છે તે મને કામવેલ* અને સોઝરની ઉપમા આપે છે. જે મને અધિકાર મેળવવાની ઇચ્છા હોત તો તેવો પ્રસંગ અત્યાર પેહેલાં ક્યારનોએ લાગ્યો હોત. હું તમને કસમ ખાધને કહું છું કે, મારાથી વધારે સ્વદેશાભિમાની બીજો કાન્સમાં નથી. કાલમાં આપણને ચારે મેરથી સંકટે ઘેરી લીધા છે. સમતા અને સ્વતંત્રતા એ બંનેને માટે આપણે એટલાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે તેને તમે જોખમમાં ન નાખશો. એવામાં એક ગૃહસ્થ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો 'અને રાજ્યવ્યવસ્થા પણ' એ સાંભળીને નેપોલીઅન બોલ્યો. રાજ્ય વ્યવસ્થા આજ સુધી ત્રણ વાર ભાંગી બધા પક્ષના લોકો રાજ્યાવસ્થા પ્રમાણે ચાલવાનું કહે છે, પણ પ્રસંગ આવે ત્યારે પોતેજ તેને તોડીને વર્તે છે તેથી તે ટકતી નથી તો તેના ઉપલા એ આધારનું તો રક્ષણ કરવુંજ જોઈએ. મારો બધો વિશ્વાસ ફક્ત તમારા ઉપર છે. કેટલાએક લોકોના મનમાં બચનું રાજ્ય ફરીથી સર કરીને રક્તપાત કરાવવાનું છે. હું એ ખરાબીથી તમારું રક્ષણ કરીશ. હું અહીં છું અને મારા શરૂ સરદારો સભાની બહાર છે. તેની તરવારો ઝળકે છે. જે કોઈ વગર વિચારનું બોલશે તો અમે તેનો ઉપયોગ કરીશું, એની જોડે ધણું માણસો હતાં તે નેપોલિયનનો જય થાએ, એમ બોલતાં હતાં, તેમને સાથે લઇને ત્યાંથી ચાલતો થયો.

બીજી સભામાં આથી જૂદોજ બનાવ બન્યો. જીવ જીવ તો હરકત નથી પણ ચાલુ રાજ્યવ્યવસ્થા તોડી નાંખવા દેવી નહીં ને રાજ્યવ્યવસ્થા તોડનારાઓને મારી નાંખવા ; એમ ત્યાં લોકો બોલવા લાગ્યા. એ સભાને હુશિઅન બોનાપાર્ટ અધ્યક્ષ હતો. તે સભા માંહેલું તોફાન બેસાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ કોઈ તેનું સાંભળે નહિ. આખરે એક સભાસદે એવી સૂચના કરી કે, પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ત્રીજા વર્ષમાં બાંધેલી રાજ્યવ્યવસ્થા કોઈએ તોડવી નહીં એવી બધાએ પ્રતિજ્ઞા લેવી. એ સૂચના મંજૂર થઇને સર્વે જણાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી તેવારે નિરૂપાય થઇને હુશિઅન બોનાપાર્ટ અને બીજા તેના મિત્રોને પણ તે લેવી પડી. પછી સભામાં બારાસનું રાજનામું વંચાયું, તે લોકોએ ધિક્કારપૂર્વક સાંભળ્યું. એ જહી આર

* ઇંગ્લાંડમાં રાજ્યની ઉચ્ચલપાચલ થઈ ત્યારે ઓલિવર ક્રામવેલ પ્રજા પક્ષનો સેનાપતિ હતો, તથાપિ પેહેલા ચારદસ રાજને ગરદન માસ્ત્રા પછી કેટલાક દિવસ સુધી તેણે સઘળી રાજ્યસત્તા પચાવી હતી.

લશ્કરી અમલદારોને સાથે તેડીને નેપોલિયન તે સભામાં આવ્યો. દરવાજા ઉઘાડા હતા તેથી તેની પાછળ ઘણા લશ્કરી સિપાઈઓ છે, એ સભામાં બેઠેલા લોકો જોતા હતા. સાથેના ચાર અમલદારો ખારણા આગળ ઉભા રહ્યા અને તે એકસો માત્ર સભામાં દાખલ થયો. ત્યારે, ‘કાયદાને પવિત્ર ઠેકાણે નાગી તરવારો ! આ રાજદ્રોહી છે એવાં જાહેરનામાં કરો ; આમ કરવા સાફ જ એણે આટલી જીતો મેળવી કે શું ?’ એમ લોકો બોલવા લાગ્યા અને ઘણા સભાસદોએ તેના ઉપર ધસારો કર્યો, અને એકે તો તેના ઉપર કટાર ઉગામી. એ નેપોલિયનનો જીવ જોખમમાં જોઈને ખારણા આગળ ઉભેલા અમલદારો માંહે પેલા. એ વખતે તે કોઈથી બેભાન સરખો થઈ ગયો હતો. એ અરસામાં તે જખમી થયો હોત પણ એક અમલદારે વચ્ચે આવીને તે જખમ પોતાના ઉપર ખમ્યો. તેથી તેને અગાડી નેપોલિયને ધનામ આપ્યું. મોટી મોટી લઠાઈઓ વેળાએ તેનું મન સ્થિર રહેતું, પણ આવા પ્રસંગ તેને કોઈવાર ન આવવાથી એ પ્રસંગે છેક ગભરાઈ ગયો અને બહાર આવ્યા પછી તે બોલ્યો, ‘હું’ તેઓને વિનય અને કીર્તિ આપવા ગયો અને તેમણે મારા ઉપર કટાર ઉગામી ! તે વેળા સભા માંહેલો એક કામદાર તેની પાસે આવીને બોલ્યો, આઠોલા કરતાં આ મોટું જોખમ હતું. ત્યારપછી નેપોલિયન લશ્કરી સિપાઈઓ તરફ વળીને બોલ્યો, જય અને કીર્તિ મેં તમને મેળવી આપી, માટે મારે હવે તમારો જ વિશ્વાસ રાખવો કે ? એ સાંભળી, હા, હા, અમે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહીએ છીએ કે, બોનાપાર્ટનો જય થાઓ, એવો લશ્કરી લોકોએ જવાબ દીધો.

નેપોલિયન નીકળીને ગયા પછી સભામાં ગડગડ ઘણીજ વધી ગઈ. સર્વે લોકો તેને સિક્ષા થવી જોઈએ, એમ બોલવા લાગ્યા. એ સૂચનાનાં મતો લીધાં આગમજ હું કંઈ મારા ભાઈ તરફથી બોલું છું એમ લુશિઅન બોનાપાર્ટ કહેવા લાગ્યો પણ કોઈએ તેનું સાંભળ્યું નહિ. ત્યારે તે પણ પોતાની જગા ઉપરથી ઉઠ્યો અને ફરીથી લશ્કરી સિપાઈ આવીને તેને પણ તેડી ગયા. બહાર જઈ જુએ છે તો તમામ સિપાઈ લોકો છેક ગરજડ કરી રહ્યા છે એથી બધાની નજરે પડવા સાફ તે ઘોડા ઉપર બેઠો અને મોટેથી બોલ્યો. ‘સેનાપતિ બોનાપાર્ટ અને ફ્રાન્સ દેશના બહાદૂરો, પાંચસે લોકોની સભાનો અધ્યક્ષ તમને હુકમ કરે છે કે, સભામાં તોફાની આ લોકો હથિયાર લઈને આવેલા છે. તે સભાના કામમાં અડચણ કરે છે.

માટે તમારે તેનો અદોષસ્ત કરવો. પાંચસોં શોકોની સભા આજથી તુડી ગઇ. અધ્યક્ષનો હુકમ અમલમાં આણુવા સાર નેપોલિયને એક પોતાના અમલદારને ફરમાયું તેથી તે હથિઆરબંધ સિપાઇઓ લઇને સભામાં ગયો અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો જય યાઓ એમ બોલતા બેઠા હતા તેમને કહ્યું કે અહીંથી જતા રહો. એમ સેનાપતિનો હુકમ છે. એ સાંભળી કેટલાએક આગ્રતા થયા ને કેટલાએક લીમતથી બેસીજ રહ્યા. પણ જ્યારે સિપાઇઓ તેમના ઉપર ધસ્યા ત્યારે તેઓ જ્યાં રસ્તો દોઠો ત્યાં ઉભી પૂંછડીએ નાહા. સામા પક્ષના કેટલાએક શોકોને ગોળીથી મારી તાંખવાની કેટલાકાએ નેપોલિયનને સૂચના કરી પણ તેનું તેણે ગણકાસ્યું નહીં.

લુશિઆને જે શોકો પોતાની તરફેણમાં હતા તેમને બોલાવીને ફરીથી સમાનું કામ શરૂ કર્યું, તેમજ ખીજી સભામાં પોતાની તરફના શોકો હતા તેને પણ તેમાં આણવા અને આખરે અને સભાઓમાં એકેમતે ઠરાવ થઈ હતું કે, હુલડખોર શોકોએ હથિઆર લઇને સભામાં ગરજાડ મચાવી. માટે આવતા ફેબ્રુઆરી સુધી સભા બંધ રાખવી પડે છે. એવાં જાહેરનામાં કરવાં અને ત્યાં સુધી નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, સીયેસ્ અને ડ્યુકાસને રાજ્યકારભાર અલાવવાને નિમ્મ્યા છે. એવીરીતે પ્રજાસત્તાકરાજ્યની આખર આવી. લડાઈની તૈયારી હતી, તોપણ રક્તપાત સિવાય શાંતી થઇ. આખેરેરીયેસ્, તાલેરંડ વગેરે જે શોકો તે કામમાં અનુકુળ હતા તેમને એમ લાગ્યું હતું કે, નેપોલિયન માત્ર લશ્કરી ખાતાનો કારભાર કરશે. ખીજે બધો મુશ્કી કારભાર આપણે હાથ રહેશે. તથાપિ ખીજે દહાડે ત્રણે નવા કારભારી એક જગાએ મળ્યા, ત્યાં વાદ વિવાદ થવા લાગ્યો તેમાં માત્ર લશ્કરી ખાતાં વિષેજ નહિ, પણ મુશ્કી વગેરે તમામ ખાતાંનો અદોષસ્ત અને સુધારો કરવાને નેપોલિયનને એવી યોગ્ય સૂચનાઓ કરી કે, તે સર્વને પસંદ પડી અને સર્વ કામમાં તેની સંપૂર્ણ માહિતી જોઇને સીયેસને મોટી નવાઈ લાગી. સીયેસ્ ઘેર ગયા પછી શોકો તેને મળવા આવ્યા ત્યારે તેણે તેમને કહ્યું, ભાઈઓ તમને ધણી મળ્યા, બોનાપાર્ટ બંધી બાળતો પોતાની જાનેજ કરશે. તેનામાં તેવીજ કરામત છે. હમેશ લડવા કરવા કરતાં, તે કહે તે કરવામાં વધારે લાભ છે.

જોહિઅર અને મૌલ્કિસ નામે અગાડીના એ કારભારીઓ હતા, તેમને રાજનામા આપવાની નેપોલિયને પરવાનગી આપી અને તેજ દિવસે પોતે લક્ષ્મીચર્ગ નામના મેહેલમાં જઈ રહ્યા.

ઉપર કહેલી ગરબડ જોઈને ફરીથી અરાજ અથવા જુલમનું રાજ્ય તો નહીં થાય એવા વિચારથી લોકોમાં ધણો ગભરાટ મચ્યો. ગમે તેકું પણ રાજ્ય થઈને શરીર અને માલ મતાતું સંરક્ષણ થાય એમ લોકો ચલાતા હતા. વિદ્વાનોએ ધણા ઉદ્ઘાપણથી રાજ્યવ્યવસ્થાના નિયમો કર્યા. પણ તેથી કશો ફાયદો થયો નહિ એ સર્વના અનુભવમાં આવ્યું. વળી ખોનાપાર્ટ કંઈ પણ સારો અંદોજસ્ત કરશે એમ લોકો ધારતા હતા. તેથી તેને પોતાના કામમાં ધણી અડચણ પડી નહીં. તેણે પણ કાઠને વિના કારણ ખીડા ન કરતાં રાજ્યાવસ્થા બરાબર કરીને દેશમાં શાંતિ પાથરવાનો યત્ન ચલાવ્યો. તેમાં ખેડેલ રેહેલી નાણા સંબંધી અવ્યવસ્થા હતી તે દૂર કરવાનું કામ હાથમાં લીધું. શ્રીમંતો પાસે જાગરાઈથી કર્જ લેવાનો આગલા વખતનો ધારો બંધ કર્યો અને ઉપજ કરતાં ખરચ વધારે ન થયા દેવાને ધણી મેડેનત કરી તથા ક્રાન્સમાંથી બહાર ગએલા લોકો ત્યાં રહીને ક્રાન્સની વિરુદ્ધ ખટપટ કરે તો દેશમાં રહેલાં તેનાં સગાંવાહાલાંને જાગ્યદાર ગણીને તેમને સખ કરવાનો જુલમી ધારો હતો તે બંધ કર્યો. તેથી તમામ લોકો ખુશ થયા. વળી ધણા લોકો વિરુદ્ધ છતાં પણ હિંમતથી નેપોલિયને સર્વ દેવલોને પાછાં ધર્મ સંબંધી કામમાં આપ્યાં. તે કહેતો કે દેશમાં શાંતિ જોઈતી હોય તો લોકોની પ્રાર્થનાના સાધનો આપ્યાં. વળી જે પાત્રી લોકોએ નવી રાજ્યાવસ્થાને અનુકૂળ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી તેમને તેના અસલ કામ પાછાં સોંપ્યાં. એથી વીસ હજાર પાત્રીઓ તુરંગમાં સડતા હતા તે છુટા થયા. ક્યારેકેસેરીસ્ નામે સારો વિદ્વાન વકીલ અને ન્યાયાધીશ હતો તેણે આ કામમાં ધણી મદદ કરી. એમ ધણોએક સુધારો થયો. અગાડીના કારભારીઓએ જે લોકોને જુલમથી દેશ પાર કર્યા હતા તેમને પાછા દેશમાં લેવાની પરવાનગી મળી. તેથી કાર્નાટ વગેરે ધણા વિદ્વાન માણસો પાછા આવ્યા તેમાંના કેટલાએકને નેપોલિયને મોટાં મોટાં કામો સોંપ્યાં. લશ્કરી ખાતામાં પણ સારો સુધારો કર્યો. કેટલાએક પ્રાંતોમાં ગરબડ હતી, તેમના આગેવાનોને તેણે છાનામાના ખોલાવીને તદ્દપીરથી ત્યાં શાંતિ પાથરી. વળી કેટલાએક હુલ્લીઓ પારિસમાંજ ખુલ્લે ખોલે લપાઈ રહ્યા હતા તે લોકોને ઉચ્છેરતા હતા તેમને દેશપાર કરવાની કેટલાક કામદારો નેપેલિયનને સલાહ આપતા પણ તેણે તેમ કીધું નહીં. પણ તેમને ધેંક પડ્યા સારું એમ કરશે તેમને દેશપાર કરવામાં આવશે એવું મહેરનામું માત્ર ક્યું.

પોતપોતાના પક્ષનું અભિમાન મૂકી નવી રાજ્યવ્યવસ્થાના કાયદા કરવા સારૂ સમગ્ર પક્ષના વિદ્વાન લોકોને બોલાવ્યા અને જંગલો મેહેનત કરી તેમને યોગ્ય બક્ષિસો પણ આપી. પેહેલો ખરડો આમેસીયેસે કર્યો હતો તેમાં એક લક્કરી ખાતાનો અને બીજો મુદ્દી, ન્યાય વગેરે ખાતાનો. એવા બે પ્રધાનો નીમવા અને તેના હાથમાં તમામ સત્તા આપવી અને તેમના ઉપર એક પ્રતિનિધિ નેમવો તેનું માન માત્ર મોટું પણ સત્તા કશી નહીં. એવા ગરબડીઆ નિયમ નેપોલિયનને ગમ્યા નહિ તેથી તે બોલ્યો “એકના હાથમાં પૈસા ને બીજાના હાથમાં લક્કર એ બંને પ્રધાનો એકમત શી રીતે થાય ? એ વગર ફક્ત પગાર ખાંધને ભુંડતી પેટે આગસુ પડી રહેવું, કામ કશું કરવાનું મજા નહિ એવો પ્રતિનિધી કાણુ થાય ? હું તો કદીએ ન થાઉં.” એથી બીજો ખરડો તૈયાર થયો તેમાં લોકોએ પ્રતિનિધી નીમવા, કાયદા ઘડવા, દિવાની, ફાજદારી, રેવન્યુ, વગેરે કામોના સારા નિયમો થઇને બે નાયબ કારભારીઓ હાથ નિચે આપીને નેપોલિયનને મુખ્ય કારભારી નીમવાનું કહ્યું. પછી આમેસિયસ અને ડ્યૂકાસે રાજતાનમાં આપ્યાં અને ક્યાંમએસેરીસ અને લેક્સનને તેના હાથ નીચે જગાંમળી.

ઉપર કહેલી રાજ્યાવસ્થાના નિયમ દેખાવમાં સુંદર હતા. પણ સરવાળે તેનું વલણ નેપોલિયનના હાથમાં તમામ સત્તા હોય એ લોકોની નજરમાં આવી ચૂક્યું. એ નવા નિયમો પ્રજ્ઞસત્તાક રાજ્યના મૂળતત્ત્વોને અનુલક્ષીને તથા માલમતા, સ્વતંત્રતા, અને સમતાને ધ્યાનમાં રાખીને ઘડ્યા છે એવાં કારભારીઓએ જાહેરનામાં કર્યા અને તે ઉપર લોકોના મત લીધાં. આ વખતે ફ્રેન્ચ પ્રજા ગમે તેવી રીતે પણ શાંતી થાય એમ ચહાતી હતી તેથી ઘણું કરીને તમામ લોકોએ એ નવી ગોઠવણને માન આપ્યું.

એ નવી ગોઠવણ પ્રમાણે કામગીરી શરૂઆત થતાંજ, પ્રથમ ત્યુલરીઝનો મેહેલ સરકારનું મુખ્ય ટેકાણું કરવાને ઈરાદે તા. ૧૮મી ફેવરવારી સ. ને ૧૮૦૦ને દિવસે મોટા ઠાઠથી તે મેહેલમાં પોતે દાખલ થયો. ત્યાં રાજ્ય કુટુંબ ઉપર પોતાનો દેશ દેખાડવા સારૂ *મુટસનું રતણું મુકવું કહ્યું અને ફ્રાન્સ દેશમાં રાજનું રાજ્ય બંધ પડ્યું, હવે ફરીથી તે સ્થાપના થશે

* એ પુરૂષ બુલિયસ સીઝરને મારી નાખનારાઓમાં આગેવાન હતો. એ ઘણો નીતિમાન અને સીઝરની મેહેલનીવાળો માણસ હતો. ત્યાંજ પ્રજ્ઞસત્તાક રાજ્યનો મહાભક્ત હોવાથી આ રાજમાં રાજાગી પડ્યો હતો.

નહિ એવું પ્રસિદ્ધ જગ્યાએ લખવાને ફરમાવ્યું. એ અરસામાં અમેરિકાને સ્વતંત્ર કરનાર પ્રખ્યાત પુરૂષ જર્જ વાશિંગ્ટન મરણ પામ્યો. તેના મૃતને માટે દશ દિવસ સુધી લશ્કરના વાવટાઓ પડાવવાને ફરમાવ્યું અને રા-
જનના ગુલમનો નાશ કરનારને સ્વદેશને સ્વતંત્ર કરનાર વગેરે ઘણાક વિ-
શેષણોપર તેના વખાણના જહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યા.

આવી રીતે પ્રજાસત્તાક અને રાજસત્તાક એ બંને પક્ષને પસંદ પડે
એવાં કૃત્યો કરીને નેપોલિયન લોકપ્રિય થવાને મેહેનત કરતો હતો. તે ઉપ-
રથી બંને જણામે તેના પોતાનું હિત થકાન્તી આશય હતી. એ આશયથી
ઊંડેરાઈને રાજ્યકુટુંબના પુરૂષોએ એક પરદેશના વડીલ માર્કેટ નેપોલિય-
નને પોતાની બધી કરી લેવા સાર એ માણસો મોકલ્યાં તેમણે છાનામાના
નેપોલિયનની મુકાકાત કરી અને ઠણું કે, ખરેખરો તમારા મનમાં શો
ઉદ્દેશ છે તે કહો, કાપદાસર રાજાને ગાદી ઉપર બેસાડવાનું તમારા હાથ-
માં છે. અમારા જ્યોત્સના તમારો વિચાર હોય તો તમે જે કહો તે કરવાને
અમે તૈયાર છીએ. તેના નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, “બોર્બોન વંશના
રાજવંશને સ્થાપન કરવાને ફરીથી હજારો માણસોની કતલ કરવી મટે. હું
પાછલા અપરાધોની ક્ષમા કરું છું. પણ ફરીથી રાજ્યકુટુંબના પુરૂષો સાથે
તથા ફ્રાન્સના ખીજ પારકા શત્રુ સાથે સંઘર્ષ રાખનારા બેડે હું કાષ્ટ-
પણ કામમાં બોલીશ નહિ. એ સાંભળવાથી તેમની આત્રા રૂઝ કે તે કદી
આપણી બધી વળવાનો નથી. તોપણ રાજ્યકુટુંબ છેકળ તિરાશ થયું પ-
ણ લગાર આશાનો અંકુર ધ્રુટે એવી કેટલીક વાનો બની. તે એ રાજ્ય
કુટુંબને માડું લાગે એવા કેટલાએક લેખો સરકારી કાગળોમાં હતા તે કા-
લી નાંખ્યા અને સોળસા લુછને મરદન મારવાનો દહાડો તેહેવાર ગણાતો
હતો તે બંધ પાડ્યો. આ તેહેવાર બંધ ન પાડવાને સારે બોલતાં આ-
બેરીયેસે કહ્યું કે, લુઈ ગુલમી રાજા હતો. તેના જવાબ નેપોલિયને દીધો
કે, “તે ગુલમી નહોતો, જો તું કહે છે તેવો ગુલમી હોત તો, હું એક
ખીખારી કામદાર હોત અને તું પાત્રી થઈને એક દેવલમાં પ્રાર્થના કરતો બેસ-
ત.” બોર્બોન વંશના રાજ્યકુટુંબીઓ આ વાતોને પોતાના કાયદાની માન-
તા, પણ વિચારવંત પુરૂષો તેમું વક્ષણ કેણીમેર છે તે સારી પેડે સમજતા હતા.

એક ખીજની અદેખાઇ કરનારા લોકોને એકલા કરીને પોતાની ધા-
રણા પાર પાડવાનું કામ કહણુ છે તેથી નેપોલિયનને ઘણી સંભાળ રાખ-

વી પડતી. આપણી મતલબ ગાણીને સમજાના એક થશે તો આપણે તુકસા-
ન છે એમ સમજીને તે કામદારોમાં સંચ થવા દેતો નહોતો. તેથી એક
બીજા ઉપર અદેખાઇને લીધે સર્વેનમ કામે સારાં થાય છે એથી એ બંને
પક્ષ માંડેના હોંશિઆર માણસોને એટી એટી જગ્યા આપતો હતો. કાઠ-
એ કણું કે, તાલેરાન્ડ અપ્રમાણિક માણસ છે. તેવારે તેણે કણું કે, બમે
તેવો છે પણ પરદેશમાં વકીલ મોકલવાના કામમાં તે ધણો કામેલ છે.
આપણે તેની પાસે તેજ કામ કરાવીશું. બીજા કાઠએ કણું, કાર્નોટ પ્રજા
સત્તાક રાજ્યની પક્ષનો છે. તેનો તેણે જવાબ દીધો, જેવો છે તેવો, પણ
તે ફ્રાન્સ દેશની પડતી કદી ઇચ્છશે નહિ અને લસ્કરી કામમાં એવો હોંશિ-
આર માણસ બીજો મળવાનો નથી. ફ્રેડેને ફ્રેન્ચદારી આપતાના મુખ્ય અ-
ધિકારીની જગ્યા આપી ત્યારે બંને પક્ષના લોકોએ નેપોલિયનને કણું કે,
આપણે હુક અને લુચ્ચા માણસને એ કામ સોંપવું ઠીક નથી. તે ઉપર તે-
ણે કણું, એ કામ ઉપર ફ્રેડેન્જ સાચક છે, બમેડા અને લુચ્ચાએ ફ્રાન્સને
હુક દીધું છે તેથી તેજ વાકેફગાર છે. આપણે નવાં માણસો ઉત્પન્ન કરી
શકતા નથી. જેવાં મળી આવે તેવાં ઉપર નિભાવ કરવો બેઠએ. હોંશિ-
આર માણસનું જુડાપણું આપણની કહાડી નાંખશે ખરું, પણ નવાં હોં-
શિઆર માણસો બનાવી શકાશે નહિ. એથી રીતે કામેલ માણસોને જંગ્યા
આપીને એક બીજાના ધાકમાં સમજાવે મૂકી આપણી મતલબ સાંધતી એ
મોટા હાથપણનું કામ છે. એના એ કામને માટે માણસો કોઠા તેના વખાણ
કરે છે. નેપોલિયનના કાલમાં સર્વ રાજ્યકારમાર આવ્યો ત્યારથી સર્વ લો-
કો ત્રિભંજ થયા અને આપણા પેહેલાના દાસથી આપણને હંડ થશે એવો
ડર હતો તે જતો રહ્યો. તેમજ બોર્બોન વંશને ગાદી ઉપર આવવાનો સં-
જાત નહિ રહ્યાથી રાજ્યકુટુંબ વિરોધી લોકો પણ નિડર બન્યા. વળી ફ-
રીથી રાજનું રાજ થશે એમ ખારીને રાજપક્ષી લોકોને પણ સાઈ લાગ્યું.
જ્યાં સાં સમાધાની પરવાનગી રાજકાંતીથી ઉત્પન્ન થયેલાં હુકો દૂર થ-
યાં. વળી કામદારી તબક્કામાં સર્વે ફ્રેન્ચ લોક સરખા મળાઇને તે પ્રમાણે વ-
હીલટ માફકથી સમજાવે સરખો ઇનસાફ મળીને માફકતા અને જીવનું
રક્ષણ થવા લાગ્યું અને કરો સમજા ઉપર સરખા સંઘતી રીતે બેસાડ્યા-
થી જીલમ મટયો તથા સરકારી જગ્યાઓ સુધ્ધિમાન અને લાયક માણસોને
મળવા લાગી.

નેપોલિયન ત્યુસરિકના મેલેલમાં રહેવા ગયા પછી મુરાને તેની ઘે-
ન કપાસેલાઈન સાથે પોતાનો વિવાહ કરવા માગ્યું કર્યું. મુરાની પુષ્ટિ
અને શરતન વિષે બંધાને બચ્ચર હતી. તથાપિ તે નીચ કુળમાં જન્મેલા
હોવાથી નેપોલિયનના મનમાં તેની જોડે સંબંધ કરવાનું નહોતું. તથાપિ
જેમ્સેલાઈનના આગ્રહને લીધે તે લાતની તેણે હા કહી.

ભાગ ૯ મો.

સ્વદેશનો બંદોબસ્ત થયા પછી પરદેશ તરફ નેપોલિયને પેતાનું મ-
ન લગાડ્યું. પેહેલાં આશ્ચિયાના બાદશાહને હરાવીને જે મુલક તેણે મેળવ્યો
હતો તે પાછો તેણે લઇ લીધો હતો. તેથી ફ્રેન્ચ લોકોની આખર થોડી થો-
ડી ઝાંખી થવા લાગી હતી. તોપણ સધળા દુસ્મનોને નેપોલિયન હરાવશે,
એમ સર્વે માનતા હતા અને એ પોને પણ ધારતો હતો કે, પરદેશમાં
આલેક્ષી લાલમેલની આખર બાતીને કાલકરાર થયા વિના સમાધાનીથી
રાજ્ય ચાલવાનું નથી.

આણ્ડ્રેસે આશ્ચિયાના બાદશાહના એ સાથીઓએ તેને છોડી દીધો.
તેથી તેને કોઈ આશ્રય આપનાર રહ્યું નહિ અને ઇંગ્લાંડના પ્રધાનોમાં
લડાઇ ચલાવવી કે ન ચલાવવી તેનો કોઈ નિર્ણય નહોતો. એટલામાં નેપો-
લિયને પોતાની રીત પ્રમાણે ઇંગ્લાંડના રાજા ત્રીજા જર્જને એક કાગળ
લખ્યો. તેની મતલબ આ પ્રમાણે:—“ફ્રાન્સ દેશની ઇચ્છાથી મને તેમના
પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો મુખ્ય અધિકાર મળ્યો છે. તે ઉપરથી મારી ફરજ બ-
બવતાં આપના ઉપર એક પત્ર લખવાનું મનમાં આવ્યું છે.”

આઠ વર્ષ થયાં દુનિયામાં લડાઇએ ખરબી કરી ચૂ. છે, તે હમેશ
ચલાવ્યા કરવાની મરજી છે કે ? તેને નિકાલ કાઢવાની કશી સવડ નથી
કે ? પોતાનું રક્ષણ અને સ્વતંત્રતા રાખવાને બેઠકએ તેમ કરતાં વધારે
બળવાળા યુરોપના એ ધણાજ સુધરેલા દેશો, વેપારવણ્યથી થતા ફાયદા,
દેશની બહોળલાક્ષી અને શાંતીનું સુખ તજીને માત્ર પરાક્રમની કીર્તિને
માટે લડ્યા કરે એમાં આશ્ચર્ય નથી કે ? શાંતિ દેશમાં જરૂરની છે અને
તેમાંજ દેશની આખર છે. એમ તેઓ બણતાં નથી કે ? આ નવો વિચાર
છે એમ આપે નહિજ ધારો. કારણ આપણે સ્વતંત્ર દેશો ઉપર કેવળ તે-

મને સુખી કરવા સારૂ રાજ કરીએ છીએ. હંમેશના નિર્બળ રાજાએ પોતાની ખીક જાની રાખવાના અને વળીઆઓએ એક બીજાને ફસાવવાનો આલુ રીવાજ છોડીને મેં તમને લખ્યું છે. એનું કારણ આપને જણાશે કે, ફરીથી એકત્રાર સઘળે સમાધાની થાય એવી મારી અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છા છે અને એ મારી ઇચ્છા પર પડશે એવો મને વિશ્વાસ છે. વળી ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લાંડે પોતાની શક્તિનો ગેરઉપયોગ કર્યાથી તેનો નાશ ઝટ થવાનો નથી એ ખરૂં છે, તથાપિ હું આપને કહું છું કે, જે સુદાગનીની જ્વાળાએ ચારેમેર ખરાબી કરી કી મૂકી છે તે બોલવી નાંખવામાંજ સુધરેલા દેશનું સુખાગ્ર છે.”

આ પત્રનો જવાબ ઇંગ્લાંડના રાજાના પરદેશ ખાતાના પ્રધાન લાર્ડ ગ્રાનવિલ્ડે લખી મોકલ્યો, તેમાં એવું લખ્યું કે, પોતાના રાજ્યનું, પોતાની બેઠે દોસ્તી રાખનારાં રાજ્યનું અને યુરોપખંડનું રક્ષણ થાય, એ વગર લડાઈ કરવાનો ખીજો હેતુ રાજાનો નથી. શાંતિ કરવાનો હાથ અવેસો પ્રસંગ જવા દેવામાં નહિ આવે. પણ તેવો પ્રસંગ આવેશે રાજાને લાગતો નથી. રાજ્યની ઉલટપાલટ યદ્ય ત્યારથી કે સરકાર બુલ્લીથી વારંવાર સમાધાનીની સૂચનાઓ આવે છે ખરી તથાપિ તેનું વર્તન બોલવાથી બિલકુલ બુદ્ધિ છે. રિવત્ઝાંડ, ઇટાલી, હાલ્લાંડ, જર્મની, અને મિસરમાંના કોઇપણ દેશમાં ફ્રેન્ચ સરકારે સમાધાની રાખી છે કે? લડાઈ શરૂ થવાનાં કારણોનો નાશ થાય ત્યાંસુધી તે આલુ રહેવીજ જોઇએ. ફ્રાન્સ દેશમાંથી પદચ્યુત કરેલા રાજવંશને પાછા ગાદી ઉપર લાવવામાંજ યુરોપના બીજાં રાજ્યના મનમાં વિશ્વાસ આણવનો ઉપાય રહેલો છે. ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યાવસ્થામાં હાથ ધાલવાની રાજાની મરજી નથી. તથાપિ એવું લાગે છે કે, અસહની રાજ્યાવસ્થાને બેઠેલો હાલની રાજ્યાવસ્થા ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું કંઈ દેખાતું નથી.

એ ઉત્તર ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ મંજૂર કર્યો. અને તે ઉત્તર પહોંચતાંજ નેપોલિયને લશ્કર તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો. વળી તેણે કોલકાર કરવા સારૂ આશ્ચિયાના આદેશાહ સાથે વિજા સલાવી પણ તેમ થવાનો ત્યાં પણ રંગ દીકો નહિ. તેવારે તે બોલ્યો કે, હુંજ લડાઈ કરવાને ટાંપી રહ્યો છું. એમ મને હવે અગાડીના લોકો કહેશે કે? દુશ્મનોએજ હર વેળા એ લડાઈની શરૂઆત કરેલી હું દેખાડી આપીશ.

મંગલાંડનાં દરિઆઈ લશ્કર જોડે લડવાનું કંઠણ જાણીને પ્રથમ આ-
શ્ચિયાનો પરાભવ કરીને પોતે મિસર દેશમાં ગયા પછી પાછો લીબેરો ઇ-
ટાલી દેશ ફરીથી જીતવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ એની લડાઈ કરવાની ગોઠવણ
જોઈને હજીસુધી લોકોને ધમ્મી નવાઈ લાગે છે. અને એ ઉપરથીજ તેના
યુદ્ધકૌશલમાં અવર્ણનીય યુદ્ધિ છે એમ ફરીથી આખા યુરોપની ખાત્રી થઈ.

આશ્ચિયન લશ્કર ઇટાલી દેશમાંથી ફ્રાન્સ દેશમાં આવવાના સમયના
રસ્તા ઘેરીને બેઠું હતું. તેને અગાડી આવતાં અટકાવવા સાઈ થોડીએક
ફ્રેન્ચ ફોર્સ ત્યાં હતી. અને આપણા પરાક્રમથી લોકોને અચંચામાં નોખ્યા
વિના આપણી મતલબ પાર પડવાની નથી એમ નેપોલિયન જાણ્યો હતો.
ખાટે તેણે એવો વિચાર કર્યો કે, પ્રાચીન કાળે મહા નામાંકિત ચોદો
હાનિયત* જેવી રીતે કાર્યોજી રોમમાં આવીને ઇટાલીમાં દાખલ થયો
હતો, તેમ આફ્રિકા પર્વતમાંથી ઇટાલીમાં આશ્ચિયન લશ્કરની પાછલી ખા-
બુએ આપણું લશ્કર લઈ જઈને તેમને બે ફોર્સની વચ્ચે સપડાવવા.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને આફ્રિકા પર્વતમાંથી લશ્કર લઈ જવાના
રસ્તા શોધી કઢાડવા સાઈ એક હોંશિયાર અમલદારને મોકલ્યો. તે પર્વતની
સમગ્રી વાટો જોઈ આવ્યો. અને એવી વિકટ જગાએથી લશ્કર લઈ જવું
મહા કંઠણ છે એમ કહેતો હતો. એટલામાં નેપોલિયને તેને પૂછ્યું. એ વાત
બને એવી છે કે નહિ તે એકદમ કહો ! અને તે કામદારે હાનો જવાબ
દેતાંજ પોતાનો ધારેશો મનસુબો પાર પાડવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો.

નેપોલિયનના ખાનગી કારભારીએ એમ લખ્યું છે કે, એક દહાડો
સવારમાં તે બેઠો હતો તે ઓરડામાં હું ગયો, ત્યાં જોઈ હું તો ઇટાલી
દેશનો એક મોટો નકશો પાથરી તેમાં ટાંકણીઓ બોસે છે. કેટલીક ટાંકણી-
ના માથા ઉપર કાળી નિશાનીઓ કરે છે અને કેટલીએક ઉપર રાતી કરી
છે. એવી રીતે ક્યે ક્યે ટેકાણે લશ્કર લઈ જવાનું છે તે ઠરાવતો હતો.
અગાડી ચાર મહિને તે વિનંતી લશ્કર બરાબર નિશાની કરેલી જગાએ
આવ્યું ત્યારે મને ધણી ત્રાસ લાગી.

આફ્રિકા પર્વત માંહેને જે રસ્તે થઈને લશ્કર લઈ જવાનું તેણે ઠરા-
વ્યું હતું તે ધણીજ વિકટ હતો. ઓડી ઓડી ગપ્પારો ટુડી પડેલી અને હ-

* ઈ. સ. ૨૨૧ માં કાર્યોજના લશ્કરને સરદાર હતો અને તેણે મરતાં સુધી
રોમન રાજ્યના લશ્કરને હંકાર્યું હતું.

મેશની બરફથી ઢંકાયેલી રહેતી. તેથી તે ઉપર ચાલવાનું એટલું અઘરું હતું કે, જરા પગ ખસ્યો કે ગળડતાં ગળડતાં ઝીકાઇને જીવજી જાય. ચોર અખાર સિવાય ખીજા આ રસ્તે ઘણું કરીને જતાજ નહિ. પણ તે ફ્રાન્સ દેશમાં જ્યાં જ્યાં ફ્રાન્સી તૈયારી જોઇતી હતી ત્યાં ત્યાં બંદોબસ્ત કરીને તે આ રસ્તે ઇટાલી દેશમાં જવા નીકળ્યો. રસ્તો એવો અઘરો હતો તો-પણ ઘોડા, તોપો વગેરે સર્વ લગાઇને સરંજામ તેણે સાથે લીધો હતો. તોપોને મોટાં મોટાં લાકડાંઓની આડો બાંધીને સેંકડો માણસો પાસે ઉપર ખેંચાવી લીધી. તેનીજ રીતે ગાડાંનો સામાન સુધાં છુટો પાડીને માણસો ઉંચકી લઇ ગયા. એમ કરતાં રસ્તામાં જરા અડચણ આવ્યાથી તે લોકો અટક્યા કે તેને હિંમત આપવાને પોતે ઘોડા ઉપર બેસીને સૌથી આગળ ચાલવા માંડે ! એક અંધકાર એમ લખે છે કે આ વખતે લશ્કરના લોકોએ જે શ્રમ વેડ્યો, તેનું વર્ણન થઇ શકતું નથી. પાછલા લોકો ગભરાય માટે અગાડીના લોકો શ્વાસ ખાવાને સુધાં પણ ઉભા રહેતા નહોતા. અગાડીના માણસોના પગથી છુંદાયલા બરફના કાદવમાં ઘુટણ ટેકીને પાછલા લોકોને ચાલવું પડતું. એક વાર તો કેટલાંએક માણસો શિખર ઉપરથી બરફચુકત મોટો પથરો પડવાથી છુંદાઇ મુવા. અને કેટલીએક જગાએ તો રસ્તો પણ નજરે પડતો નહોતો. એવા સંકટમાંથી આસરે ચાળીસ હજાર લશ્કર લઇને નેપોલિયન જતો હતો એ વખતે ઇ. સ. ૧૮૦૦ના મે મહિનાની સરખાત હતી.

આલ્પ્સ પર્વતના માથા ઉપર સેંટ બર્નાર્ડ નામે મઠ છે તેમાં કેટલા-એક ખ્રિસ્તી સાધુ રહે છે તે ત્યાં આવનારા મુસાફરોની સારી આગતા-સ્વાગતા કરે છે. કેટલીકવાર મુસાફરો રસ્તો ભુલી જઇને બરફમાં દટાઇ જાય છે. એ દુઃખમાંથી છોડવવાને સાર તે લોકો ઘણી મહેનત કરે છે. તેમની પાસે એક જાતના સારા હોંશિયાર કુતરા હોય છે તેમના ગળામાં કંઈ ખાવાના પદાર્થ, એક દારૂની શીશી, એક ગરમ ડગલો અને લખેલી ચીડી બાંધીને છોડી મૂકે છે. તે જ્યાં મુસાફર બરફમાં ડટાયો હોય ત્યાં જઇ પાસે ઉભા રહે છે. એટલે પેલો મુસાફર પેલી ચીડી વાંચીને દારૂવડે ગરમ થઇ ખોરાક ખાઇને પેલો ડગલો પેહેરી પેલા કુતરા જોડે મઠમાં જઇ આસાએ-સ લઇ પાછો પોતાને રસ્તે પડે છે. વળી તે કુતરાને કોઇ મુસાફર અચેત કે મુવેલો માલમ પડે તો ત્યાં ઉભો રહીને રડવા માંડે છે તેથી મઠના સાધુઓ જાણે છે કે કુતરાને કોઇ મુશ્કેલી હોય લાગ્યું છે તેથી સાધુઓ

ત્યાં જઈને તેમને મડમાં લાવી ઓસડવેસડ કરે છે અને ગરી ગયો હોય તો શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા વડે તેને સુમીદાહ કરે છે. એ સાધુ અને કુતરાથી હજારો માણસના જીવ બચ્યા છે. એ સાધુઓને ખબર થઈ કે નેપોલિયન મોટું લશકર લઈને આવે છે તે ઉપરથી તેમણે તૈયારી કરીને તંમામ ફ્રાન્સના માણસોને સત્કારપૂર્વક યોડું યોડું ખાવાનું આપ્યું. એ પંચાણા ચાકરીને માટે નેપોલિયને તેનો આભાર માન્યો અને ત્યાં થોડીવાર વિસામો ખાવા થોભ્યો, એટલા થોડા વખતમાં પણ મઠ માંહેનાં ઘણાં પ્રાચીન પુસ્તકો હતાં તે વાંચ્યાં ! રસ્તામાં કાઠ કાઠ જગાએ રાત્રી લોકો રહેતા તે પણ તેમનાથી અને તેટલી તેને મદદ કરતા. એમાંના એક ગરીબ ખેડુતને તેણે રસ્તો દેખાડનાર ભોમીઆ દાખલ સાથે લીધો. તે હમેશ તેની જોડે ચાલતો અને નેપોલિયન પણ તેની સાથે ઘણી વાર સુધી વાતો કરતો. કારણ તેનું સાદું ગામડીયા બોલવું તેને ઘણું ગમતું. એ ભોમીઆને રમ્મ આપતાં પેહેલાં તેણે પૂછ્યું કે તારે શું જોઈએ છીએ, ત્યારે પોતાને જે જે ચીજ જોઈતી હતી તે કહી. તે સાંભળીને નેપોલિયને શેંટ મોરીસના ચાણાદાર ઉપર એક ચીડી લખી આપી તેમાં એણે કહેલી બધી ચીજો ઉપરાંત કેટલાએક પૈસા આપવાનું પણ લખ્યું હતું. નેપોલિયને ઉદાર થઈને ધોળા ઉપર કાળું કીધેલા એક નહાના સરખા કાગળના કકડા ઉપરથી આપણને આટલી બધી ચીજો મળી એ જોઈને તે રાત્રી માણસને મોટી નવાઇ લાગી.

શેંટ બર્નાડીથી નીકળ્યા પછી કેટલેક ઠેકાણે રસ્તો ઘણોજ વિકટ આવ્યો. એકવાર તો ખુદ નેપોલિયનને પણ સો બસે હાથ બેસીને ઉતરવું પડ્યું. આ વખત તે સઘળા જોડે મમતાથી વતંતો પણ તેને લીધે તેનું વજન કંઈ ઓછું થતું નહોતું. સઘળાં માણસો ઉપર તેનો જબરો ધાક હતો, એવો કે અઝાડી રસ્તો અધરો લાગવાથી સિપાઈઓ જરા ઉભા રહે અને એટલામાં તે લગાર ડોકું ઉચું કરે કે લાગલા ચાલવા માંડે. એવી રીતે રસ્તો કાપીને આતિથ્યોન નામે જગાએ પાંચ હજાર આશ્ચિચન લશ્કર પડ્યું હતું તેના ઉપર ઓંચિતા તુટી પડ્યા તેથી તેઓ તો સમજ્યા કે એ ભોલો આપણા ઉપર આકાશમાંથી પડ્યા કે શું ?

ફ્રેન્ચ લોકો ધારતા હતા કે હવે આપણે રસ્તાના સંકટમાંથી છુટયા, પણ શેંટ બાર્ડ નામે જગાએ આ બધી મેહેનત વ્યર્થ જવાનો પ્રસંગ આ-

વ્યો. સેન્ટ બાર્ડનો કિલ્લો ઘણો જીવ્યો છે અને તેની આણીમેર એક નદી છે તે-
થી ફ્રેન્ચોનો તે જગા લેવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જઇને ન્યારે કશો જીપાય
આણ્યો નહિ ત્યારે તે ઘણા ગભરાઇ ગયા. આ વખતે નેપોલિયન પાછળ
રહેતો હતો તે આ ખચર સાંભળીને ઝટ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એવે
વિકટ સમયે હિંમત ન છોડતાં ખીજી યુક્તિઓ શોધવા લાગ્યો અને જીવ્યા
જીવ્યા શીખરો ઉપર ચડીને ધ્યાનથી તપાસી ફલાણી બાબુએ ધસારો કર-
વાથી કિલ્લો આપણા સ્વાધીનમાં આવશે એમ લાગ્યું તે બાબુએ હુમલો
કરવાનો હુકમ કર્યો. નેપોલિયનના મનમાં પણ તેનું અચરાપણું આવી ચુ-
ક્યું હતું. તથાપિ તેને હિંમત હતી કે જે લશ્કરે સેન્ટ બાર્ડનો રસ્તો
ઓળંગ્યો તે આ રસ્તે જવાને પાછા હડશે નહિ અને પછી તેણે પોતાની
ધારણા પ્રમાણે એક જીયાણુ જગા ઉપર ઘણી મેહેનતે એક તોપ ચડાવી
તેનો માર એવી સારી રીતે ચાલ્યો કે, તેથી કિલ્લા માંહેના લોકો ગભરા-
યા. તેઓ ધારતા હતા કે, આ સાંકડી ગલીમાં શિકારને સાફ જવાની મુશ્કે-
ળત ત્યાં સાથે તોપ નહિ હોય, પણ હવે આ તોપથી તેઓ ગભરાઇને ફ્રે-
ન્ચો ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવ્યો, પણ આખરે ફ્રેન્ચોએ તે કિ-
લ્લો સર કર્યો. આ વખતે તે એટલો થાકી ગયો હતો કે લગાર વિસ્ત્રામો
ખાવા ખેસતાંજ સજડ જાંઘ આવી. ઇન્ડિઆ શેહેર સુધી ફ્રેન્ચો ગયા ત્યાં સુધી
આશ્ચર્યના લોકો ડર્યા નહિ. તથાપિ ફ્રેન્ચ સરદાર લાન્ના બે દિવસ સુધી
જાજરી લડાઈ કરીને શેહેરમાં દાખલ થયો અને પછી નેપોલિયને તૂરીન
ભણી ચાલવા માંડ્યું. રસ્તામાં દશ હજાર આશ્ચર્યના લશ્કર પડેલું હતું
તેની સાથે એક જાજરી લડાઈ થઇ, તેમાં દુશ્મનની હાર થઇ ને ફ્રેન્ચોને
તેમના ઘણા સરંજામનો ભરગાળો થયો.

આણીમેર આશ્ચર્યના સેનાપતિ ગેલાસ ક્રાન્સમાં દાખલ થવા સાથે
ઘણા જોરસાથી લડતો હતો તેને પોતાની પાછળ ખીજે રસ્તે આવેલા ફ્રે-
ન્ચોએ ખરાબી કર્યાની ખચર સાંભળી ત્યારે ત્યાં કેટલુંક લશ્કર મૂકીને
પોતે નેપોલિયન સામે ટક્કર આપવા પાછો ફર્યો તેથી તે બંને વચ્ચે અ-
નેક જગ્યાએ ભારે લડાઈઓ થઇ તે સઘળાનું અથ ઇતિ વર્ણન અત્રે આ-
પવાથી કદાચ વાંચનારાને કંટાળો આવવાનો સંભવ જાણી માત્ર સંક્ષેપમાં
એટલુંજ કહીએ છીએ કે નેપોલિયને ગિસર દેશમાં ગયા પેહેલાં જીતેલાં
ઇટાલીમાંના મિત્રાન, ત્રિનિ, પેન્ડિઆ વગેરે લઇને ફરીથી પેહેલાંના જોવા-

જ ફ્રેન્ચ નામનો ધાક ખેસાડ્યો. આશ્ચિયન લોકે પણ ધણી હિંમતથી કે-
ટલીએક જગાએ ફ્રેન્ચો ઉપર હુમલા કર્યા ખરા, પણ જાને તરફથી દુસ્મ-
નોતો માર પડવાથી તેમનું કશું ચાલ્યું નહિ. વળી મેકાસ જતાંજ ફ્રાન્સના
નાકા ઉપર રહેલી ફ્રાંજ આગળ ચાલી.

દેસેક્સ નામે એક ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં અધિકારી હતો તે ધણી શરે હતો અને એજ માત્ર લગભગ મારા જેવો બહાદુર છે એમ નેપોલિયન મા-
નતો હતો. તેનેજ પોતે આવ્યો ત્યારે મિસરમાં રાખી આવ્યો હતો અને
કેહેતો આવ્યો હતો કે પ્રસંગ આવે તો પાછો ચાલ્યો આવજો. તે પ્રમાણે
જ્યારે નેપોલિયન આલ્પ્સને રસ્તે છટાલીમાં દાખલ થયો ત્યારે દેસેક્સ
ફ્રાન્સમાં આવી પહોંચ્યો એટલામાં પોતાને જલદીથી આવી મળવા સાર
નેપોલિયનને તેને પત્ર લખ્યો હતો તે વાંચી દેસેક્સ બોલ્યો એને ‘બધું મ-
લ્યું’ તોપણ ધરાયો નહિ. પછી સેન્ટ જર્નાડને રસ્તે ગયો એમ સાંભળ્યું
ત્યારે તે દડમજલ તેની પાસે જવા સાર નીકળ્યો, કેમકે તે ખારતો હતો કે
મારું બધું કરવાને નેપોલિયન કયાસ નહિ રાખે. અને જ્યારે તે એકઠા મ-
ળ્યા ત્યારે બે વચ્ચે ઘણા પ્રેમ ભાવથી વાતો થઇ ને એક મોટી ટોળીનો
તેને અધિકાર આપ્યો તે લઇને તેણે ધણી જગ્યાએ વીરોને અચંબો લાગે
એવાં પરાક્રમો કર્યા. મારેંગોની પ્રખ્યાત લડાઇ ધણીજ જોસથી લાંબા વ-
ખત સુધી ચાલી તેમાં આશ્ચિયન લોકોએ ફ્રેન્ચોને ધણા ગભરાવી નાંખ્યા તે-
થી તેઓ નાસવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં દેસેક્સ ઘેડા ઉપર બેસીને
નેપોલિયન પાસે ગયો અને બોલ્યો “મને લાગે છે કે, આજ આપણે હા-
રીશું” એ સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો ‘મને લાગે છે કે આજ આપણી
જીત થશે, તમે અગાડી ધસો તો ખરા. પાછલા લશ્કરની ગોઠવણ હું કરું
છું” એમ બોલીને તે પાછાં પગલાં કરનારને હિંમત આપવા લાગ્યો તેથી
ફરીથી લડાઇ શરૂ થઇ ને કેટલીકવારે દેસેક્સ ગોળી લાગવાથી મૂવો. તે જો
ઇને નેપોલિયન બોલ્યો. હાય ! હાય ! મને રડવાને પણ વખત નથી. દેસે-
ક્સના મોતથી ફ્રેન્ચો ધણા ચીડાયા અને જીવળી આશા છોડીને લડવા લા-
ગ્યા. તેથી આજ આપણે જીતીશું એમ આશ્ચિયન લોકો ધારતા હતા તે
પાસો ફેરવાઇ ગયો અને ફ્રેન્ચ લોકોએ તેમની દાણાદાણ કરીને હરાવી
નાંખ્યા. આ દાર થતાંજ તેમણે લડવાનું મૂકી દઇને સલાહનું કેહેણ મો-
કશું તેથી નેપોલિયનની મરજી પ્રમાણે તહનામાની કલમો દ્વારા પછી પો-

તાના હાથ ત્રેણા અગત્યદાર માસેનાને લશ્કરનો અધિકાર આપીને પોતે પાછો જવા નીકળ્યો તે સન ૧૮૦૦ના જુલાઈની બીજી તારીખે પારિસ પહોંચ્યો.

એ અઢી મહિનાના ટુંક વખતમાં નેપોલિયને આવડું મોટું પરાક્રમ કર્યું જોઈને ફ્રાન્સના દેશીઓને મોટી નવાઈ લાગી. તેથી તે ત્યાં પહોંચતાંજ પારિસ વાસીઓ ઘણા આનંદથી મોટા મોટા ઉત્સવો કરવા લાગ્યા. શહેરમાં રાત્રે રોશનીઓ કરે તથા તેનાં દર્શન કરવા સારૂ રાજમેહેલની ચારે મેર લોકોનાં ટોચે ટોળાંનો જમાવ થાય. એ પાછો આવ્યા પહેલાં ઇટાલીમાં આસ્થિયન લોકોએ ફ્રેન્ચોને હરાવ્યાની ખૂબ ઉડી હતી તેથી લોકો દલગીર થયા હતા એટલામાં તે જતે આવ્યો ને ખરી ખચર માલમ પડી તેથી તેઓ ઘણા ખુશી થયા. પણ તે પહેલાં તો એ મોટી ખચર ઉપરથીજ તેના સામાવાળીઓએ તેને અધિકાર ઉપરથી દૂર કરવા ખટપટ ચલાવી હતી.

મેલાસના લશ્કરની હાર થયા પછી તેમના કહેજુ ઉપરથી તહનામાની કલમે હરાવીને તથા નવેંચર સુધી લડાઈ બંધ રાખવાનું હરાવીને નેપોલિયન પાછો આવ્યો હતો. એવામાં આસ્થિયન લોકોને ઈંગ્રેજો સલાહ ન કરવા માટે આગ્રહથી કહેવા લાગ્યા. અને ઈંગ્રેજ સેનાપતિ લાડ ક્લેયે માલ્ટા એટ ફ્રેન્ચો પાસેથી લીધાનું સાંભળીને તેમને જરા તેજ આવી અને તેથી કરીને સલાહનો સંભવ ઓછો થવા લાગ્યો. જ્યારે લડાઈ બંધ રાખી ને નેપોલિયન પાછો આવ્યો તેવારે ફરીથી ઓર્મેન વંશના પુરોએ પોતાને રાજ્ય બનાવવા સારૂ નેપોલિયન જોડે વિષ્ટી ચલાવી હતી. અને અગાડી જે અરાડમો લુઈ રાજ્ય થયો તેણે તેને એક એવો છાનો કાગળ લખ્યો હતો કે, 'મારા હકની રાજ્ય ગાદી મને આપવાને તમે આગસ કરો છો અથવા તો વખત જવા દેશો એવી મને બીક લાગે છે. મારા વિના તમારાથી ફ્રાન્સને સુખી નહિ કરાય, તેમજ મારાથી પણ તમારા વિના ફ્રાન્સનું ભદું નહિ થાય. એ માટે જેથી મોટો અધિકાર અને માન મળે અને તમે તમા તમારા મિત્રો સંતુષ્ટ થાય તે મનમાં આણીને ત્વરા કરો.' એના જવાબમાં તેણે લખ્યું કે, મહારાજનો પત્ર મને પહોંચ્યો. તમારી અને તમારા કુટુંબની દુર્દશા જોઈને મને ખરેખર ધણું માહું લાગે છે. ફ્રાન્સ દેશમાં યગ મુકવાની હવે તમે આશા છોડી દો, કેમકે પાંચ લાખ માથાં કાપ્યા વિના તમારી ધારણા પાર નહિ પડે. બાકી મારાથી અને તેટલું કરીને આપની અવસ્થા સારી કરવાને તથા પાછલાં દુઃખો આપને વિસરાવવાને બની

શક્યે તેટલો કું યત્ન કરીશ.

બીજા એક રાજ્ય કુટુંબના માણસે એમ કહ્યું કે, નેપોલિયનને વશ કરીને પોતાનું કામ પાર પાડવા સારું એક સુંદરીને મોકલી. તે જોસેફાઇનનું સંધાન સાધીને રાજમહેલમાં દાખલ થઈ. પણ એ શા માટે આવી છે તે નેપોલિયનને જાણનાંજ તેને ત્યાંથી જતાં રહેવાનો હુકમ કર્યો.

આણ્સિમેર નેપોલિયન રાજ્ય થવાના વિચારમાં છે એવું જણાવા ઉપરથી ઘણા લોકો તેને પ્રતિકુળ થયા હતા, તેમાં જુલમી રાજ્ય થવાનું ચ-હાનારને મારી નાખવામાં પુન્ય છે એવું જાહેરાતના નામના હડીલા લોકો ઉત્કેરણી કરવા માંડ્યા. અને કેટલાએક લોકોએ જેમ પ્રાચીન કાળમાં રા-મન લોકોએ સીઝરની ધાત ભર સભામાં કરી તેમ નેપોલિયનની નાટકશા-ળામાં કરવાનું કાવતરું કર્યું. તથાપિ તે માંહેનો એક માણસ કુટુંબને લીધે કામ પાર ન પડતાં તમામ કાવતરાંખોરોને દેહાંત દેંડ થયો. ભારે જાણનારોએ તેને મારવાની બીજી તદ્દખીર કરી. એવી કે નેપોલિયન જે રસ્તે નાટકશાળામાં જવાનો હતો તે રસ્તામાં એક ઠેકાણે જમીનમાં દારૂ ભરી રાખીને જતો હોય ત્યારે ઊડાવી દેવો. અને તે મનસુખો તારીખ ૧૦ મી અક્ટોબરે પાર પાડવાનું ઠરાવ્યું, કેમકે તે દિવસે તે નાટકશાળામાં જવાનો છે એવી ખબર હતી. પણ દિવસે ઘણી મેહેનત કરીને થાકેલો હેવાથી તે દહાડે નાટક જોવા જવાનો નહોતો પણ જોસેફાઇનને ઘણો આગ્રહ થવાથી તે ગાડીમાં બેઠો. પણ ગાડીમાં બેઠા પછી ઊંધી ગયો અને ઠરાવેલે ઠેકાણે ગાડી પહોંચતાંજ તે ઘોર કૃત્ય કરનારાઓએ ઠરાવી રાખેલા માણસે પેલા દારૂમાં રંજક મૂક્યો, તેથી મોટો ઘડાકો થયો અને નેપોલિયન મર્યો, અને પોતાના ગાડીવાનને ઊતાવળી ગાડી હાંકવાને કહ્યું. જે ગાડી લગાર અ-ગાડી ગઈ ન હોત તો એ દુષ્ટનો મનસુખો પાર પડત તથાપિ તે ન થતાં બીજાં વીસ માણસો મુવાં, ત્રેપન જખમી થયાં અને રસ્તાની બંને બાજુ-ના ધરોનાં બારી બારણાં કુડી જઈને ઘણું નુકશાન થયું. ઇશ્વરની ગતિ ન્યારી છે, કહ્યું છે કે, 'જેને રામ રાખે તેને કાણ મારી શકે' એક પળના ફરકથી નેપોલિયન બચ્યો. અને જાણનારોને ઉપર લોકો દેશ કરવા લાગ્યા કેટલાએકને મોતની સજા થઈ, કેટલાએક દેશપાર થયા. અને નેપોલિયન-ની ધાત જવાથી ઉલટો તે લોકોને વધારે વહાલો લાગવા માંડ્યો.

આવી રીતે લોકોના મનની હાલત છતાં નેપોલિયન કાયદા કાનૂન ૧-

એરે સર્વે યુક્તિથી કરવા લાગ્યો કે, જેથી તમામ અખિતઆર પોતાના દા-
યમાં આવે; તેમાંનો એક કાયદો એવો હતો કે જેથી તે ધારે તે માણસને
રાજદ્રોહી ઠરાવીને દેશપાર કરી શકે. તેમજ ફોજદારી ખાતાના મુખ્ય અ-
ધિકારી ફોજની પણ કબજીજી છુપી રીતે તપાસ રહેતી. તેથી નેપોલિયનના
વિરુદ્ધ એકે શબ્દ બોલવાને લોકો ધણા ખીતા હતા. બપોલો મરણ પ્રસંગ
વિત્યા પછી ફેટલેક દહાડે એક પુસ્તક પ્રગટ થયું, તેમાં સીઝર, કામ્બેલ
અને નેપોલિયનને સરખાવીને સુચત્તું હતું કે નેપોલિયન રાજ્યપદ ભેવા
યોગ્ય છે. પણ નેપોલિયનના બધા મિત્રોએ સચના કરી કે, આ વેળાએ
આતું પુસ્તક પ્રગટ થવાથી આપને તુકશાન છે. એ ઉપરથી ફોજને બોલાવી
મંગાવી તેણે એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવા દેવા માટે ધણા ગુસ્સો જણાવ્યો,
ત્યારે ફોજે બોલ્યો, તમારા ભાઈ લુશિયનનો એમાં સંબંધ છે. એવું જણ્યા
થી એ કામમાં મેં વધારે ધ્યાન આપ્યું નહિ. એ સાંભળી નેપોલિયને કહ્યું
લુશિયનને પકડીને કેદ કેમ ન કર્યો ? એમ કહી ગુસ્સાભેર ચાલ્યો ગયો.
પછી ફોજે નેપોલિયનના ખાનગી કારભારી બેરીનના કાનમાં કહ્યું કે,
પુસ્તક લખનારનો સગ્ને શી રીતે કરે ? લુશિયને મને હસ્ત લેખ બતાવ્યો
તેના ઉપર નેપોલિયને પોતાને હાથે ધણે ઠેકાણે છેકીને સુધાર્યું હતું. * એ
સમાચાર લુશિયને જણ્યા ત્યારે તે પોતાને આમ બોલવાને માટે તેને ઠપ-
કો આપવા લાગ્યો. ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો કે, એ કશુર તારી છે, લખ-
નારનો પત્તો મળવા ન દેવાતું કામ તારું હતું ! ફોજે પોતાની ચતુરાઈ બ-
તાવી એ તને વધારે દોષ પાત્ર ઠેરવે છે. એથી લુશિયનને નેપોલિયનના
હાથ તળેજ મોટી જગા હતી તે છોડી દઇને ફ્રાન્સ દેશનો વકીલ થઇને
રહેત દેશમાં ગયો.

ફ્રાન્સમાં આવી વાતો ચાલ્યાથી આશ્ચિયાનો બાદશાહ તહ ઠરાવવામાં
ઢીલ કરતો હતો. લડાઇ બંધ પડવાને પાંચ મહિના થયા તોપણ તહ ઠંઠો
નહિ. ત્યારે નેપોલિયને જૂદા જૂદા ઠેકાણાના લશ્કરી અમલદારોને લડાઇ
સર કરવાને હુકમો કર્યા તેથી ધણે ઠેકાણે મોટી મોટી લડાઇઓ થઇ ને આ-
શ્ચિયન લોકો હારતા ચાલ્યા. એવી રીતે બધે ઠેકાણે ઠરાવીને જૂદાં જૂદાં
ત્રણ ટોળાંએ ત્રણ બાબુઓથી આશ્ચિયાની રાજવાની ઉપર હુમલો કરવાનો
નેપોલિને મનસુબો કર્યો તે જાણી બાદશાહ ધણો ગભરાયો. તેથી પોતાની
સંમતી વિના કોલકરાર ન કરવાનો ઈન્કારનો આગ્રહ ન માની તારીખ

૧૯મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૦૧ને રાજ હરાવ ઉપર સહી કરી. એ ફરારથી આદશાહને ઘણીએક અપમાનકારક વાતો કબૂલ કરવી પડી. એવી રીતે ફ્રેન્ચોની ફતેહ થયેલી બાણી ઈંગ્લાંડના યુખ્ય પ્રધાન પિટ્ટના મન ઉપર મોટી અસર થઇ અને ફ્રેન્ચોને હરાવવામાં તે નાકમેદ થયો તેથી તેની પાસે જે યુરોપખંડના નકશો ટાંગેલો હતો તે તરફ ઈંગ્લેન્ડ પાસેના એક માણસને કહેવા લાગ્યો કે, એ નકશો વિટાળી દો હવે એની ગરજ રહી નથી.

આશ્ચર્યાની સાથે કાલકરાર થયાથી ફ્રાન્સ જોડે એકલા ઈંગ્લાંડનેજ શત્રુ ભાવ રહ્યો. કેમકે બીજાં રાજ્યોએ અગાડી ફ્રાન્સ જોડે લડવાને ઈંગ્લાંડ સાથે કાલકરાર કર્યા હતા તેમણે તેમાંથી પોતાનો સંબંધ છોડી નાખ્યો. આગલી લડાઇમાં દશ હજાર રશિયન લોકો કેદ પડ્યા હતા તેમને છોડી દઇને રશિયન આદશાહ પાસે જોડે નેપોલિયને દોસ્તી આંધી. નેપલ્સની રાણી આશ્ચર્યાના આદશાહનીએહેન હતી. અગાડી ફ્રેન્ચોએ નેપલ્સનું રાજ્ય જીત્યું હતું તે નેપોલિયન મિસરમાં હતો ત્યારે ઈંગ્લેન્ડ સરદાર નેલ્સને ફ્રેન્ચો પાસેથી લઇને પાછું રાણીને સોંપ્યું હતું. તે પાછું જવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તે બાઇએ રશિયન આદશાહને વચ્ચે નાંખીને પોતા ઉપર આવેલું વાદળ ઉતાર્યું. અને નેપોલિયને પણ તેની મરજી રાખવા સારજ નેપલ્સ પાછું લીધું નહિ. વળી પોતાને રાજ્યપદ લેવાના ઉદ્દેશને પોપની મદદ જરૂર જોઇએ. એમ ધારીને તેનો મુલક તેની પામેજ રહેવા દીધો. એવું પોપનું મહત્વ વધારા તરફ નેપોલિયનની વૃત્તિ જોઇ ફ્રેન્ચ લોકોને અને બીજા પ્રશિયા, ડેનમાર્ક, સ્વીડન વગેરે યુરોપના દેશોના લોકોને મોટી નવાઈ લાગી.

એવી રીતે સઘળાં નાનાં મોટાં રાજ્યોને પોતાની બાણી ખેંચી લઇને ઈંગ્લાંડને હરાવવાનો નેપોલિયને મનસુખો કર્યો. એ એનો મનસુખો તે ઓગણીસમાં સેંકડાના આરંભની ઈંગ્લાંડ ઉપર મોટી આફત હતી. અને એ આફત બીજાં ધણાં કારણોથી ભયંકર થઇ પડી હતી, તે વેળા પાક સારો હતો નહોતો, તેથી દેશમાં મોંઘવારી હતી. અને રાખનો અનુભવી રાજ્યકાર્ય દુરંધર પ્રધાન પીટ તરતજ રાજીનામું આપીને દૂર ખેડો હતો. એવા કઠણ પ્રસંગમાં પણ દુસ્મન અગાડી ન નમતાં કોઇની મદદ વગર શત્રુને ટક્કર આપવાનો ઈંગ્લેન્ડે હરાવ કર્યો. એ તેમનો સ્વદેશ પ્રીતીનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. એવી સ્વદેશભક્તિ જે લોકોમાં હોય તેમનો દેશ શા માટે વૈભવ વિનાનો રહે !

પોતાના દેશને હરાવનારા લશ્કરનાં વહાણો એકઠાં થયાં પેહેલાંજ તેમના ઉપર હુમલો કરવાનું ધારીને નેલ્સને પોતાનાં વહાણો આંતરીક સમુદ્રમાં આણ્યાં. અને જુદે જુદે સ્થળે સ્વીડન, ડેનમાર્ક વગેરે દેશોનાં લશ્કરોને હરાવી નાખ્યાં. વળી પેલી મેર રશિયન ઝારને સેંટપીટર્સબર્ગમાં મારાઝોએ મારી નાંખ્યો તેથી નેપોલિયને રચેલો વ્યૂહ અદ્વળ ગયો.

નેપોલિયને મિસર દેશનું રાજ્ય સંભાળવાને કલેબરને મૂક્યો હતો, તે ઘણો ચતુર પુરુષ હતો. તેણે ઘણી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યાથી લોકો તેને ઇનસારી સુલતાન કહેતા હતા. તથાપિ ઓચિંતો તેને ક્રાઇએ મારી નાંખ્યાથી ત્યાં રાજ્ય સંભાળવાને ક્રાઇ ડાલ્યો માણસ રહ્યો નહિ. તેથી તે દેશ ઈંગ્રેજ નૌકા સંન્યાધિપતી આબરકાંબીએ ફ્રેન્ચો પાસેથી છતી લીધો એ મિસર દેશના સમાચાર સાંભળીને નેપોલિયન બોલ્યો, હવે ઈંગ્લાંડ ઉપરજ પાંધરો હુમલો કર્યા વિના બીજાં રસ્તો નથી. એમ કહી તેણે તરતજ એક લાખ લશ્કર તૈયાર કર્યું. એની સામા લડવા સારૂ ઈંગ્રેજોએ પણ ભારે તૈયારી કરી, પણ બાલ્ટિક સમુદ્ર તરફ ઈંગ્રેજોની ફતેહ સાંભળીને તેની સાથે મુલાકાત થાય તો હીક એમ તે ધારવા લાગ્યો. આશ્ચર્યાતો તહ થઇને યુરોપનાં સર્વ રાજ્યો નેપોલિયનને મજેલાં જોઇ ઈંગ્રેજો પણ સલાહ કરવાને ચઢતા હતા. તેથી સલાહની કેહણુ કડાવણુ સંજ થઇ અને ઘણીક તકરારોની ભાંગ ફેડ થઇ. આખરે તા. ૧૦મી અક્ટોબર સને ૧૮૦૨ ને દિવસે તત્કાલા ઉપર એમિન્સમાં સહીઓ થઇ. એને એમિન્સનો તહ કહે છે અને તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. એ કાલકરાર વેળાએ માલ્યા બાબત ઘણી તકરાર થઇ હતી અને પછી ટોટો પણ એજ બેટ ઉપરથી ઉત્પત્ત થયો હતો.

ભાગ ૧૦ મો.

એમિન્સના કોલકરાર ઘણા દિવસ ટકશે નહિ એમ બંને દેશો ધારતા હતા. તથાપિ તે ન થવાથી સંઘળાઓ ઘણા ખુશી થયા. દશ વરસ થયાં ઈંગ્રેજો યુરોપમાં સુસાદરી કરતા બંધ પડ્યા હતા તેમને આ તહથી છુટ મળી તેથી ફ્રેન્ચ રાજ્યની ઉચ્ચપાત્રથી બનેલા બનાવો નજરે જોવા સારૂ હજારો ઈંગ્રેજો ફ્રાન્સમાં ઉતરી પડ્યા. અને ખાસ, પ્રતાપી નેપોલિયનને જોવા સારૂ મોટા મોટા શ્રીમાન રાજ્યપ્રારથનાની પુરૂષો આવ્યા. એ-

માના એક પ્રસિદ્ધ વક્તા ફ્રાંકસને એણે ધણું માન આપ્યું. બીજા લોકો
 ઉપર પણ ફ્રેન્ચ લોકોએ ઘણી મમતા જણાવી. અને ઉપરો તદ્દ થયાથી
 શાંતિને લીધે નેપોલિયન રાજ્યાવસ્થા સુધારવાને ઘણી મેહેનત કરતો. જોઈ
 સધળાઓ મોટા અચંખામાં પડ્યા. તેની શ્રમ કરવાની શક્તિ વિલક્ષણ હતી.
 કેટલાએક દહાડા સુધી બીલકુલ ઊંઘ્યા વિના રાત અને દહાડો સરખું કામ
 કરતો હતો. તેને લીધે તેની પાસે કોઈ ખાનગી કારકુન વધારે
 દિવસ ટકતો નહોતો. બોરીન થાક્યો ને નીમેલા બીજા કારભારીઓ માંદા
 પડ્યા. નેપોલિયનના મોટાં મોટાં કામો ગુપ્ત હતાં તેથી તે જાતેજ કરતો.
 એ સિવાય નેપોલિયન કંઈ વેળાએ ક્યું કામ તપાસવાને બોલાવશે એવો
 ધાક પડેલો હોવાથી હાથ તળેના માણસો સદા તૈયાર રહેતાં. કેટલીએક
 વખત તો તેમને કેટલાક દિવસ સુધી ઊંઘવાનું મળતું નહોતું. એક વાર
 એમ બન્યું કે ઘણી મેહેનતને લીધે કારકુનને લગાર ઊંઘ આવી. પછી
 થોડી વારે જુલે છે તો જે કાગળ અડધો રહ્યો હતો તે નેપોલિયને જાને
 પુરો કરતાં દીઠો. ઊંઘ અને જૂખ માણસના સ્વાધીનમાં નથી પણ નેપો-
 લિયનની ટેવ એ બાબતમાં નવાઈ જેવી હતી. એટલે ઊંઘ તેના સ્વાધીન-
 માં હતી. તેમજ એકાદ વિષયમાં મન ગુંથાયું હોય તેમાંથી તરત બીજા
 વિષયમાં પેસતું નથી. પણ નેપોલિયન એ નિયમમાં અપવાદ હતો. તે ગમે
 તેવા ગહન વિષયમાં ગુંથાયો હોય તેને તેમજ અટકાવીને 'લાગલોજ બીજા
 તેવા ગહન વિષયમાં તેવિજ રીતે પેશી શકતો હતો. તે કહે તો, મારું મન
 પેટીના ખાના જેવું છે. એક ખાનું બંધ કરીને લાગલું બીજું ઉઘાડવું. તેમ
 એક વિષય મૂકીને બીજો પકડું તોપણ મારા મનમાં અનેક કલ્પના આવી
 ને ગરબડ થતી નથી. ઉદાગી પણ તેવોજ હતો, તે કહે તો કે, હું કેટલું
 ચાલીશ અને મારી નજર કેટલી દૂર પહોંચશે એ હું જાણુ છું પણ હું
 કેટલો ઉદાગ કરીશ તેની મને ખબર પડતી નથી એને લીધે મારા કેટ-
 લાએક કારકુનો મરણ પામ્યા છે.

ધરગથુ કામમાં પણ ઘણી ખરીકાઈથી ધ્યાન રાખતો. અને ધરના
 સર્વ હિસાબ ઝીણી નજરે તપાસતો. એક વાર એક મેહેલમાં રોપનાઈ કરી
 હતી તેમાં ઘણો ખર્ચ થઈ ગયાનું તેને લાગ્યું. તેથી ફરતાં ફરતાં એક
 પડદા ઉપરનો કસખી જૂમખો તોડીને ગજવામાં મૂક્યો. તે જોઈને સાથેના
 ખવાસને નવાઈ લાગી. પણ પછી તેણે તેવોજ એક જૂમખો બજારમાંથી

વેચાતો મંગાવી તે જોઇને રોપનાઈ કરનારને કહ્યું કે તેં મને આટલી વધારે રકમ ખતાવી હતી.

એક અંચકાર લખે છે કે, નેપોલિયનનો ધર ખરચનો અજમાયસ કો-ઇએ તૈયાર કરેલો અને તેના ઉપર પોતાને હાથે યોગ્ય સૂચના લખેલો મેં જાતે જોયો હતો. તેમાં તેણે ખરડો તૈયાર કરનારની બૂલો કહાડીને ખરડામાં લખેલા પૈસાનો ત્રીજો ભાગ માત્ર લાગશે એમ દેખડાવ્યું હતું. એમ છતાં તે કંજૂસ નહોતો તેણે પોતાના ઇષ્ટ મિત્રોને વિપુલદ્રવ્ય આપ્યું છે અને કુળા કૌશલ્યને ઉત્તેજન માટેજ પુષ્કળ વસ્તુઓ ખરીદ કરી છે. વળી તેની પાસે ચાકર માણસો પણ ધણાં હતાં.

વળી આ દેશના વિક્રમ, બોજ આદી પ્રજા હિતેચ્છુ બૂપતિઓ પોતાના વિષે પ્રજા કેવો વિચાર રાખે છે તે જોવા સારૂ વેષ બદલીને નગર ચરચા જોવા સારૂ ફરતા હતા તેમ નેપોલિયન પણ વેષ બદલીને બજારમાં જઈ પોતાના વિષે લોકોને અભિપ્રાય પૂછતો હતો. એવી રીતે એક વાર તેણે એક દુકાનદાર આગળ પોતાને ખૂબ નિંદો. તેથી દુકાનદારે ગુસ્સે થઈ તેને પોતાની દુકાન આગળથી કહાડી મૂક્યો એથી તે દુકાનદાર ઉપર તેને ક્રોધ ન થયો પણ ઉલટો ખુશી થયો.

હવે એણે જે સુધારા કર્યા તેમાંના ચોડાએક અહીં લખીએ છીએ:— રાજ્યકાંતીની વેળાએ ઠંટાળીને જે લોકો રવંડા કાપી ગયા હતા તેઓ નવી રાજ્યાવસ્થા કબૂલ કરીને પ્રજા ધર્મ પ્રમાણે વર્તે તેમણે ખુશીથી પાછા આવીને દેશમાં રહેવું અને તે ઉચલપાચલ વખતે છીનવી લીધેલી જેની માન્યતા સત્તાવાળા પાસે હોય તે જેની તેને પાછાં આપવાનાં તેણે જાહેરનામા કર્યાં. એથી ધણાં માણસો વતનમાં આવીને નિરાંતે રહ્યા. માત્ર રાજ્ય તરફથી તોફાન કરનારા, પરદેશી લશ્કરમાં ચાકરી કરનારા, અને રાજ્યના હજુરીઆ વગેરે મળીને આસરે પાંચશે માણસોનેજ ફરીથી તોફાન ન થવા સારૂ દેશમાં આવતા અટકાવ્યા હતા. વળી તેણે ક્રાન્સના કેદખાનામાં ધણી અવ્યવસ્થા હતી તે જાતે તપાસીને દૂર કરી.

એ વેળાએ દેશમાં અતિ ધણું નાસ્તિકપણું ફેલાયું હતું તેથી પ્રજાની સંસારીક નીતિ બગડીને ખરાબી થઈ ગઈ હતી તેથી તેણે ફરીથી રામનક્યાથાલીક ધર્મની સ્થાપનારી ત્યારે પહેલી મોટી હરકત તો એ પડી કે, જૈ-બલ (ખ્રિસ્તિ ધર્મ શાસ્ત્ર)નાં પુસ્તકો મળી શક્યાં નહિં તોપણ ધીમે ધીમે

તેણે તે દરકત ગટાડી, એ આગત એક વાર તે બોલ્યો હતો કે, ખ્રિસ્તિ ધર્મ ઉપર મારો વિશ્વાસ નથી. તથાપિ ધર્મનાં મુળતત્ત્વ માણસના અંતઃકરણમાંથી સમુગાં કાઢી શકાતાં નથી. વળી કહે તો કે, દરેક વાત ઉપરથી ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. એ વાત ખરી. પણ, હું ક્યાંથી આવ્યો, કોણ છું, ક્યાં જવાનો છું, એ મારાથી સમજાતું નથી. ખ્રિસ્તિ ધર્મ ઉપરથી તેનો વિશ્વાસ હટી જવાનું બીજું કારણ ધર્મોપદેશકની બેલગામ છબ અને દુરાચરણ હતાં. તેની આસપાસ ઘણા ઉપદેશકો હતા તેઓ વારંવાર કહેતા કે અમે દુનિઆમાં સુખ આપતા નથી, પણ જે વસ્તુ તેના સપાટામાં આવતી તેની ખરાબી કરવાને તે આધું પાધું જોતા નહિ એવા “પોથીનાં વેગણ” ની આપણી સાધારણ કહેવત પ્રમાણે એવા ઉપદેશકો ઉપરથી આસ્થા હટી જાય એમાં શી નવાઈ? એક રાત્રે નિર્મળ આકાશ ગાંઠેના અગ્નિય ગળકના તારા જોઈ તે બોલ્યો, “આ સર્વ કોણે કર્યા? ગયા રવીવારે રાત્રે હું એકસો અહીં કરતો હતો તે વખત દેવળના ઘંટનો અવાજ મારે કાને પડતાંજ માઁ અંતઃકરણ સદ્રઢિત થયું. તે આગલી સ્થિતિની પ્રતિમા મારા મનમાં ઉભી રહી. એવી જ્યારે મારી અવસ્થા ત્યારે બીજીજોની શી? હજારો લોકોની મરજી જોઈને મેં ફરીથી ધર્મ સ્થાપના કરી છે. તે વખતે વ્હાલ નામે એક નાસ્તિક માણસ પાસે હતો. તે બોલ્યો, એમ છે તો આવતી કાલે બોલ્યાન વંશને પાછો આણો. નેપોલિયન એટલી આગળ ફરીથી બોલ્યોજ નહિ.

ધર્મ સ્થાપન કરવાનું ઠરાવીને પોપ સાથે તદ્દ કર્યા તેમાં નેપોલિયનને આવના વખતમાં ઉપયોગ આવે એવી ઘણી આખતો હતી. એવી કે, ધર્મોપદેશ વગેરેની નેમણુક કરવી કે દૂર કરવા તેમાં તેની સંમતી જોઈએ, પ્રાર્થનામાં મુખ્ય કારભારીનું નામ બોલવું. આ સંઘર્ષ રાજની સત્તાના વિરુદ્ધ લોકોને જણાવા લાગ્યાં. પેહેલાં જેમ પ્રાર્થનામાં મુખ્ય રાજનું નામ લેવાતું તેમ હવે નેપોલિયનનું લેવાવા લાગ્યું. વળી નાટકોમાં દેવળમાં તે મોટા રાજ્ય વૈભવથી ગયો મારે પેહેલાં જેમ રાજને માન આપતા હતા તેનું આ વખતે નેપોલિયનને ત્યાંના ધર્મોપદેશ આપ્યું. સોળમો લુધ બ્યારે ગાદીએ બેઠો ત્યારે જે પાદ્રીએ પ્રાર્થના કરી હતી તેણે નેપોલિયનના નામની પ્રાર્થના કરી. કેટલાએક લશ્કરી અમલદારોને એ વાત ગમતી ન હોતી માટે આ વખતે તે દેવળમાં જવાના નહોતાં, તથાપિ અહીંઅરે કંઈ

ખડાનું કાઢીને પોતાને ઘેર લેમને બોલાવ્યા અને ત્યાં બધા એકઠા થયા પછી કહ્યું કે, ચાલો આપણે દેવળમાં જઈએ, એથી તેમનાથી ના ફેહેવાઈ નહીં. એ સમારંભ પતી ગયા પછી નેપોલિયને લગારેક હશીને એક અહ-હસ્થને કહ્યું, “હવે અગાડી માફક ચાલવા માંડ્યું” નહિ વાંરે? તેને પેંશા ગૃહસ્થે જવાબ વાળ્યો, સર્વ થશે. તથાપિ જે વાત તમે ફરીથી કરશે તે નહીં થવા સારૂ વીસ લાખ ફ્રેન્ચો મુવા તે પાછા નહિ આવે. એમ બોલનારા ફેટલાએક કારભારીઓને અગાડી પરતાવું પડ્યું, એ સિવાય લોકોને પદવીઓ આપવા વગેરેનું બધું કામ રાજ્યની ઉચ્ચપાત્ર વેળાએ બધ પડ્યું હતું તે પાછું જારી થયું. ચાકર નોકરો, બોલવું ચાલવું વગેરે રજવાડી રીત આગલા રાજાના જેવી થવા લાગી. તેમાં નેપોલિયન ધણો રાજ્યકીય ડોળથી વર્તતો નહતો. પણ પ્રસંગ આવ્યો કે, બોલવામાં તેની એવી ખૂબી હતી કે, તેના સાંભળનારા તેની ભણી તરત વળી જતા.

એણે દેશમાં સાર્વજનિક વિદ્યાવૃદ્ધિ આપત રતુત્ય ઉદ્યોગ કર્યાથી સઘળા ખુશી થયા. એની પેહેલાં વિદ્યાલયનો કારભાર પાડીઓ પાસે હતો. પણ આ નવા નિયમથી જ્યાં ત્યાં નિશાળો સ્થાપન થઈ ને દેશમાં અનેક વિદ્વાનો ઊત્પન્ન થયા. એને માટે તેણે દેશમાં ૬૦૦૦ પગારદાર વિદ્યાર્થીઓની જગા કઠાડી હતી. વળી નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને મોજ મઝા કરવાની જે અસલ રીત હતી તે બંધ પાડી ને સારો અદ્યોગસ્ત કર્યો. વળી લશ્કરી લોકોના છોકરાઓને શીખવાની નિશાળો હતી તેમાંના નિશાળીઓને પોતપોતાના કપડાં વગેરે જાતેજ તૈયાર કરવાનું હરાવ્યું. એવીજ રીતે મોટા લોકોની છોકરીઓને શીખવાની નિશાળમાં આજીવિકાના પદાર્થો તૈયાર કરવાનું શીખવીને વસ્ત્રાભૂષણનો ઠાકમાક બંધ પાડી પોતાનો સંસાર સ્વાવવાને હોંશિયાર થાય એવી ગોઠવણ બધી મેહેનતે કરી.

વળી સાર્વજનિક ઇમારતો, રસ્તા, નેહરો, પૂલો, સંપ્રદસ્થાનો, ઇત્યાદિ મોટાં ઉપયોગી અસંખ્ય કામો થોજીને તે થોડા વખતમાં સંપૂર્ણ સ્થિતિમાં આણ્યાં. એથી લોકોને ધણોજ ફાયદો થઈને ચારેમેર તેના વખાણ થયાં અને એની ચતુરાઈથી ધણા ડાહ્યા માણસો પણ અચંચામાં પડ્યા. તેણે પારિસ શહેરને સુધારીને શોભીતું કર્યું છે.

નેપોલિયને દેશના કાયદા સુધારવા પાછળ બેહદ શ્રમ કરીને પોતાનું નામ અમર કર્યું છે, ને તેથી લોકો તેના એ કામથી તેના ઉપર પૂજ્ય-

બાપ રાજે છે. પ્રાચીન કામદામાં બધી અંધાધુન્ધી હતી તે અધા કાયદા એકઠા કરીને સર્વને લાગુ પડે એવું એક કાયદાનું પુસ્તક તૈયાર કરવા સાડ તેણે મોટા મોટા વિદ્વાન માણસોની એક મંડળી નીમી હતી અને જાને પ-ણ તેમાં તકરાર કરવા બેસતો. તેથી તે વખતથી તેની લોકાત્તર જુદી મા-લમ પડી. વિષય પ્રતિપાદન કરતાં મોટા મોટા ન્યાયશાસ્ત્રીઓને ન સુઝે એવા વિચારો તે પ્રગટ કરવા લાગ્યો તેથી તે મંડળીને મોટી નવાઇ લા-ગી. એ ક્રાન્સના મુખ્ય મુખ્ય વિદ્વાનોની સહાયથી તૈયાર કરેલું પુસ્તક, “નેપોલિયન કોડ” નામે હજી ક્રાન્સમાં ચાલે છે. એ પુસ્તક એકલા ક્રાન્સ-નેજ નહિ પણ આખા યુરોપ ખંડને એક કીમતી ચીજ ગણી છે. એ ગ્રં-થ વડે બધા દેશના કાયદામાં સુધારો થયો છે.

મંડળીમાં વાદવિવાદ કરતાં તે બહોળ શાંત હતો. જે કોઈ તેની વિરૂદ્ધ બોલવાને શુંચવાય તો તરત તે કહેતો કે, તમારે જે કહેવાનું હોય તે હિ-મતથી મોકળે મને કહો, અહીં કોઈ પારકું માણસ નથી. વળી તે કહેતો કે, કાયદાનાં મૂળતત્ત્વોને સેફેક્સ ન કરતાં વકીલો ઉલટા શુંચવાવીને કહણુ કરે છે માટે ગણિતના જેવા કાયદાના સિદ્ધાંતો ઘડાવા જોઈએ. પણ તે-વ-કીલોથી જનવાનું યથી. વારતે સાધારણ લખી વાંચી જાણે એવાં તમામ માણસોને સમજણ પડે એવી સેફેક્સ બાપામાં તૈયાર કરવાનો તેણે બહોળ પ્રયત્ન કર્યો. એવું છતાં એ ધારા સંગ્રહ તૈયાર થઈને બહાર પડ્યો ત્યારે વકીલ લોકો તેના ઉપર ટીકાનાં પુસ્તકો લખીને બહાર પાડવા લાગ્યા તે જોઈને બધું માહું લાગ્યું. કોઈ વાર તેના મન વિરૂદ્ધ બહુ મત પડતાં ત્યારે તે કહેતો કે, ‘હું ધારું છું’ કે મારી જૂલ હોવી જોઈએ’ હાથમાં લી-ધેલા વિષયમાં તેનું મન કેવું રોકાઈ જતું હતું તેનો એક રમુજી દાખલો છે, કે તે બોલતાં બોલતાં પાસે બેઠેલાની તપખીરની દાખડી માગે અને તેમાંથી સુંઘીને દાખડી પોતાના ગજવામાં મૂકે, એમ કરતાં વિષય સમા-પ્ત થઈને ઘેર ગયા પછી જોસેફાઇનને તેના ગજવામાંથી દશ બાર દાખડી-ઓ મળી ત્યારે તે બેઠી ‘હવે તમારે દાખડીનો વેપાર કરવો પડે છે કે શું ? પછી જે જે મહસ્યોની દાખડીઓ આવી હતી તેમને તેના કરતાં વ-ધારે દિંમતી દાખડીઓ તેણે મોકલી દીધી. કાયદા બનાવવાની વખતે તે બધી મેહેનત કરતો હતો પણ તેના થાક ઊતારવા સાડ તે સાકરનું સર-ખત કે લીંજનું સરખત પીતો પણ દારૂ વગેરે માદક પદાર્થ પીતો નહિ.

એ કાયદા બાબતનું તેને ઘણું અભિમાન હતું અને કહેતો કે એ વડે મા-
ફ નામ અમર રહેશે. એ તેની આશા સફળ થઈ છે અને એના એ કા-
મથી પ્રજાની માલમતા અને શરીર સલામત રહીને શ્રીમંત અને ગરીબને
સરખો લાભ મળવા લાગ્યો છે.

એવી રીતે નેપોલિયન દેશ સુધારાના કામમાં શું થાયો હતો તેાપણ
પોતાનું મહત્વ વધારવાનું કામ ક્યો નતો હતોજ. આસ્ટ્રિયન સત્તામાંથી
નીકળી ગએલા ઇટાલીના કેટલાક પ્રાંતની પ્રજાને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થા-
પી આપીને રાજ્યાવસ્થા બાંધી આપી હતી. ત્યાંના કેટલાએક લોકોની અ-
નુકૂળતા વડે ત્યાંની મુખ્યત્વારોની સમાનો અધ્યક્ષ તેને બતાવ્યો. એ સાડી
ચારસોં પ્રતિનિધીઓની સભા તારી. ૨૭ જાનેવારી સને ૧૮૦૨ ને દિવ-
સે લિઆન્સ શેહેરમાં નેપોલિયનને અધીકાર આપવાને ભરાઈ હતી તે વ-
ખતે તેણે ઇટાલિયન ભાષામાં ઉત્તમ ભાષણ કર્યું. ઉપલી સમાનો અધ્ય-
ક્ષ થવાથી તેના હાથમાં આલ્પ્સ પર્વતની પેઢી મેરના મુલકનો અધિકાર
પણ આવ્યો.

ઉપર કહેલો અધિકાર મળ્યા પછી ફ્રાન્સ દેશની પ્રતિનિધીની સભા-
માં કેટલાક નેપોલિયન તરફના માણસો હતા તેમાંના એક અહસ્યે એવી
સૂચના કરી કે, ફ્રાન્સે પોતાની કૃતજ્ઞતા બતાવવા સાડ નેપોલિયનને વળી
કાંઈ વધારે માન આપવું જોઈએ. તે ઉપરથી હાલની મુદત પત્યા પછી
બીજાં દશ વરસ સુધી તેને મુખ્ય કારભારી નીમવાનું હતું. એ માન
આપ્યા બાબતનો ઉપકાર જણાવી તેણે સમાને વળી જણાવ્યું કે, પ્ર-
જાની સંમતી વગર હું એ વાત કમ્પ્લ કરવાનો નથી. એ ઉપરથી હાથ
નીચેના કામદારોએ લોકોનાં મત લેવા સાડ પત્રકો તૈયાર કર્યાં તેમાં દશ
વર્ષ શબ્દ ગાળી કહાડીને જીવતાં સુધીનો મુખ્ય રાજ્યાવસ્થા પળાવનાર ની-
મવો કે નહિ એવો પ્રશ્ન લખ્યો હતો તે પત્રકો ઉપર ઘણાં અનુકૂળ મ-
તો પડ્યાં. સો બસે જણે સંમતી આપીજ નહીં. પણ એકલા કાર્નેટ વિ-
રુદ્ધ મત જણાવ્યું. તે વખતે તે બોલ્યો કે, આ ઉપરથી હું દેશ પાર થઈ-
શ એ મને માલમ છે. પણ નેપોલિયને મોટા મનથી તેને કશુંએ નુકશાન
કર્યું નહિ અને તારી. ૨૭ આગસ્ટ સને ૧૮૦૨ એ નેપોલિયનને જીવતાં
સુધી ફ્રાન્સના કુલ મુખ્તીઆરીથી રાજ ચલાવનાર રૂબાનાં જાહેરનામાં બા-
હાર પડ્યાં.

રાજ્યવિસ્તરણ પેટેનાં મોટા માણસોને પદવી આપવાની ચાલ હતી. તે પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યમાં સવળા સરખા હોવા જાણ્યે એવા વિચારથી બંધ પાડી હતી. જો પાછી ચલાવવા સારૂ તેણે યત્ન કર્યો. એ કામમાં તેને ઘણા લોકો આડા આવ્યા હતા તેથી તે બોલ્યો, ફ્રેન્ચ લોકોને સમાધાની અને સ્વતંત્રતા ગમે છે એવું મને લાગતું નથી. દશ વરસમાં તેમનામાં કશો ફેરફાર થએલો હું જોતો નથી. તે પોતાના પૂર્વજો જે ડામાડોળ અને હુકમ મનના હતા તેવાજ છે. કાંઈ પણ કીર્તિનો લાભ હોવા વિના ઘર છોડીને લડાઈમાં કાણુ જશે. આજ દશ વરસ સુધીમાં એ નવી રીતથી શું હાથદો થયો ? એમ કહીને તેણે લસકરી ખાતામાં તો પદવી આપવાનું કામ ચાલુ કર્યું.

છવતા સુધીનો કારભાર મળ્યા પછી નવો રાજ્યવંશ સ્થાપવાનો તેના મનનો વિચાર ખુશ્કો જણાવા લાગ્યો. વળી જેસેદાઈનથી પોતાને પુત્ર થવાનો સંભવ તેને લાગ્યો નહીં. માટે કાયદા કરનારી મંડળીમાં પ્રાચીન કાળે રામન લોકોમાં દત્તક લેવાનો ધારો હતો તે ફ્રાન્સમાં દાખલ કરવાની તેણે ઘણી મેહેનત કરી હતી. એ કાવદાની ઘણી જરૂર છે એવું ચતાવવા સારૂ દાખલા દલીલોથી બરપુર મોટાં મોટાં ઘણાં બાપણો કર્યાં તેમાં કહ્યું કે, દત્તક લીધેલો છોકરો ખરા છોકરા કરતાં પણ વધારે વહાલો હોય છે. તેના મનમાં પોતાના બાઈના છોકરાને દત્તક લેવાનું હતું. એમ કરતાં કેટલેક દહાડે સુખિયારોની સભામાં એવો ઠરાવ થયો કે, વારસામાં કરીને પોતાની પાછળ પોતાનો વારસ નીમવાનો નેપોલિયનને અધિકાર છે. એ ઉપરથી ફ્રાન્સમાં નવો રાજ્યવંશ સ્થાપન થવાનો આરંભ થયો. આજ સુધી સરકારી કાગળો ઉપર સ્વતંત્રતા, સમતા અને પ્રગ્નસત્તાક રાજ્ય એમ લખાતું હતું તે ચાલ બંધ પડ્યો, એ બનાવ પ્રતિનિધીની સભામાંના ઘણા લોકો નેપોલિયનની તરફ હોવાથી ઘણું મતે થયો. અને લોકો પણ એ રાજ અને અંધેર અમલથી કંટાળ્યા હતા ; ને નેપોલિયનના હાથમાં સત્તા આવી ત્યારથી તેમના શરીર અને માલખતાનું રક્ષણ સારૂ થવા લાગેલું તેથી ઉપલા બનાવની તેમણે દરકાર રાખી નહીં.

આ વખત નેપોલિયને એમિન્સનો તક થયા પેટેનાં બીજા પરરાજ્યો સાથે કેટલાએક કાલકશર થયા હતા તે પ્રસિદ્ધ કર્યા. તેમાં તુર્કિયાના ના આદલાહે પોતાના દેશમાં વેપાર કરવાને ફ્રેન્ચ લોકોને સર્વ હક આપ્યા

હતા. એ દર આજ સુધી કોઈ પણ પ્રદેશીને મળ્યો નહોતો. બળી રહેતો અને પોર્ટુગલના રાજાઓએ પણ કેટલાએક પ્રાંતો ફ્રાન્સને આપ્યા. તે સ્વિત્સર્લંડના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં ટંટાળખેલા ચાલતા હતા તેમાં હાથ ધાલીને તેમાં પણ પોતાનો પગપેસારો કરવા સાથે ત્યાંના આગેવાન લોકો ઉપર નેપોલિયને એક એવો પત્ર લખ્યો કે, ફ્રાન્સ દેશ ખરચે પડ્યા વગર તમારો રોજનો ચાલતો અંધ પડશે નહિ. તમારા કામમાં હાથ ન ધાડવા બાબત મારો નિશ્ચય હતો. તથાપિ તમારી દૃઢતા જોઈને એ હરાવ છોડ્યો પડે છે. એવીરીને કાગળ મોકલી આપીસ હજાર લશ્કર આપીને એક સરદારને તે દેશમાં મોકલ્યો. અને જે લોકો સામા થયા તેમને કેદ કરીને નેપોલિયને પોતાની મરજી પ્રમાણેની રાજ્યાવસ્થા ત્યાં કરી આપી. અને સોળહજાર લશ્કર લખેલાં ત્યાં તૈયાર રાખવાનો હરાવ કરીને સ્વિત્સર્લંડના રાજ્ય-વ્યવસ્થાપકનો પોતે કિંતાય ધારણ કર્યો. આવીરીને બગાડારે બીજા દેશના કારભારમાં હાથ ધાડવાનું ગેરવાજબી છે એવું કહેવાને હિંજાંડે પોતાના વહીવટ મોકલ્યો. પણ યુરોપનાં બીજા લોકો એ બાબત કશુંએ બોલ્યા નહિ. અમેરિકા માંહેના મેટ્ટોમિગોના લોકો ફ્રાન્સની ઝુંસરી કેડી દઈને સ્વતંત્ર થયા હતા તેમને પાછા ઠેકાણે આણવા સાથે પોતાની એન પાલાઈનની વરને બીસહજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ આપીને મોકલ્યો. તેમણે તે એટ લીધાંએ ખરો પણ ત્યાં તેમણે કનક ચલાવીને પોતાના નામને દરેક લગાડયું, તે આખરે મરકી ચાલવાથી ઘણા ફ્રેન્ચો મરવાને લીધે તે એટ પણ હાથમાંથી ગયો.

એવી રીતનાં એનાં કામો જોઈને યુરોપના રાજાઓ ગભરાવા લાગ્યા, અને ફરીથી લડાઈ જતમવાનાં ચિન્હો બજાવા લાગ્યાં. હિંજાંડના વહીવટ બ્યારે તેને કશું કે, સ્વતંત્ર દેશના કારભારમાં હાથ ધાડવો તમને ધરાવત નથી તેના ઉપર નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, એમિન્સના કોલકરાર પ્રમાણે હજી સુધી તમે માટ્ટા છોડી દેતા નથી એ ગેરવાજબી છે. એક અંગકાર કહે છે કે, એમિન્સના કોલકરાર પ્રમાણે તે ધરાવત ચાલતો હતો. ફ્રિંબે બળીથીજ પ્રથમ માટ્ટા એટ માટે એમિન્સના તહનામાનો અંગ થયો. ઉપરી વાતો ચાલતી હતી ત્યારે હિંજાંડ અને ફ્રાન્સનાં વર્તમાનપત્રોમાં એક બીજાની વિરુદ્ધ ઘણી બાબતો આવવા લાગી. તેમાં હિંજાંડના વર્તમાનપત્રો નેપોલિયને બાબત ઘણું ખરાબ લખાણો લખવા લાગ્યાં, તે ફ્રાન્સના વર્તમાનપત્રો પણ એમજ ફ્રિંબેને વિશે લખવા લાગ્યાં. તેથી કંટા-

ળીને નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના પ્રધાનને લખ્યું કે, પોતાના નામને ન છાજો એવી ખોટી આજ્ઞા તમારા દેશના વર્તમાનપત્રો છાપે છે, તેના ઉત્તરમાં ઈંગ્લીશ પ્રધાને લખ્યું કે, અમારા દેશના વર્તમાનપત્રો સ્વતંત્ર છે. અમારે વાસ્તે પણ ભૂલી જૂંડી વાતો આવે છે. માટે કાયદા પ્રમાણે તેના ઉપર ફરીઆદ કરવા શિવાય અમારે અને તમારે ખીન્ને રસ્તો નથી. પેક્લિઅર નામે એક રાજ્યપદ્ધતિ ગૃહસ્થ ઈંગ્લાંડમાં રહેતો હતો. તે કેન્સ બાપામાં એક પત્ર કહાડતો હતો. તેમાં તે નેપોલિયન ઉપર નિંદાનો વરસાદજ વરસાવતો હતો તેથી તેના ઉપર ગુસ્સે થઈને ઈંગ્લાંડની કોરટમાં નેપોલિયને આજ્ઞાની ફરીઆદ મંડાવી. આ કથાઓ પાર્લામેન્ટમાં તપાસ થઈ અને પેક્લિઅર ગુનેગાર ઠર્યો તથાપિ કથાઓ ચલાવનાર વકીલ ઈંગ્લાંડનો પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સર જેમ્સ માર્કિનાસ* હતો. તેણે આરોપી તરફનું એવું સાફ બાબતું કૃત્ય કે હજી સુધી તે ઈંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટમાં થએલાં ઉત્તમ બાબતું ગણાય છે. આ બાબતુંમાં માર્કિનાસે નેપોલિયનના મહત્વાકાંક્ષાદિ દોષાનું એવું તો વિવેચન કૃત્યું કે, તેથી તે આખા યુરોપમાં ઝટ પ્રસિદ્ધ પામ્યું. એથી પોતાના વર્તમાનપત્ર કરતાં પોતાના વકીલે કરેલા બાબતુથી પોતાની મતલબ પર આવેલી બેઠને પેક્લિઅર સુદ્ધાને તે સાફ લાગ્યું.

એવી રીતે ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે ચક્રમક ઝડવાથી એમિન્સના કાલકરાર ભાંગીને જલદીથી લડાઈ સર થશે એમ લોકો ધારવા લાગ્યા. એટલામાં બીજા પણ કેટલાએક યનાય જન્યા. તે એકે નેપોલિયને લશ્કરી ખાતાના કેટલાએક હોશિયાર અમલદારોને ઈંગ્લાંડના અદરોના નકશા લેવાને છાનામાના મોકલ્યા હતા. એ ખબર ઈંગ્લીશ પ્રધાનોને જણાતાંજ તેમણે એ કામદારોને ઝાળખી કહાડીને પાછા તેમને દેશ વિદાય કર્યા.

આણીમેર પોતાની રાજ્યપદ્ધતિ મેળવવાની હિમેશ પર લાવવાની ખટપટ પણ ખરીજ હતી. રાજ્યનો મુખ્ય વારસ પોલાંડમાં રહેલો હતો તેની સાથે તેણે વિચી ચલાવી કે, જો તમે રાજ્યનો સર્વ હક છોડી દીધાનું લખી આપો તો હું તમને છટાલીનું સ્વતંત્ર રાજ્ય આપું. તેનો રાજ્યના હકદારોએ રાજકુળને શોભે એવો જવાબ લખ્યો કે, “હું નેપોલિયનને તેની પહેલાં થએલાં માણસો જેવો સમજતો નથી. હું તેનું શરાતન અને યુદ્ધ આ-

* આ ગૃહસ્થ પેશવાનું રાજ્ય ઈંગ્લેન્ડે લીધા પછી થોડી મુદતે મુંબઈ સરકારના મોટા હોદ્દા ઉપર હતો. એ મોટો વક્તા અને પ્રવક્તા હતો.

તુર્થ વખાણું છું. તેણે રાજ્ય વ્યવસ્થામાં સારાં કામો કર્યા તે બાબત હું તેનું કલ્યાણ ચાહું છું, તેણે મારી પ્રજાનું કલ્યાણ કર્યું તે માટે કલ્યાણ કરેલું સમજું છું. તથાપિ તે મારો હક વેચાતો લઈને ટોટો મટાડવાનું ધારે છે તેમાં તે ભૂલે છે. મારા હક બાબત કોઈને શક આવતો હોય તો આ પુછવાથી તે સાબીત થાય છે. મારા અને મારા કુટુંબ બાબત ઇશ્વરે શું યોજવાણું કરેલી છે તે હું જાણતો નથી. પણ તેની ઈચ્છાથી હું જે કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયો છું તેની ફરજોથી હું તદ્દન અજ્ઞાન છું એમ ગણાશે નહિ. ખ્રિસ્તિ ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખનારાઓને લાયક રીતે જ્યાં સુધી મારા દેશમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું જમનવીશ. હું સેન્ટ જ્યુઝના કુળમાં જન્મ્યો છું. પંચમાં બેડીઓ ધાસે તોપણ મારી કોપી કેમ રાખવી તે હું જાણું છું. પેલેલા ફ્રાન્સિસના રાજ્યનો વારસો હું છું. તે ઉપરથી હું એટલું તો કહી શકીશ કે, પ્રતિષ્ઠા શિવાય મારું બધું ગયું છે.”

ઈંગ્લાંડના વર્તમાનપત્રો નેપોલિયનની વિરુદ્ધમાં પેલેલાં કરતાં વધારે લખવા લાગ્યા. અને પાર્લામેન્ટ સભામાં થએલાં કેટલાંક બાપણોમાં ખુદ્દુ કહેવામાં આવતું કે ઈંગ્લાંડનો નાશ કરવાનું નેપોલિયનના મનમાં રાત’દલાડો ઘોળાયા કરે છે. તેણે આપણા ઉપર હુમલો કર્યો પછી આપણે લડાઈ કરવાને જવા કરતાં આપણેજ લડાઈ આરંભવી એ સાચું છે. આ વખતે ઈંગ્લાંડમાં એક અદ્વરથે મિસર દેશની મુસાફરીની હકીકતનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. તેમાં તેણે નેપોલિયનની ઘણી નિંદા કરી હતી. તેમજ એક ફ્રેન્ચ અદ્વરથે પોતાની મિસરની મુસાફરીનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. તેમાં ઈંગ્રેજોને પુખ્ત નિંદા હતી. વળી તેમાં એમ પણ લખ્યું હતું કે, જો હવે ફ્રેન્ચ લોકો જાય તો મિસર દેશ પાછા ઝટ લઈ લે વગેરે બાબત લખી હતી.

ઉપલાં કારણોથી સલાહ થવાનો સંભવ રહ્યા નહિ તેવારે ઇ. સ. ૧૮૦૩ ના ફેવરવારી મહિનાના આરંભમાં ફ્રાન્સ માટેલા ઇંગ્રેજ વકીલને બોલાવી મંગાવીને કહ્યું, દરેક પવનની લેહેર જેડે ઈંગ્લાંડથી કાઢી પણ દુરમનીનું ચિન્હ લડી આવે છે. મને મારવાને જેમણે કસમ લીધેલા છે, એવા દુષ્ટ માણસોને તમારી સરકાર ઉત્તેજન આપે છે. તમારાં વર્તમાનપત્રો મારી નિંદા કરે છે. ફરીઆદ કરી તો જાણે બળતાંમાં તેજ નાંખ્યું. માટે હું ધારું છું કે આવતી કાલે હું મિસર લઈશ. કોઈ વખત તે ફ્રાન્સના તાબામાં આવનારો જ છે, તથાપિ એવા એટલેજ કારણે સાચું મને લગાઈ કરવી ફીક લાગતી

નથી. લગાઈ કરવાથી મને શું મળનાર છે ? તમે મને લડવાની દ્રવ્ય પાડ-
શો તો મારે તમારા હેશ ઉપર હક્કો કરવો પડશે. તમારી જોડે સમુદ્રમાં
લડવા સાર દશ વરસમાં પચાસું તૈયાર નહીં થાકે તોપણ થોડા દિવસમાં માર
સાથ સરકર બેળું કરીશ. અમે અને તમે એકઠા થઈએ તો આખી દુનિયાં જી-
તીએ. તો આપણે શામાટે સંપ ન કરીએ ? એના ઇંગ્લીશ વકીલે એવો જી-
તાર દીધો કે, ‘પોતાના હક્કોનું રક્ષણ કરવાનીજ માત્ર અમારા રાજનની ઇ-
ચ્છા છે. ફ્રાન્સ હેશ સાથે મળીને લોકોને લૂટવાની તેમની ધારણા નથી.’ વળી
એક દહાડો તમામ પરદેશી વકીલો એકઠા થયા હતા ત્યારે નેપોલિયન
ન ઇંગ્લેન્ડના વકીલ તરફ વળીને બોલ્યો, ‘સાંભળ્યું કે, લગાઈ કરવાનો
તમારો નિશ્ચય થયો કેની ?’ એના જવાબમાં ઇંગ્લીશ વકીલે કહ્યું કે, ‘લ-
ડવાની અમારી મરજી નથી.’ ત્યારે તે બોલ્યો ‘પંદર વરસ થયાં આપણે
લડીએ છીએ અને યીજન પંદર વરસ સુધી લડાઈ ચલાવવાનો તમે દેશ-
વ કર્યો છે.’ પછી યીજન વકીલે ભણી વળીને બોલ્યો, ‘ઈંગ્લેન્ડની લડાઈ દ-
રવાની ઇચ્છા છે પણ તેમણે પ્રથમ તરવાર ખેંચી તો પછી હું આખર
સુધી અંતમાં ધાલવાનો નથી તે તદ્દનામાને ગણકારતા નથી.’ વળી ઇ-
ંગ્લેન્ડ વકીલ ભણી વળીને કહ્યું ‘આ સરકર શા માટે ? તમે સરકર તૈયાર
કરશો તો હું પણ કરીશ. તમે લડશો તો મને પણ લડતાં આવડશે. તમે
ફ્રાન્સિન ફ્રાન્સનો નાશ કરશો પણ મને તમે નાહિંમત કરી નહિ શકો.’
તે ઉપર ઇંગ્લીશ વકીલ બોલ્યો ‘તેના નાશની કે નાહિંમત કરવાની અમા-
રી ઇચ્છા નથી.’ ત્યારે નેપોલિયને કહ્યું કે, ત્યારે તો ‘કાલકરાર પ્રમાણે ચાલો,
દે તદ્દનામાને માન આપતો નથી તેનો નાશ ચાલો, તેના પરિણામ બાજ-
ન મુરોપખંડને જવાબ દેતો પડશે.’

એવી રીતે બન્યા પછી તારીખ. ૧૮મી મે સને ૧૮૦૩ને દિવસે ઇંગ્લેન્ડ
સરકારે લગાઈનાં ગ્નહેરનામાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં. તેની પહેલાંજ ફ્રેન્ચ વહાણો
મળે ત્યાં પકડવાનો હુકમ કર્યો હતો તેને લીધે ગ્નહેરનામાની ખચર પારિ-
સમાં પહોંચતાં પહેલાંજ ૨૦૦ ફ્રેન્ચ વહાણો ઇંગ્લેન્ડએ પકડી લીધાં હતાં.
આપણા નામાંકિત કનિ સામગ્રીએ કહ્યું છે કે :—

છપેલા.

વડે રાય ને રાય, પ્રજા ત્યાં તો પીગાય ;

વડે મહીયં મહીય, ઝાડનું છેદન થાય ;

વટે બ્રાત ને બ્રાત, દુઃખ પામે ડાકરડાં ;
 વટે ધણીવણીઆણી, પીડા પામે ડાકરડાં ;
 વળી વિપ્ર વિપ્ર મોઢી વટે, દેવે લેવે દાનને ;
 સામળ કાંડેસાચું માનવને, મહાદુઃખજનમાનને.

એમ રાત્ર રાત્રની લડાઈમાં લોકોના ધરણીથી માલ ઉપર ધાડ પાડી એ મોટો અન્યાય છે. એમ ધણી લોકોનો વિચાર છે, કારણ પોતાના રાત્ર નેડે ખીલત રાત્રને લડાઈ બનવાથી ઉદરપોષણ સારું ઉદ્યોગ કરનારાં નિરપરાધી માણસો ઉપર એકાએક ગજબ થઈ પડે છે તેનો અન્યાય શો ? ઉપલા બહેરનામાની અને પિતાં વહાણો પડકારવાની ખજાર થતાંજ નેપોલિયને તેનું વેર લેવાને તેનુંજ કામ કસ્યું. ફ્રાન્સમાં રહેનારા અને મુસાફર ઇંગ્લેન્ડને પડકારવાનો તેણે હુકમ આપ્યો તેથી દશહજાર ઇંગ્લેન્ડે પડકાર્યા. એમાં ધણીએક તો શ્રીમંત લોકો હતા. આ તેના કામને પણ ધણી લોકો પિચ્છારે છે તે વાનગી છે.

અને દેશમાં તૈયારી થઈ ને લડાઈનો પ્રારંભ થયો. એમિન્સના કોલકરાર વેળાએ મળેલાં ધણીં કોલાણીં ફ્રેન્ચો પાસેથી ઇંગ્લેન્ડે પાછાં લીધાં અને ઇંગ્લાંડના રાત્રનું હાલેવન નામે જર્મનીમાં એક સંસ્થાન છે તે ફ્રેન્ચોએ લીધું, તે નેછ ચુરેપના ખીલત રાત્રએને માહું તો લાગ્યું પણ તેમનાથી નેપોલિયન વિરુદ્ધ બોલાયું નહિ. પછી નેપોલિયને ખુદ ઇંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવા સારું એક લાખ સાઠ હજાર નૌકાસૈન્ય તૈયાર કસ્યું, તે ખીલત દેશ માંહેનો ઇંગ્લેન્ડ વેપાર તદ્દન બંધ કરી નાંખ્યો. એ ફ્રેન્ચોની તૈયારી નેછને ઇંગ્લેન્ડે પણ ધણી જોરસાથી મોટી તૈયારી સાથે દુરમન સામા લડવાને તૈયાર થયા. એવા સ્વદેશાભિમાની લોકો દેશના રક્ષણ માટે બ્યાં તૈયાર હોય ત્યાં દુરમનનું શું ચાલે ?

પોતાનું નૌકાસૈન્ય ધણી દૂર સુધી આટલાંટિક મહાસાગરમાં લઈ જઈ ને ખીલત આગુએથી ઇંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાનો નેપોલિયનનો ઘાટ હતો, પણ જે જે જંદરમાંથી ફ્રેન્ચ વહાણો નીકળવાના હતા તે તે જંદરો ઉપર ઇંગ્લેન્ડ નૌકાસૈનાપતિની નજર હોવાને લીધે તે ઘાટ પાર પડે નહી તેથી દિવસે દિવસે ઇંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવાનો વિચાર પડી લાંગવા લાગ્યો. એ વાગત નેપોલિયન મરતાં સુધી બોલતો હતો કે, “જે એકવાર ખારાં વહાણો બહાર પડીને ઇંગ્લાંડ જઈ પોહોંચ્યાં હોત તો ‘પછી ઇંગ્લેન્ડનું’ કંઈ

ચાલત નહીં. તરતજ ઇંગ્લાંડમાં ફ્રાન્સનો પ્રગ્નસત્તાક અમલ થાત.” ગમે તેમ હો; પણ ઇશ્વરની ઇંગ્લાંડ ઉપર પૂર્ણ કૃપા હતી, નહિ તો આ આ-દ્યતમાંથી કેમ બચી જાય ?

નેપોલિયને જીવતા સુધીનો ફ્રાન્સનો મુખ્ય કારભારી થયો, તેથી તમ ન થતાં પોતાના વંશને રાજ્યપદ મેળવી આપવાના વિચારમાં હતો. આથી કેટલાએક લોકો નારાજ થયા અને કેટલાએક તો તેનો જીવ લેવાને વિચાર કરવા લાગ્યા, તેમાં કેટલાએક મોટા માણસો પણ સામેલ હતા. તથાપિ તે ઘાટ નેપોલિયનના જાણવામાં આવ્યો, તેથી તપાસ થઇને તેમને શિક્ષા થઇ. તેમાંનો એક માણસ એકવાર હથિયાર લઇને તેને મારવા સાડ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો હતો. પણ અકસ્માત અટચણ આવવાથી તેના સપાટા માંથી તે બચી ગયો. કહેવત છે કે, “રામ રાખનાર તેને મારનાર દાણુ ?” વળી તે હમેશા એકજ ઠેકાણે રહેતો નહોતો તથા બેઠે રક્ષક સિપાઈ-ઓ વિના એકલો કંઈ કરતો નહોતો. તેથી એવા લોકોનો ઉપાય આવી શક્યો નહિ.

પોતાનો જીવ લેવાના કાવતરામાં બોર્જોન વંશના રાજ્ય કુળનાં મા-ણસો સામેલ હશે એવા વેહેમ ઉપરથી તેમને ડરાવવા સાડ નેપોલિયને જે એક ધોર કૃત્ય કર્યું, તેથી તેના નામને મોટો ડાઘ લાગ્યો છે. ડચૂક દિગ્વિ-ધિન નામે રાજ કુળનો એક શરો અને જીવાન પુરુષ હતો. તે આ વેળાએ પરદેશમાં હતો. પણ નેપોલિયને પોતાના જીવ લેવાના કાવતરામાં તે સામેલ હોવાના વેહેમ ઉપરથી તેને એકદમ પકડીને પારિસમાં આણ્યો. અને તેની તપાસ કરવા લશ્કર માંહેના લશ્કરી અમલદારો નીમ્યા હતા, એ તપાસની વેળાએ હું કંઈ જાણતો નથી એવું તેણે કહ્યું. તેના ઉપર એ કાવત-રાની સાખીતી થવાનો કશોએ પુરાવો નહોતો. તોપણ ન્યાય કરનારાઓએ તેના ઉપર ફ્રાન્સ દેશ ઉપર હથિયાર પકડવાનો, પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યનો નાશ કરવા સાડ ઇંગ્લાંડ સાથે મનસુબો કરવાનો વગેરે ચાર પાંચ આરોપો મૂકીને તેને ગુન્હેગાર ઠરાવ્યો. એ ઉપરથી ડચૂકે નેપોલિયનને રૂબરૂ મળવા સાડ ધણી કાલાવાલા કર્યા તોપણ તેને રજા આપવામાં આવી નહીં.

એ તપાસ મધરાતે શુપચુપ ચાલી હતી. અપરાધીનો બચાવ કરવા-ને વશીલ વગેરે કાઈ નહોતું. ન્યાયાધીશે ગુન્હેગારને પુછેલા સવાલોના જ-વાબ તેણે ઘણી દિગ્વિધિ આપ્યા. તેણે કહ્યું, હું મારા કુટુંબનો હક સં-

બાળવા સાર હરિઆર લખને ક્રાન્સ દેશમાં આવ્યા વિના કદી રહેવાનો નથી, એવી કેટલીક જુવાનીઓ પાછી ખેંચી લેવાને તે ન્યાયાધીશે સૂચના કરી. ત્યારે તે બોલ્યો કે, તમારો ઉદ્દેશ બસો છે, એ હું જાણું છું. તો-પણ મારો મત હું ફેરવવાનો નથી. હું મોટી આકૃતમાં છું પણ આવી રીતે જંચવાનો ઉપાય હું કદી કરીશ નહીં. તેથી આખરે નિર્ણય થઈને તેને ગુન્હેગાર ઠરાવી શી શિક્ષા આપવી તે પ્રશ્નવા સાર તેમણે એક માણસને નેપોલિયન પાસે મોકલ્યો. તેથી નેપોલિયને તેને દેહાંત શિક્ષા આપવાનું લખી મોકલ્યું. એ જવાબ આવતાં કેટલીકવારે અજવાળું થતાં પેહેલાં શિક્ષા અમલમાં આવવા સાર ડ્યુકને કિલ્લા માંહેથી ગરદન મારવાની જગાએ લઈ ગયા. અને અજવાળું થતાં પહેલાંજ ધાતકોએ તેનો વધ કર્યો ! જે ગુન્હેગારને દેહાંત શિક્ષા થવાની હોય તેને શિક્ષા દર્શાવવાની જગ્યામાં જોઈ જોઈ સ કલાક તો વચ્ચે જવા ન્દેહ્ય એવો ધારો હતો તે પણ આ રાક્ષસોએ કારણે મૂક્યો. અરે ! આ કેવું ધોર કૃત્ય ! સુધરેલા દેશના આ ન્યાયનો કારસ કેવો ? આ ઉચ્ચ ધણોજ ઉદાર, રૂપાળો, અને શરો હતો તેના મરણથી આખો યુરોપખંડ ખગમળી રહ્યો. અને એને લીધે નેપોલિયનના ખીજા ધણા નવા દુશ્મનો ઉભા થયા. ને એના મિત્રો સુધાં પણ એમ બોલ્યા કે, લડાઈ કરતાંએ આ મોટું ધોર કૃત્ય છે, એમ કરીને નેપોલિયને પોતાના પગમાંજ કોહાડો માર્યો છે. આ ડ્યુકને દેહાંત શિક્ષા ન થવા સાર નેપોલિયનની પ્રિય પત્ની જેસેફાઇન અને તેની માતૃશ્રી માડમ બોનાપાર્ટે તેને ઘણુંએ સમજાવ્યો પણ તેમનું તેણે સાંભળ્યું નહીં. નેપોલિયન જેવા સ્વહિતમાં સાવધ રહેનારા માણસથી આવું ધોર કૃત્ય એ “વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ”નું અનુભવી વાક્યનું અરેખં ઉદાહરણ નજરે પડે છે.

ડ્યુક દિએગિનને ગરદન મરાયત્રો સાંભળીને યુરોપના સર્વ રાજાને ઘણું માકું લાગ્યું. અને રશિયાનો નવો આદેશાહ અલેક્ઝાંડર તથા સ્વીડન ને ડેનમાર્કના રાજાઓએ ક્રાન્સ જેડે લડવાનો ઠરાવ કર્યો. આશ્ચર્યા અને ખુશિયાના રાજાઓ લડવા સાર માંહેથી ધુંધવાતા હતા પણ નેપોલિયનની ખીકથી તેમનાથી ઊપત્રા રાજાઓ જેડે ખુલ્લી રીતે મળ્યા નહીં. પણ ડ્યુકના મોતથી ફ્રેન્ચ રાજ્ય પક્ષના લોકોની હિંમત ધટી. તેમજ પ્રજા-સત્તાક રાજ્યના પક્ષકારોના કેટલાંએક લોકોને શિક્ષા થવાથી તેમણે પણ

બંનેડા કરવો છોડી દીધો. એ જોઈને નેપોલિયને પોતાની મતલબ પાર પાડવાનું મન ઉપર લીધું. ફરી નામે એક તેનો મિત્ર હતો, તેણે એક દહાડા મુખિતઆરોની સભામાં એવી સૂચના કીધી કે, હવે રાજ્યાવસ્થા બાબતના અનેક પ્રકારના કલ્પિત વિચારો છોડી દેવા, ફ્રાન્સની ક્ષતિ થઈને આખા દેશમાં સમાધાની ચર્ચાઈ, દેશનો ખજાનો બરપૂર થયો, કાયદાનો સુધારો થયો, માટે હવે નેપોલિયનને રાજ ઉપર બેસીને રાજવંશની સત્તા આપી આપણું કલ્યાણ કરી લેવાની આપણી ફરજ છે એમ સર્વ લોકોની ચરજ છે. ફ્રાન્સ દેશની મોખ્ખતા પ્રમાણે કહીએ તો હવે નેપોલિયનને બાદશાહી આપવી જોઈએ. ઉપલી સૂચના ઉપર બે ત્રણ દિવસ સુધી તકરારો ચાલી, પુષ્કળ મેંબરોએ મોટાં મોટાં બાબતો કરીને અનુમોદન આપ્યું. તેમાં માત્ર કાનોટજ સામે થઈને બોલ્યો, “નેપોલિયને ફ્રાન્સ દેશનું રક્ષણ કર્યું, એ વાત નિઃસંશય છે, ને તેના બદલામાં તેને મુખ્ય કારભારી નીમ્યો છે. તો તેણે સર્વના દિલ સાથે કેટલાક વખત સુધી અમલ કરીને તો શા માટે મુકી દેવું ન જોઈએ ? દેશના માણસની સ્વદેશ રક્ષણ માટે અથાક મેહેનત હોય તો તેની કૃતજ્ઞતા જણાવવાની કંઈ હદ નથી કે ? નેપોલિયનને તેની મેહેનતના બદલામાં રાજ્ય આપવાનું કહીએ તો તેના પછી કાણ કેવો નીકળશે તેની કંઈ ખચર છે ? એ ગરબડમાં દેશને ફરીથી શા માટે નાંખવો જોઈએ ?” આ બોલવું કોઈએ ન ગણકારતાં બંને સભામાં વાદવિવાદ થઈને ઘણા મતથી નેપોલિયનને વંશપરંપરાની બાદશાહી આપવાનો ઠરાવ થયો. એ તેને છોકરો ન થાય તો તેણે ભત્રીજા કે ભાણેજને દત્તક લેવો અને એમ પણ ન બને તો તેનો ભાઈ જોઈએ કે લુઈસ ગાદીનો વારસ થાય. લુઈસન અને જોરોમના નામો વારસતામાં ફાળવ કર્યા નહોતાં. કેમકે તેમણે હલકા કુળની સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરવાથી નેપોલિયનની તેમના ઉપર ઈતરાજ હતી. વળી નેપોલિયનના આખા કુટુંબના પુરોષોને રાજપુત્રો કહેવાનો ઠરાવ થયો. એ ઠરાવો થઈને લોકોના મનો ભેલાંને યાદી બાહાર પડી તેના ઉપર ઘણાં અનુકુળ મતો પડ્યાં.

એ ઉપરથી તા. ૧૮ મે સને ૧૮૦૪ ને દિવસે નેપોલિયને બાદશાહપદ ખરણ કર્યું. અને પોતાના જાદા જૂદા પ્રધાનો નીમ્યા. નવી રાજ્યાવસ્થાને લોકો વધારે માન આપે અને પોતાની મોટામોટ વધારે દેખાય માટે એણે પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરવા સાથે પોતાના રામન કયાથૌલિક ધર્મના

મુખ્ય ગુરૂ પોપને છેક રોમથી પારિસમાં બોલાવ્યો. અને તારીખ ૨ જુલાઈ સને ૧૮૦૪ ને દિવસે નાટકાંચના દેવળમાં રાજ્યાભિષેકનો મોટો સમારંભ કર્યો. તે વેળા દેશના શ્રીમાન, વિદ્વાન, સરદાર, સાહુકાર, ઇત્યાદિ હજારો માણસોની ભીડ બરાબ હતી. ફ્રાન્સના પ્રસિદ્ધ પરાક્રમી શાર્લમેન બાદશાહ સિવાય આજ સુધી કોઈ પણ રાજાનો ખુદ પોપને હાથે રાજ્યાભિષેક થયો નહોતો, ને શાર્લમેનનો પણ રોમમાં રાજ્યાભિષેક થયો હતો. પણ નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક કરવા સારૂ પોપને જાતે પારિસ આવવું પડ્યું ! પોતાની પ્રિય પત્ની જોસેફાઇન સહિત સિંહાસન ઉપર બેઠા ને પોપે આશિર્વાદ દીધા પછી નેપોલિયને પોતાને હાથે પોતાના અને જોસેફાઇનને માથે મુગટ ધાવ્યો. ત્યારે જોસેફાઇનની આંખમાંથી આનંદના આંસુ નીકળી પડ્યાં ! એવી રીતે નેપોલિયનનો મનોરથ પાર પડ્યો. આ વેળાએ બહુ સારો સમારંભ કર્યો હતો, લોકો જયગર્જના કરતા હતા, તથાપિ કેટલાએકના એહેરા ઊતરી ગયા હતા અને કેવી રીતે પોતાને આ વૈભવ મળ્યો તેનો વિચાર જનમાં આવવાથી નેપોલિયન સુદાંના આ વેળાના પ્રત્યક્ષિત એહેરા ઉપર લગારેક ઝાંપ મારી હતી એમ કહેવાય છે અને એમ થવું સ્વાભાવિક છે.

આ વખતે સર્વ ઠેકાણાના લોકો નેપોલિયનને અનુકુળ હતા. તેણે ફ્રાન્સનું બાદશાહીપદ ધારણ કર્યા પછી ઇટાલી દેશના જે મુશ્કેલીઓ આશ્ચિયત અમલ દૂર કરીને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપી આપ્યું હતું ત્યાંના લોકોએ પોતાના દેશનું રાજ્યપદ સ્વિકારવા સારૂ તેને એક વિનંતી પત્ર મોકલ્યું. તે ઉપરથી તારીખ ૨૬ મી મે સને ૧૮૦૫ ને દિવસે મિલ્લાન શહેરમાં જઈને ત્યાંના રીવાજ પ્રમાણે 'આ પ્રભુએ મને આપ્યો' એમ બોલી લોંબર્ડ રાજ્યનો પ્રાચીન કાળનો લોહનો મુગટ ધારણ કર્યો. એવી રીતે નેપોલિયનના નામ સાથે ફ્રાન્સનો બાદશાહ અને ઇટાલીનો રાજા એવાં બે પદ જોડાયાં. પણ પોતાની પછવાડે આ બંને પદ અને અધિકાર એકજ પુરૂષને તે આપવા બાબત તેણે ઠરાવ કર્યો. ને જોસેફાઇનના આગલા ધરના દિકરા યુજીનને ત્યાંનો પ્રતિનિધી ઠરાવીને પોતે પોતાની બહુઆણી જોડે પારિસમાં પાછો આવ્યો.

ભાગ ૧૧ મો.

બાદશાહી મળ્યા પછી નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના રાજાને સલાહ કરવા બાબત ફરીથી કાગળ લખ્યો. તેનો ત્યાંના રાજાના પ્રધાને એવો જવાબ લખ્યો કે, રશિઅન ઝાર જોડે અમે સલાહ કરી છે માટે તેની મરજી વિના અમારાથી સલાહની વાતચિત થઇ શકે નહીં.

રશિઅન ઝાર, સ્વીડનનો રાજા અને ઈંગ્લાંડના રાજાએ મળીને ફ્રાન્સકરાર કર્યા કે છટાલી અને સ્વીત્સર્લેન્ડ વગેરે દેશ માંહેથી ફ્રેન્ચનો અમલ કાઢાડી નાખ્યા વિના સલાહની વાત કરવી નહિ. પણ આશ્ચિઆના દરબારમાં નેપોલિયન બણીના કેટલાએક લોકો હોવાથી એ સંપર્માં આશ્ચિઆનો બાદશાહ મળ્યો નહીં. પ્રુશિઆના રાજાને એ મનસુખામાં સામેલ કરવા સાથે રશિઅન બાદશાહ જાતે બર્લિન ગયો અને આખરે નેપોલિયન છટાલીનો રાજા થવાનું સાંભળીને તે પણ તેમાં મળ્યો. એટલે નેપોલિયન ઉપર એકદમ ચાર પાંચ દુશ્મનો ઉભા થયા. તેથી હવે તેણે પ્રથમ આશ્ચિઅન લોકોને હરાવવા તરફ ધ્યાન લગાડ્યું. અને ફ્રાન્સ ઉપર હુમલો કરવાને થએલા એકસંપની ખખર થતાંજ તેણે ઈંગ્લાંડ ઉપર સ્વારી કરવા એકઠા કરેલા લશ્કરને આશ્ચિઆ ઉપર જવાનો હુકમ કર્યો. વિસ્તારના બધી આ લડાઈનું અધ્યયન વર્ણન કરવા બેસતા નથી પણ એટલુંજ કહીએ છીએ કે, આ લડાઈમાં નેપોલિયનના ચરાતન રૂપી સૂર્યના તેજથી સર્વ અંતર્ધ ગયા.

આ વેળાએ આશ્ચિઅન ફ્રાન્સનો સેનાપતિ માર્ક નામે હતો. તે નેપોલિયનને જોતાંજ ગભરાઈ જઇને અદમ સૈફર આગળ તેને પોતાના વીસ હજાર માણસો સાથે તાબે થયો. એ એના પરાજયથી નેપોલિયનની એવી તો કીર્તિ ફેલાઈ કે, એનો કોઈ જગાએ પરાજય થવાનોજ નથી, એમ સર્વ માનવા લાગ્યા. અને હારીને તાબે થએલા માણસો પણ પોતાના હથિઆર આપી દઇને નેપોલિયન બણી ઢિગમુઢ થઇ જવા લાગ્યા.

નેપોલિયનને આ મજેલા જયના આનંદમાં જરા ખતરો પડ્યો. જ્યારે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડ લડતાં હતાં ત્યારે રૂપેન કોઈની બણી ન થતાં બળગું રહ્યું હતું પણ કેટલાંએક કારણોથી તે ફ્રાન્સ બણી હોવાનો વેહેમ આવવા લાગ્યો. એ માટે ઈંગ્રેજ સરકારે એ વાત નક્કી કરવા સાથે પ્રસિદ્ધ ચરા સરદાર નેલ્સનને મુખ્ય અધિકાર આપીને નૌકાસૈન્ય મોકલ્યું. ત્યારે રૂપેન-

ના ભોડા ક્રેન્ય સાથે મળી ગયા. એ મળેલાં બંને લશ્કરોનો નેક્સને કેપટા ફક્કાર આગળ પરાભવ કર્યો. આ જીતને હજી સુધી ઈંગ્લેન્ડે પોતાનું બજાજી માને છે. 'પ્રત્યેક માણસે પોત પોતાની ફરજ બજાવવી એવી ઈંગ્લેન્ડની ઇચ્છા છે.' એ પ્રસિદ્ધ વાક્ય બોલીને નેક્સને આ લડાઇનો આરંભ કર્યો. આ લડાઇમાં એની જીત થઇ. પરંતુ જે વડે આવડો મોટો જય મળ્યો તે દેશને શોભાવનાર મોહોઈ નેક્સને આ લડાઇમાં પડવાને લીધે સર્વ ઈંગ્લેન્ડેને મહા દુઃખ થયું. તેણે મરજી વેળાએ દુસ્મનોનો સંપૂર્ણ પરાજય સાંભળીને "પરમેશ્વરની મેહોરબાની છે, મેં મારી ફરજ અદા કરી" એમ બોલી દેહ છોડ્યો.

કેટલાએક અંધકારો ધારે છે કે, ફ્રાન્સીસગારના યુદ્ધમાં સ્પાનિયર્ડ ભોડા મન મુકીને લડ્યા નહિ તેથીજ તેઓ હાર્યા. અને એ લડાઈમાં હાર્યાથી નેપોલિયને ઈંગ્લેન્ડ જીતવાની આશા છોડી. તથાપિ તે કહે તો કે, શું કરું ? મારાથી બધી જગાએ જીતે જઈ શકાતું નથી. મતલબ તેની ધારણા હતી કે હું જે ત્યાં હોત તો આ હાર થાત નહિ. એ ધારતું કંઈ ખોટું એ નહોતું, કારણ બધી વાર તેનાં શબ્દોથી ઉસ્કેરાઈથી ક્રેન્યોએ મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યા હતાં. આલ્સિયન ફ્રાન્સને અલ્પ આગળ હરાવીને નેપોલિયન વિ-એના ઉપર ધસી ગયો. તે વેળાએ ત્યાંનો બાદશાહ લશ્કર લઇ રશિઆના લશ્કર જેડે બળી જવા ત્યાં ગયો હતો તેથી થોડી મેહેનતે એકદમ તાં રગમી નવેબર સને ૧૮૦૫ ને રોજ તે શેહેર તેને સ્વાધિન થયું. અને ત્યાંના રાજમેહેલમાં કેટલાએક દિવસ રજા પછી આલ્સિઆ અને રશિઆના એકઠા મળેલા લશ્કર જેડે ટકર આપવા સાડ તેણી મેર ગયો તેથી આરટાલ્ફિટ્ઝ નામે ગામ આગળ મોટી લડાઇ થઇ તે દિવસને નેપોલિયને આગલે વરસે જે દિવસે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું તે હતો તેથી ક્રેન્ય ભોડા બધા આનંદમાં હતા. એ યુદ્ધમાં તેણે બધી ચતુરાઇ દેખાડી તેથી મોટા મોટા રજુપડિત તેના વખાણુ કરે છે. તે એક અંધકાર એમ કહે છે કે, આજ સુધી દુનિઆમાં ચતુરાઇ બરેલાં જે યુદ્ધો થયાં તેમાંનું આ એક છે. એમાં નેપોલિયન દુસ્મન ઉપર એવી રીતે ધસતો હતો કે એનો શો વિચાર છે તે શનુઓ સમજી શકતા નહિ. એક વેળા દુસ્મનનું લશ્કર એક તરફ વળતું જોઈને નેપોલિયન બોલ્યો કે, ભોલીસ કલાકમાં એ આપણે તામે ધસો. એ લડાઇ થવાની હતી તે દહાડે મળરકામાં કલાકેક ઉંઘ લઇને લશ્કરની ગોઠવણુ જોવા સાડ એ નીકળ્યો. કાંઈ ન જાણે એમ બધે ફરી આવવાનો તેનો મન-

સુખો હતો. પણ લશ્કરી લોકોએ તેની ધારણા જાણીને કહ્યું કે, આજ આપને રાજ્યપદ ધારણ કર્યાની વરસગાંઠ છે તેને લાયકના અને પરાક્રમ કરીશું. અને એક જુદા કામદાર તો બોલ્યો કે, આજ હું લડાઈથી વેગળો રહીશ એવું બમને વચન આપો એટલે થયું. ત્યારે નેપોલિયને કહ્યું કે તમને મારી જરૂર પડે ત્યાં સુધી હું પાછળ રહીશ. એ બાપણ ઉપરથી સેના અને સેનાપતિ વચ્ચે પરસ્પર કેવો વિશ્વાસ હતો તે જણાઈ આવે છે. અને એવા વિશ્વાસનો પરિણામ ફતેહમાં આવ્યો છે એ પણ આપણે જોયું છે. એ ઉપરથી રાજકારભારીઓ કે અમલદારોએ લક્ષ રાખવું જોઈએ છીએ કે ઔરંગઝેબ બાદશાહ જેવો અવિશ્વાસ રાખવામાં પોતે પોતાને સાવધ ગણે છે. હાથ તજેના અમલદારો જ્યાં સુધી સારા લાગ્યા નથી ત્યાં સુધી નહારાજ ગણવા એ તેમના મુળતત્વ ઔરંગઝેબના જેવીજ ખતા ખવાડનારાં છે. વિશ્વાસથીજ જગતનો વેહેવાર ને વેષાર થયા કરે છે અને અવિશ્વાસી સંકડાશમાં રહે છે ને આખરે તેજ તેને નડે છે.

આસ્ટલિંટ્ઝની લડાઈ સન ૧૮૦૫ ના ડીસેમ્બરની બીજી તારીખે થઈ, તે દિવસે આકાશ નિર્ભજ અને સ્વચ્છ તડકો પડ્યો હતો તે જોઈને ફ્રેન્ચોને ભાગવું હતું કે આજ આપણે નક્કી જીતીશુંજ. તેમાં પછી નેપોલિયન જેવો સરદાર ! તેણે જુદી જુદી ટોળીઓ કરીને જુદી જુદી તરફથી એકસંપી દુકમનના લશ્કર ઉપર ધરી જઈ તેમને ઘેરીને ઝપાટાખંધ કતલ ચલાવી. તે વેળા રશિયન અને આસ્ટ્રિયન બાદશાહો આઘેથી પોતાના લશ્કરની થતી ખરાબી જોતા હતા. પોતાના લશ્કરના માથુસોની માતથી તેમની છાતી ફાટી જતી હશે એમાં શી નવાઈ? તે લોકોને નાશી જવાનું પણ બન્યું નહિ ત્યારે એક બાબુએ નાના નાના તળાવો હતાં તેવું પાણી કરીને ખરફ બંધાયો હતો તે ઉપરથી નાસવાનો આરંભ કર્યો. એટલામાં તે ખરફ ઉપર ફ્રેન્ચોએ તોપો મારી ખરફ એમળાવી નાંખ્યો તેથી પાણીજ પાણી ચાંદું રહ્યું. તેથી તેમાં વીસ હજાર માથુસો બુડી મુવાં અને બંને બાદશાહો બાકી સાકી રહેલાં લશ્કર સહિત માહા મુશીબતે નાશી ગયા. વીસ હજાર માથુસોને ફ્રેન્ચોએ કેદ કર્યા અને ચાલીસ તોપો તથા બહુએક રશિયન વાવટાઓ ફ્રેન્ચોને હાથ આવ્યા. આ લડાઈને ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ બાદશાહી લડાઈ કહેતા હતા.

હાર થયા પછી સલાહ કરવા સારૂ આસ્ટ્રિયાનો બાદશાહ જાતે નેપોલિ-

યન રહેતો હતો ત્યાં ગયો. નેપોલિયન તે વખત એક ઝુપડીમાં રહેતો હતો. તેથી બાદશાહને જોતાંજ તે બોલ્યો, તમે એ માસ સુધી અમને આ મેહેલ-માં રાખી મૂક્યા છે. તે ઉપર બાદશાહે જવાબ દીધો. તમે એનો એવો સ્પર્શ ઉપયોગ કર્યો છે કે હવે તેની અગવડ બાબત તકરાર કરવાનું કારણ રહ્યું નથી.

રશિયન લશ્કરને પોતાના મુઝકમાંથી નિર્ભયપણે પાછું જવા દેવાનું કમ્પલ કરાવીને આલ્સિયન બાદશાહે નેપોલિયન જોડે પ્રેસબર્ગમાં સલાહ કરી, તેમાં બંને મુલક નેપોલિયનને આપ્યો. વળી મનમાં તો ખોડ ભુલાવી દેવાનું હતું પણ વખત આવ્યો નથી એવું ધારીને જર્મનીમાં આવેલો ઇંગ્લાંડનો હાનોવર પ્રાંત પ્રુશિયાના રાજાને આપવો કરીને તેની જોડે પણ નેપોલિયનને સલાહ કરી. ને બીજાં કેટલાંએક સંસ્થાન એણે પોતાના સગાં-જોને આપ્યાં. ને પોતાના બાધ જોસેફ બોનાપાર્ટને નેપલ્સનું રાજ્ય આપ્યું. હોલાંડના લોકો પાસે લુધ્સિ બોનાપાર્ટને ગાદીએ બેસાડ્યો ને જર્મનીના બી-જાં સંસ્થાનો સાથે કોલકરાર કર્યા. તેમાં તેમની પાસે સાઠ હજાર લશ્કર તૈયાર રાખવાનો ઠરાવ કર્યો. આ બનાવ પછી પ્રગ્ગસત્તાક રાજ્યમાં બંધ પાડેલી બધીએક બાબતો ફરીથી સર કરી અને લશ્કરી કામદારોને ખદ્દર આપીને મોટી મોટી જહાગીરો આપી.

ત્યાર પછી કેટલેક મહિને નેપોલિયનને પ્રુશિયાની ખોડ બાંધવાનો પ્ર-સંગ આવ્યો. ઇંગ્લાંડ સાથે સલાહની બાંજગડ માલતી હતી ત્યારે નેપો-લિયનને તેને જણાવ્યું કે, જો સિસિલી બેટ અમારી પાસે રાખશો તો પ્રુ-શિયનને આપેલું હાનોવર સંસ્થાન અમે તમને પાછું આપીશું. એ બય-રથી પ્રુશિયન સરકારને બંધો ગુસ્સો આવ્યો. તે બીજા કોઈની મદદ વિના એકલે હાથે ફ્રેન્ચ સાથે લડાઈનો આરંભ કર્યો. રાજા રાણીએ સોદાનો જોસ્સો ઉરકેશવાને બંધો પ્રમત્ત કર્યો. રશિયન ઝર જોડે સલાહ કરીને તેની મદદ આવી પહોંચે તે પહેલાં તો નેપોલિયનને બધી તૈયારી પ્રુશિયન લશ્ક-રને આરે મેરથી થેરી લીધું એ નામ્મર્મ, જુના ઇત્યાદિ ઠેકાણે ફ્રેન્ચ સિપા-ઈઓએ મોટાં મોટાં શસ્ત્રતંત્ર અને સુક્તિ વડે પંદર વીસ દિવસમાં શત્રુની દાણુદાણુ કરીને લડાઈનો સામાન પડાવી લઈ બધાંએક રોહરો જીતી લઈ તેને હેકજ પામમાલ કરી નાખ્યું. પ્રુશિયન લશ્કરે પણ મળે ઠેકાણે રૈત્ય દેખાડ્યું ખરું, પણ આખરે તેમનો પરાભવ થયો અને લાંબો માણસોના જીવની ખુવારી થઈ.

આ પ્રુશિયન હારથી નેપોલિયન બર્લિનમાં દાખલ થયો અને યુરોપ ખંડના બધા લોકોને મોટી નવાઈ લાગી તેથી ધારવા લાગ્યા કે, નેપોલિયન અગાડી કાઢતું સાલવાતું નથી તેથી ફ્રેન્ચ લોકોના સપાટામાંથી છુટવાને તેમની નિરાશા થઈ અને કેટલાક તો નેપોલિયનને અવતારી પુરુષ કેહેવા લાગ્યા.

બર્લિન લીધા પછી ત્યાં ફ્રેન્ચોએ ગર્વથી કુલામતે તેમણે લૂટ વગેરેની ધણી ખરાબી કરી. ઘણા મોટા માણસોનાં અપમાન કર્યા, પણ નેપોલિયને આ વેળાએ ઊદાર મનના લાયક પુરુષને થટે એવી આશ્ર આપાવી. એવી રીતે કે, એક રાજ્યકુટુંબનો પુરુષ નેપોલિયનના તાબામાં ત્યાં હતો તેણે ફ્રેન્ચ લોકો શેહેરમાં શું કરે છે વગેરે વાતો જણાવવા સાર જાની રીતે બહારના અધિકારીઓ સાથે પત્ર વ્યવહાર રાખ્યો હતો. તેમાંના એક પત્ર નેપોલિયનને મળી આવવાથી તેને પકડયો. તેની સ્ત્રીને મારો ધણી અપરાધી છે એવી ખબર ન હોવાથી તે નેપોલિયન પાસે આવીને કહેવા લાગી કે મારો ધણી નિરપરાધી છે. ત્યારે નેપોલિયને પકડેલો કામળ તેના હાથમાં આપ્યો તે વાંચતાંજ પોતે ખોટું બોલેલું જોઈ શરમિંદગીથી દુઃખી થઈ ચુપચુપ નીચે માથે બેઠો. એ જોઈને નેપોલિયનને માફ લાગ્યું, તેથી બોલ્યો, બાપ એ કામળ બાળી નાંખો એટલે પુરાવો નામુદ થશે. બર્લિનમાંથી નેપોલિયને પુતળાં અને ચિત્રો વગેરે ધણાં જમસૂચક ચિન્હો પારિસ મોકલી દીધાં અને જીનાની લડાઈ પછી ફ્રેન્ચોએ પ્રુશિયન પાસે છ કરોડ હેન્શી લાખ રૂપિયા ખંડણી લીધી અને બીજા ઠેકાણેથી પણ બીજી ઉધરાવી લીધી.

પ્રુશિયાની હારથી નેપોલિયનને હવે રૂશિયા અને ઈંગ્લાંડ એ બેજ જોરાવર શત્રુઓ રહ્યા. લડાઈમાં ઈંગ્લાંડને હરાવીશું એવું લાગતું નહોતું. માટે તેમને દુઃખ દેવા બીજી તદ્દબીર કહાડી. એવી કે, ઈંગ્લેન્ડના સર્વ વેબોરોનું મુળ વેપાર છે. માટે તે બંધ પાડીશું તો પોતાની બેજ નરમ પડશે. એવું ધારીને તેણે કેટલાએક ઠરાવો બર્લિનમાંથીજ પ્રસિદ્ધ કર્યા. તેમાંના એક ઠરાવ એવો હતો કે, ઈંગ્લાંડ બેટ કેદમાં છે એમ માનવું. કાંઈ પશ્ચિમી આગતસર કાંઈ પ્રકારનો તેની સાથે સંબંધ રાખેલો ગુન્હો સમજવામાં આવશે. ક્રાન્સ જોડે કાલકરાર કરેલા કાંઈ પણ દેશમાં ઈંગ્લાંડના માણસ મળી આવે તો તેને કેદ કરવો. ઈંગ્લેન્ડ બેપારનો માલ જ્યાંથી મળે ત્યાં જ-

પત કરવો એવાં જાહેરનામાં કરીને તે અમલમાં આણુના સાર તેણે પુરો-
પખંડના કાંડા ઉપર હામ હામ લડાઇના વહાણોના પેદેરો મૂક્યો.

એવી રીતે ઇંગ્રેજ વેપાર બંધ પડ્યાથી પેદેરાં તો ફ્રાન્સમાંજ દર-
રોજ નિર્વાહને માટે ઊપયોગમાં આવનારા પદાર્થની સર્વ ગરીબ અને શ્રી-
મંત બોકોને અડચણ પડવા લાગી. પણ નેપોલિયનની કરામત ત્રિલક્ષણ
હતી. બોકોની અડચણ દૂર કરવા સાર તેણે અનેક તદ્દખીરો કરી. મોટાં
મોટાં ઇનામો આપીને દેશમાંહેના સૃષ્ટિ પદાર્થવિજ્ઞાન જાણનારા વિદ્વાનોને
બહાર દેશથી આવનાર પદાર્થ દેશમાંજ ઉત્પન્ન કરવાની યુક્તિ શોધી કઢા-
ડવાનો હુકમ કર્યો. બહાર દેશાવરથી આવનારા પદાર્થો માંહેથી ખાંડનો
ખપ ફ્રાન્સમાં ધણો હતો તે પાંચ રૂપીએ શેર વેચાવા લાગી માટે ખીટ
નામે જાડનાં મુળીઆમાંથી તે ઉત્પન્ન કરવાનો તેણે ધણેજ શ્રમ કર્યો. ફ્રેં-
ટેનખેલો નામે જગતની આસપાસના રાતમાં તે જાડની એટલી રોપણી ક-
સારી હતી કે તેમાંથી નિકળેલી ખાંડ આખા યુરોપખંડને પુરી પડશે એમ
ધારતો હતો. વળી તેણે તડખૂચમાંથી પણ ખાંડ કાઢાડવાની મેહેનત કરી
હતી. ઇંગ્રેજનો માલ લેનારને ધણી સખ્ત સખ્ત થતી તોપણ બોકોને ધણી
અડચણ પડવાથી લોકો ઈંગ્લાંડથી જાની રીતે ધણો માલ આણુતા અને સર
કારી કામદારો પણ તેથી જાણ્યું અજાણ્યું કરતા હતા.

બર્લિન શહેરમાં તેનાથી ધણી મુદત રહેવાયું નહિ, કારણકે પ્રુશિયન
બાદશાહની મદદમાં રશિયાનો જાર આવ્યો તેની જોડે લડવું પડ્યું. સાથે
આણેલાં લશ્કરનો મોટો ભાગ ખપી ગયાથી તેણે પારિસના અધિકારીને
ખીજાં હેંશી હમ્મર માણસો મોકલવાને લખ્યું તે તેણે ખીકને લીધે કબૂલ
કર્યું, તથાપિ લડાઇ શરૂ થયાને આઠ દશ મહિના થયા એટલામાં એ અ-
ઢી લાખ માણસો મુવાં ને પાંચ સાત લાખ જખમી થયાં તેથી દેસના સૌ
માણસો શીકરમાં પડ્યા અને હવે શું કરીએ તેનો મનસુખો કરવા લાગ્યા.

રશિયાના જાર જોડે લડવા સાર બર્લિનથી પોલાંડ જવા નીકળ્યો.
પોલ લોકો ધણા શરા છે તથાપિ આસ્ત્રિઆ, પ્રુશિઆ અને રશિઆએ એ-
કઠમ હુમલો કરીને નીચપણે તેમનો દેશ ત્રણે ભાગે વેહેંચી લીધો તેથી
લોકો ધણા દુઃખી હતા. આથી નેપોલિયન આપણને દુસ્મનના પંજમાંથી છા-
ડવી સ્વતંત્ર કરશે એવું સમજીને તેને શરણ ગયા. નેપોલિયનના લશ્કરમાં
કેટલાએક પોલ અમલદારો હતા, તેમણે પોતાના વતનીઓને એવું જણાવ-

વ્યું કે, અરે, પોલાંડના લોકો, મહા પ્રતાપી અછત નેપોલિયન ત્રણ લાખ લશ્કર લઇને તમારા દેશમાં આવ્યો છે તેનો હેતુ શા છે તેની તપાસ ન કરતાં તેના ઉદાર આશ્રયને આપણે લાયક છીએ એવું ખતાવવાનો આપણે યત્ન કરવો જોઇએ. તમે સ્વતંત્ર થવા લાયક છો કે નહીં એ હું જોઈશ એવું એ અમારી આગળ બોલ્યો છે. માટે હે પોલ લોકો, એવું છે તો પોતાની હિંમત દેખાડીને સ્વતંત્ર થવાનું કામ તમારું પોતાનું છે. તમારા દુશ્મનો પાસે તમારું વેર લઇને તમને મુક્ત કરવા સાથે અહિં આવ્યો છે. છોકરાં રડીને પોતાના બાપની પાસે આશરો શોધવા જાય છે તેમ તમે બધા એની પાસે જાઓ. તેના તરફ અંતઃકરણ લગાડીને તમારું બહુ બળ તેના કામમાં વાપરો. એકેએક માણસ ઉઠો અને એવું દેખાડો કે, સ્વદેશ આગળ અમારા શરીરની પથ્થુ અમે વિસાદ ગણતા નથી. એ ઉપરથી ઉચ્છેદાઇને નેપોલિયન પોલાંડમાં ગયો ત્યારે પોલ લોકો તેની આશરે વિંટાઇ વળ્યા. સ્વતંત્રતાની આશાથી સર્વના મુખે પ્રકુલિત અને અંતઃકરણમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. તેમણે સ્વદેશના જુની રીતના પોષાક પહેર્યા હતા. જુના વખતના ઉમરાવો પોત પોતાના ઘરમાં સ્વદેશની હાથથી દુઃખી થઇને બેઠા હતા તે નેપોલિયન પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા, “આપ મોટાં રાજ્યો ઊત્પન્ન અને નષ્ટ કરનાર તથા જગતને નિયમન કરનાર છો, એવું સમજીને અમે આપનો સત્કાર કરીએ છીએ અને અમારી સર્વ આશા પરિપૂર્ણ કરવાનો વિશ્વાસ રાખીએ છીએ. વળી અમારા દેશનો પુનરોધાર થયોજ એવું અમે સમજીએ છીએ. કારણ આપ મહા ન્યાય અને વિદ્વાન સોલન* જેવા લાગો છો અને પ્રતાપી સીઝર જેવા સમજીને અમારું નરીખ આપના હાથમાં ધારીએ છીએ.”

એવી રીતે પોલ લોકોને નેપોલિયન પાસે પોતાનું કામ કરાવી લેવાની ઇચ્છા હતી અને તેમ કરવાને તે સમર્થ પણ હતા. તથાપિ પોલ લોકોને સ્વતંત્ર કરતાં આઝિઆ અને રશિઆ જોડે નવી દુશ્મની થશે એવી તેને ખબર ખાતરી હતી. તેથી હું તમને સ્વતંત્ર કરીશ એવું વચન તેણે પોલ લોકોને આપ્યું નહીં. કારણ તે જાણતો હતો કે, એવું વચન આપવાથી તરત આઝિઆ સાથે થયેલો તહ બાંધીને લડાઇ ઉઠશે. તેમજ રુશિયાની મદદે આવેલા રશિયન બાદશાહ જોડે પણ કાલકરાર કરવાની તેની મરજી

* આઝીન કાળમાં ગ્રીસ દેશમાં એક પ્રસિદ્ધ કાયદા બાંધનારો થઈ ગયો છે.

હતી તેથી ધારતો હતો કે જો પોલ લોકોને માટે લડીશું તો તે સત્તાદ ન કરતાં છેક વાત વંધી જશે. માટે હું તમને સ્વતંત્ર ફરીશ એમ ખુલ્લું ન કહેતાં 'પોલાંડનું રાજ્ય ફરીથી સ્થાપન થશે કે ? તેનું પુનરુત્થાન થશે ? માણસના સર્વ કરતાનું કાલ સત્ર જેના હાથમાં છે એવો પરમેશ્વર માત્ર આ ગુપ્ત વાતનો નિર્ણય કરશે, એવા પ્રકારનું ઓલતો હતો. એથી પોલ લોકોને પણ આશા રહેતી હતી.

એ પ્રમાણે બનાવે બની ફ્રેન્ચ અને પોલ લોકો એકઠા મળી રશિયન લોકો ઉપર જવા લાગ્યા તેથી તેમના વચ્ચે જે યુદ્ધો થયાં તે ઘણાં મોટાં અને ભયંકર હતાં. બંને તરફના લોકો સરખા શૂરા હોવાથી પુત્રતરફ, ઇશો, જોરે ઠેકાણે એવી ચમત્કારીક લડાઈઓ થઈ કે, કોઈ કોઈનાથી હારે નહિ. ઉભય પક્ષ ધારતા કે અમે જીત્યા છીએ. આજ સુધી નેપોલિયનનો જય થતો તેથી ફ્રેન્ચો ધારતા હતા કે શત્રુ ગમે તેવો પ્રખળ હોય પણ અમારા આગળ ધણીવાર ટકશે નહીં. પણ રશિયન લોકોની હિંમત જોઈને તેમને લાગ્યું છે. દુનિઆમાં શેરને માથે સવાશેર પડ્યા છે. એક ગ્રંથકાર એમ લખે છે કે, આજ પર્યંત જે એણે મોટી મોટી લડાઈઓ મારી તેમાંથી ઇશોની લડાઈ જેવી ભયંકર થોડીજ હશે. કડકડતા શિયાળામાં આ યુદ્ધ થયું. એ સમાપ્ત થયા પછી મેદાનમાં પચાસ હજાર માણસો જખમી થઈને પડ્યા હતાં તે જૂખ, દુઃખ અને તરસથી કાગારોળ કરતાં હતાં તેથી તથા હજારો ઘોડા ધાયલ થઈને પડ્યા હતા તેના આરડવાથી આકાસ મંડળ વ્યાપી રજીં હતાં. દેખાવ જોતાંજ કોઈ પોચા મગજનો માણસ તે ભમરી ખાઈને હેડો પટે, ચારેમેર નજર નાંખી ન પહોંચે ત્યાં સુધી લોહીની રેલછેલ, મુડદાં અને માંસના ઢગલા, જખમી માણસ અને પશુઓનું ખુમરાણુ અને શિયાળ, વર, કાગડા, ઘીંદ, સીંચાણુ ઇલાદિને ઉગાળીનું પદ આવવાથી આનંદનો કીતકાર એ સર્વ સાધારણ માણસને ભયંકર કરાવે એવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. અરે આ શો ગજબ ! નહિ પૈસા માટે ને નહિ સ્વદેશ રક્ષણુ સાથે પણ માત્ર મોટાઈ મેળવવાને લોભે કેટલા જીવની હાની !

લડાઈના આરંભને ઘણા દિવસ થયા, યુદ્ધ પ્રસંગે પણ ઘણા થયા, પણ નીકાલ આવે નહીં. માટે હવે ક્યારે વિસામો લેવાનું કાગીને નેપોલિયન અને અમેરિકાંડર સત્તાદ કરવાનું ધારવા લાગ્યા. ને તે પાર પાડવાનું

ઠરાવીને બંનેની ભેટ થવા સાથે નીચેના નદીને કિનારે તિલસિત શેહેર આગળ નદીના પાણીમાં એક મોટા તરાપા ઉપર માંડવો આરાસ્તા કર્યો હતો. બંને બાદશાહો નદીને બંને કિનારેથી હોદ્દીમાં બેસીને તરાપા પાસે જવા લાગ્યા તે બંને કિનારા ઉપર બંને બાદશાહના લશ્કરો મોટા ઠાઠથી જામાં રહ્યાં. સલામતીની તોપોની ગર્જના ચાલુ થઈ. પેહેલવેહેલો નેપોલિયન પહોંચ્યો અને અલેક્ઝાંડર આવતાંજ બંને જણા ધણા હેતથી પરસ્પર ભેટ્યા. કેવી તાજુબી ! જેમણે લાખો માણસોનો નાશ કરાવ્યો તે બંને જણા બાંધબોની પેઠે એકાંતમાં વાતો કરવા બેઠા તે પછી તિલસિતમાં જઈને સલાહ કરવા સાથે બંને જણા ધણા દિવસ સુધી મોજ મારતા હતા, તેમાં ખાવું પીવું, નાચ તમાશા કરાવતા, એક બીજાના લશ્કરની કવાયત જોવી, એવું ચાલી રહ્યું, તેથી એવું દેખાતું કે જાણે સગા બાંધબોના જેવું બે વચ્ચે હેત છે.

અલેક્ઝાંડરના આગ્રહથી પ્રુશિયાના રાજાને પણ ત્યાં બોલાવ્યો. તેની જોડે તેની રૂપાળી રાણી પણ આવી હતી તેને પોતાના ધણીનું અસહ મુજબ માન રહેલું દીકું નહિ, તેથી માકું લાગીને તેની આંખમાંથી દડદડ આંસુ વહેવા લાગ્યાં અને એજ દુઃખના બળાપાથી તે મરણ પામી. તેથી તેની પ્રજા ધણી દલગીર થઈ. પણ તારીખ ૭મી જુલાઈ સને ૧૮૦૭ને દિવસે ફારનામુ પાકું થયા પછી રશિયન ઝારના આગ્રહથી પ્રુશિયાના રાજાને ફરીથી ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. અને જુનું પ્રુશિયન રાજ્ય હતું તેટલું તેને સોંપ્યું ને ઇંગ્લેન્ડ વેપારીનો માલ ન લેવાતું તેણે કબૂલ કર્યું. પછી પ્રુશિયાએ નવા જીતેલા પોલાંડ વગેરે સર્વ પ્રાંત લઈને જુદાં રાજ્યો અને સંસ્થાનો નેપોલિયને બતાવ્યાં. તેમાંનું એક રાજ્ય તેણે પોતાના બાંધ જેરોમ બોનાપાર્ટને આપ્યું. જેરોમે હલકા કુળની સ્ત્રી જોડે લગ્ન કર્યાથી તે તેના ઉપર ગુસ્સે હતો પણ તે બંધરીને ફારગતી આપી. એની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ટોબર્ગના ઠાકોરની કુમારીકા જોડે લગ્ન કરવાતું કબૂલ કર્યાથી તેણે તેને ફરીથી મહારાજા બનાવ્યો.

અગાડી જોસેફને નેપલ્સનું અને લુઇસને હોલાંડનું આપેલું રાજ્ય અલેક્ઝાંડરે કબૂલ રાખ્યું. કેમકે આ વખતનો રશિયન ઝાર પણ નેપોલિયનના જેવોજ મહત્વાકાંક્ષી હતો. એ બંને જણાએ એવી જાતી સરત કરી હતી કે, તુર્કસ્તાન જોડે રશિયાને કુજો થાય તો તેમાં

નેપોલિયને વચ્ચે આવવું નહિ. ને ફ્રાન્સ, રુસે અને પોર્ટુગાલ સાથે ચક્ર-
મક ઝરે તો અલેક્ઝાંડરે તેણીમેર જોવું નહિ. એ વગર એમં પણ હયું હતું
કે, નેપોલિયનની સલાહ વિના અલેક્ઝાંડરે તુકસ્તાન જોડે સલાહ કરવી નહિ.
તેમજ રશિયનની અનુમતી વિના નેપોલિયને ઇંગ્લાંડ જોડે તહ કરવો નહિ.
એવી રીતે ખુલ્લા કોલકરાર કરીને જાને બાદશાહોએ આખા યુરોપખંડને
પોતાના તાબામાં આણવાનો ધાટ ધડ્યો.

ભાગ ૧૨ મો.

પાછલા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે રશિયાના બાદશાહ સાથે સલાહ કરી
તથા તેણીમેરની સરહદ ઉપર સાઈ લશ્કર મૂકીને નેપોલિયન પાછો પારિ-
સમાં આવ્યો. એ વખત સરકારી ઓદ્દેદારો અને બીજા લોકોએ તેને મો-
ટા ભમકાથી બાદરમાન આપ્યું અને સઘળાને મોઢે જ્યાં ત્યાં વખાણ થ-
વાં લાગ્યાં. આ વખતમાં યુરોપખંડનો મોટો ભાગ તેના તાબામાં આવ્યો
જેવુંજ થયું હતું, એટલે કે નેપોલિયનનો વૈભવ છેક ટોચે પહોંચવાનો આજ
વખત હતો. કેમકે ત્યાર પછી આખા યુરોપખંડને આંજી નાખનારો તેનો
વૈભવ રૂપી સૂર્ય અસ્તાચળ તરફ વળવા લાગ્યો હતો.

નિવસિતના કોલકરાર થયા પછી ઇંગ્રેજ સરકારે સાંભળ્યું કે, ડેનમાર્ક-
ના વહાણો લઈને ફરીથી ઇંગ્લાંડ ઉપર ચારી કરવાના વિચારમાં છે. તેથી
ઇંગ્રેજોએ તરત બાલ્ટિક સમુદ્રમાંથી કોપનહેગન શહેર ઉપર પોતાનું નૌકા-
સૈન્ય મોકલીને રેન લશ્કરને છેક હરાવી નાખી તેમના ધણા વહાણો પકડી
લઈ ગયા. એ ખબરથી નેપોલિયનને ધણો ક્રોધ ચડ્યો.

પારિસમાં રહ્યા ત્યારે રાજ્યવ્યવસ્થામાં કંઈ ખામીઓ રહી હતી તે
કહાડી નાંખવા તરફ પોતાનું મન લગાડ્યું. દેશના નવા પ્રાંતો કરીને દરેક
પ્રાંત ઉપર એક એક મોટો અધિકારી નિમ્ણે. તેમાં પણ જોતા જ પ્રાંતમાં
કોઈ ઇષ્ટ મિત્ર કે કુટુંબ કબીલો નહિ તે માણસને તે પ્રાંતમાં મોકલ્યો હતો.
ધણા હોશિયાર માણસોનેજ તે અધિકાર આપતો હતો અને કામને નાલા-
ચક હોય એવા માણસની તેણે કદી નેમણુંક કરી નથી. વળી દુર્માર્ગે દ્રવ્ય
મેળવવાની ઇચ્છા ન થાય માટે પગારો પણ મોટા બાંધી આપ્યા હતા.
અને કામની ખબરદારી પ્રમાણે સર્વને ઝટ વધવાનું બનતું હતું ને ચક્ર ધરો

તો તેમને શિક્ષાનો મોટા ભાગ હતો. એવી રીતે મુશ્કી, દિવાની, ફાજદારી પ્રમેરે ખાતાંઓનો સારો બહોળસ્ત કર્યો. એટલું છતાં સધળા ઉપર તેની વ્યથા નજર રહેતી. એક ઉત્તમ પ્રયત્નકાર એવું કહે છે કે, મોટી મોટી લગાઇઓ ચાલતી ત્યારે પણ તે રાજ્ય કારભારની નાની મોટી સધળી વાતો ઉપર ધ્યાનથી જોતો હતો. નેપોલિયન પાસે આ વખતે જોડેલો મુશ્ક હતો તેના અર્ધા ભાગ જોડલા મુશ્કના રાજ્ય શાંતિના વખતમાં પણ રાજ્ય કારભાર તરફ એટલું ધ્યાન નહીં રાખતા હોય. રાજ્ય કારભારમાં ધણી વાર મેહેનત કરીને વિશ્રાંતિ લેતાં ભૂમિતિ કે બીજગણિત માંહેના અધારા પ્રશ્નો છોડવા બેસતો. તેનું સર્વ કામમાં, સર્વ કારભારમાં, સર્વ ખાતામાં ચારેમેર સરખું ધ્યાન હતું. કોઈ પણ વાતની તેને બીન માહિતી કે કંટાળો નહોતો. એકવાર સરકારી દિસાખમાં કંઈ બૂલ થયેલી માલમ પડી તે ઉપરથી તેણે એવો તો સારો બહોળસ્ત કર્યો કે, તેથી સરકારી દફતરો શરાફના દફતરો કરતાંએ ચોખ્ખાં રહેવાં લાગ્યાં. ફલાણી વાત કરવામાં મને નાનમ છે અથવા મને વખત નથી એવું તે કદીજ બોલ્યો નથી. એથી નાના મોટા સધળા કામદારોને એમ લામતું કે આપણું કામ બાદશાહ ક્યારે તપાશે, એ ડરથી સધળા સરકારી કામદારો પોતપોતાના કામમાં સાવધ રહેતા હતા.

કેળવણી ખાતામાં સુધારો કરી તેણે શિક્ષણ પદ્ધતિ નવી સર કરી હતી એ વાત તો પાછળ આવી ગઇ છે. તેમાં મુશ્કળા શીખવનારી શાળા એવી યુક્તિથી સ્થાપન કરી હતી કે, સધળાનેજ તેમાં જવાનું મન થતું. તેની સાથે વળી કાયદો પણ એવો કર્યો હતો કે, પત્નીશવરસની અંદરના પુરુષે વખત પડે લશ્કરમાં આવવું જોઇએ. કેટલાએક થોડા પ્રસંગોમાં માત્ર બન્ને આવવાથી ચાલતું. પેહેલાં એકવીસ વરસની ઉમરવાળાને આણુવા, પછી બધારે મરર પડે તો બાવીસના, પછી ત્રેવીસના એવી રીતે જેમ વખત આવે તેમ પત્નીશવરસનાને બોલાવવાનો ટંકાવ કર્યો હતો. અને એ પૈસાદાર અને ગરીબ બધાને એક સરખો લાગુ હતો. એકનો એક છોકરો હોય, તરત પરણેલો પુરુષ હોય, નાના છોકરાંનો બાપ હોય, સધળાએજ હુકમ થયો કે કમરે તરવાર બાંધીને જોઇએ ત્યાં લગાઇમાં જવાને તૈયાર હોવું જોઇએ. એ કાયદો ક્રાન્સમાં સોળ વર્ષ ચાલ્યો હતો. એ ધારાથી પ્રથમ હેંશિ હન્નર માણસો એકઠાં કર્યા. પણ આપણો બાદશાહ જ્યાં જાય ત્યાં જીત છેજ એવી ખાત્રી ને સંપત્તી તથા માન પ્રાપ્ત કરવાની તેમની ઈચ્છા ધણી વાર સફળ થતી તેથી ભોંકો

સંતોષથી લશ્કરમાં જતા હતા. એ વિના નવી શિક્ષા પદ્ધતિ સર થવાથી લશ્કરના ખર્ચા ખરા માથુસો ભણેલા હતા. તેને લીધે મોટા કુળના લોકો સુધાં લશ્કરમાં જવાને અનમન કરતા નહોતા. એ બાબત એક અંધકાર એમ લખે છે કે, એટલા વિદ્વાન, સુશિક્ષિત અને કૃત્તીન યોદ્ધા જેમાં છે એનું લશ્કર આજ સુધી કદી કોઈ જગાએ અન્યું નહિ હોય.

વારંવાર લડાઈ ચાલતી તેથી અરચ થણો થતો તથા ઈંગ્લાંડ જોડે વેપાર બંધ પડવાથી પૈસા ઉત્પન્ન કરવા માટે નેપોલિયનને વારંવાર નવા કરો નાંખવા પડતા પણ તે નિઃપક્ષપાતપણે એસાડીને યોગ્ય રીતે વસુલ કરવાથી તે લોકોને આકરા લાગતા નહોતા. સિવાય દેશમાં શાંતિ થવાથી ખેતીમાં પણ થણો સુધારો થયો; ને રસ્તા, પુલ, નહેરો વગેરે થણાં કામો તેણે કરાવ્યાં તેથી ગરીબ ગુરબાને મજુરી થણી મળવા લાગી. તેથી તે પણ રાજ રહેતાં હતાં.

રાજ્યવ્યવસ્થામાં સુધારો થયા પછી નેપોલિયન ઈંગ્લાંડના વેપારને આખા યુરોપમાંથી કાઢવાનો ઠરાવ પૂર્ણપણે અમલમાં આણવાનો યત્ન કરવા લાગ્યો, પણ તેમાં સફળ થયો નહીં. રશિયાના ઝારે એ વાત અમલમાં આણવાનું નિઃસિદ્ધિના કરારમાં કબૂલ કર્યું હતું. પણ એ પ્રમાણે ચાલવાથી આપણા દેશના વેપારીઓને નુકશાન થશે એમ ધારી તે પુરે-પુરે અમલ કરતો નહોતો. તેનું એ કપટ નેપોલિયન જાણતો હતો. ખરેખર પણ પક્ષો થણો દૂર હોવાથી તેને કરાર તોડવા બદલ શાસન કરવાનો વિચાર તે વખતે બંધ રાખીને ચોતાના ઠરાવને સર્વેરીતે અનુકુળ રહેનાર પાસેના એ રાજાને સન્ન કરવાનું ધાર્યું.

પોર્ટુગાલ અને સ્પેનમાં ઈંગ્લાંડનો માલ થણો આવતો અને ત્યાંથી ખીજા દેશોમાં અને ખુદ ફ્રાન્સમાં સુદાં દાખલ થતો. એથી નેપોલિયન તેના ઉપર થણોજ કોષે ભરાયો. આ વેળાએ સ્પેનના રાજ્યમાં થણી અધાધુધી ચાલી રહી હતી. ત્યાંનો રાજા રાજપદને નાલાયક હતો અને રાણી થણી દુરાચારી હતી. એક હઝકા કુળના માણસ સાથે તેણે પ્રેમ જોડાયાથી તે પ્રાચીન યદ્ય એકો હતો. પછી શું પૂછવું.

કોહરો.

અબજા તો પ્રાચીન યદ્ય, રાજા મુખે અબજા;

અધુરાં તો પુરાં થયાં, લંપટ બન્યો પ્રધાન.

આવા અંધેર રાજના લંપટ પ્રધાન બેડે કરાર કરી નેપોલિયને પોતાના સરદારને ફ્રેન્ચ અને સ્પાનિયર્ડના લશ્કર સહિત પોર્ટુગાલ ઉપર સ્થાપી કરવા મોકલ્યો. એટલાં માણસ સાથે ટકવાને તે રાજની તાકાત નહોતી તેથી નેપોલિયનના કહેવા પ્રમાણે કેટલીએક અપમાન ભરેલી સરતો કબૂત્ર કરીને ત્યાંના ઈંગ્રેજ વકીલને કહાડી મૂક્યો અને ઈંગ્રેજ વેપારીઓનો માત્ર જન્મ કર્યો. એમ કર્યા છતાં પણ તે નેપોલિયનના ત્રાસમાંથી પત્યો નહિ ત્યારે આખરે નિર્ણય થયેને ઈંગ્રેજની મદદથીજ અમેરિકા માંહેના પોતાના આઝિઝ દેશમાં નાશી ગયો. એ રાજનું બીકલુપણું બેઠને પણ લોકોએ વધારે ગરબ કરી નહિ. એમ રક્તપાત ન થતાં પોર્ટુગાલ દેશ ફ્રેન્ચ લોકોને તાબે થયો. ત્યાં બંદોબસ્ત કરીને પછી ફ્રેન્ચો ધીમે ધીમે સ્પેન બણી વળ્યા અને કેટલાંએક ઠેકાણાં તેમણે પોતાના તાબામાં લીધાં તે બેઠે સ્થાનિયર્ડ લોકો ધારવા લાગ્યા કે આપણી દશા પણ પોર્ટુગાલના જેવી થશે. તથાપિ દરબારમાં માંહોમાંહે કશુંએ ચાલી રહ્યો હતો તેથી આણી મેર કોઇએ ધ્યાન દીધુંજ નહિ. ઉલટા દરબારના જૂદા જૂદા પક્ષના લોકો નેપોલિયનને પોતાની મદદે બોલાવવા સાફ કાગળો મોકલવા લાગ્યા. આણી મેર નેપોલિયને કોઇને પણ ખુલાસાનો જવાબ ન દેતાં પોતાનું લશ્કર આગળ ચલાવ્યું હતું. આખરે ફ્રેન્ચ લોકો છેકજ પાસે આવેલા સાંભળી ત્યાંનો રાજ બીકથી ગભરાઇ જઇ પોતાના પડોશીની પેઠે અમેરિકામાં નાસી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો ત્યારે ત્યાંના લોકોએ તેને નજવા દેવા સાફ તોફાન કર્યું. ને પેલા લંપટ પ્રધાન ઝોડોઇના ઘર ઉપર હુમલો કર્યો. એ ઉપરથી મેં રાજ્ય મૂકી દીધું અને મારા દીકરાને ગાદીએ બેસાડ્યો એવાં રાજ્યે જાહેરનામા કર્યા.

રાજ્યે રાજ્ય છોડયાના સમાચાર સાંભળતાંજ ફ્રેન્ચ સરદારે પોતાનું લશ્કર માર્ડિઝ શેહેર ઉપર આણ્યું. તે વેળા રાજપુત આઘો હતો તે આવી રાજની લગામ હાથ લેવા પામ્યો નહિ. ત્યાં ચાળીસ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ હતા તેનો સેનાપતિ આ રાજકુંવરને રાજ ગણતો નહોતો. કારણ મેં મારી ખુશીથી રાજ્ય છોડ્યું નથી એમ રાજ્યે નેપોલિયનને છાની રીતે લખી જણાવ્યું હતું. એટલામાં નેપોલિયન જાતે ત્યાં આવવા સાફ નીકળ્યાની ખબર ચારેમેર ફેલાઇ. બ્યારે ફ્રેન્ચ સેનાપતિએ રાજકુંવરને સજાહ આપી કે તું આદશાહને મળવા સાફ સામે જા એટલે તે તારું કહે-

હું માનશે. હું તારી જોડે આવું છું. નાચારીએ રાજપુત્રે પણ તે સક્ષાદ માની અને બંને જણા ચાલ્યા; નેપોલિયન પાસેજ મળશે એમ તેને પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું હતું; તથાપિ આજ મળશે, કાલે મળશે એમ કરતો કરતો ધણે દૂર લઇ ગયો ત્યાં તેને નેપોલિયન જોડે મુલાકાત થઇ ત્યારે પેહેલાં તો તેણે રાજકુવરની ઘણી આચનાસ્વાગતા કરી, તથાપિ બીજે રસ્તે રાજા, રાણી અને પ્રધાનને પોતાની પાસે લાવવાની તજવીજ કરી રાખી હતી. તે પ્રમાણે તે આવી પહોંચ્યા પછી સ્પાનિયર્ડ રાણીએ ત્યાં એક અત્યંત શરમ ભરેલું નિય કૃત્ત કસ્યું એવું કહેવાય છે તે વાંચનારને સુદાં શરમ લાગે. નેપોલિયન અને લેના ધણીની રૂબરૂ તેણીએ પોતાના છોકરાને કહ્યું કે, તું રાજાના પેટનો નથી. અરરર ! આ તે કેટલું નિર્વિજ્ઞપણું ! યુરોપના અંધકારે વારંવાર લખે છે કે, એશિયાખંડના રાજકુટુંબો દુરાચરણોથી ભરેલાં હોય છે, તથાપિ તેમાં પણ આવો છેકજ નફટાખંડો દાખલો મળવો કઠણ છે. એ ઉપરથી નેપોલિયને સર્વેનેજ કહ્યું કે તમારું કુટુંબ પદ્મચુત થયું. પછી તેમને પેનશન બાંધી આપીને છટાસીમાં રહેવાની પરવાનગી આપી.

દેશ માંહેડી રાજ્ય વ્યવસ્થામાં થએલી ગરબડ નેપોલિયન પોતાના પ્રતાપથી બંધ પાડશે એમ ધારીને સ્પેનના લોકોજાનામાના બેશી રહ્યા હતા; પણ રાજા કુટુંબને પદ્મપટ કરીને આપણા દેશની સ્વતંત્રતા નાબુદ કરશે એમ જ્યારે તેમને લાગ્યું ત્યારે તેમનું સ્વદેશાભિમાન ઉસ્ફેરાઈને સ્વદેશશત્રુના હાથમાંથી છોડાવવા સાર જીવની આશા છોડીને મર્યા. અને ફ્રેન્ચોએ તેમના ઉપર એકદમ હુમલો કરીને ઘણા માણસોને કાપી નાખ્યાં. સ્વદેશની સ્વતંત્રતાનો નાશ થતો જોઈને ગામડાના બેકુતો સુદાં જોસ્સાબંધ દોડી આવ્યા હતા. તેમણે પણ શેહેરમાં પુષ્કળ ભાંગફોડ કરી મૂકી. તથાપિ આખરે ફ્રેન્ચોએ તે બધાને હરાવીને હુલડખોરોના આગેવાન માણસોને પકડી તપાસ કરીને શરીર શિક્ષા કરી તેને લીધે કંઈ ગરબડ કમી થઇ.

માર્ટિડ વિના બીજાં શેહેરોમાં પણ એવીજ ગડબડ થઇ હતી. આખો દેશ પરતંત્ર થવાનાં દુઃખથી માંડા જોવા થયો હતો, તેમણે ફ્રેન્ચ લોકોની ઠામ ઠામ કતલ કરી. તે વેળા સ્પાનિયર્ડના સપાટામાં કોઈ ફ્રેન્ચ અથવા પોતાના દેશનો પણ ફ્રેન્ચ સાથે મળેલાના પેહેમવાજો દેખતા કે તે બીચારાની કમચખિત ! એવી રીતે સ્પાનિયર્ડ લોકોએ અત્યંત ક્રૂરપણું કરીને ધણાં માણસોના જીવ લીધા અને તેનું વેર લેવા સાર-દાવ દાખ્યો ત્યાં ફ્રેન્ચોએ પણ એવોજ ભયંકર અનર્થ કર્યો.

એમ રૂપેનના લોકે શત્રુ પાસે વેર લઈ, રાજપુત્ર ફરિદનાડને રાજડ-
રાખ્યાના જાહેરનામાં કર્યા અને જુદા જુદા પ્રાંતોના અમલદાર ઠરાવીને ફે-
ન્ચોને પુરી રીતે હરાવવા સાર ઇંગ્લાંડ સાથે કરાર કરવા સાર કહેણ કહા-
વણ કરવા માંડી. આથી રૂપેન દેશમાં થયેલી ફેન્ચોની અવસ્થા જોઈ નેપો-
લિયનના દુસ્મનો આનંદ પામ્યા. વળી રૂપેન દેશને મુકીને જઈશું તો
નેપોલિયન જ્યાં હોય ત્યાં જીનેજ એવો પોતાના નામનો પ્રતાપ પડેવો છે
તે જનો રહેશે એમ ધારીને તેણે પણ અગાડી પગલાં ભર્યા. તે પોતાના
બાઈ લુશિયન બોનાપાર્ટને રૂપેનની ગાદી ઉપર બેસાડવાનો હતો પણ ત્યાંના
લોકોથી ડરીને લુશિયને લે વાત નાક્યૂસ કરી. આ વેળાએ મુરાત રૂપેન
માંહેલા ફેન્ચ લશ્કરનો અધિપતી હતો. તે પોતાને એ ગાદી મળશે એમ
ધારતો હતો. પણ રૂપેનના લોકો સાથે મીડાસથી ચાલીને પોતાનું કામ કહા-
ડી લેવું જોઈએ તેમ ન કરતાં તેમના ઉપર નિદંપણે હુમલા કર્યાથી ઉતા-
વળીઆપણું અને અવિચારથી આ પરિણામ આવ્યું એમ જાણીને નેપો-
લિયને તેને ગાદી ન આપી. પણ નેપલ્સના રાજા જોસેફ બોનાપાર્ટને રૂપે-
નની ગાદી સાર આણીને મુરાતને નેપલ્સનો રાજા બનાવ્યો. કેટલાએક કુ-
ટલા સ્થાનિયડોની મદદથી જોસેફને માર્ડિંગી ગાદી ઉપર બેસાડ્યો ખરો,
પણ પ્રજા તેનો દ્વેષ કરતી હતી. જોસેફ જીને શાંત સ્વભાવનો હોવાથી તે
નેપલ્સના લોકોનો વહાલો થઈ પડ્યો હતો. તેથી ત્યાં તે સુખમાં રહી શકત,
પણ નેપોલિયનના આગ્રહથી આ નવું જોખમભરેલું રાજ્ય તેને કબ્જ કરવું પડ્યું.

પેલી તરફ સ્થાનિયડ પ્રજાએ મદદને સાર ઇંગ્લાંડના રાજા સાથે કહેણ-
કહાવણ ચલાવી હતી. તેથી રાજાએ પાર્લામેંટ સભામાં એવું જણાવ્યું કે,
“પોતાના અતિ પ્રિય લોકો યુદ્ધવવાને તૈયાર થયેલા વિશ્વાસઘાતીના જુલ-
મોનું કશું ચાલવા ન દેવા માટે રૂપેનના લોકોએ દેખડાવેલી રાજભક્તિ અને
દિમ્ભત જોઈ અમને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થયો છે. ફેન્ચોની લૂટ અને જુલમને
નાબૂદ કરી નાખવા સાર યોગ્ય અભિમાનથી પ્રવૃત્ત થયેલા દેશભણી ઇ-
ંગ્લાંડ દુસ્મનાઈથી જોઈ શકતું નથી. એવા દેશને તો સ્વાભાવિક મિત્ર ગણ-
વો જોઈએ. આ રાજાના અભિપ્રાય જોડે પાર્લામેંટ સભા અને તમામ
જર્જેન પ્રજા સંમત થઈ ત્યારે રૂપેનની પ્રજાને મદદ કરવા ઠરાવી પાછલી લડા-
ઈમાં કેદ થયેલા તમામ સ્થાનિયડોને ઇંગ્લાંડની સરકારે છોડી દીધા. આવી
રીતે ઇંગ્લાંડ અને રૂપેન વચ્ચે સત્તાઈ થયેલી જોઈને પોર્ટુગીઝ લોકોએ પણ
જર્જેનને જોડે દોસ્તી માંધી.

ઈંગ્રેજો સમુદ્ર ઉપરની લડાઈમાં ઘણી વાર ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા હતા ખરા, પણ તેમની સાથે યુરોપખંડમાં જમીન ઉપર લડવાની આજ સુધી સારી તક આવી નહોતી. તે આ વેળાએ મળ્યાથી લોકો ખુશી થયા. આ સમયે ઇંગ્રેજ સરકાર પાસે એ લાખ અતિ ઉત્તમ લશ્કર તૈયાર હતું અને જોઈએ ત્યારે વધારે મેળવવાની પણ તેને સવડ હતી. વળી ઘણા દેશોના લોકો પણ અંદરખાનેથી તેને અનુકુળ હતા. વળી સર આર્થર વેલસલી (ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન) નેપોલિયનને પુરો પડે એવો સેનાપતિ મળવાથી ઈંગ્લાંડને બધી વાતે કાવતું આવ્યું હતું.

નેપોલિયન પાસે પણ પોતાની અને ખીજા રાજાઓની મળીને પાંચ લાખ સેના હતી પણ છત્રેલા રાજા ફરીથી ઉડવાની ખીકને લીધે ઠેકાણે ઠેકાણે મુકેલા લશ્કરને સ્પેનમાં જ એકઠું કરી શકાય તેમ નહોતું. નેપોલિયન જેવા અદ્વિતીય સેનાપતિ તથા તેના હાથ નીચે વીર, મહાવીર એવા એક કરતાં એક ચઢીઆતા સરદારો હતા, તથાપિ લશ્કરના લોકો જુદા જુદા દેશના જુદી જુદી ભાષા બોલનારા હોવાથી ઇંગ્રેજ લશ્કરના જેવા તેમાં એકકેદા નહોતો. ઇંગ્રેજ લશ્કર પોર્ટુગાલમાં આવ્યું ખરું, પણ એક એ લડાઈઓ વિના વિશેષ કહેવા જેવું તેના હાથથી કશું બન્યું નહિ.

ઈંગ્રેજો સાથે ટાલકરાર થતાં જ ત્યાંથી મદદ આવ્યા પેહેલાં જ આ-નિયત લોકો લડાઈનો આરંભ કર્યો. લશ્કરમાં વ્યવસ્થા નહીં, પાસે પૈસા નહીં, રાજપુત્ર ફ્રેન્ચોની કેદમાં એમ અનેક અડચણો છતાં એ તેમણે કેટલા-એક અજીત સુધી ફ્રેન્ચોને મચક આપી નહીં એ તેમનું સ્વદેશાભિમાન જ હતું. આને શીધે લડાઈનો આરંભ થતાં જ ઝારાગોસા વગેરે ઠેકાણે સ્પેનિશ લોકોએ એવાં યુદ્ધો કર્યા કે તેથી ફ્રેન્ચો હારીને ગભરાઈ ગયા. આજ સુધી ફ્રેન્ચ સેના અજીત છે એવું લોકિક હતું તે જોઈને ફ્રેન્ચો પણ હારે છે એમ લોકોને માલમ પડ્યું. આ લડાઈમાં બધેજ ફ્રેન્ચો હાર્યા નહોતા, તથાપિ દુશ્મનની ગહાદુરી જોઈ કોઈ વાર તો તેમના જીવમાં જીવ રહેતો નહિ. એવા સ્પેનના લોકોએ ઘણા પરાક્રમો કર્યા પણ તેમના ગહુ નાયકો હોવાથી 'સાત સોયાણીએ વેતર વંડ્યા' જેવું થયું. એટલે એ ખતાવેલી ગહાદુરીનું ફળ થવું જોઈએ તેવું થયું નહિ. તેમજ પોર્ટુગીઝ લોકોમાં પણ માંડામાંડે કશો સળગવાથી દુશ્મનોને ડરવા જેવું તેમને હાથે પણ કંઈજ બન્યું નહિ.

આજ સુધી અગાડી કદી ન થયેલી એવી પોતાના લશ્કરની મોટી મો-

દી હાર, જોસેફનું માફિડથી નીકળી આવવું, ઇંગ્રિજ લશ્કરની સ્પેનના લોકો-
ને મળેલી મદદ વગેરે વાતો સાંભળીને નેપોલિયનના મનમાં ઘણુંજ માફું લા-
ગ્યું. અને એ લાખ લશ્કર લઇને જાતે સ્પેન ઉપર દુડી પડવાનો મનસુખો
કર્યો. તેથી પારિસથી તેણીમેર જનારી પલટણોને ઉત્તેજન આપવા સાર
નેપોલિયને તેમના આગળ ભાપણ આ પ્રમાણે કર્યું.

“મિત્રો, ડાન્યુઅ અને વિસ્તુલા એને નદીના કિનારા ઉપર એક પછી
એક એમ ઉપરાછાપરી જીતો મેળવીને તમે જર્મનીમાંથી આવ્યા છતાં
લગારે થાક ખાધા વિના આજ હું તમને ફ્રાન્સ દેશમાંથી જવાનું કહું છું.
બહાદૂરો, તમારી મને જરૂર છે. પેલા દુષ્ટ ચિત્તાના* આવવાથી સ્પેન અને
પોર્ટુગલ દેશો અપવિત્ર થયા છે. તમારાથી ખીને ખચિત્ તે નાશી જશે.
વિજયધ્વજ લઇને આપણને હકર્યુલીઝના§ સ્થંભ બણી જવું પડશે. ત્યાં
પણ આપણે વેર લેવાનું છે. વીરો, અર્ધાચીન કાળના સૈન્યની કીર્તીને તમે
હઠાવી છે ખરી, પણ એકજ ચકાષમાં હાઇન, યુક્રેતીસ, ઇલ્લિરિઆ અને
ટેગસ એટલાં ઠેકાણાનો વિજય મેળવનારા રોમન લોકો સરખી કીર્તી તમે
મેળવી છે કે ? ચિરકાળ રહેનારી શાંતિ અને હમેશ રહેનારી ઝાહોજલાલી
તમારી મેહેનતની બક્ષીસ થશે. સમુદ્રમાં મરજીમાં આવે ત્યાં જવાની છુટ
થાય ત્યાં સુધી ખરા ફ્રેન્ચ પુરૂષે નિરાંતે બેસવું નહિજ અને તે બેસનાર
પણ નથીજ. બહાદૂરો, ફ્રેન્ચ પ્રજાના સુખ માટે અને મારી આખર માટે
જે તમે કર્યું છે તે મારા અંતઃકરણમાંથી કદી વિસરાશે નહિ.”

નેપોલિયને સ્પેનમાં જવાની તૈયારી કરી તેના પેહેલાં પુશિયા, આસ્ત્રિ-
યા ઇત્યાદિ જીતેલા રાજ્યોના લોકોના મનો તેના ઉપર જિયાં થયાં હતાં
અને આસ્ત્રિયાના બાદશાહે તો લશ્કરી મોટી તૈયારી કરવા માંડી હતી પણ નેપો-
લિયનને કહેતો કે એ તો તુર્કસ્તાનની સરહદ ઉપર મોકલવા માટે છે. તોપણ
જોસેફ સ્પેનનો રાજા થાય તે હું કપૂલ રાખવાનો નથી એ તો તેણે તેને
ખુલ્લુંજ કહી દીધું હતું. એ વાત ઉપરથી વેહેમ આવવાથી રશિયાના ઝાર-
નું મન ફેરવું છે તે જોવા સાર નેપોલિયન ઘણી ઝડપથી એર્ફર્ટમાં ગયો. જો

* હાલમાં ઇંગ્રિજ વાવટા ઉપર સિંહ હોય છે તેની જગા ઉપર તે વખતમાં
વાધનું ચિત્ર હતું.

§ બિશ્વાવટરની સમુદ્રધુનીની બંને બાજુએ મોટી મોટી ખડકો છે, તેને હકર્યુ-
લીઝના સ્થંભ કહે છે.

અલેક્ઝાંડર ફરી ગયો ન હોય તો આસ્ત્રિયાની ખજર લઇ નાખતાં વાર લાગશે નહિ માટે તેનું મન જોવા સારૂ રશિયન ઝાર ઉપર મળવાને માટે અગાડીથી કાગળ મોકલ્યો હતો, તેથી બંને બાદશાહની મુલાકાત થઇ તેમાં અગાડીના જોવાળ હેતુથી વાતચિત ચાલી, બંને જણાએ મળીને ઈંગ્લાંડ જોડે સલાહ કરવા સારૂ કાગળ મોકલ્યો તથાપિ જોસેફ બોનાપાર્ટ વિના સ્પેનની ગાદી ઉપર બીજા કોઇનો હક્ક નથી એવો બંને જણાનો આગ્રહ હોવાને લીધે ઈંગ્લાંડ જોડે સલાહ થઇ શકી નહિ.

એફર્ટના કામથી પરવારી, પારિસ આવી, ત્યાં બે દિવસ રહીને પોતાના લશ્કરમાં દાખલ થવા સારૂ સ્પેનમાં ગયો. રસ્તામાં ઘણી જગાએ મોટી મોટી લડાઇમાં શત્રુને હરાવી ફ્રેન્ચ લશ્કર માડિડ આગળ આવીને સ્થંબ્યું. તેને જોતાંજ શેહેરનાં લોકો સ્તબ્ધ બની ગયા. તેમના આવેશયુક્ત ધ્વનીથી ચારેમેર ગર્જના થતી હોય એમ જણાવા લાગ્યું. નેપોલિયને તેમને તાબે થવા માટે બે ત્રણ વાર કહેણ મોકલ્યું પણ કોઇએ લેખત્યું નહીં ત્યારે ફ્રેન્ચોએ મારો શરૂ કરીને કિલ્લો તથા એક રાજમેહેલ કબજામાં લીધા. એથી સ્પાનિયડોએ તોઆ પોકારીને તેમના આગેવાનોએ સ્વાધીન થવાનું કબૂલ કર્યું. તે ઉપરથી નેપોલિયને તેમના હથિઆરો લીધાં. ફ્રેન્ચ સિપાઈઓએ શેહેરમાં ભ્રમવા માંડ્યું. ને પોતે શેહેરથી બે ગાઉપર મુકામ કર્યો. થોડા દિવસમાં જ્યાં ત્યાં શાંતી થઇ. ફ્રેન્ચ લશ્કરે ઘણો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો, વેપાર રોજગાર ચાલવા માંડ્યો ને નાટકશાળામાં નાટકો પણ થવા લાગ્યાં. પછી નેપોલિયને રાજની સર્વ પ્રકારની ગોઠવણ કરી. હુલડના દશ આગેવાનો વિના બીજા બધાને મારી બક્ષી, ને મળવા આવીને શેહેરી લોકોએ નેપોલિયનને કહ્યું કે, જોસેફ અમારો રાજા થાય એવી અમારી મરજી છે. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, સ્પેન દેશ મેં જીતે જીત્યો છે. તો અમલદાર નિમીને કારભાર ચલાવતાં મને આવડશે; પણ ધર્માધ્યક્ષ અને બીજા લોકો દેવળમાં એકઠા થઇને પ્રબળધર્મ પ્રમાણે વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા લેશે તો તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને મારી તરફથી કશી હરકત નથી.

સ્પેનનો બંદોબસ્ત કર્યા પછી પોર્ટુગાલ દેશ જીતીને લિસ્બોન શેહેરમાં જવાનો તેનો ઇરાદો હતો અને એ બર પણ આવ્યો હોત; પરંતુ ઈંગ્રેજ સરદાર સર જોન મૂર લશ્કર લઇને સ્પેનમાં આવે છે એવી ખબર સાંભળવાથી તે તેણીમેર લશ્કર સાથે ગયો. સર જોન મૂર મુખ્યત્વે સ્પાનિયડોને

મદદ કરવા સારૂ આબેહો હતો, તથાપિ તેના લશ્કરનો સારો ખંદોખસ્ત ન હોવાથી તેનો કશો ઉપાય ચાલ્યો નહિ તેથી ફ્રેન્ચ લોકો છેક પાસે આવેલા જોઇને તે ઇંગ્લેન્ડ સરદાર પાછો ફર્યો. એમ પાછાં વળતાં તેના લશ્કરની ધણી દુર્દશા થઈ. શત્રુ પાછળ લાગેલા, ડુંગરો માંહેથી જવાનો રસ્તો ધણો ખરાબ, હવા નહારી, સામાનની તંગી વગેરે કારણોથી તે દુઃખ પામ્યા હતા. એ લશ્કરના માણસો રસ્તે જતાં લોકોને દુઃખ દેતા, દારૂ પીને લથડીયાં ખાતા, મરજીમાં આવે ત્યાં રખડતા, તથાપિ દુશ્મનના રણવાદનો નાદ સાંભળતાંજ તેમને ટક્કર આપવાને તૈયાર થતા. એમ કરતાં કરતાં તે જે ખંદર ઉપરથી વહાણો ચઢવાના હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા ખરા પણ ફ્રેન્ચોએ તેમનો કેડો મૂક્યો નહિ તે જોઈ મૂરે ધારું કે શત્રુને શરણ જવું કે લડવું એમ કયા વિના વહાણ ઉપર જઈ શકાશે નહિ. એ મૂર ધણો શરો હતો તેથી લડવા માંડ્યું. ઇંગ્લેન્ડ સિપાઈઓ જીવની આશા મૂકીને લડ્યા અને ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા તેથી લશ્કર તો વહાણ ઉપર જઈ શક્યું પણ જીતની અણી ઉપર મૂરને ગાળી વાગીને પડ્યો. તેને ભૂમિદાહ કરીને ઇંગ્લેન્ડે ચાલતા થયા. એ મૂર એવો તો બહાદૂર હતો કે દુશ્મનોને પણ એના શૂરાતનથી આશ્ચર્ય લાગ્યું. અને તેના સન્માનને ખાતર તેને જ્યાં દાટ્યો હતો તે જગા ઉપર એક કબર ખાંધી. ઇંગ્લેન્ડ લોકો પાછા વળ્યા ત્યારે મૂરની સામા થવામાં આપણું વજન ઘટશે એવું સમજી તે અગાઉથી જ ત્યાંથી ગયો હતો. પણ માડ્રિડમાં ન જતાં ટપાલની ગાડીમાં ધણીજ ઉતાવળથી તે પારિસ ગયો એ સાંભળી લોકોને મહા આશ્ચર્ય લાગ્યું.

નેપોલિયન સ્પેન દેશની લડાઈમાં ગુંથાયો છે. અને ત્યાંના લોકોએ પણ મોટી સ્વદેશ પ્રિતી પકડીને તેનાથી ન હારવા માટે મેહેનત કરે છે. એ સાંભળી આસ્ટ્રિયાના ફ્રાન્સિસે ફરીથી ફ્રેન્ચો સાથે લડીને તેને હરાવી નાખવાનો મનસુબો કર્યો. જ્યારે ફ્રેન્ચ ફ્રાન્સ સ્પેનમાં સર જોન મૂરના લશ્કર પુકે લાગી હતી ત્યારે નેપોલિયને એ સમાચાર જાણ્યા, એટલે તરત આસ્ટ્રિયન લશ્કરની સામા લશ્કર રવાને કરવાનો હુકમ મોકલી તે જાતે ધણીજ ઉતાવળે પારિસમાં આવી પહોંચ્યો. સન ૧૮૦૯ ના એપ્રિલ મહિનામાં આસ્ટ્રિયા અને ફ્રેન્ચના ત્રીજાં વિગ્રહનો આરંભ થયો. એ વખતે આસ્ટ્રિયાના બાદ શાહે પાંચ લાખ સેના તૈયાર કરાવી હતી. પણ ફ્રેન્ચ સિપાઈઓનો મોટો ભાગ સ્પેનમાં રોકાયેલો નેપોલિયનથી એક દેકાણે મોટું લશ્કર એકઠું થઈ

શક્યું નહિ પણ લગાઇ આરંભીને આપણે ચારેમેરથી લશ્કર જગાવી આ-
સ્થિયન લોકોને તોળા પોકરાવી શકવાની તેની ખાત્રી થતાંજ તેણે લગાઇનો
આરંભ કર્યો. અને પ્રિય પત્ની જ્ઞેસેદાઇનને સાથે લઇને પોતે એકસોજ
આસ્થિયાના લશ્કર સાથા પોતાનું લશ્કર ગયું હતું તેને મળવા સારૂ ચા-
લ્યો. રસ્તામાં આવતાં જર્મની માંહેના કેટલાંએક શેહેરોમાં થઇને સન
૧૮૦૯ ના એપ્રિલ મહિનાની તેરમી તારીખે પોતાના લશ્કરને જમ મળ્યો.

નેપોલિયન લશ્કરને આવી મળ્યો કે લાગસોજ લગાઇનો આરંભ થયો.
પેહેલાં તો ત્રીસમી તારીખે પચાસ હજાર આસ્થિયન લશ્કર જ્ઞેડે જ્ઞેસગંધ
લગાઈ થઇ તેમાં ફ્રેન્ચ લોકોએ તેમને હરાવીને ત્રીસ તોપો તેની લીધી ને
નવહજાર આસ્થિયન સિપાઇઓ મુત્રા. પછી બાવીસમી તારીખે આસ્થિયન
સેનાપતિ આર્ચગ્રુક ચાર્લ્સ જ્ઞેડે એકમત્ત આગળ બચાંકર સંગ્રામ થયો.
આસ્થિયન સેનાપતિ પાસે એક લાખ લશ્કર હતું. આ લગાઇમાં નેપોલિયને એવું
તો વિલક્ષણ યુદ્ધકૌશલ્ય દેખાવ્યું કે, યુદ્ધવિદ્યામાં પ્રવિણ એવા મોટા મોટા
વિદ્વાનોને હજીસુધી તેની નવાઇ લાગે છે. આ લગાઇમાં બંને લશ્કરો છેકજ
હાથધાઈ ઉપર આવીને મોટા આવેશથી લડતાં હતાં. એ વખતે આસ્થિયન
ફ્રેન્ચે મોટી બહાદુરી બતાવી પણ પહેરેક સુધી મોટી કતલ ઉડવાથી તેમ-
ની હિંમત હતી. ને બંદોગસ્ત તુટીને જેમ નસાયું તેમ નાસવા લાગ્યા. તે-
થી તોપખાનું અને વાવટાઓ ફ્રેન્ચેને હાથ આવ્યા. અને વીસહજાર આ-
સ્થિયન સિપાઇઓને કેદ કર્યા. આસ્થિયનો રાતિરબોન શહેર ભણી નાહા તે-
મની પાછળ જઇને ફ્રેન્ચેએ તેમને પુરેપુરા હરાવ્યા. આ શહેરને ઘેરા ઘા-
લતાં નેપોલિયનના પગમાં જખમ લાગ્યો તેથી લશ્કરના માણસો. ડરીને
તેની આજીઆજી એકાં થયાં. તેથી બ્યારે પાટો બાંધીને તરત ઘોડા ઉપર
સ્વાર થયો સારેજ તેમને નિરાંત વળી. એની રીતે પાંચજ દિવસમાં નેપો-
લિયને દુશ્મનનું લશ્કર પોતાના કરતાં ઘણું મોટું છતાં માત્ર પોતાના પરા-
ક્રમ અને કૌશલ્ય વડે તેની ધૂળધાણી કરી નાખી. ચોવીસમી તારીખે પો-
તાનું તમામ લશ્કર એક જગાએ એકઠું કરીને તેમને મોટાં મોટાં ધનામો
આપ્યાં ને પછી મુદ્દ આસ્થિયાની રાજધાની વિએના ઉપર જવાનો આરંભ કર્યો.

રસ્તામાં એક એ ઠેકાણે આસ્થિયનો મળ્યા તેને હાથીને તારીખ
૯ મી મેએ રાજધાની પાસે આવી પહોંચ્યો. નેપોલિયન આવી પહોંચે તેની
પહેલાંજ ક્રાન્સિસ કુટુંબ સુદ્ધાં નાશી ગયો હતો. ફક્ત તેની છોકરી મેરિ-

આ લુપ્તસા માંદી હોવાથી મેહેલમાં રહી હતી. શેહેરના લોકોના મનમાં કંઈ નોંધાન કરવાનો વિચાર હતો પણ આવી વેળાએ એવી મેહેનત કરવામાં કળા નથી એવું સમજીને ત્યાંનો અધિકારી શેહેર દૂશ્મનને હવાલે કરી પોતે દસ લગ્નર સિપાઈઓ સહિત નીકળી ગયો. થોડી વાર લડાઈ ચાલી હતી ત્યારે ફ્રેન્ચોએ રાજ મેહેલ ઉપર ગોળા માર્યા હતા. પણ નેપોલિયને સાંભળ્યું કે રાજકન્યા માંદી હોવાથી તે મેહેલમાં છે ત્યારે પોતાના સિપાઈ-જાને તેણે મેહેલ ઉપર હુમલો કરવાની મનાઈ કરીને તા. ૧૦ મી મેએ ફ્રેન્ચો વિજેનામાં દાખલ થયા. એવી રીતે ફરીથી નેપોલિયને આસ્ટ્રિયન આદેશાદના રાજ મેહેલમાં મુકામ કર્યો.

આ વિગતની સવળીજ લડાઈઓનું વર્ણન કરીએ તો ઘણાજ વિસ્તાર થાય અને તેમાં લોહીની નીકો વહાનીજ વાતો આવવાથી વાંચનારને કંટાળો આવે માટે એ હમે મૂકી દઈએ છીએ. તથાપિ ટુંકામાં એટલુંજ કહીએ છીએ કે, નેપોલિયન જ્યારે વિજેના ભણી જતો હતો ત્યારે પોલાંડ, ઇટાલી અને આસ્ટ્રિયામાં ઘણે ઠેકાણે આસ્ટ્રિયન લોકો જોડે લડાઈઓ થતી હતી, પણ જ્યારે તે બંધાના સાંભળવામાં આવ્યું કે નેપોલિયને આસ્ટ્રિયન લોકોને સંપૂર્ણ રીતે હરાવ્યા છે ત્યારે તેઓ નિરાશ થયા. તેમાંથી કેટલાએક ભાગના લોકો તો સ્વદેશની સ્વતંત્રતા જાણે છે. માટે સ્વદેશાભિમાનની સ્થાનિયર લોકોની પેઠે પરાક્રમ કરવા લાગ્યા. તે જોઈ ફ્રેન્ચ લોકોના મનમાં પણ ભય ઉત્પન્ન થયું હતું, નેપોલિયન વિજેનામાં કેટલુંએક લશ્કર મુકીને ખીજમેર લડાઈ ચાલતી હતી ત્યાં ગયો હતો. એ લડાઈઓ એવી મોટી ભયંકર છે કે વાંચવાથીજ શરીરમાં ભયકંપ જામે થાય. તેમાંથી ડાન્યુબ નદી આગળ અને ટાયરોલ પર્વતની પાસે ઘણાંજ મોટાં તુર્બળ યુદ્ધો થયાં, હજારો માણસોને ફ્રેન્ચોએ કદ કપ્યાં. કેટલાએક ઠેકાણાના લોકોને સ્વદેશ ભક્તિનો આવેશ આવવાથી લડ્યા હતા તેમના આગેવાનોને દેહાંત શિક્ષા થઈ. આખરે વાગ્રામ શેહેર પાસે તારીખ ૯ મી જુલાઈએ ફ્રેન્ચ અને આસ્ટ્રિયન લોકોની ઘણીજ મોટી લડાઈ થઈ ને લોહીની રેલ આવી. આ યુદ્ધમાં આસ્ટ્રિયનોનો સર્વ સામાન અને વીસ હજાર માણસો ફ્રેન્ચોને હાથ આવ્યાં. એ યુદ્ધ પછી આસ્ટ્રિયન લોકો હિમત છોડીને સલાહ કરવાને કમૂલ થયા.

આસ્ટ્રિયા જોડે લડાઈ સર થઈ ત્યારે પણ સ્થાનિયરો અને પોર્ટુગી-

ઝો ઇંગ્રેજોની મદદ વડે ફ્રેન્ચો જોડે લડતા જાંધ પડ્યા નહોતા. પણ ઇંગ્રેજ લશ્કરમાં રોગ ચાલવાથી તેઓ પાછા ગયા. અને વાગામના યુદ્ધથી આશ્ચર્યનો હારીને કાસકરાર કરવાના છે એ ખબર સાંભળીને પોર્ટુગીઝ અને સ્પાનિયર્ડોએ પણ લડવાનું છોડી દીધું.

લગાઇ પનાતીને વિઝેનાથી પાછો આવતાં નેપોલિયનના જીવ ઉપર એક સંકટ રૂપી વાદળું આવી ગયું. એક દહાડો તે પોતાના માણસોમાં ઉભો હતો ત્યારે એક પાદ્રીના જીવાન છોકરાએ તેના ઉપર કટાર ફેંકી. તે તેના પેટમાં પેડી હોત પણ એક પાસેના માણસે અગાડી ધસીને તે ધા ચુકાવ્યો. પછી નેપોલિયને તેને પકડીને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું કે, મેં તને શું દુઃખ દીધું છે. ત્યારે તે માણસે જવાબ દીધો કે, “ખુદ મને તમે કશું દુઃખ દીધું નથી, તથાપિ તું મારા દેશને દુઃખ દેનારો અને આખી દુનિયા ઉપર જીવન કરનારો છે. તને માર્યો એ આજરદાર માણસને શોભા આપનારું છે.” એ પછી તે માણસને પોતાના કરેલા કામના બદલામાં હેલાંત શિક્ષા ભોગવતી પડી. લગાઇ પડ્યા પછી સલાહની વાતો ચાલતી હતી ત્યારે નેપોલિયન ઘણા દાડથી વિઝેનામાં રહેતો હતો. એ વેળાએ વળી એકવાર રોમના પોપ જોડે તેને કજીઓ સળગ્યો. અગાડી પોપે નિરૂપાય થઇને કાસકરાર કર્યા હતા. તથાપિ ધર્મ ખાતાની ધણીક વ્યવસ્થા તેણે પોતાની પાસે રાખી હતી. તેથી પોપના મનમાં માહું લાગતું હતું. અને ફ્રેન્ચ લોકો ઉપર હથિયાર પકડવાને સ્પાનિયર્ડ અને પોર્ટુગીઝોને પાદ્રીઓએ ઉત્તેજન આપ્યું તેથી અંદરખાનેથી પોપની ઉરફરણી હશે એમ નેપોલિયન ધારવા લાગ્યો. વળી બર્લિનમાંથી કરેલાં ઇંગ્રેજ વેપાર જાંધ કરવાના જાહેરનાનાં સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં આણવા સારૂ મદદ કરીને ઇંગ્રેજો જોડે લડવામાં પોપે સાહે થયું જોઇએ એ પણ તે ધારતો હતો. પણ પોપ તેમ કરી શક્યો નહિ તેથી તેનો મુત્રક તેણે લઈ લીધો. અને આખરે રોમ જીતી લઇને પોપનો મુત્રક ફ્રાન્સ સાથે જોડી દીધો. ને પોપને ધર્માધ્યક્ષ બાણીને પેનશન બાંધી આપ્યું પણ રાજીનામું જોયો તેનો કશો લક્ષ રહ્યો નથી એવાં જાહેરનામાં કર્યા. અને રોમનો રાજ્યકારભાર કરવાને તેણે કેટલાંએક માણસોની નેમણુંક કરી. એ જોઇ પોપે પણ નેપોલિયનને પતિત દરાવ્યાના જાહેરનામાં કર્યા. આ બનાવોથી રોમ શહેરમાં હુલ્લડ થવાનો રંગ દેખાવા લાગ્યો તેથી પોપને તેણે ફ્રાન્સમાં આણ્યો. ત્યાં તે નજર

કેદ હોવાથી ઘણા દિવસ રહ્યો હતો પણ તેનું માનપાન નેપોલિયને ઘણું સાફ રાખ્યું હતું.

ઘણા દિવસ સુધી કોલકરારની ભાંજગડ ચાલ્યા પછી આખરે તારીખ ૧૮મી ઓક્ટોબરે ફ્રેન્ચ અને આસ્ટ્રિયન લોકો વચ્ચે કરાર થયો. તેમાં આસ્ટ્રિયન આદેશાદને ઘણો મુલક આપ્યો પડ્યો તેમાં સર્વ મળીને ઐકંદર પોતનાળીસ લગ્નર ચોરસ મૈત્રનો દેશ નેપોલિયનને મળ્યો. તેમાંથી કેટલોએક તેણે પોતાના ખંડીઆ રાજ્યોને આપ્યો. અને કેટલોએક પોતાના ઇટાલીના રાજ સાથે જોડ્યો. વાગ્રામની હારથી આ કરાર આસ્ટ્રિયન આદેશાદને છેકન પ્રતિકુળ થશે એમ લોકો ધારતા હતા પણ તે આદેશાદ ઉપર ઘણો ભાર ન મુકતાં કોલકરાર કર્યા તે જોઈને સધળાને મોટી નવાઇ લાગી. રશિયાના આદેશાદના કહેવાથી મેં આસ્ટ્રિયન આદેશાદને છોડી દીધો છે એમ નેપોલિયન કહેતો હતો, પણ ખરું કારણ જુલુજ હતું તે અગાડી ખુલ્લું થશે.

કોલકરાર થયા કે તરત નેપોલિયન આસ્ટ્રિયામાંથી ફ્રાન્સ ગયો. એ પારિસમાં પોહોંચ્યો ત્યારે લોકોએ તેને મોટા દરખથી વધાવી લીધો અને તારીખ ૧૪મી નવેમ્બરે મોટું દરબાર ભરાયું. તે વખતે “ગ્રેગોરિયોમાં મહા ગ્રેજ, ફક્ત દુનિઆંતા ભલાં સારજ રાજ્ય મેળવનાર” એવાં તેના વખાણુ થયાં.

ભાગ ૧૩ મો.

સ્પેન અને પોર્ટુગાલ ઉપર સ્વારી કરી, પોપનું રાજ્ય લીધું વગેરે વાતોથી યુરોપના લોકો નેપોલિયન ઉપર નાખુશ થયા હતા, તથાપિ એ તો પોતાનું મહત્વ વધારવાને પ્રયત્ન કર્યાજ કરતો હતો. તેણે ફ્રાન્સમાં આવ્યા પછી લોકોને કહ્યું કે, “આખા યુરોપ ખંડમાં મારો કોઇ દુસ્મન રહ્યો નથી. ફક્ત સ્પેન દેશમાં થોડાએક ખંડોરોએ લગાર હુલડ કર્યું છે, પણ ધ્યાન રાખવાની જરૂર જેવું નથી. માત્ર એક ચિત્તો રહ્યો છે તેને સમુદ્રમાં નસાડી શકાશે. મારું સધળું ધ્યાન સાર્વજનિક હિત ભણી લાગેલું છે. આદેશાદી કુટુંબની વ્યવસ્થા કરવાનું મારા મનમાં છે અને હું તથા મારું કુટુંબ ફ્રેન્ચ પ્રગતના કસ્યાણુ સાફ ગમે તેવું નુકશાન ખમવાને તૈયાર

છીએ. વધારે શું, પણ જે અત્યંત પ્રિય પ્રેમ પાશ અને મનોરથ તે સુ-
 હાં છોડી દેશે.” નેપોલિયન અને જોસેફાઇન વચ્ચે એક ખીન્ન ઉપર પ્રશ્ન
 હેતુ હતું. સુસ્વભાવ અને પરોપકાર એ એ ગુણો વડે જોસેફાઇન લોકપ્રિય
 થઈ હતી તેથી નેપોલિયનને રાજ્ય મળવામાં પણ તેની મોટી મદદ હતી.
 તેની સોજનથી નેપોલિયનના કુરુપ્ચામાં ઘણો ઘટાડો થયો હતો અને એ
 તેના સુખ દુઃખમાં સરખી ભાગીઓ હતી. એની મોટામ મેળવવામાં દાક્ષ
 દિવસ મારો પણ નાશ થશે એમ તે જાણતી હતી તેપણ તેની મોટામ
 વંચારવા સાથે તે હંમેશાં મેહેનત કરતી હતી. તથાપિ તેને પેટે આપણને
 સંતાન થતાં નથી એમ જોઈને તેનું મન તેના ઉપરથી ઉઠવા માંડ્યું તે-
 માં બાદશાહી મળ્યા પછી તો તે સંતાનની ઘણીજ અપેક્ષા રાખવા લા-
 ગ્યો ને નેપોલિયનને વંશપરંપરાનું ફ્રાન્સ દેશનું રાજ્ય આપવાનું હતું
 ત્યારથી તો જોસેફાઇન ઘણીજ ચિંતામાં પડી. ખ્રિસ્તિ ધર્મ પ્રમાણે એક
 ખરો જીવતી છતાં ખીજ થતી નથી. એને લીધે યુરોપિયન લોકો ઘણી
 વાર રાજકીય કારણોથી ઘણીઆણી સાથે છુટા છેડા કરે છે, તે પ્રમાણે
 છોકરાં નહિ થાય તો આપણા ઉપર પણ કોઈ વાર એવા પ્રસંગ આવે
 ખરો એમ તેને લાગતું. વળી કોઈ વાર એમ ધારતી કે, મારા આગલા
 ઘરના છોકરા યુજિનને નેપોલિયન વારસ કરશે. કારણ નેપોલિયન અત્યુચ્ચ
 મરે તો છટાલીનું રાજ્ય યુજિનને આપવાનું હતું હતું. જોસેફાઇનની આગલા
 ઘરની છોકરી જોડે લુઇસ બેનાપાર્ટ પરણ્યો હતો. તેને એક છોકરો થયો
 હતો. તે નેપોલિયનને ઘણો વડાલો હતો. એ ઉપરથી કેટલાએક ધારતા
 હતા કે, ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર એ બેસશે. પરંતુ તે છોકરો એવામાં મરી
 ગયાથી જોસેફાઇનને કારગતી આપવાનો નેપોલિયન વિચાર કરવા લાગ્યો.

તિવ્રસિતતા કારણે વેળાએ તથા એઈનની મુજાકાત વખતે રૂશિઆના
 ઝાર અલેક્ઝાંડર પાસે તેની બેન જોડે પરણવાની નેપોલિયને મરજી જણા-
 વી હતી. પણ અલેક્ઝાંડરની માતા મનમાં નેપોલિયનની સાથે વર્તણૂક ન-
 હારી લાગતી હતી, તેથી એ વાત પાર પડી નહિ. એને લીધેજ રૂશિઆ
 જોડે ગએલી સલાહ નીભળી કંડણ છે એમ નેપોલિયન ધારવા લાગ્યો. અ-
 લેક્ઝાંડરે એ લગ્ન થવામાં ધર્મ સંબંધ વગેરે કેટલીક હરકતો દેખાડાવી.

જોસેફાઇનને કારગતી આપવા તો તેણે મનપર લીધું પણ તે કામ
 ઘણું કંડણ અને બુંદું હતું. જે આપણા ઉપર મનસા, વાચા, અને કર્મણા-

થી ખરી પ્રિતિ રાખે, જેણે સુખ દુઃખમાં સરખો ભાગ લઇને આપણું
 ધણું હિત કર્યું, એવી સ્ત્રીને કારગતી માત્ર સ્વાર્થ માટે આપવી એના જેવું
 ભુંડું બીજું શું ? એને લીધે તે પાર પાડવામાં મોટી અડચણ હતી. એ
 નેપોલિયનની અરજી જાણીને તેનો વહાલો થવા સાર ફાકેએ એક દહાડો
 સેહેજ વાતમાંને વાતમાં જોસેફાઇનને પુછ્યું કે, ફ્રાન્સ દેશના કલ્યાણ સાર
 તમે તમારા લાભ ઉપર પાણી ફેરવશો કે ? એ શબ્દ સાંભળીને તેને ઘ-
 ણી નવાઇ લાગી અને ફાકેને એકદમ તિરસ્કાર પૂર્વક ત્યાંથી જવાને કહ્યું
 ને પોતે લાગલીજ નેપોલિયન પાસે ગઇ. અને તમે એને આવું પુછવાને
 કહ્યું હતું કે કેમ તે તેને પૂછવા લાગી. નેપોલિયનને જવાબમાં ના કહી અને
 ફાકે ઉપર નારાજ થયો હોય એવું દેખાડ્યું પણ તેને ચાકરી ઉપરથી
 કહાડી મૂકવાનું જોસેફાઇનને કહ્યું તે તેણે ગણકાર્યું નહિ. તે ઉપરથી પોતાનું
 નશીબ રહેલું તેને જણાયું.

ટ્યુક્કરિઝના મેહેલમાં નેપોલિયનને એસવાની જગા હતી તેના ઉપલા
 માળ ઉપર જોસેફાઇન એસતી હતી ત્યાં જવા આવવાનો એક છાનો રસ્તો
 હતો. નેપોલિયનને જોસેફાઇનને કંઈ વાત કહેવાને હેઠે બોલાવવી હોય તો
 તે રસ્તે જઈને ખારણા ઉપર આગળાંથી ટકોરા મારે. એવી રીતે જાને
 જણા અત્યંત પ્રેમની વખતે ઘણીવાર સુધી ઘણી વખત વાતે એસતાં.
 તથાપિ આશ્ચર્યા દેશથી આવ્યા પછી જોસેફાઇનની સખીની નજરે એમ
 આવ્યું કે, અમણાં પેહેલાં કરતાં વધારે વાર ખારણા ઉપર ટકોરા સંભ-
 ળાય છે. ટકોરા સાંભળતાંજ જોસેફાઇન ઘણા હરખથી ખારણા ઉઘાડવા
 જતી હતી. તે પ્રમાણે હવે ન કરતાં ખારણા અફળાતાંજ તેને ઘણું દુઃખ
 થતું હોય એવું જણાવવા લાગ્યું. એક દહાડો રાત્રે વાળુ થઇ રહ્યા પછી
 નેપોલિયને તમામ આકર માણસોને દૂર જવા ફરમાવ્યું. ત્યારે પોતાના કમ-
 નશીબની વખત આવી પહોંચ્યાનું જોસેફાઇન સમજી. તે વખત નેપોલિયન-
 નું શરીર પણ કાંપી ઉઠ્યું હતું. અને જોસેફાઇન તો બીકથી છેકળ વિઘ્ન-
 બળ બની ગઈ હતી. આખરે નેપોલિયને તેનો હાથ પકડી પોતાની છાતી
 ઉપર સૂકીને તથા લગાર વાર તેણી તરફ સ્તબ્ધ ઉભો રહીને બોલવા
 લાગ્યો. “આ દુનિયામાં મને સુખ નામે જે કંઈ છે તે સર્વ તારા વડે
 છે. તથાપિ મારું નશીબ મારા મનોરથથી અગાડી દોડે છે. ફ્રાન્સ દેશના
 કલ્યાણ માટે મારો સઘળો પ્રેમપાસ એક બાજુએ મુકવો પડે છે.” એ

સાબળતાંજ જોસેદાઇન બોલી, થયું હવે, બોલશે મા ? તમે જે કહેવાના છે તે મેં જાણ્યું. તથાપિ આ ધા ધણાજ કારી છે !

એ પ્રમાણે બનીને આખરે તારીખ ૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૦૯ ને દિવસે દારગતી આપવાનું હતું ને તારીખ ૧૫ મીએ નેપોલિયને મોટું દરબાર ભર્યું. તેમાં તેણે સુઘળા મોટા માણસોને કહ્યું કે, સર્વ પ્રકારે ફ્રાન્સના કલ્યાણ માટે તત્પર થઈ સ્વદિતને લાત મારી આ પ્રિય પત્નીથી છુટા થવા તૈયાર થયો છું. એ વખત જોસેદાઇન પણ ત્યાં આવી. તેની આંખોમાંથી અશ્રુ ધારા ચાલી રહી હતી. તથાપિ તેણે પણ એ પોતાના સ્વામીના કામ ઉપર પોતાની સંમતી જાહેર કરી. પછી લોકોએ દેશ કલ્યાણને માટે પોતાના દિ-તને આધુન કરવા માટે બંનેનાં વખાણ કર્યાં. ને જોસેદાઇનની મહારાણીની પદવી કાયમ રાખીને સરકારી ખજાનામાંથી બે લાખ ફ્રાંકનું* પેન્શન આપવાનો ઠરાવ થયો. એ વગર નેપોલિયને પોતાની ખાનગી ઉપજમાંથી એક લાખ ફ્રાંક દર વરસે આપવાનું ઠરાવ્યું. દારગતી થયા પછી જોસેદાઇન ટ્યુસરિઝમાંથી નીકળીને માલમેસનમાં રહેવા સાર ગઈ.

એવી રીતે જોસેદાઇનને છેકે ફાડી આપ્યા પછી આસ્ત્રિયન બાદશાહની કન્યા જે વિએના શહેર ફ્રેન્ચોએ સર કર્યું ત્યારે માંદી હોવાથી રાજ મેહેલમાં હતી તેની સાથે લગ્ન કરવા સાર માગ્યું કર્યું. અને આખરે વિવાહનું નક્કી કરીને રાજકન્યા વિએનાથી ફ્રાન્સમાં આવવા સાર નીકળી. ને નેપોલિયન પોતાની આ નવી વહુને મળવા સાર પારિસથી નીકળ્યો. બંને પાસે આવી પહોંચ્યાં ત્યારે નેપોલિયન ઘણીજ ત્વરાથી રાજકન્યા પાસે ગયો. પેહેલાં એ કન્યાએ નેપોલિયનને પ્રત્યક્ષ દીઠો નહોતો. તેથી એકાએક તેની શાંત ગંભીર મુદ્રા જોતાંજ તે બોલી. મેં જોયલી માહારાજની છબી બરોબર પડી નથી. આ વેળાએ નેપોલિયન આળીસ વરસનો હતો. અને આ વખતે તેને આનંદ ઉપજવાથી ભરાવ એહેરો અને પુરુષ શરીર ધણું સાર દેખાતું હતું એ પછી તારીખ ૧૦ મી એપ્રિલ સને ૧૮૧૦ ને રાજ બંને જણા પારિસમાં મોટા સમારંભથી પરણ્યાં.

નવી રાણીને માટે નેપોલિયને ઘણીજ સુંદર જગા અને સામાન તૈયાર કરાવ્યો હતો. તેમાં એવી ખુબી હતી કે, તેના બાપને ઘેર હતી ત્યારે

* એક રૂપાનો શિકકો છે. તે ફ્રાન્સમાં ચાલે છે અને એની કિંમત એક રૂપિયાના રૂ જેટલી છે.

તેની પાસે જે જે ચીજો હતી સર્વ તેના જેવીજ, જાણે તેજ નજ હોયની ? એવી કરાવી હતી. પરણ્યા પછી કેટલાંએક દહાડા સુધી હમેશાં તે પોતાની નવી ગુવાન પ્રિયા સાથે ફિટા કરવામાં નિગૂળ થયો હતો. પેહેલી અઠરીતું ખુ-ળીદાર ચતુરાઈ ભરેલું મોલક બાપણુ મનમાં આવીને તથા આ નવીની ગુ-વાનીયણુની સાદાઈ જોઈને તેને આશ્ચર્ય લાગતું. અને અઠરીઓની મારા ઉપર અત્યંત પ્રીતિ છે એવું તે સેંટ હેલીનામાં હતો ત્યારે પોતાને મોડે કહેતો હતો. જોસેફાઈન જોડે સહવાસ કરી લેવાને નેપોલિયને પોતાની આ નવી ધણીઆણીને આગ્રહ કર્યો. પણ તેથી કાયદો થયો નહિ. આખરે જોસેફાઈન જ્યાં રહેતી હતી ત્યાં વારંવાર જતી તે પણ બંધ કરવું પડ્યું. *

આ નવા શરીર સંબંધથી હવે પરરાજ્યો સાથે કાલકરારો થઈને લગાઈઓ બંધ પડી. દેશમાં સમાધાની થશે એવું ધારીને ફ્રાન્સના મોટા લોકો ધણા ખુશી થયા તથાપિ આ સંબંધથી ખીજા ધણા લોકોને માફ લાગ્યું. સ્પેન દેશ ઉપરની ચડાઈ અને આસ્ટ્રિયન રાજકન્યા સાથે લગન આ બે મારા નાશના મુખ્ય કારણ છે, એવું નેપોલિયન સેંટ હેલીનામાં કહેતો હતો. વળી કહેતો કે રશિયાના આદશાહની છોકરી સાથે જો પરણત તો લોકો આટલા નાખુશ નહીં થાત. અને હું જો આગ્રહ કરત તો અલેક્ઝાંડર પણ માફ કહેતું માનત. આ નવા સંબંધથી જૂદા જૂદા પ્રકારના લોકો જૂદા જૂદા કારણોથી નારાજ થયા. દુષ્ટ ગુણમી રાજાઓ સાથે હાડ વેર બાંધીને તેમને છુદી નાખી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાના ઉદ્દેશથી રાજ્યપ્રકાંતિ થવામાં જેમણે મદદ કરી હતી તેમનાજ ઉદ્દોગથી પ્રકાશમાન થયેલા વિજયી પુરૂષે રાજકુટુંબ સાથે લગન કર્યાથી તેવા લોકોને માફ લાગ્યું. કેટલાંએકને પોતાની મહત્વાકાંક્ષા તૃપ્ત કરવા સારજ જોસેફાઈન જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીને તજવાથી માફ લાગ્યું. નેપોલિયન અપુત્ર મરે તો પેહેલાંના રાજકુટુંબને ફરીથી ગાદી મળે એવું ધારનારા રાજપક્ષના લોકોની આશા ભંગ થઈ તેથી તે પણ નારાજ થયા. વળી નેપોલિયનના મુખ્ય સરદાર હતા તેમને એવું લાગતું કે, સિંકંદર આદશાહ મુવા પછી તેમના સરદારોએ તેનું રાજ્ય વેહેંચી લીધું હતું તેમ આપણે પણ કરીશું. એ તેમનો મનોરથ ભંગ થવાથી તે પણ દલગીર થયા.

એવી રીતે લોકો નારાજ તો થયા હતા તેવામાં વળી નેપોલિયનના હાથથી ખીજાં કેટલાંએક ખોટાં કામો થયાં તે તેના વૈભવનો પાયો ડગડગ-

વાતો આરંભ થયો. એણે પોતાના બાઇ લુઇસ બોનાપાર્ટને હોલાંડની ગાદી ઉપર બેસાડ્યો ત્યારે કહ્યું હતું કે, સર્વે રાજ્યકારભારમાં પ્રથમ મારા મહત્વની વાત ઉપર, પછી ફ્રાન્સના કાયદા તરફ અને પછી હોલાંડ તરફ તારે ધ્યાન રાખવું જોઈએ. પણ લુઇસ સ્વભાવે પરાંપકારી હતો ને તેની પાસે હોલાંડના પ્રધાનો હતા તે ઘણા હોંશિયાર હતા તથા તેનામાં સ્વદેશાભિમાન હતું તેથી લુઇસથી નેપોલિયનના કહેવા પ્રમાણે એકદમ વર્તાવું નહોતું. માટે તે જેમ જેમ ડચ લોકોને વડાલો લાગવા માંડ્યો, તેમ તેના ઉપર નેપોલિયન ઘણો નાખુશ થયો. આખરે બર્લિનના જાહેરનામા પ્રમાણે ન ચાલનારા તરફ એ ધ્યાન નથી રાખતો એમ સમજીને તેને એકદમ પારિસ આવવાનો હુકમ કર્યો. અને પારિસમાં આવ્યા પછી તેને પદચ્યુત કર્યો. પછી તે એક દૂરના શહેરમાં જઈને નિરાંતે રહ્યો. ડચ લોકોને હજી તેના નામ ઉપર ઘણો ભાવ છે. તેની બધરી જોસેફાઇનની દીકરી નેપોલિયનની મરણ પ્રમાણે ચાલવા સાથે પોતાના ઘણીને કહેતી તેથી તે બાઇ ત્યાંના લોકોને અળખામણી થઈ હતી. ઘણી પદબ્રષ્ટ થયા પછી પોતાની માતો વૈભવ નાસ પામ્યો. એ વાત મનમાં આણતાં તે પારિસમાંજ રહી હતી. એમ થવાથી તા. ૯ મી જુલાઇ સને ૧૮૧૦ ને દિવસે હાલાંડને ફ્રાન્સના રાજ સાથે જોડી દીધું અને એવીજ રીતે જર્મની માંહેલો કેટલોક મુલક પણ જોડી દીધો.

એ પછી સ્વીડનમાં તોફાન થયું. બર્લિનના જાહેરનામા પ્રમાણે ન ચાલતાં માટે ત્યાંના રાજાના કેટલાએક પ્રાંતો તેણે લઇ લીધા. તથાપિ આ વખતે ત્યાંના રાજા હોંશિયાર નહોતો. નેપોલિયન જેવા પ્રબળ શત્રુ સાથે લડવા કંમર બાંધવી ઠીક નથી એવું ડાહ્યા લોકો વિચારવા લાગ્યા. પણ રાજાના મનમાં એ વાત આવી નહી. એ વગર બીજાં કેટલાંએક કારણોથી પ્રજાને તે અળખામણો થયો હતો તેથી તેને રાજબ્રધ કરીને તેના ભત્રીજાને ગાદીએ બેસાડ્યો. તેથી ફ્રાન્સ અને સ્વીડનને ફરીથી સલાહ થઇ. ને ઈંગ્લાંડનો હોલાંડ માંહેનો વેપાર છોડજ બંધ થયો એટલામાં થોડેક દહાડે રાજગાદીનો પછીથી થનારો વારસ મરણ પામ્યો. એ ઉપરથી તેની જગા ઉપર કોઈને શોધી કહાડવા સાથે સ્વીડીશ પ્રજા વિચાર કરવા લાગી તેમાં સર્વાનુમતે ફ્રાન્સ દેશ માંહેલા સરદાર બર્નાડોટ્ટને આણવાનું હતું. એ સરદાર ઘણો શૂરો, નીતિમાન, અને શાંત સ્વભાવનો હતો. માટે એને ગાદી

આપીશું' તો નેપોલિયનને સારું લાગશે એમ ધારીને સ્વીડીશોએ તેને પસંદ કર્યો હતો. પણ નેપોલિયન પકડું સમજતો હતો કે બર્નાડોટો મારા કામોથી રાજી નથી. તેથી તે હોલાંડમાં જાય તે નેપોલિયનને છેક અણગમતું હતું. તથાપિ લશ્કરી સિપાઈઓમાં અને બીજાઓમાં એનું વજન વધારે હોવાથી નેપોલિયનથી તેના વિરુદ્ધ ખુલ્લી રીતે બોલી શકાયું નહિ. વળી ધાર્યું કે જો હું એને ગાદી મળતી અટકાવીશ તો ફ્રાન્સ અને હોલાંડ બંને દેશના લોકો મારા ઉપર નાખુશ થશે તેથી તેણે એ વાતની હા કહી. બર્નાડોટોને પારિસમાંથી વિદાય થતી વેળાએ હું ફ્રાન્સની સાથા કદી હથિયાર પકડીશ નહીં એવું લખી આપવાને નેપોલિયને કહ્યું ત્યારે તે બોલ્યો, આપને રાજ્યના કર્તવ્ય કર્મ માહિત છે, આ વિચાર આપનો નથી. કોઈ પણ વકીલે સત્તાહ આપી છે. હું એવો કરાર લખી આપવાનો નથી. તેથી નેપોલિયન ગુસ્સે થઈને બોલ્યો, “વાર ત્યારે જ, અમારું જે થવાનું હશે તે થશે.” એ વાક્ય ન સાંભળ્યા જેવું ફરીને ફરીથી પૂછ્યું ત્યારે તેણે એજ ઉત્તર આપ્યો પછી બર્નાડોટો વિદાય થયો. અને સ્વીડન જઈને ત્યાંના સર્વ રાજ્ય કારભાર સંભાળવા લાગ્યો. તે લોકોને વહાલો થઈ પડ્યો. એનું મન નેપોલિયન તરફ નહોતું તોપણ સઘળો કારભાર નેપોલિયનની મરજી પ્રમાણે ચલાવતો હતો.

લગ્ન થયા પછી તરતજ નવી સ્ત્રી ગર્ભવંતી થઈ ને તારીખ ૨૦ મી એપ્રિલ સને ૧૮૧૧ ને દિવસે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો તેથી સંતતી વિષે નેપોલિયનની ઉમેદ પાર પડી. પ્રમુત્તી વેળા રાણી ધણી કષ્ટાઈ હતી. કેટલીક વાર સુધી તો એમાંથી બચવાની આશા પણ છોડી હતી. તે વેળાએ નેપોલિયન છેક પાસે બેઠો હતો. તેને લગાર આઘો બોલાવીને દાઇતું કામ કરનાર વૈદે પૂછ્યું કે, બંને જીવને છુટા થવાની આશા છોડીને એકને બચાવવાનો પ્રસંગ આવે તો છોકરાંનો કે માનો જીવ ઉગારવો તે તમે કહી રાખો. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો કે, એવો પ્રસંગ આવે તો માનો જીવ ઉગારવો. કેમકે એ તેનો હક્ક છે. આખરે છુટકો થયો અને પુત્ર પ્રસવ્યો. પણ તે થોડી વાર નિશ્ચેષ્ટ હતો પછી કેટલીએક વારે તેના રડવાના સાદ સાંભળ્યો ત્યારે બહાર મોટા મોટા કારભારીઓ ઉભા હતા તેમને નેપોલિયને આવીને કહ્યું કે, રોમનો રાજા જન્મ્યો. નેપોલિયનને વંશ પરંપરાની ગાદી મળવામાં ધણી લોકો નારાજ હતા તોપણ પેહેલાં ફ્રાન્સ દે-

સત્તા રાજ્યને પુત્ર થાય ત્યારે જેવા ઝોન્ડવ કરતા હતા તેવા આ વખતે પણ કરીને ફ્રેન્ચ લોકોએ પોતાની રાજ્યભક્તિ દેખાડાવી. પણ તેને પુત્ર થવાથી જેમ ફ્રાન્સના આગલા રાજ્યકુટુંબને માહું લાગ્યું તેમજ પોતાના દિકરાને રામના રાજની પદવી આપવાથી આશ્ચર્ય લોકોને પણ ખોડું લાગ્યું. કારણ તેમના બાદશાહના પાટવી કુંવરને એ પદ ચાલતું હતું.

હોકરો થયા પછી નેપોલિયનને એવું લાગવા માંડ્યું કે, કોઈ પણ ઉપાયથી ઈંગ્લાંડ સાથે સલાહ કરીશા વિના આપણું રાજ્ય નિર્ભય રહેનાર નથી. તે બહારથી ઈંગ્લાંડને ધિક્કારતો હોય એવી રીતે બોલતો હતો; તથાપિ મનમાં તો ઈંગ્લાંડની પુર્ણ યોગ્યતા સમજતો હતો. તેને લીધે ઈંગ્લાંડની શી વિશાદ છે એમ કોઈ ખુશામતીઓ માણસ બોલતો ત્યાં તે તેને ગમતું નહોતું. ઉદાહરણ વાત્રામની લડાઈ થઈ રહ્યા પછી એક ખુશામતખોર ચિતારાએ એક ચિત્રતો નમુનો દેખાડ્યો. તેમાં એવું દેખાડાયું હતું કે વાત્રામ ગરૂડ* નસાડે છે. એ ચિત્ર જોઈને નેપોલિયન ગુસ્સાથી બોલ્યો. ‘ગરૂડ ચિત્રતો શું નસાડ્યો છે? સમુદ્રનો એવો એક નાનો પણ ફાંટો નથી કે જ્યાં ગરૂડ ડોકું કહાડી શકે. એવી રીતે ખુશામત કરવી એ હલકાઈનું કામ છે. વાઘે ગરૂડને નસાડ્યો એમ કહીએ તોપણ ચાલે.

ઈંગ્રેજ સરકાર કષ્ટ શરતો કરીને સલાહ કરશે એનો સુમાર કાઢવા સાફ નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના રાજના પરદેશ ખાતાના પ્રધાન પાસે છાની રીતે એક માણસને મોકલ્યો. તથાપિ ફ્રેંચે પોતાના ધણીની મેહરબાની મેળવવા સાર એક કામ કર્યું તેથી નેપોલિયનની મેહેનત ફાગટ ગઈ. વગર રજાએ જોસેફાઇન આગળ દારગતીની વાત કહાડી તેને માટે ધણીની ગેર-મરજ થઈ નહોતી તેવીજ રીતે આપણે શહેરથી ખબર આપીશું તો તેને સાફ લાગશે એવું સમજીને ફ્રેંચે પોતાની તરફના બે માણસો ઈંગ્લીશ પ્રધાન પાસે સરતોની અજમાયશ કહાડવાને મોકલ્યા. તથાપિ નેપોલિયનને ન જણાવતાં એ આવ્યા છે. એ ઠગાઈ જણાતાંજ પ્રધાનોએ તેની જોડે બોલવાનું બંધ કર્યું. અને એ ઠગાઈની જ્યારે નેપોલિયનને ખબર પડી ત્યારે ફ્રેંચેને ખોલાવી મંગાવીને કહ્યું, ‘કેમ સાહેબ તમે તો મને જણાવ્યા વિના લડાઈઓ અને સલાહ કરવા લાગ્યા!’, એમ કહી તેના કામ ઉપર બીજા માણસની નેમણુંક કરીને ફ્રેંચેને રામની સુખાગીરી ઉપર મોકલી દી-

* આ વેળાએ ફ્રેન્ચ વાવટા ઉપર ગરૂડનું ચિન્હ રાખતો હતા.

મો. એવીજ રીતે ખીજા કેટલાએક અમલદારો જે નેપોલિયન પૂર્ણ મહત્વે ચડયા પેહેલાં ગમે તે કામમાં સલાહ આપતા હતા તે પણ હવે તેને અ-
ળખામણા થઇ પડયા. સ્પેન દેશ ઉપરની ચડાઇનું ફળ સારું થવાનું નથી
એમ ફ્રાંકોએ કહ્યું હતું. એ તેના કહેવા મુજબ થવાથીજ ફ્રાંકો અળખામણો
થયો હતો. કોઇ પણ કામમાં આપણા કરતાં જેનું હડાપણ વધારે દેખાઇ
આવે એવાને પાસે રાખવાનું નેપોલિયનને ખીલકુલ ગમતું નહોતું. કહ્યું છે કે,
દાહરો.

જો તેની ઉત્કૃષ્ટતા, સહન કરી ન શકાય;

તો તેની ઉત્કૃષ્ટતા, દેખી દહન દિલ થાય.

છોકરો થયા પછી પોતાના રાજનો પાયો મજબૂત કરવા સારું મેહેનત
કરવા લાગ્યો, પરંતુ કેટલાએક કારણોથી તે વધારે વધારે દીલો થતો આ-
લ્યો. ઈંગ્લાંડ જેડેતો વેપાર બંધ પડવાથી, લડાઇમાં દેશના લાખો માણુ-
સો મુવાથી તથા લડાઇના ખરચમાં કરોડો રૂપિયા ખરચાઇ ગયાથી તમામ
પ્રજા ખિન્ન થઇ હતી. લોકો શું બોલે છે તે જાણવા સારૂ દરવેલા જનસુ-
સો, પ્રજા અસંતુષ્ટ થઇ છે, એમ કહેવા લાગ્યા. અગાંડીના બોર્મીઅન વંશ-
ના રાજાઓની પેઠે કોઇ રાજ્ય વિરુદ્ધ બોલે તેને કેદમાં નાખવાને સારૂ
નેપોલિયને ધણીક નવી તુરંગો બંધાવી હતી. બધા લોકોના મનનો વિચાર
કોઇ જાણુવે કે તરત તે બંધીખાને જતો. એમ સેંકડો માણુસો કેદ પડ્યાં.
ધણી નિયા કુળની સ્ત્રી સાથે પોતાનો બાઇ લુશિયન પરણ્યો માટે તેની
સાથે નેપોલિયન એવો લડ્યો કે, તે ઈંગ્લાંડમાં જઇને રહ્યા. એ નેપોલિ-
યનના બધા બાઇઓમાં હેંશિઆર હતો. વર્તમાનપત્રની સ્વતંત્રતાનો છેક
નાશ થયો. તેમાં બાદશાહને ગમે તેટલુંજ માત્ર લખવું, બાકી બંધ અને
પ્રસિદ્ધ હોય તોપણ છપાય નહિ. અને એવાં ખીજાં કારણોથી તે લોકોનો
બાવ તેના ઉપરથી ઉઠતો ગયો. સ્પેન અને પોર્ટુગાલમાં તો લડાઇ ચાલતી
હતી. ત્યાં ફ્રેન્ચ સરદારોએ મોટી મોટી લડાઇઓમાં જીત મેળવી અને દુ-
સ્મનનો ધણો નાશ કર્યો. પણ ઈંગ્રેજ લશ્કરની સ્થાનિયરને મદદ હોવાથી
લડાઇનો છેડો આવે નહિ. ઈંગ્રેજોની સહાયે દુસ્મને પણ ફ્રેન્ચોનો ધણી
વાર પરાજય કર્યો. તરવારની ખીકથી અમથા બેઠા એટલુંજ, બાકી સ્પેન
દેશનો એક પણ માણુલ ફ્રેન્ચની તરફદારી કરે એવો નહોતો. ઈંગ્રેજ સેના-
પતિ વેલિંગ્ટને માર્ટિન શેહેર લીધું. તેથી જોસેફને ફરીથી નાશી જવું પ.

ડયુ. અને એથી કંટાળીને ધારવા લાગ્યા કે હવે જમને નેપોલિયનને કબ્જે મને ખીજા ગમે તે દેશનું રાજ આપો ને અદિથી છોડાવો.

આણીમેર આલ્બિયન બાદશાહની છોકરી સાથે નેપોલિયન પરણ્યાનું સાંભળીને રશિયન બાદશાહને લાગ્યું કે, હવે નેપોલિયનની નજર આપણા દેશ ઉપર પડશે. વળી ઇંગ્લાંડનો વેપાર બંધ પડવાથી પ્રજાને પીડા થતી હતી તેથી બર્લિનનું જાહેરનામું તેનાથી અમલમાં સંપૂર્ણ રીતે અણગમતું નહોતું. તેણે કેટલાંક રશિયન બંદરમાં ઇંગ્લેન્ડ વહાણો આવવાની છુટ આપી. એથી નેપોલિયનને થણા ક્રોધ ચડ્યો. એટલે કેટલાંક દિવસ સખત કાગળ પત્રોની આવ જા ચઢ. રૂપેન દેશમાં ઇંગ્લેન્ડને ક્રેન્ચેને હરાવ્યાનું સાંભળીને રશિયન કારને જરા દિગ્મત આવી હતી. આલ્બિયાના બાદશાહ સાથે નેપોલિયનને સગાઇ થવાથી તેને એમ લાગતું હતું કે, જો એક વાર રૂપેન અને પોર્ટુગાલ ક્રેન્ચે સંપૂર્ણ રીતે જીતે તો પછી આખો યુરોપખંડ નેપોલિયનનોજ સમજાવો માટે ત્યાં લડાઇ ચાલે છે એટલામાંજ આપણે એની જોડે વિગ્રહ આરંભવો જોઈએ.

પોતાના મુલકમાંથી ક્રેન્ચે લશ્કરને ક્ષેત્રકુશળ જવા દેવાનાં આલ્બિયન બાદશાહે જાહેરનામાં કર્યાથી ઇંગ્લેન્ડ સરકારને એમ લાગ્યું કે, હવે આપણી જોડે રશિયન સરકારને સલાહ થશે. અને રશિયાના બાદશાહ સાથે ફરીથી સલાહના કાલકરાર થવાની આશા ન જણાયાથી નેપોલિયનને કપાટાખંડ લશ્કરની તૈયારી કરવા માંડી.

રૂપેન અને પોર્ટુગાલમાં ઘણીવાર પોતાની હાર થવાને લીધે ઇંગ્લેન્ડ સાથે તેને તહ કરવાની ધારણા હતી. તથાપિ જોસેફને રૂપેનનો રાજ માનવોજ જોઈએ એ વાતની હઠ તે છોડતો નહોતો તેથી સલાહ થતી નહીં. આણીમેર બર્નાડોટો અને નેપોલિયન વચ્ચે અણખનાવ હોવાથી રશીડન અને ક્રાન્સ વચ્ચે કળઓ સળગ્યો. તુર્ક અને રશ સરકારો વચ્ચે કળઓ સળગાવવાનું નેપોલિયનના મનમાં હતું. પણ તુર્ક દરબારમાં ઇંગ્લેન્ડ વફીસ હતો તેણે સુઝતાનને કહ્યું કે, જો એકવાર રશિયા હાર્યું તો આખો યુરોપખંડ નેપોલિયનના તાબામાં આવેલોજ સમજાવો. એ વાત સુઝતાનને ખરી લાગવાથી નેપોલિયનનું કહ્યું ન માનતાં તેણે રશિયા સાથે લાગેલો ઢંટો મટાડી નાખ્યો. એવી રીતે પાસેના રાજમાં પોતાને દોસ્તી ન જતાં પણ તોજેનું તાપણું મુઝીને દરિયામાં આગ ચોડાવવા જવા જેવું નેપોલિ-

યન સરખા ચતુર પુરૂષે કરીને રૂશિઆ દેશ ઉપર ચડાઇ કરવાનો મનસુખો
હયો. એ ઊપરથી 'વિનાશ કાળે વિપરીત યુદ્ધિ'નું ઉદાહરણ નજરે પડે છે.

રૂશિઆ ઊપર સ્વારી કરવા સારૂ તેણે ફરીથી આઠ લાખ લશ્કર નવું
એકઠું કર્યું. એ વગર આશ્ચિયા, ઇટાલી ઇત્યાદિ કોલકરાઈ થયેલા દેશોના
રાજાઓ જોડે ફ્રાન્સની મદદ કરવાનો ઠરાવ હતો. તેના ત્રણ લાખ મળીને
એકંદર અગીઆર લાખ લશ્કર તૈયાર હતું. ખીજા દેશમાં બંદોબસ્ત રા-
ખનારી ફ્રાન્સ બાદ દરતાં ખૂદ ચડાઇમાં લઇ જવા સારૂ છ લાખ ફ્રાન્સ તૈ-
યાર રાખી હતી. રૂશિઆના બાદશાહને એટલું લશ્કર મળવાનો સંભવ ન-
હોતો. એમ દેખાતું હતું તોપણ નેપોલિયનના હિતેચ્છુ, રાજકાર્ય પુરંધર,
ચતુર, દરદરિ એવા પુરૂષોએ નેપોલિયનને કહ્યું કે, વિચાર કરીને આ કા-
મનો આરંભ કરજો. એનું કૃષ્ણ સારૂ દેખાતું નથી. તેમના કહેવા પ્રમાણેજ
સ્પેન દેશનું પરિણામ આવ્યું તેથી તેઓ ધારતા હતા કે આ વખત અ-
મારૂં કહેવાનું તે ધ્યાનમાં લેશે. તથાપિ તેણે ગર્વીષ થઇ સદ્વિચારનો અ-
નાદર કર્યો તેથીજ તેનો નાશ થયો.

તાલેરેડે ધણેએક કહ્યું પણ તે ફ્રાગટ. પ્રકૃતિ બગડવાને બહાને ફાકે
પારિસમાં આવ્યો હતો. તેણે રૂશિઆ ઉપર ચડાઇ કરવાથી કેવું ફળ થશે
તેનો અણીજ ચતુરાઇથી વર્ણન કરીને એક નિબંધ તૈયાર કર્યો અને જાતે
વાંચી દેખાડવા સારૂ બાદશાહની વિનંતી કરીને મુલાકાત કરી. બાદશાહે
ફાકેને જોતાંજ કહ્યું, તમે શું કહેવાના છો તે હું જાણું છું. સ્પેન ઊપર
ચડાઇ કરવી તમને ગમી નહોતી તેમજ રૂશિઆ ઉપર સ્વારી કરવાનું પણ
તમને નહિ ગમે. તે ઉપર ફાકે બોલ્યો 'આપ ક્ષમા કરશો એવું સમજીને
આ આણીઆણીની વેળાએ મને સુઝેલી વાત લખેલી છે' ત્યારે નેપોલિયન
બોલ્યો, "આ કંઇ ખારીક વખત નથી. એ તો રાજકીય બાબતસર લડાઇ
છે. રૂશિઆના દરબારમાં ઇંગ્રેજના વકીલનું વળન જોણું થયું એટલે સ્પેન
દેશ હાથમાં આવેલો સમજીજો. આઠ લાખ શરૂ સિપાઇઓ ખારી ખાસે
તૈયાર છે. એ વડે હું ચુરોપ માંડને ધરડી ડાશી ગયો છું. ખારી ખરજી
પ્રમાણે તેણે ચાલતું જોઇએ. અવસ્ય આ શબ્દ ફ્રેન્ચ ભાષામાં મુદલ છેજ
નહિ એવું તમને એકવાર મને કહ્યું હતું. તમે મોટા ભોલો હોવે ધનાઢય
થયા. મારા ભડાને સારૂ તમે માત્ર ઉમંગ જણાવો છો પણ એ અરૂ
રાજ્યની ટુટાટુટ થાય તો તમારૂં શું થાય તેના વિચારમાં તમે છો. માટે

તમારી સલાહ માનવી મૂકીને હું મારા સૈન્યના વિચાર પ્રમાણે ચાલું છું. હું આવડા મહત્ત્વે ચડયો માટે હવે આખી પૃથ્વીનો કારભાર મારે હાથમાં લેવો પડે છે. એ મારો અપરાધ છે કે? મારું નશીબ હજી સંપૂર્ણ રૂપે દુષ્ટ થયું નથી. તેનો લગાર અંકુર માત્ર નજરે પડે છે. આખા યુરોપખંડમાં એકજ કાયદો, સઘળા ઉપર એક મોટી ન્યાય સભા, અને એક નાણું એમ જરૂર થવું જોઈએ. અને યુરોપખંડના સર્વ રાજ્ય એકઠાં થઈ પારિસ લેની રાજધાની થવી જોઈએ.”

રશિયન ઝાર પાસે ચાર લાખ લશ્કર અને પચાસ હજાર ઉત્તમ સ્વાર છે; તેનું રાજ્ય મોટું હોવાથી જોઈશું તેટલી ફોજ તેને મળી આવશે; વળી તેનો દેશ આપણાથી ઘણો આઘો છે, ત્યાંની હવા ખરાબ છે, તેણીમેર લડાઈ વધારે દહાડા ચાલી તો આણીમેર સ્પાનિયડં ભોડા ઇંગ્લેન્ડની મદદથી આપણને હરાવશે, અને આપણને ત્યાં ફતેહ ન મળી તો ફરીથી જર્મનીમાં તોફાન ઉઠશે. છતાંદિ નેપોલિયનના મિત્રોએ આ સ્વારીના વિચારની વિશ્લેષણ કર્યું પણ કમનશીબને લીધે તેના મનમાં લગારે અસર ન થઈ. સઘળા દોસ્તોએ એને એ કામ ન કરવા સારું ઘણો વાઝો તથાપિ મોટાઈ મેળવવાના ભોભથીજ માત્ર આમ કરવું એ મોટા અન્યાય છે; એમ કાઠિએજ કર્યું નહિ એ મોટી નવાઈ છે. એક ગૃહસ્થ નેપોલિયનનો સગો હતો તેણેજ માત્ર તેને કર્યું કે, એમ કરીને માણસ અને પરમેશ્વરનો શ્લોક ખેંચી લેશો નહીં. પણ એણે તો કાઈનુંજ ન ગણકારતાં, કાઠનોજ હિતોપદેશ ન લેખવતાં રશિયા ઉપર ચડાઈ કરવાનો હરાવ કરીને સલાહ થવાની નથી એમ ઠપ્પા પેહેલાંજ રશિયા ભણી લશ્કર રવાને કર્યું. લશ્કરની ચાલવાની રૂખ જોઈ તેના દરબારમાં રશિયન વકીલ હતો તે બોલ્યો, કાલકરાર કરવાનો તમારો હજી પણ વિચાર હોય તો લશ્કરને પાછું વાળો. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો, ભોડાની સૂચના પ્રમાણે અમે લશ્કરની વ્યવસ્થા કરતા નથી. એ જવાબ સાંભળી રશિયન વકીલ પારિસમાંથી જતો રહ્યો.

તારીખ ૯ મી મે સને ૧૮૧૨ ને દિવસે નેપોલિયન પોતાની રાણી સાથે પારિસથી નીકળ્યો તે સોળમી તારીખે ડ્રેડન પહોંચ્યો, ત્યાં આત્મિઆનો બાદશાહ અને પ્રુશિયા, નેપલ્સ, વર્ટેમ્બર્ગ, વેસ્ટફાલિઆ વગેરેના રાજાઓને મળવા સારું બોલાવ્યા હતા. અને કદાચિત સલાહ થાય તો કરવી એવી મતલબથી અતેકાંડરને પણ આ મોટી દરબારમાં આવવા સારું આ

મંત્રચુ મોહકચુ હનુ. તથાપિ મોહાવવા જનારો માણસ ઝાર પાસે જઈ દાખલ થઈ શક્યો નહિ. તે રૂસ્ડનમાં રાજ્ય માંડળ મધે રાજ્ય ધિરાજ થઈને થણા દિવસ રહ્યો. તે વખતે આશ્વિઆના બાદશાહ અને તેની રાણી (એના સાસુ સસરા) કરતાં એ પોતે અને પોતાની રાણીએ વધારે માન લીધું. ખીજા રાજ્યો તો એના કામદારો જેવા દેખાવા લાગ્યા. આખરે રાણીને પાછી પારિસ બણી રવાને કરી અને સલાહ ન થાય ને લડાઈબંધે તો ક્યા ક્યા રાજ્યો કેમ ચાલવું તે કહીને નેપોલિયને અગાડી ચાલવા માંડ્યું.

તે તારીખ ૭ મી જૂને ડાંતઝિક શહેરમાં ગયો. એ વખતે ઝાર વિન્ના શહેરમાં લશ્કરનો અદોઅસ્ત કરતો હતો. તેની જોડે કોલકરાર થવા સાથે ફરીથી પત્ર વ્યવહાર સર થયો. સઘળા લોકોની નજર શું થાય છે તે જોવા સાથે લાગી રહી હતી. આખરે તારીખ ૨૨ મી જૂનને દિવસે નેપોલિયને પોતાના લશ્કરને નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાહેર કર્યું.

‘શરાઓ, રશિઆને કમખખિતએ થેયું છે. તેના નશીબમાં હોય તે થવુંજ જોઈએ. નીમન નદી ઉતરીને અગાડી જઈ તેના પ્રાંતમાં જઈને આપણે લડીશું. પેહેલાં એક વાર આપણે પોલાંડમાં જોવી ફતેહ મેળવી તેવીજ હવે ફરીથી મળશે. તથાપિ હવે જે કરાર થશે તે ફરીને ભંગ થશે નહિ. આજ પચાસ વરસ થયાં રશિઆનો યુરોપખંડના રાજ્યપ્રકરણમાં પગદડો થયો છે તે આ કરારથી અંધ થશે.’

અલેકઝાંડરે પણ કરાર થવાની નિરાશા થવાથી તેણે પણ પોતાના લશ્કરમાં જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું. તથાપિ તે આવું ઉદ્ધતપણાનું નહોતું. આપણા દેશની સ્વતંત્રતા કમી ન થવા દેતાં કોલકરાર કરવાની બહુ મહેનત કરી, એ સત્યપક્ષનું રક્ષણ કરનાર સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર જોય છે, તે મદદ કરે. એવું બોલી તેણે પોતાના લશ્કરને કહ્યું, બહાદૂરો, આપણો ધર્મ, આપણી સ્વતંત્રતા, અને આપણા દેશને માટે તમે યુદ્ધ કરો છો, તમારો બાદશાહ તમારી પાસે છે. દેવ વિના કારણ કલહ ઉત્પન્ન કરનારનો શત્રુ છે.

પેહેલાં પ્રમાણે આ વખતે પણ પોલાંડના આગેવાન લોકો નેપોલિયનની મદદ વડે સ્વતંત્ર થવાને ઉદ્યોગ કરતા હતા. તથાપિ આશ્વિઆના બાદશાહ જોડે યજ્ઞેશ્વરો હરાવ પ્રમાણે તેમનું કહેવું નેપોલિયનથી કબૂલ થઈ શકતું નહોતું. તેથી પોલાંડના લોકો નેપોલિયનને મદદ ન કરતાં તટસ્થ રહ્યા.

ભાગ ૧૪ માં.

લશ્કરના મોઢા મોઢા ભાગ કરી તે ઉપર ઉત્તમ, હંશિઆર અને ચૂરા સેનાપતિઓ દુરાવી નેપોલિયને રશિઆન મુલકમાં ચાલવા માંડ્યું. એમાં પોતે થોડા ઉપર બેશીને ચાલવા માંડે છે એટલાં ઘોડાને ઠોકર વાગીને ખાદશાહ ઉપરથી ઉચલી પડ્યો. એ વેળા કોઇ બોલી ઉઠ્યો કે, 'શુકન માઠા છે. એવું બન્યા પછી રોમન લોક હોએ તો આગળ જાયજ નહિ' કેટલાએક લોકો અગાડી ગયા તેમને એક રશિઆન સ્વાર મળ્યો. તેણે પેલા ફ્રેન્ચોને પૂછ્યું તમે રશિઆ દેશમાં શા વાસ્તે પેસો છો ? તેના જવાબમાં ફ્રેન્ચોએ કહ્યું, તમને દુરાવીને વિદ્વા શેહેર લેવા અમે આવ્યા છીએ. એ સાંભળી તે સ્વાર નાશી ગયો. ચારે ભેર આસરે દોડસો ગાઉ ફ્રેન્ચ દેશ પથરાઇ ગયેલી હોવાથી સેન્ટ પિટર્સબર્ગ કે માર્કો ઉપર ધરી જશે એ કોઈથી ધારાતું નહોતું. રશિયન લોકે પણ લશ્કરના ભાગ કરીને સારા ખંદોળસ્ત કપો હતો. નેપોલિયનનો એવો નિચાર હતો કે, પેહેલાં જેમ આસ્ટર્લિઝ આગળ આશ્ચિયન દેશને દુરાવી હતી તેમ રશિયન લોકોનો પણ તેમના દેશના નાકામાંજ પરાભવ કરીને પછી તેમની રાજધાની ઉપર ધરી જવું. ને અલેક્ઝાંડરનો વિચાર એવો હતો કે, દેશના નાકા ઉપર લડાઇ ન આપતાં દુશ્મનોને આપણા દેશમાં અણુાય તેટલા આધા આણુય તેથી તેમના દેશથી બહુ આધા પડવાથી પાછળથી મદદ મળી શકશે નહિ. અને દેશ ઉજડ પાડીશું એટલે તેમને ખાવાને પણ નહીં મળે. વળી આપણા દેશમાં અયંકર શીઆળો બેસશે તેથી તેમનો સેહેજ પરાભવ થશે.

બંને રાજ્યાધિપતિઓએ પોત પોતાના ધરાદા પ્રમાણે વર્તવા માંડ્યું. ફ્રેન્ચો અગાડી ગયા તોપણ તેના દુશ્મનો સામા થયા નહીં તેથી તેમને નવાઇ લાગી, આખરે રશિયન લોકો વિદ્વા છોડીને ગયા તેથી લડાઇનો અને ખીજો આપણને પુષ્કળ સામાન મળશે એમ નેપોલિયન ધારતો હતો, પણ પાસે ગયો ત્યારે દીકું કે ત્યાંની સર્વ વસ્તુઓ બાળી બરબ કરીને તેઓ ત્યાંથી ગયા છે. પાછલી લડાઇઓમાં ફ્રેન્ચ લોકો કેટલીએક વાર લૂટ ઉપર ગુજારો કરતા હતા. પણ રૂપેન દેશમાં તેમને સુશીખત વેઠ્યા પછી જાણ્યું હતું કે, માત્ર લૂટ ઉપરજ બરોસો રાખવામાં હાનિ છે. રશિયન મુલક દરિદ્રી તેમાં વળી દુશ્મન એટલે લોકો વેચાતું પણ આપશે નહિ ને લડાઇ વધારે મુદત ચાલી તો મરવાનો વખત આવશે વગેરે વાત ઉપર ધ્યાન

રાખી નેપોલિયને પારિસમાંથી નીકળ્યા પહેલાં સઘળાં વસ્તુનો જયો એકઠો કરાવવાનો હુકમ કર્યો હતો. વિલ્નામાં દુશ્મનોએ પોતાના સામાનની ખરાબી કરેલી જોઈ પોતાના હુકમ મુજબ સરસામાન તૈયાર છે કે નહિ તે જોવા સાર ત્યાં વીસ દહાડા સુધી રહ્યો હતો. વિઝહનો આરંભ થયા પછી તે આટલા દિવસ આજ સુધી કાંઈ પણ ઠેકાણે રહ્યો નહોતો. તેના કારખાંરીઓએ ફ્રાન્સ, જર્મની, અને પોલાંડના વેપારીઓને સામાન પુરો પાડવાના ઇન્જરા આપ્યા હતા. તથાપિ આવા વિલક્ષણ મોટા લશ્કરને આટલે વધે સુધી સામાન પુરો પાડવા ગાડાં વગેરે બારબરદારી વાહનનોની મોટી પંચાયત પડવાથી જોઈએ તેના ત્રીજા ભાગ કરતાં વધારે સામાન એકઠો કરી શક્યા નહિ. તેથી લડાઈનો વિચાર આવતા વરસ સુધી બંધ પાડવો કે જે થાય તે ખર્ચ એમ કહીને આગળ ચાલવું એ વગર ખીજો ઇલાજ નથી. એવો વિચાર નેપોલિયનના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યો. તે ધારતો હતો કે, દુશ્મનના દેશમાં કાંઈ નહીં મળે તો. સાથે સામાન ધણી હશે તો આપણાં માણસો ભૂખે નહિ મરે. ને ઇન્જરદારો ધારતા હતા કે, પહેલાં જેમ આશ્ચિયન વિઝહમાં સામાન ન મળવાથી ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ યોડા ખોરાક ઉપરજ ચલાવી લેતા એમ અહીં પણ કરશે. પુરૂં પડવાનો ઇન્જરો તો લ્યો, પછી જે થાય તે ખર્ચ એવા તેના અવિચાર અથવા દમા બાજીથી નેપોલિયનને ધણું તુકસાન થયું.

વિલ્નામાં નેપોલિયને ધણા દહાડા ગાળ્યા તે વખતનો લાલ રશિયન બાદશાહને મળ્યો. એ વખતમાં તેણે ઈંગ્લાંડ, સ્વીડન, સ્પેન અને તુર્કસ્તાન વગેરે દેશો જોડે લલાહના કાલકરાર કર્યા. તેને લીધે તે દેશોના નાકા ઉપર મુકેલી ફ્રાન્સે પોતાના લશ્કરની મદદે આજવાને બની આવ્યું. દુશ્મનો પોતાને દેશ જીતવાને આવેલા સાંભળીને રશિયન સોફા ધણા ઉરકરાયા ને પોતાના રાજ્યને લડાઈના કામમાં આવે એવો સામાન પુરો પાડવાને તૈયાર થયા. વળી સોફા પણ સ્વદેશ રક્ષણ સાર કવાયત શીખીને લડવાને તૈયાર થયા. પૈસાવાળાઓએ પોતાના ખરચથી પલટણો ઉભી કરીને રાજ્યની મદદમાં એકઠી. વળી એતાઈ નામે એક શ્રીમંત સરદાર હતો તેણે એકું જીતેલું કંઈ કે, જે નેપોલિયનને હરાવશે તેને મારી એકને એક છાકરી છો તે ખરચથી તે એક સાખ રૂપિયા ઇનામ આપીશ. પૈસાવાળાઓ પણ લશ્કરી અમલદારો પાસે જઈને કેહવા લાગ્યા કે અમને કવાયત શીખવો તો

લડાઈમાં આવીએ, એમ ખેડૂતો પણ ક્વાયત થી ખીને લશ્કરમાં હાજર થયા તેથી રશિયન લશ્કરમાં ખીજી નવી બે લાખ ફાજ વધી.

પોતાને મળ્યો તેટલા સામનનો ખંદોળસ્ત કરીને નેપોલિયન અગાડી ચાલવા મંડ્યો. પહેલાં તેનો વિચાર સેન્ટપિટર્સબર્ગ તરફ જવાનો હતો. તથાપિ એક બે ઠેકાણે હાર થવાથી માર્કો બણી ચાલ્યો. રસ્તામાં બધે ઠેકાણે નાની નાની ઝપાઝપી થઈ તેમાં ફ્રેન્ચોનો વિશેષ કહેવા જેવો પરા-ભવ થયો નહીં અને ફ્રેન્ચો આગળ પોતાનું ચાલતું નથી એમ રશિયનો જ્ઞેતા કે તે શહેર અથવા ગામને બાળી મૂકીને ખીજી મેર જતા. એવી રીતે તેમણે પોતાના દેશનાં ઘણા શહેરો અને ગામોનો નાશ કર્યો. એ જોઈ ફ્રેન્ચો કહેતા હતા કે જંગલી રશિયનો દુશ્મનના દેશ પ્રમાણે પોતાનાજ વતનનો નાશ કરે છે ! પણ શત્રુને હાથ કંઈ આવે નહીં માટે એવી રીતે કરવાની તેમની કાહોંડીજ હતી.

• ઘણા દહાડા થયા તોપણ મોટી લડાઈનો પ્રસંગ આવ્યો નહીં. ફ્રેન્ચોને પોતાના મુલકથી દૂર આવવા સાર પોતાના મુલકને ઊંજડ કરવાનું રશિયનોને ગમતું તો નહોતું, પણ પોતાના રાજની ખરજીને લીધે આદર્શી વાર તે કાંઈ બોલતાજ નહીં. કેમકે રશિયનો પોતાના બાદશાહને બાપ જેવો માને છે. વળી તે ફ્રેન્ચોને હરાવવાને ઉચ્ચેરાયા હતા, તેમજ ફ્રેન્ચ બો-કો પણ એકવાર ક્યારે રશિયનોને હરાવવાનો વખત આવે તેને માટે ટાંચી રહ્યા હતા. આખરે તા. ૧૭મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૧૨ ને દિવસે બનેલી ખરજી પ્રમાણે યુદ્ધનો આરંભ થયો તે પહેલાં નેપોલિયને પોતાના સિપાઈ-ઓને કહ્યું, “બહાદૂરો, તમારે લડાઈ જોઈતી હતી તેનો આજ આરંભ થયો છે. એવો વખત આવવોજ જોઈએ, કારણ તેથી આપણને સામાન મળશે તથા સિઆળામાં રહેવાને જગા પણ સારી મળશે તથા સાતાથી ક્રાન્સમાં જવાનું પણ બનશે. વળી માર્કો શહેર આગળના મોટા મુલકમાં હતો એનું તમને દરેક આવતો માણસ કહેશે, એવું પરાક્રમ દેખાડવો.”

આણીમેર રશિયન લશ્કરમાં મીકપંથી પાદોએ હાથમાં મરીઅમ દેવની મૂર્તિઓ લઈને સ્વદેશ રક્ષણ માટે મધીને સ્વર્ગપ્રાપ્તિને ખાત્ર થાક્યો, એવું કહીને લોકોને ઊત્તેજન આપતા હતા. તારીખ સાતમીની સપ્તારતા ચાર ત્રાગતે લડાઈની શરૂઆત થઈ, એ લડાઈ અણીજ અયકર હતી. પહેલાં ફ્રેન્ચ લોકોએ મોટા જોરસાથી શત્રુ ઉપર ધસી જઈ તેમને હાથબા,

ફરીથી ફેટલીએક વારે રશિયનોએ ફ્રેન્ચોને હઠાવ્યા. અને તરફ આ જગાએ સવા સવા લાખ સેના હતી. એક દિવસ સુધી સરખી કડાકડીથી મોટું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. અને તરફનું મળીને આસરે એક લાખ માણસ રણભૂમિમાં પડ્યું. એક બીજીની તોપો છીનાવી લેવી, સિપાઇઓને કેદ કરવા વગેરે બધું કરીને સરખું જ બન્યું. એ જોઇ હવે આ ઠેકાણે લડવું ઠીક નથી એમ સમજી રશિયનો બંદોબસ્તથી બીજી મેર ગયા, તે ફરીથી તૈયારી કરીને ફ્રેન્ચો પણ અગાડી ચાલ્યા તે તારીખ ૧૭મી સપ્ટેમ્બરે મારકો શહેર પાસે આવી પહોંચ્યા. આ શહેર વિષે રશિયન સોફાને બધી પૂજ્ય બુદ્ધિ છે તેને 'મારકો માતા' કહે છે. એ સારું મોટું શહેર, માંહેલી મોટી મોટી ભવ્ય ઇમારતો, અને ત્યાંનાં બહોળ ઉંચો કેમલિન નામે રાજમેહેલ એ સર્વ આદેથી જોઇ ફ્રેન્ચો પણ પુશી થયા ને જ્યાં ત્યાં મારકો, મારકો, એવા ધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યો. નેપોલિયન ઘોડા ઉપર હતો તે બોલ્યો, જુવો આખરે એકવાર પ્રસિદ્ધ મારકો શહેર દેખાવા લાગ્યું.

નેપોલિયન ધ્યાનથી મારકો તરફ જોવા લાગ્યો તો માંહે કંઈ હાલ આવ નથી, ધુમાડો નિકળતો જણાતો નથી, શહેરના કાટ ઉપર કંઈ લડાઇની તૈયારી જણાતી નથી વગેરે બનાવ જોઇ તેને મોટી નવાઈ લાગી. તેને લાગતું હતું કે શહેરના લોકો શરણ આપીને અમારું રક્ષણ કરે એમ કહેશે તેમ પણ થયું નહિ. એટલામાં મૂરાત કેટલાંએક માણસો લઇને અગાડી ગયો હતો તે પાછો આવીને કહેવા લાગ્યો કે, માંહે એક સેનાપતિ છે તે કહે છે કે અમને બે કલાકની મેહેલ આપો કે અમે અમારે ચાલ્યા જઈએ, નહિ તો આ મારકો શહેર બાળી મુકું છું. એથી ફ્રેન્ચો બે કલાક થોભ્યા પણ વખત યઇ ગયા પછીએ કાંઈ આવ્યું નહીં ત્યારે ફ્રેન્ચો અંદર દાખલ થયા ને જુવે છે તો માંહે છેક દરિદ્રી શીખારીઓ જ માત્ર છે બાકી તમામ મોટાં મોટાં ઘરો ઊજડ. માંહે પેઠા પછી ફ્રેન્ચોએ લૂ: ચલાવી ને મોટા મોટા મેહેલો, દુકાનો, દેવલોમાં તેમણે ભ્રમવા માંડ્યું. એક સાધારણ સિપાઇને સુદ્ધાં ઉત્તમ રેશમી અને ઉત્તના લૂગડાં પહેરવા અને ઉત્તમ પદાર્થ ખાવાં મળ્યા. રશિયન સોફા આવા સારા શહેરને મૂકીને ચાલ્યા ગયા તે જોઇ નેપોલિયનને નવાઈ લાગી.

કેમલિન નામના અતિ ઉત્તમ રાજમેહેલમાં નેપોલિયન રહ્યો હતો. તે રાત્ર ઉંઘ્યા પછી એકદમ મોટો હોકારો થયો. ત્યારે જમીને જુવે છે

તો શહેરમાં થયે કેકાણે આગ લાગેલી છે એવું દેખાયું. આગનો ભડકો એવો મોટો હતો કે, તેને અજવાળેજ તેણે સત્તાહના ટાલકરાર કરવા બાબત અલેક્ઝાંડરને કાગળ લખ્યો.

સવારે જેમ તેમ કરતાં આગ ચાલવાઈ ભારે સારી જગા નેહને ફ્રેન્ચો રહેવા ગયા તો બીજી રાત્ર વળી પાછી આગ લાગી તે નેઈ ફ્રેન્ચો ગભરાયા અને તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, પાણીના નળ બંધ કર્યા છે તથા કેટલીએક જગા ઉપર મુદામ જવાળાગ્રાહી પદાર્થ જથાબંધ ભરી મૂક્યો છે. એવી રીતે મારકોનો કોટવાળ બીજાં શહેરોની માફક એને પણ બાળી મૂકવાની ઝોડવણ કરીને આવ્યો ગયો હતો તે ઉપરથી ગુસ્સે ભરાઈ ફ્રેન્ચોએ મજકુર અમલદારનાં માણસો જે નજરે પડ્યાં તેને પણ કાપી નાખ્યાં, એમ છતાં આગથી જે ગરીબોનાં ઘર પાપમાલ થઈ ગયાં હતાં તેમને નેપોલિયને પોતાની પાસે રાખીને આસનાવાસના કરી હતી. આ તેના દયાળુપણાનો દાખલો છે.

મારકો શહેરની આ દશા થવાની છે એમ લગારેક નેપોલિયનના બાળ્યામાં અગાડીથી આવ્યું હતું. એક ફ્રેન્ચ મુસાફર ત્યાં રહેતો હતો તે પોતાના લોકો પાસે આવ્યા એ સાંભળીને તે બાબત કંઈ બોલ્યો હતો તેથી તેને કેદમાં નાંખ્યો હતો. એવી રીતે કેદમાં પડેલાઓને નેપોલિયન ત્યાં જઈ પહોંચે તેની એક દિવસ આગમ્ય કોટવાલે ધનસાફ કર્યો, તે વખતે એક રશિયન પોતાના બાદશાહ બાબત કંઈ બોલું બોલ્યો હતો. માટે તેને દેહાંત શિક્ષા થઈ. તે વખત પેલા કેદીનો બાપ પાસે હતો તેને અમલદારે કહ્યું કે, તારે છોકરા સાથે કંઈ બોલવું હોય અથવા આશિર્વાદ દેવો હોય તો હું તને છુટ આપું છું. તે સાંભળી ડોસો બોલ્યો, 'એવા બંડ-ખોરને હું આશિર્વાદ દઉં કે ? હું એને શાપ દઉં છું' એ પછી એને ફ્રાંસી દેવાની જગાએ લઈ ગયા પછી કોટવાલે ફ્રેન્ચ મુસાફરને કહ્યું. પોતાના વતનીઓ ઉપર તમારું હેત સ્વાભાવિક છે, માટે તમને છોડી દઉં છું. એક રશિયન રાજદ્રોહીને દેહાંત શિક્ષા તમે નેહ એમ કહીને બીજા કેદીઓને છોડી મૂક્યા તે લેવાય તેટલી માલમતા લઈને શહેર બહાર નીકળી પડ્યાં તેની નેહ પેલો ફ્રેન્ચ પણ નીકળી પડ્યો. કેટલાએક લોકો ફ્રેન્ચોને મળતીઆ જણાયા તેના જૂજ ઉપર N (ન) અક્ષરનો ડહામ દીધો એવું એક જણના સમજવામાં આવ્યું કે આ નેપોલિયન તરફનો છે

એવું બતાવવા સારૂ આ ડામ છે ત્યારે તેણે કુદાડા વાંતી પોતાનો હાથ કાપી નાંખ્યો. એક વેળાએ એક રશિયન ગૃહસ્થના બાર ગુલામો ફ્રેન્ચોને હાથ પકડાયા તેમને કહ્યું કે તમે અમારી ચાકરીમાં રહો નહીં તો ફાંસી દમથું. તે ઉપરથી ચાર ગુલામોએ શરીર શિક્ષા ખમી પણુ ફ્રેન્ચોની ચાકરી કમૂત્ત કરી નહીં. એ જોઇ બીજા આઠ ગુલામોને તેના માલિકે છોડી દીધા. એ બધી ખર્ચ નેપોલિયનને માલમ હતી તોપણુ તે શેહેરમાં દાખલ થયો. પણુ જ્યારે શેહેરમાં ચારેબેર આગ લાગી ત્યારે ધણો ગભરાયો. ચાર દહાડા સુધી શેહેર બળ્યા કાત્રું તેમાં શેહેરનો મોટો ભાગ ભસ્મ થઇ ગયો, મોટી મોટી પ્રાચીન ઇમારતો રાખ થઇ ગઇ. એ બળતી આગમાં બે દિવસ સુધી તો તે શેહેરમાંજ રહ્યો હતો પણુ ત્રીજે દિવસે કેમલિનના મેહેલનેજ આગ લાગી ત્યારે તે ઘોડા ઉપર બેસી ભાંધી બે ગાઉ ઉપર રશિયન બાદશાહને હવા ખાવાનું ઠેકાણું હતું ત્યાં જઈને રહ્યો અને શેહેરની આ માડી દશા જોઇને બોલ્યો એ જંગલી સિંધિયન લોકો છે તેની એજ મોટી નિર્દયતાની નિશાની છે.

આગ એલવાયા પછી નેપોલિયન ફરીને કેમલિનના રાજ મેહેલમાં રહેવા આવ્યો. તે ધારતો હતો કે, આવા જુના શેહેરની પાયમાલી થવાથી રશિયનો પોતાના ઠરાવથી પાછા હટશે. શેહેરનો મોટો ભાગ બળી ગયો તોપણુ ફ્રેન્ચોને રહેવાની જગ્યા અને સામાન હતો. એમના એથઆરામે હદ વાળી છે. એવી ધાંધલમાં એમણે એક નાટકશાળા તૈયાર કરી અને ફ્રેન્ચ નાટકકાર આવ્યા હતા તેમણે ત્યાં નાટક કર્યો. નેપોલિયને પણુ મન ઠેકાણે રાખીને રાજકીય બાબતના ટેટલાએક ઠરાવો લખી કેમલિન રાજ-મેહેલનો મુકામ નાખીને તે ઠરાવો પારિસ મોકલી દીધા.

ધણા દિવસ થયા તોપણુ રશિયન ઝાર તરફથી કશો જવાબ આવ્યો નહીં તેથી નેપોલિયન પણુ ફ્રિંકરમાં પડ્યો ને સ્પેન દેશમાં સાલામાંકા આગળ ફ્રેન્ચ ફ્રેન્ચની મોટી હાર થઇ એવી ખર્ચ આવવાથી લશ્કરી સિપાઇ-ઓના મન વ્યથ થયાં હતાં અને બીજા ભાગમાં ગયેલા ફ્રેન્ચ લશ્કરને હારાખીને મુખ્ય લશ્કર સામા લડવા સારૂ રશિયન લોકો એક ઠેકાણે એકઠા થતા હતા તથા ઉત્તર તરફ બંધકર શીઆળો બેસવા માંડ્યો હતો. બીજાં શેહેરોની પેડેજ માસ્કો શેહેરની આસપાસના લોકો પણુ ફ્રેન્ચોની ધર્યા કરતા હતા અને રશિયનો નીકળી ગયા પછી ફ્રેન્ચ લોકોના ઉપયોગમાં

આવે એવી કરી ચીજ તેમણે લાવવાની અંધ કરી હતી. સોના રૂપાની લુ-
ટેશી બણી ચીજો તેમની પાસે હતી તોપણ ખોરાકો ખુદી જવાથી ભૂખે મં-
રવાનો વખત આવ્યો હતો. સોનાનો કડકો આપતાં પણ રોટલાનો કડકો
જડતો નહોતો. ! લસકરના સિપાઈઓ તો ઘોડાનું માંસ ખાઈને નિર્વાહ કરવા
લાગ્યા. આખરે ત્યાં રહેવાની મોટી અડચણ માલમ પડવાથી નેપોલિયને
વળી એક વાર ઝાર ઉપર કોલકરાર વિરે કાગળ લખ્યો તેનો પણ જવાબ
ન આવ્યો ત્યારે લાચારીથી મારકો શેહેર છોડી દઈને પાછા જવાનો ઠરાવ કર્યો.

આખરે તારીખ ૧૯મી અક્ટોબર સને ૧૮૧૨ ને દિવસે નાયવું નહિ તેનું
આગણું વાંકું એ દેહેવત પ્રમાણે મારકો લસકર રહેવાને લાયક નથી એવું
જાહેર કરી ત્યાંથી નીકળી પડ્યો. એટલે રશિયન લોકો માંહે તરત દાખલ
થયા અને રહેલાં ઘરો વગેરે ઠીક ઠીક કરીને દુકાનો વગેરે માંડી પેહેલાં પ્ર-
માણે ધંધો રોજગાર કરવા લાગ્યા ! મારકેમાંથી નીકળ્યા પછી વાંચતાં
જાણુ શરીર ઉપરનાં રૂવાટાં ઉઘાં થાય એવા ક્રેન્ચોના ખુરા હાલ થયા. તેનું વર્ણન
કરીએ તો ધણો વિસ્તાર થઈ જાય માટે કરતા નથી. કંઈ અડચણ પડતી તો
ઝટ તેમાંથી પાર પડવાની નેપોલિયનને સુક્તિ સૂઝતી હતી પણ આ વખત
ચારે મેરથી સંકટ આવી પડવાથી તેને પણ આ વાત કરવી કે પેલી વાત કરવી
એવા વમળમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો. અને રશિયન લોકોએ તો એવી ચાલ
ચલાવી કે, સામાં ઉમા રહીને ન લડતાં ચાડા તેડા સંતોષ રહી એકાએક
ક્રેન્ચ ઉપર છાપો માર્યો. તેમના રસ્તા ઉપરની સઘળી વસ્તુઓનો નાશ
કર્યો. એમ તેણે આગમજથીજ કરવા માંડ્યું હતું. એક વાર એવું બન્યું
કે ક્રેન્ચ લોકોના જવાના રસ્તા ઉપર એક ગામમાં એક રશિયન ઉમરાવનો ઘ-
ણોજ સુંદર મેહેલ હતો. તે સરદારે વિચાર્યું કે આપણે એને અટકાવી
તો શકવાના નથી તેથી નાસવું તો પડશેજ પણ આપણે ગયા પછી ક્રેન્ચો
માંહે દાખલ થશે. એવું ધારી તે મેહેલને જાળી નાંખીને ચાલતો થયો.
અને જતી વખત આ પ્રમાણે લખીને ચોડતો ગયો કે, “આઠ વરસ સુધી
મેહેનત કરીને મેહેલ સણગારીને તેમાં કુટુંબ સહિત સુખથી રહ્યો. આ
મારા મેહેલની આસપાસની જમીન મારી છે તેમાં ૧૭૨૨ માણસો રહેતાં
હતાં, તે તમે આવ્યાથી ઘરગાર છોડીને ગયાં અને હું પણ તમારા પગ-
ના સ્પર્શથી મેહેલ અપહીત ન થાય માટેજ જાળી મુકું છું.” ધન્ય છે આ
સ્વદેશાભિમાનને !

પાછા જ્યાં સાડ નેપોલિયને ધણી રસ્તા ધાર્યા પણ દરેક રસ્તે રશિયનો અટકાવવાને તૈયારજ હતા. તેને લીધે કેટલાએક દિવસ એક રસ્તે ચાલતા તેણીમેર અડચણ આવી કે બીજીમેર જતા એમ થવા લાગ્યું. આ વખત રશિયનો સામા રહીને લડતે તો ફ્રેન્ચોની હાર થાત. તથાપિ નેપોલિયનના નામનો તેમને ધણે ધાક હતો તેથી તે સામા ઉભા રહેવાને ડરતા હતા. તથાપિ વખત આવ્યો કે ફ્રેન્ચોને કાયર કરવાને તૈયાર હતા. એકવાર તો ખૂદ નેપોલિયન તેના હાથમાં આવી જવાનો વખત આવ્યો હતો. પણ ફ્રેન્ચ લોકોનો સામાન લૂટવા ઉપર તેમની નજર રહેલી હોવાથી તે છટકી ગયો. સિપાઇઓને ખોરાક ન મળવાથી લશ્કરમાં જેરખંદોઅસ્ત થવા લાગ્યો. કડકડતા શિયાળાથી સેંકડો માણસો મરવા લાગ્યાં, નદી ઉપરના પુલો દુશ્મનોએ ભાગી નાંખ્યા તેથી રસ્તામાં પણ ધણી અડચણ પડવા લાગી. માર્કોમાંથી નીકળતી વેળા ફ્રેન્ચ લોકોએ ધણી તોપો સાથે લીધી હતી. પણ ઘોડા વગેરે તમામ ભારજરદારી ગનાવરો યાકી જવાથી તેને મુકી દેવી પડી. હજારો ઘોડા ટાઢ અને બૂખથી મુવા, એ વગર ઊનું ઉતું લાંહી પીવા માટે તથા તેના ચામડાં ઓઢીને ટાઢ મટાડવા સાડ પણ ફ્રેન્ચોએ ધણા ઘોડા મારી નાંખ્યા હતા.

એવી રીતે અડચણો ભોગવતાં ભોગવતાં રમાલેન્સ્કો સુધી આવી પહોંચ્યા ત્યાં આપણને કંઈ સામાન મળી આવશે એવી નેપોલિયનને આશા હતી. પણ તે શેહેરની રશિયનોએ પોતાના ધારા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાથી ત્યાં પણ આશા ભંગ થઈ. માર્કો છોડ્યું ત્યારે તેની પાસેના મુખ્ય લશ્કરમાં એક લાખ વીસ હજાર માણસો હતાં એ વગર બીજા અમલદારો પાસે ટોળીઓ હતી તે જુદી. એવડા મોટા લશ્કરમાંથી આ વખતે માત્ર ચાળીશ હજારજ રહ્યાં હતાં. આ લશ્કરને ફરીથી ચાર ભાગમાં વેહેંચી નાખીને નેપોલિયન રમાલેન્સ્કોમાંથી નીકળ્યો. તે અગાડી જતાં દ્રીપર નદી ઉતરતી વખત રશિયન અને ફ્રેન્ચ વચ્ચે મોટી ઝપાઝપી થઈ. આ વખતે નેપોલિયન જાંતે નાગી તરવાર પકડીને લડાઈની ધાંધલમાં ધુસ્યો હતો તેથી આખરે ફ્રેન્ચો નદી ઉતરી શક્યા. તથાપિ માર્શલ ને નામનો ફ્રેન્ચ શરો સરદાર રમાલેન્સ્કોનો નાશ કરવા સાડ પોતાના લશ્કર સાથે પાછળ રહ્યો હતો તેના ઉપર મોટી આફત આવવાથી નેપોલિયન મોટી શીફરમાં હતો તેને દુશ્મનોએ ઘેરી લીધો તેથી નીકળી નાશવાનો રસ્તો રહ્યો નહોતો તેને

રશિયન લશ્કરના વડાએ શરણુ થવાને કહાવી મોકલ્યું તેનાં જવાબમાં 'ક્રાન્સ દેશના સેનાપતિ શત્રુને સ્વાધિન કદી થતા નથી, એવો નિર્ભયપણુનો જવાબ કહાવી મોકલ્યો અને કેટલીએક વારે દુશ્મનો ઉપર ધસી જઈ તેમાંથી નીકળી જવા સારું લડાઈનો આરંભ કર્યો તેમાં તેનાં હળ્લે માણસ મુખાં અને પાછું હડતું પડ્યું તેપણુ આખરે બાકીના લોકો તેમાંથી ધસારે કરીને બહાર પડ્યા. આ પ્રસંગ બાબત એક ઉત્તમ ઇન્જિન મંચકાર કહે છે કે, 'શાય અને ચતુરાઈના સંયોગથી દુર્નિવાર સંકટમાંથી પાર પડી જવાનાં આના જેવા દાખલા ઇતિહાસમાંથી ઘણા જડતા નથી' પણ પછી દ્રીપર નદી ઉતરતાં માર્શલ નેની માહી દશા થઇ. ઘણે ઠેકાણેથી ઉતરવાનો યત્ન કર્યો પણ દુશ્મન અગાડી તેનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. આખરે એક ઠેકાણે પાણી ફરીને બરફ બાઝ્યો હતો તે ઉપરથી જવાનો તેણે વિચાર કર્યો એ વખત જખમી લોકોથી ભરેલાં ઘણાં ગાડાં સાથે હતાં તે ટપાટપ બરફમાં પેશી જવાથી હળ્લે માણસોના જીવની હાની થઇ. એવામાં પાછળથી રશિયનો આવી પહોંચ્યા તેમણે ધસારે કરીને ઘણા માણસો માર્યા. એવી રીતે દુઃખનો દરીઓ પાર કરીને આખરે થોડાં માણસો સહિત માર્શલ ને, નેપોલિયનને જઈને મળ્યો. આપણો આ બહાદુર સેનાપતિ બચશે એવી જોને આશા નહોતી તેથી તે નજરે પડતાંજ તેને ભેટ્યો અને શરમાં અતિ શરે એવું નામ તેને આપ્યું.

સ્માલેન્સ્કો શહેર અને દ્રીપર નદી ઉપરની લડાઈઓ મળીને રશિયન લોકોએ આસરે ત્રણસેં તેપો લીધી અને પચીશ ત્રીશ હજાર આદમીઓને કેદ કર્યા અને મુત્તાં પણ ઘણાંજ. તેથી સ્માલેન્સ્કો આગળ આળીશ હજાર હતા તેમાંથી આ વખતે માત્ર બાર હજાર સિપાઈઓ બચ્યા. મિન્સ્ક શહેર આગળ લડાઈના સામાનનો પુષ્કળ ભરગાનો હતો તેથી ત્યાં જઈશું એટલે આપણું કેટલુંએક દુઃખ એણું થશે એમ નેપોલિયન ધારતો હતો. પણ દ્રીપર નદી ઉતરી પછી તેના સાંભળવામાં આવ્યું કે તે શહેર શત્રુએ લીધું. એ ખબરથી નેપોલિયનને ઘણું માહું સાગ્યું. પછી પોલાંડમાંથી પાછા જવાનો વિચાર કરીને તેણીમેર જવા નીકળ્યો એટલામાં ખીજી બાજુએ એ સરદારો હતા તે પોતાના પચાસ હજાર સિપાઈઓ સાથે નેપોલિયનના મુખ્ય લશ્કરને આવી મળ્યા.

પોલાંડમાંથી જતાં વેરિસિના નદી ઓળંગતાં ક્રેન્ચ લોકો ઉપર ઘણો

મોટા ગજમ ગુજ્જો. દુશ્મનો ચારે બાજુએથી ટાંપી રહ્યા હતા. તેથી ઉતરવાનો કંઈ રસ્તો મળે નહીં, આખરે એ લાકડાના પુત્ર ઉપરથી ક્રેન્ચોએ ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં દુશ્મનોએ તેના ઉપર તોપો ફેંકી તેથી સધળા જણા ગભરાઈ ગયા અને મોટી ગરગટ થઈ રહી વારા ફરતી ઉતરવું જોઈ એ પણ સધળાજ પોતાનો જીવ અચાવવાના ઇરાદામાં એટલે ધસી જઈને પુત્ર ઉપર ધુસ્યા. તેથી ધણો ભાર થઈને પુત્ર ભાંગી ગયો, તેથી હળ્લે ગાણુસો, બઝરાં, ઘોડા અને જખમી સિપાઈઓથી ભરેલાં ગાડાં વગેરે સધળું જ નદીમાં પડ્યું. તેમના અંતકાળ વખતની દુઃખની ચીસોથી તોપોના ધડાકા પણ સંભળાતા બંધ પડ્યા. પછી બીજા પુત્ર ઉપર ધસ્યા ત્યાં પણ ભીંડ થઈ તેથી કેટલાએક ભયગ્રસ્ત સુવા, કેટલાએક પુત્ર ઉપરથી હેડે પડ્યા અને કેટલાએક શત્રુની તોપોના ધડાકાથી નાશ પામ્યા. આખરે દુશ્મનો છેક પાસે આવેલા જોઈ સામાન અને જખમી સિપાઈઓનાં ગાડાની આશા છોડી કેટલાએક ક્રેન્ચો ઘણી બહાદુરી અને સુકિતથી પુત્ર ઉપરથી ઉતરી ગયા. અને પાછળ દુશ્મનો આવી ન શકે માટે પુલને બાળી નાંખ્યો. તેને લીધે જખમી થએલાં વગેરે આસરે છત્રીસ હજાર માણસો ત્યાંને ત્યાં જ મરણ પામ્યાં !

પેરિસિના નદીના પ્રસંગથી તો નેપોલિયનની ધીરજ પણ છુટી ગઈ. નદી ઉતર્યા પછી પણ દુશ્મનોએ કેડો છોડ્યો નહોતો. આ વખતે નેપોલિયન દુશ્મનને હાથ પકડાયો! હોત પણ પોલાંડમાંથી એક બીજી રાણી મદદે આવી પહોંચી તેથી બચ્યો. એ વેળાએ શિઆબાની કડકડતી ટાઢનો પાર રહ્યો નહિ. શત્રુની બીકથી ક્રેન્ચો રાત્રે ચાલતા હતા. તેમાં થાકતા એટલે ઉંઘી જતા તેથી ટાઢને લીધે કેટલાએક સુતાને સુતાજ રહેતા. એક અંધકારે એમ લખ્યું છે કે, 'કાંઈ થોડા પ્રસંગે ટાઢથી મરતા માણસો પોતાનામાંથી સુવેલા માણસોનું માંસ જીવતા નજરે પડતા હતા. એવું કહેવાય છે. એવા પ્રસંગનું વર્ણન જરૂર કરવું જોઈએ. કારણ જેને પ્રતાપ નામ આપવાનું લોકોએ હજી સુધી બંધ કર્યું નથી તે મેળવવા માટે મોટામના લોબી માણસો આવાં કામ કરે છે.' અરરર, માણસનાં અંતઃકરણ કેટલાં બૂંડા છે! એકવાર તેનામાં દુગુણુંનું જેર વધ્યું એટલે તે કઈ કઈ ખરાબીઓ કરશે તેનો સુમાર ધરાતો પણ નથી.

ગમેતેવે પ્રસંગે નેપોલિયન હિંમત મુકતો નહોતો તે હવે નાહિંમત

થએલો જણાવા લાગ્યો, કંઈ નવું મંદ્ર આવવાથી કોઈ કંઈ પુછવા જતું તો “ અમથા કાં ત્રાસ આપો છો ? ” એન બોલવા લાગ્યો. આખરે તારીખ ૩૭ ડીસેમ્બરે તેણે પોતાના સેનાપતિએને જણાવ્યું કે, કોલકત્તા થએલા દેશોમાં ફરીથી તોફાન થવાનો સંભવ જણાય છે એવા પારિસથી સમાચાર આવ્યા છે, માટે મારે લશ્કર મુકીને જરૂર જવું જોઈએ. હવે તમે પોલાંડની પાસે આવ્યા. તેથી તમને વિલ્નામાં સામાન્ય સરંજામ મળી શકશે, એમ કહીને મૂરાતને મુખ્ય અધિકાર આપી બે અમત્તદારો અને બીજાં બે માણસ એમ માત્ર ચાર આસામીઓ સાથે લઇને નેપોલિયન પારિસ જવા નીકળ્યો. અને કોઇથી જોળખાય નહીં માટે તે પોતાનું નામ અને વેપ બદલીને સપાટા બંધ રસ્તો કાપતો હતો. અને પારિસ પહોંચ્યા પછી બીજું લશ્કર એકઠું કરીને બીજી વાર લડવા જવાનો તેનો વિચાર હતો. રસ્તામાં જતાં વળી તે રશિયનોના હાથમાં આવી જવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો તેમાંથી છટકી જઇને વાસામાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેનો વકીલ હતો તેને તે જાનોમાનો મળ્યો. ત્યારે વકીલે તેને કેટલાએક કેકાણાના લોકો ફરીને તોફાન જગાવવાનું કરે છે એવા સમાચાર કહ્યાં.

આપ ઘણા સંકટમાંથી પાર પડ્યા એ સાર થયું એવું વકીલે કહ્યું. તેનો નેપોલિયને જવાબ દીધો, “ સંકટ કંઈ નહોતું, મેં કેટલીએક લડાઇઓમાં રશિયનોને હરાવ્યા. હું હમેશાં સંકટમાંજ રહું છું. નિરાંતે મોજ મજામાં ઘેર બેસવું એ તો કુકડાઓના રાજનું કામ છે. મારું લશ્કર ફરીથી વિલ્ના શહેરમાં તૈયાર થશે. હું વળી ત્રણ લાખ લશ્કર ફ્રાન્સમાંથી આણીને ઓડર નદી ઉપર એક બે લડાઇઓ મારીને જંગલી રશિયનોને હરાવીને ફરીથી એક મહિનામાં નીમેન નદી પાસે જઇશ. લશ્કરને છોડીને જતાં મને પણ માફું લાગે છે પણ બીજો ઉપાય નથી. આસ્ત્રિયન અને પ્રુશિયન શું કરે છે, તેના ઉપર મારે હમેશાં નજર રાખવી જોઈએ. ” એવી રીતે કહીને ત્યાંથી નીકળી રેડનમાં ગયો. ત્યાં સાક્સનીના રાજાએ તેની છાની મુલાકાત કરી અને તમારા અમારા રનેહમાં કંઈ અંતર પડ્યો નથી એમ રાજાએ કહ્યું પછી ત્યાંથી નીકળેલો તે તારીખ ૧૮ ડીસેમ્બરની રાત્રે પારિસમાં પહોંચ્યો. મેહેલ પાસે ગયો ત્યારે રાણી ઉઘતી હતી. ને એકાએક બે ચાર માણસો રાતની વેળાએ મેહેલમાં આવેલાં જઇને આકર માણસો ગભરાઈ ગયાં. તેના ઘાંટાથી રાણી જાગી ઉઠી. તેથી બંને જણાં મળ્યા અને સંઘળા જણાં પુરી થયાં.

નેપોલિયન ગયા પછી ફ્રેન્ચ લશ્કર જૂખ અને શત્રુનો માર સહન કરતું આવતું હતું. વિલ્ના પહોંચતા સુધીમાં દુશ્મનોએ ઘણાં માણસો માર્યા અને કેટલાંએક કેદ કર્યા આ વેળાએ ફ્રેન્ચો ઉપર એટલો જૂખમરો પડ્યો હતો કે, વિલ્નામાં આવી પહોંચ્યા પછી પાઉનો એક કડકો નજરે પડતાંજ મોઠા મોઠા જોરાવર સિપાઇઓની આંખોમાંથી આનદાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. એમ તેમણે એક દહાડો ખાધુ પીધું એટલામાં દુશ્મનો આવી પહોંચ્યા. તેથી ગરબડ મચી રહી અને ફ્રેન્ચો નાશવાં લાગ્યા. એમ નાસતા નાસતા પ્રુશિયન અમલદારો આવી પહોંચ્યા ત્યારેજ દુશ્મનોએ તેનો કેડો મૂક્યો. નેપોલિયન લશ્કર મૂકીને ગયાનું સાંભળ્યા ઉપરથી આસ્ટ્રિયન અને પ્રુશિયન સિપાઇઓ ફ્રેન્ચોની સાથે હતા તે પોતાના દેશમાં ગયા. એ લોકોએ મન મુકીને ફ્રેન્ચોને મદદ ન કરી તેથી રશિયનોએ તેમને દુઃખ ન દીધું.

એવી રીતે નેપોલિયનના રશિયા દેશ છૂટવાને સાર કરેલા વિવ્રક્ષણ વિગ્રહનું પરિણામ આવ્યું. ફ્રેન્ચ લોકોની હજારો તોપો અને નિશાનો દુશ્મનોએ લઇ લીધાં. એક અંધકારે આ પ્રમાણે એ લડાઇમાંના ફ્રેન્ચ લોકો તરફનાં માણસોની હઠીગત આપી છે, “ સવાલાખ માણસો લડાઇમાં મુત્તાં, યાક, જૂખ અને ટાઢથી એકલાખ બનીશ હજાર માણસો મરણ પામ્યાં, એકલાખ બાવનહજાર માણસો રશિયનોએ કેદ કર્યાં. તેમાંના અડતાલીસ મોટા સેનાપતિ અને ત્રણ હજાર મોટા ઠામદારો હતા. એકંદરે સાડાચાર લાખ માણસોના જીવનું જોખમ આ વિગ્રહમાં થયું ” હે પ્રભુ, આ શો ગજબ ! એશિયા ખંડમાંના મુસલમાનોની ઝાહોઝલાળી વેળાએ તેમણે માણસોને ઘણું દુઃખ દીધું. તે વાંચીને શરીર ઉપરનાં રૂવાંટાં ઉભાં થાય છે. તથાપિ અરાઢમાં શેંકડામાં પૃથ્વી ઉપરના સુધરેલા ભાગ યુરોપ ખંડના સુધરેલા દેશમાં, જે ધર્મમાં સર્વ માણસો બાંકુ પ્રમાણે છે. એવા અતિ ઉન્નત મનનો પાયો છે. એવા ધર્મને અતુસરનાર માણસોએ વગર કારણે એક બીજામાં કલહ ઉત્પન્ન કરીને આ ખરાબી કરેલી જોઇને આપણી અકલ્લ ઠેકાણે રહેતી નથી. માણસોની દુર્ગુણ વૃત્તિનો પાર નથી એવું લાગે છે. અને ધર્મ નિષ્ઠાનો પ્રસાર ન હોય તો ” ગમે તેવો સુધારો થયો તો પણ માણસને પોતાનીજ ખરાબીઓથી નિવૃત્તિ પામવાનું કઠણ છે એવું નક્કી મામ છે. માટે અમે ચાહીએ છીએ કે, ઇશ્વર કૃપાથી કાઈ પણ દેશ ઉપર એવા પ્રસંગ ન આવે.

ભાગ ૧૫ મો.

નેપોલિયનને આદશાહી મળી હતી એ વાત ખરી તોપણ તેને પદ-
બ્રષ્ટ કરીને અસલના રાજકુટુંબને ફરીથી ગાદી ઉપર બેસાડવા સારૂ ટ્રેટ-
લાએક જણે ખટપટ ચલાવી હતી. તેમજ પ્રજાસ-તાક રાજ્યની તરફથી
વાળાઓ પોતાની ઈછા પૂર્ણ કરવા સારૂ પ્રયત્ન કરતા હતા. તેઓ રશિયા
તરફ લશ્કર ગયાને ઘણા દહાડા થયા તોપણ કશા શમાચાર જણાયા ન-
હી. તેથી એની છેકળ હાર થઈ વગેરે તરેહવાર ખોટી ગપ ઉડાવવા લાગ્યા.
તેથી ગડબડ ઉઠવાનો ફરીને સંભવ જણાવા લાગ્યો એવા સમાચાર કાર-
ભારીઓએ નેપોલિયનને લખી જણાવ્યાથી તે લશ્કરને મૂકીને ઉતાવળે
પારિસ આવી પહોંચ્યો. એ હકીકત પાછલા ભાગમાં આવી ગઈ છે. રશિ
યામાં ધણે ઠેકાણે હાર થઈ તોપણ બધે ઠેકાણે અમે જીત્યા છીએ એવી
ખબર નેપોલિયન પારિસમાં લખી મોકલતો હતો તથાપિ પારિસ પહોંચ્યા
પહેલાં એણે જે કાગળ લખ્યો તેમાં સર્વ ખરી હકીકત લખી તેથી સમજા
લોકો ઘણા ગભરાયા. તથાપિ નેપોલિયનના નામમાં એવું મોટું કંપણું
હતું કે, પારિસવાસિઓમાંથી કોઈનો છોડરો, કોઈનો ભાઈ ઇત્યાદિ લડાઈ
માં મુલા હતા તોપણ આપણે આદનાહ ક્ષેમકુશળ પહોંચ્યો એટલાથીજ
લોકોને નિરાંત વળી. તેમને એવું લાગ્યું કે રશિયાને શિયાળોનું મુખ્ય શત્રુ
છે તેણેજ આ બધી ખરાબી કરી. બાકી આપણાં આદશાહતુ યુધ્ધકૌશલ્ય
અને ક્રેન્ય લોકોના શૂરાતન અગાડી ખીજ ગમે તેવા મોટા દુશ્મનનું આ-
લેજ નહિ. એવુંજ ધારીને મોટા મોટા અધિકારીઓ અને ખીજ અમીર
ઉમરાવોએ આદશાહ ઉપર મુખારકબાદીના પત્રો મોકલ્યાં અને સમજાં સ-
રકારી ખાતાંઓમાં તો જણે નવો જીવ આવ્યો હોયની તેમ સમજો રાજ-
કારભાર સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો.

પારિસ આવ્યા પછી ફરીને તેણે નવું લશ્કર એકઠું કરવા માંડ્યું.
તેમાં જૂદા જૂદા પ્રાંતોમાં હજારો ઘોડા તૈયાર કરાવ્યા અને થોડા દિવસમાં
તો તે ધારવાને શક્તિમાન થયો કે, સાડા ત્રણ લાખ ફ્રાન્સ લઈને આપણે
ફરીથી દુશ્મન જોડે ટક્કર લઈ શકીશું.

નેપોલિયન લશ્કરને મુકીને આવ્યા પછી ક્રેન્ય લશ્કરના અધિકારીઓ-
માં કજીઆ બખેડા જાગ્યા. મુખ્ય સેનાપતિ મુરાત રાજના બભકાથી બો-
લવા માંડે એટલે ખીજ સેનાપતિઓ તેને કહે કે, ઇશ્વર કૃપાથી ખીજ રા-

જાઓને તો વંશપરંપરાથી મળેલાં રાજ્યો છે. પણ તને તો ફક્ત નેપો-
લિયનની મેહેરખાનીથીજ રાજ્ય મળ્યું છે. એ વગર તમારી બધી રાજ્ય
કારભારમાં કાલમેલ કરે છે. એવું સાંભળીને મુરાત લશ્કરમાંથી નીકળી
ગયો. વળી યુજિનને મુખ્ય અધિકાર આપ્યાથી તેને ક્રોધ પણ ચડ્યો હતો. આ-
ણીમેર રશિયાના મુલકમાં ફ્રેન્ચ લોકો હારીને આવ્યા તેમની એ દશા જો-
ઇને પ્રુશિયનો ઉરકરાયા અને ફ્રેન્ચોની ખોટ ક્યારે મોટી નાંખીએ એવું
તેમને લાગવા માંડ્યું. તેમને વગર કારણે દુઃખ ન દેવા સાર તેમના રાજ્ય-
એ તેમને કહ્યું. તથાપિ લડાઇ કરીને ફ્રેન્ચ લોકોને હરાવી નાંખવાનો તેમ-
નો ઉમંગ હાથ ઝાલ્યો રહ્યો નહિ. તેને લીધે ઐસ્લામાં જન્મ તારીખ ૩૧ મી
જાનવારી સને ૧૮૧૩ ને રાજ તેણે ફ્રેન્ચો સાથે લડવાનો વિચાર પ્રસિદ્ધ
કયો. જાનામાં એમની હાર થયાને છ વરસ થયાં હતાં તેટલામાં આગળ
પડેલાં દુઃખો સંભારીને સધળા એકે મતે દુશ્મન પાસે વેર લેવા સાર ફરી-
થી પ્રુશિયન લોકોએ ઉત્સાહ કયો ને નાના મોટા ધર માંહેના બધાજ જુ-
વાનીઆ લડાઇમાં જવાને તૈયાર થયા. મોટી મોટી પાઠશાળાના વિદ્યાર્થિ-
ઓનાં ટોળાં પોતાના ગુરૂને આગેવાન કરીને લડાઇમાં જવા નીકળ્યા અને
બેરંઝિઓ પોતાના ધરેણાં ભાંગીને લડાઇના ખરચ સાર રાજ ભણી પૈસા
મોકલી દીધા. પૈસાવાળાઓએ પણ ધણા પૈસા રાજને આપ્યા. એ વગર
લડાઇના ખરચ સાર જોઇએ તેટલો પાણીના રેલાની પેઠે પૈસા આવવાને
ઈંગ્રેજ સરકાર તૈયાર હતીજ. સ્વતંત્રતા રૂપી ધથરની આપેલી બક્ષીશ દુશ્મને
છીનાવી લીધી માટે તેની ગળચી ઝાલીને પાછી લેવા સાર પ્રુશિયન લોકો-
એ દેખાડેલું સ્વદેશાભિમાન જોઇને આખા યુરોપખંડના લોકોને આશ્ચર્ય
લાગ્યું. અને રશિયાનો બાદશાહ ખબર સાંભળતાંજ લશ્કર લઇને પોતાના
જૂના મિત્રને મદદ કરવા નીકળ્યો પણ નીકળ્યા પેહેલાં તેણે જાહેરનામું
કરીને તમામ યુરોપખંડના લોકોને જણાવ્યું કે, ‘આવો અનુકૂળ પ્રસંગ
ફરીથી આવવા સાર ધણા જુગ જોઇએ, આખા યુરોપની સમાધાની અને
પ્રભુનું સુખ મેળવવાનો આ વખત જવા દેવો એ ધથરની મેહેરખાનીનો
ગરબયોગ કીધા જેવું છે.’ લાચારીએ પ્રુશિયન રાજને પણ બહારથી ઝાર
જોડેની દોરતી છોડી દેવી પડી હતી. તેથી હવે બંને રાજ પુરષોની (તારીખ
૧૧ મી માર્ચ સને ૧૮૧૩) ઐસ્લામાં મુલાકાત થઇ ત્યારે પ્રુશિયન રાજની
આંખોમાંથી આંસુ વેહેવા લાગ્યાં. એ જોઇને અલેક્ઝાંડર બોલ્યો. લુછી

નાંખો હવે એ આખરનો અશ્રુપાત, હવે તમારી આંખોમાંથી આંસુ આ-
જુવા જેવું નેપોલિયનથી ક્યું થશે નહીં.

આણીમેર બર્નાડોટો પિસ્તાળીશ હજાર લશ્કર લઇને પ્રુશિયાના રા-
જની મદદે આવવા સાર નીકળ્યો. તેથી એકંદર લાખ ફ્રેન્ચો સાથે
લડવાને તૈયાર થઈ. પેલીમેર સ્પેનમાં વેલિંગટને ફ્રેન્ચોને માર મારવાનું જન-
રી રાખ્યું હતું એ છતાં પણ નેપોલિયનમાં એટલી ધમક હતી કે, આ-
સ્થિયાની તમે મદદ માગો એમ કોઈએ સ્વયં તો તેને ગમ્યું નહીં. જોસેફ
સ્પેનનો રાજા છે એમ કબૂલ કર્યા વિના હું કોઈ જોડે તહ કરવાનો નથી.
એ તેનો દુરાગ્રહ હતો. વળી પોતે લડાઈમાં ગયા પછી દેશમાં ફરીથી ગર-
બડ ન થાય તેથી લોક પ્રિતી મેળવવા સાર રોમનો પોપ ફ્રાંટોનલ્લોમાં કેદ
હતો તેને પાછો સન્માનપૂર્વક રોમ મોકલી દીધો.

પોતાની પાંછળ પોતાની રાણીના નામનો કારભાર ચલાવવાનો ઠરાવ
કરીને એપ્રિલ મહિનામાં ફરીથી સમરબૂમિ તરફ જવા સાર નેપોલિયન
પારિસથી નીકળ્યો. તે વખત ઝારનું તમામ લશ્કર આવી પહોંચ્યું નહોતું.
પ્રુશિયન લોકોની તો નવીજ તૈયારી માટે એકદમ તેમના ઉપર ધસી જઇને
હરાવવાનો તેણે મનસુખો કર્યો. એ મનસુખો પાર પાડવા સાર થોડા વખ-
તમાં બે લાખ માણસો એકઠાં કર્યા ને કેટલેક દિવસે લટકેન આગળ બંને
ફ્રેન્ચ મળી તેમાં પ્રુશિયનો ધણી વાર સુધી ટક્યા તોપણ નેપોલિયને તેનો
ધણીજ ચતુરાઈથી પરાભવ કર્યો. એ હારથી પ્રુશિયનો ખીધા ખરા પણ
તેમનું વધારે નુકશાન થયું નહીં. આણીમેર લટકેનની જીતની ખબરથી
લોકોને ખાતરી થવા લાગી કે, જ્યાં નેપોલિયન હોય ત્યાં જીતજ સમજવી.

લટકેનની લડાઈ કર્યા પછી તે રૂસ્ડનમાં ગયો. સાક્સનીના રાજાના
મનમાં નેપોલિયનનો પક્ષ છોડવાનું નહોતું. પણ કેટલાએક શહેરની તેની
પ્રજા પ્રુશિયન લોકો સાથે મળી ગઇ તે અપરાધને માટે હાંબર્ગ શહેરના
લોકોને ફ્રેન્ચોએ ધણીજ નિર્દયપણાથી સજા કરી. લટકેનમાં પ્રુશિયનો હાર્યા
પણ તેમનામાં ફાટકુટ ન થઇ. એ જોઇને ફ્રેન્ચ સરદાર માર્શલ નેએ પોતાનું
લશ્કર બલિન તરફ ચલાવ્યું. તે ધારતો હતો કે, એમ કરવાથી પ્રુશિયનો
તેણીમેર જશે. તથાપિ પ્રુશિયનોએ ધાર્યું કે, દુરમતો આપણી રાજધાની
ઉપર જાય તો હરકત નહીં પણ આપણે આપણી જગા છોડવીજ નહીં.
વળી પેલીમેર આસ્થિઆના બાદશાહે પણ લડાઈની તૈયારી ચલાવીજ હતી.

જર્મન સોડાનો 'મુલક પાછો આપીને તેમને સ્વતંત્ર કરવા એવું તેણે જણાવ્યું પણ નેપોલિયને તે ગણકાર્યું નહિ.

તારીખ ૨૧મી મેને દિવસ ફરીથી ખાતજેન શહેર પાસે લડાઈ સર થઈ ત્યારે ફ્રેન્ચ સોડાએ શત્રુ ઉપર ધણી વાર હુમલા કર્યા તેમની આગળ કરું 'આલ્ફ' નહિ ત્યારે દુશ્મનો ધણીજ તદખીરે લડાઈના મેદાન માંહેથી હેમક્ષેમ નીકળી ગયા. આવડી મોટી લડાઈ થઈ તેમાં દુશ્મનના માણસો પકડાયાં નહિ ને તોપો મળી નહીં, એ જોઈને તેને ધણું માઠું લાગ્યું. અને સેનાપતિ ઉપર ગુસ્સે ભરાઈને જાતેજ લડાઈમાં ધુર્યો. તોપણ કંઈ વળ્યું નહીં એટલામાં તેનો એક પ્રીય મિત્ર પાસે હતો તે ગોળી વાગવાથી પડ્યો તે જોઈને તેનો ખીજો જીવજન દોસ્ત ડુરોક પાસે હતો તેણે નેપોલિયનને કહ્યું. આજ આપણો દહાડો વાંકો છે. એટલામાં તે પણ જખમી થયો. તેથી દુશ્મનની પુઠ પકડવાની મુઠી દઈને તે દહાડે ત્યાંજ મુકામ કર્યો. મિત્રનો જીવ જતી વેળાએ તે પાસે ઉભો હતો અને ધણા દુઃખથી તેની આંખમાંથી આંસુ વેહેતાં હતાં. ડુરોક મુઠો ત્યારથી નેપોલિયનના મનનું ચંચળપણું આણું થયું. તેને કોઈ કંઈ પુછે તો 'કાલે' એમ કહેવા લાગ્યો. તેના મિત્ર મુઠા પછી તેના ઉત્તરકાર્ય સાર તેણે ત્યાંના ધર્મધ્યક્ષને ધણા પૈસા આપીને તેની કબર ઉપર કોતરવાનો લેખ પોતે જાતે લખી આપ્યો. અને તેના છોકરાને કંઈ વર્ષાસન કરી આપવા માટે એક ઠરાવ લખી મોકલ્યો. આ લડાઈમાં પંદર હજાર ફ્રેન્ચો પડ્યા અને દુશ્મનની જગા સગવડવાળી હોવાથી તેમના દશ હજાર માણસો મુવાં.

પોતે મધ્યસ્થ થઈને સલાહ કરવા ખાખત આઝિયાના બાદશાહે રશિયન ઝાર અને પ્રુશિયાના રાજાને કહ્યું. નેપોલિયન પણ સલાહ કરવાનું પારતોજ હતો. તેથી લડાઈ બંધ પડે ત્યારે લશ્કરો ક્યાં ક્યાં રહે એ ઠરાવીને તથા તહનામાની કલમો ઠરાવવા પ્રેગ શહેરમાં સર્વના વડીલો એકઠા થવાનું ઠરાવી લડાઈ બંધ કરી.

નેપોલિયને રપેનના રાજ્ય ઉપરનો હક છોડ્યો નહીં અને માત્ર લશ્કરની તૈયારી કરવા સલાહની વાત કરે છે. એવું સમજીને ઈંગ્રેજ સરકારે પોતાના વડીલને પ્રેગ મોકલ્યો નહીં. ખીજા રાજાઓએ પણ લશ્કરની તૈયારી સારજ સલાહની વાતો કરી હતી. ડ્રેસડનમાં આઝિયાના બાદશાહનો પ્રધાન જાતે નેપોલિયનને કહેવા આવ્યો હતો. તેણે નેપોલિયનને કહ્યું. ત-

મારે આ વખત તમારું કામ સાધી લેવાનું છે. તમારે શું જોઈએ છીએ? ઇલિરિયા પ્રાંત બસ થશે કે? તમે આધા રહીને જોયા કરો. એજ મારી ઇચ્છા છે. હું એકલેજ રશિયન અને પ્રુશિયન લોકોની ખબર લેવાને બસ છું. પ્રુશિયાનું રાજ્ય લઇને તેમાંનો ભાગ આપવાનું સુદ્ધા નેપોલિયને તેને સૂચવ્યું. તેનો આસ્થિયન પ્રધાને ઉત્તર દીધો કે, તરૂથ રહેવાની વખત ગઇ. યુરોપખંડનો વિચાર કરવો જોઈએ. ખીજનો નાશ કરીને પોતાનો ફાયદો કરવાની અમારી મરજી નથી. તમે પેહેલાંના ફ્રાન્સ દેશના રાજ્યથી સંતોષ પામીને યુરોપખંડના રાજ્ય સ્વતંત્ર થયા વિના સમાધાની થશે નહીં. એ સાંભળી નેપોલિયન ક્રોધથી બોલ્યો; ખરું કહો, મારા વિરુદ્ધ થવાને તમને ઇચ્છેજોએ શું આપવાનું ઠરાવ્યું છે?

જેવી આવે તેવી સરતો કબૂલ કરીને સલાહ કરી નાખો. આખા યુરોપ ખંડને તમારા ઉપર હથિઆર પકડવાને કારણુ આપશો મા. રોજ માંહેલા ફ્રેન્ચ લોકોને છેકળ હરાવી નાંખીને વેલિંગ્ટન ફ્રાન્સની સરહદ તરફ આવે છે. જેસેફ નાસતો નાસતો થાકી ગયો છે. આ વખતે હઠ કરશો નહિ એવું નેપોલિયનને સમજા મોટા મોટા વિચારવંત કામદારો અને મિત્રોએ કહ્યું ને પારિસથી ફ્રેંક અને તાલેરંડ મુદામ એને માટે આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે, દેશમાં તમારી વિરુદ્ધ બણા માણસો થયા છે. માટે આ વખતે સલાહ કર્યા વિના રહેશો નહિ. તહનામું મને તેવું થશે તોપણ ફ્રાન્સના અગાડીના કોઇ પણ રાજા પાસે નહોતો એટલો મુલક તમારી પાસે રહેશે એમ બાવુંએક કહ્યું પણ નેપોલિયને પોતાનો આગ્રહ ઊડ્યો નહિ. તે બોલ્યો, દશ લડાઇઓમાં પરાજય થાય તોપણ એટલું માનું ન લાગે એવા પ્રકારનું કૃત્ય મારે મારી જાતે કરવાનું તમે કહો છો. તથાપિ મેં એક લડાઇ જીતી તો બર્લિન અને એરલા શેહેર લઇશ અને પછી મારી આબરૂને લાયકનો હું તહ કરીશ. તમે બધા તમારું હિત વિચારો છો. મારે તમારો વિચાર નથી જોઇતો, પણ હું કહું એટલું કરો એટલે થયું. એવી રીતે મદાંધ થઇને સારી સલાહનો અનાદર કરી સ્વહિતનો પ્રસંગ ગુમાવ્યો તેથી આસ્થિયાએ રશિયા અને પ્રુશિયા જોડે કોલકરાર કરીને ફ્રાન્સ સામા હથિઆર પકડવાને ઠરાવ્યું.

નેપોલિયને જ્યાં ત્યાં નાકાં બંધ કરીને ખુદ ડ્રેસડન પાસે આડી લાખ લશ્કર એકઠું કર્યું. પેહેલાંની રીત પ્રમાણે સત્રુની દાણાદાણુ કરીને તેમને

મહારાવી નાખ્યાનું તેના મનમાં હતું. પણ આ વખતે તેના સવળા દાવ-
પેચ જાણનારા એ ગ્રહસ્થો દુશ્મન તરફ હતા તેમણે નેપોલિયનની યુક્તિ
ઉપર સામી યુક્તિ કરવાથી તેની બધી ધારણા ધુળ મળી. આ એ ગ્રહસ્થ
માંહેનો એક બનાડાટો સ્વીડનનો રાજા અને ખીજો મોરો. એ મોરો અ-
ગાડી ક્રાન્સ દેશના લશ્કરની આકરીમાં હતો. પણ તેની ચાલ નેપોલિયનની
વિરુદ્ધ હોવાથી તેના ઉપર આરોપો મુકીને દંદપાર કર્યો હતો તેથી અમે-
રિકામાં હતો ત્યાંથી રશિયાના બાદશાહે તેને પોતાની ફ્રાન્સમાં આકરી કર-
વા સાથે બોલાવી મંગાવ્યો તેથી તેને ધણો ફાયદો થયો. દુશ્મન સાથે મ-
ળાને ક્રાન્સ દેશ સામા હથિઆર પકડવાથી કેટલાએક અંચકારો તેની નિંદા
કરે છે. પ્રુશિયન લોકોનો સેનાપતિ પ્લુચર નામે હતો. એ પણ મોટો શૂરો
અને નેપોલિયનનો હાડ વેરી હતો તેને મુખ્ય અધિકાર આપવાથી પ્રુશિયન
લોકો ધણા રાજ થયા હતા.

એ ત્રણ ગ્રહસ્થોએ એવો મનમુખો કર્યો કે, જે લશ્કર ઉપર ફ્રેન્ચ
લોકો પેહેલો હુમલો કરે તેણે સામા ન થતાં નાસવા માંડવું એટલે ફ્રેન્ચો
અહિત નેપોલિયન પણ તેની પૂંઠ પકડશે એમ ધણે આધે સુધી ગયા પછી
ખીજા લશ્કરે ડ્રેડન ઉપર હુમલો કરીને તે માંહેનો લડાઇનો સામાન સ્વાધીન
કરીને પછી તેમના લશ્કરના ખીજા ભાગની વચ્ચે આપણે બરાવું. એવી રીતે
વિચાર કરીને પેહેલવેહેલી પ્લુચરે લડાઇની શરૂઆત કરી ત્યારે નેપોલિયન
દુશ્મનોના ધાર્યા પ્રમાણે ડ્રેડન છોડીને તેની પાછળ ગયો અને પ્લુચર તે-
ને ધણે આધે સુધી લઇ ગયો ત્યારે ખીજા લશ્કરે ડ્રેડન ઉપર હુમલો ક-
ર્યો. એ સાંભળનાંજ પ્લુચરનો કેડો છોડીને દુશ્મનનો હુમલો આવ્યા પે-
હેલાં લડાઇની શરૂઆતમાંજ આવી પહોંચ્યો તેથી ફ્રેન્ચોને એવી હિંમત
આવી કે તેમણે મોટું પરાક્રમ કરી દુશ્મનને છેકળ હરાવી નાખ્યા. એ
ભારે લડાઇ થઇ હતી તેમાં દરેક બાજુનાં આઠ આઠ હજાર માણસોં માર્યા
ગયાં. એ વગર ફ્રેન્ચોએ શત્રુનાં વીસ હજાર માણસો કેદ કર્યા તથા ઘણી-
એક તોપો છીનાવી લીધી. આ વેળાએ શત્રુ તરફનો સેનાપતિ મોરો મ-
રણ પામ્યો.

ઉપર કહેલી લડાઇ થઇ રહ્યા પછી નેપોલિયન યાકથી માંદો પડ્યો.
તેણે એટલી મેહેનત કરી હતી કે ખીજો માણસ તો મરીજ ગયો હોત.
ઉપલી લડાઇમાં વિજયશ્રીએ પોતાના મિત્ર નેપોલિયનને મદદ કરી અરી,

પણ પછી તેનાથી આધી રહેવા લાગી. કેટલુંક લશ્કર શત્રુની કોડે પકડીને ગયું હતું તે ફિશિઆ અને પ્રુશિઆના લશ્કરના સાપડામાં સપડાઇને નાશ પામ્યું. સેનાપતિ અને આઠ હજાર સિપાઇઓ હથિઆર છોડીને શત્રુને શરણુ થયા. તે વેળાએ ટ્રંસ્ડનમાં નેપોલિયન આગ્નરી હતો તેણે એ ખબર સાંભળી ત્યારે બોલ્યો, 'લડાઇનું એમજ છે, સવારે જય અને સાંજે પરાજય.' આણીમેર નેપોલિયન પાછો ગયાની ખબર સાંભળતાંજ બ્લૂચરે ઉલટીને ફ્રેન્ચ ઉપર ધસારો કર્યો તેમાં પંદર હજાર ફ્રેન્ચો મુવા અને સો તોપો છીનાવી લીધી. બીજી એક ફ્રેન્ચ લશ્કરનું ટોળું બલિન તરફ જતું હતું તેના ઉપર બર્નાડોટોએ ધસી જઇને દશ હજાર ફ્રેન્ચોને કેદ પકડ્યા અને પીસ્તાળીસ તોપો છીનાવી લીધી.

કેટલેક દહાડે નેપોલિયન સારો થયા પછી તેણે નવી લડાઇને માટે તૈયારી કરવાને એવો ઉઘોગ ચલાવ્યો કે, એવો શ્રમ તેણે અગાડી કોઈ બાર જાતે કર્યો નહોતો. લડાઇમાં ફ્રેન્ચો એટલા માર્યા ગયા હતા કે નવા લશ્કરમાં જે આવ્યા તે લશ્કરના ફરતાં નિશાળને વધારે લાખક હતા. બધી તૈયારી થઇ રહ્યા પછી લશ્કર જોયું તેવારે સધળા સિપાઇઓએ બાદશાહ આગળ નમ્ર થઇને એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, "અમે મરીશું પણ દેશનું અપમાન નહીં જોઇએ" દુશમનોએ એ લશ્કરને હરાવવાને બીડી લાખ સૈન્ય એકઠું કર્યું. એવી રીતે તૈયારી થઇ રહ્યા પછી તારીખ ૧૬ મી અક્ટોબર સને ૧૮૧૩ને રોજ લીપ્સિક શહેર આગળ લડાઇ શરૂ થઈ તેમાં દુશમને ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા. ત્યારે નેપોલિયનને અહંકાર નરમ પડ્યો. અને સલાહ થાય તો ઠીક એમ ધારવા લાગ્યો. આસ્તલિંત્સની લડાઈ વખતે આશ્ચિયન બાદશાહે જે અમલદારને મોકલ્યો હતો તે આ વખત નેપોલિયન પાસે કેદમાં હતો તેનેજ સલાહનું કેહેણુ કહેવા આશ્ચિયન બાદશાહ પાસે મોકલ્યો તેની જોડે કહાલ્યું હતું કે, 'પોલાંડ, ઇલિરિયા, હાલાંડ, હાન્સશેહેર, સ્પેન વગેરે સધળા પ્રાંતો અને દેશો હું મુકી દઈ છું ને ઇટાલિ દેશને જે તમે સ્વતંત્ર રાખવાચાહતા હોતો તેના ઉપરનો મારો હક્ક પણ છોડી દઈશ અને મારું લશ્કર જર્મનીમાં લઇ જઈ. મારા તરફની સલાહની વાત નીકળેલી અને બાદશાહે જાણીને તેમને પાછલી વાત યાદ આવ્યા વિના નહીં રહે."

નેપોલિયનનો પરાજય કરવાને એકઠા થએલા રાજાઓએ તો એવી

પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, “હાઇન નદીની પૂર્વ તરફ જ્યાં સુધી ફ્રેન્ચ લશ્કર છે ત્યાં સુધી સલાહની વાત કરવીજ નહિ. લાખો માણસો લઇને શત્રુના સપાટામાંથી તેનાથી લિપ્સિક શહેર આગળથી જઇ શકાશે નહિ એ તેમને પકું માલમ હતું તે ઉપરથી તેમણે નેપોલિયનના કેહેણુનો જવાબજ ન મોકલ્યો તેથી પાછી ખીજે દહાડે લડાઈ શરૂ થઇ તેમાં દુશ્મનનું લશ્કર ઘણું હતું તોપણ કેટલીકવાર સુધી નવા શિખાઉ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ તેમનું કંઈ ચાલવા દીધું નહીં અને નેપોલિયને આ વખતે પોતાની યુદ્ધવિદ્યાની ચતુરાઇ દેખાડી. તથાપિ આખરે તેઓ હાર્યા તે વખતે દશ હજાર સાકસન લોકો ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં હતા તે ફરી જઇને દુશ્મનને મળ્યા. એ લડાઇમાં ખતે તરફના લશ્કરનો ખારે માણુ વળી ગયો.

આખરે નિરૂપાય થઇને લિપ્સિક આગળથી નેપોલિયને મધ્યરાત્રીએ નાસવા માંડ્યું. તે વખતે ફ્રેન્ચોના ઘણા માઠા હાલ થયા. ઉપરથી દુશ્મનનો માર જારી હતો પણ ફ્રેન્ચ અમલદારોએ ઘણું શરાતન દેખડાવ્યું, નહીં તો તે જતે પણુ આ સંકટમાંથી પાર પડ્યો નહોત. એક નાના પૂલ ઉપરથી ફ્રેન્ચો જતા હતા. પણ દુશ્મનો પાસે આવે તો પૂત્ર ઉઠાવી નાખવાનું જે અમલદારને કહ્યું હતું તેણે એવો વખત આવ્યો જોઇને પૂત્ર ઉઠાવી દીધો એટલે ખરાખીતું શું પૂછવું ? હજારો ઘોડા અને માણસો નદીમાં પડ્યાં. આ આક્રમક પણ વેરિસિના નદીના જેવીજ હતી. માર્શલ મેકડોનલ્ડ નામે એક શૂરો સેનાપતિ નદીમાંથી તરીને નીકળી આવ્યો. પચીશ હજાર માણસો શત્રુને સ્ત્રાપ્તિન થયાં. આ વિગ્રહમાં નેપોલિયનના પચાસ હજાર માણસો એકંદર મુવાં હતાં. સાકસની પ્રાંતમાંથી જતાં પણ ફ્રેન્ચોની ભુંડી દશા થઇ. રશિયનોની પેઠે તે પ્રાંતના લોકો પણ ફ્રેન્ચોને કંઈ ચીજ આપતા નહોતા. દુશ્મને પૂંક પકડેલીજ હતી. નેપોલિયન સાથે હોય ત્યારેજ માત્ર કંઈ બદોબસ્ત રહે નહીં તો સિપાઇઓ મરજીમાં આવે ત્યાં બટકે અને પ્રજાને પીડા દે. રોજને રોજ કંઈ નવી ખરાખીની ખતર આવતીજ હતી. તોપણ ધીર પુરુષને ક્ષાયકનું વર્તન કરીને નેપોલિયને પોતાનું મન સ્વસ્થ રાખ્યું હતું.

એફર્ટમાં લડાઇનો સામાન પુરજીજ હતો, માટે ત્યાં તે કેટલાએક દહાડા રહેવાનો હતો પણ દુશ્મનો પાસે આવેલા સાંભળીને તેણે અગાડી ચાલવા માંડ્યું. વળી રસ્તામાં એક ઠંકાણે આશ્રિયનો મળ્યા અને લડાઇ થઇ તેમાં ફ્રેન્ચોએ આશ્રિયનોને હરાવ્યા પણ એમાં એના છ હજાર મા-

જુસો માર્યા ગયાં અને દુસ્મનના દશ હજાર મુવાં અને ચાર હજાર કેદ પકડાયાં. આખરે બાકી રહેલું લશ્કર મેટ્રજ શહેરમાં રાખીને નેપોલિયન એકસો આગળ ચાલ્યો ને તા. ૯ મી નવેમ્બરે પારિસ પહોંચ્યો. અને આણી-મેર દુસ્મનના માણસો પણ હાઇન નદી પાસે આવી પહોંચ્યાં.

લિપસિકની લડાઈ પછી એના વૈભવરૂપી કમળની પાંખડીઓ સપાટા બંધ ખરવા લાગી. જર્મનીના સઘળાં સંસ્થાને, વેસ્ટફાલિયા, ડેન્માર્ક, હોલાંડ વગેરે સર્વ દેશો દુસ્મન સાથે મળી ગયા ને ફ્રેન્ચ લોકોને પણ લડાઈ અને નેપોલિયનના નામનો કંટાળો આવ્યો. મુરાત પોતાના સાથીઓ જોડે રીસાઈને પોતાના રાજ્યમાં ગયો હતો પણ ફરીથી ડુસ્મનમાં નેપોલિયન ગયો ત્યારથી તેને મદદ કરવા આવ્યો હતો પણ લિપસિકની દાર પછી પાછો ગયો હતો. તેને નેપોલિયનેજ આટલે વૈભવે વડાવ્યો હતો પણ તેણે અસ્તિયત બાદશાહને કહાવી મોકલ્યું કે નેપ્લેસનું રાજ્ય મારી પાસે રહેવા દો તો હું તમને મળું. પેરી મેર સ્પેન દેશમાંથી તમામ ફ્રેન્ચોને હાંકી કહાડીને વેલિંગ્ટન ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર આવી પહોંચ્યો. તેને લીધે નેપોલિયનને રશિયન, પ્રુશિયન, આસ્તિયન અને ઈંગ્લેન્ડ ઇત્યાદિ ઘણા ખરા યુરોપખંડના દેશો સાથે એકત્ર થઈ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો.

બહારથી એવી આકૃત આવી હતી તેની સાથે તેને દેશમાંથી મદદ મળતી પણ બંધ પડી. અસહનના રાજ્યવંશને પાછો ગાદી ઉપર આણવાનું ચહાનાર અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ચહાનાર એવાં બે પક્ષો ફ્રાન્સમાં હતાં. તેમને પોતાનું કામ સાધી લેવાની વખત આવી એવું લાગવાથી નેપોલિયનનો નાશ કરવા તૈયાર થયા. વળી નેપોલિયન પોતાનો દુરાગ્રહ છોડતો નથી એવું જોઈને તેના દોસ્તો પણ દુસ્મનને મળ્યા. અને નેપોલિયનની વિરુદ્ધ થએલા સઘળા રાજ્યોએ ફ્રાંકફોર્ટથી બહારનામું બહાર પાડી લોકોને જણાવ્યું કે, “ફ્રાન્સ દેશે બળવાન રહેવું એવી અમારી ઇચ્છા છે. એમાંનું રાજ્ય પાસેથી આવેલા મુલક કરતાં વધારે મુલક આપવાને અમે તૈયાર છીએ. નેપોલિયને ધીરજ દેશો ઉપર જે અધિપત્ય સ્વીકાર્યું છે તેના નાશ કરવાને માટેજ અમે ફ્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરી છે. તમારા દેશની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં અમારે હાથ ધાલવાની મરજી નથી. એ તમારો હક્ક છે. તેની વ્યવસ્થા તમારી મરજીમાં આવે તે કરો. યુરોપખંડને ફ્રાન્સ દેશ સાથે દુસ્મનાઈ નથી. નેપોલિયન સાથે છે. તે તેની જાત સાથે નથી પણ તેણે

પકડેલી રીત સાથે છે.” નેપોલિયનને પણ તેમણે એજ આખત જણાવી હતી.

નેપોલિયને સલાહની કેહેણ કહાવણ કરવા માંડી તો પણ બીજા મેર લશ્કરની તૈયારી ચાલતીજ હતી, લશ્કરમાં નવાં માણસો ભરવાં અને તેના ખરચ સાફ નવા કરેા એસાડવા તેણે ઘણી મેદાનત કરી. જાહેરનામા કરીને સ્વદેશનું રક્ષણ કરવા સાફ કંમર બાંધવાને લોકોને કહ્યું. વર્તમાનપત્રોએ પણ લોકોને ઉત્તેજન આપવા જેવું ઘણું લખ્યું, તથાપિ આ વખતે તેના નામનું અને તેના શબ્દનું મોહકપણું લોકોમાંથી નાશ પામ્યું હતું. લશ્કરનાં માણસો સુદ્ધાં તેને છોડીને રાજ્યપક્ષને મળવાં લાગ્યાં. લોકોના મુખ્તિઆ-રોની સભાને નેપોલિયને આજ સુધી કારણે એસાડી હતી. તેણે પણ દિ-મત પકડીને સલાહ કરવા આખત પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો. ત્યારે નેપોલિયન ગુસ્સે થઇને બોલ્યો, ‘તમને ઘણું શરમ જેવું છે. વેલિંગ્ટન દ-ક્ષિણ તરફ આવ્યો છે. રશિયનો ઉત્તર તરફથી મુલક દખાવતા ચાલ્યા આ-વે છે. અને પ્રુશિયન અને આસ્ટ્રિયન પૂર્વ તરફથી આવે છે એટલું છતાં તમે તે બધાને હાંકી કહાડવાને તૈયાર થતા નથી. એ મોટી નામોશીની વાત છે. મારા સધળા દોસ્તો મને છોડી ગયા. મ્યુનિચ શહેર બાળી નાખ્યા વિના તહનામું કેવું ? મને ત્રણ લાખ માણસો આપો એટલે હાલ છે તે સુદ્ધાં મારી પાસે દશ લાખ સિપાઇઓ થશે. પણ આ વખત મારે મોટી ઉમર-ના માણસો જેઇએ. આ છોકરા અમથાજ રસ્તામાં ગરબડ કરે છે. હા-લાંડ છોડી દેવાનું કહો છો કે ? સભાસદો, આ વખત જેરસો આવવો જઇએ. બધાએજ તૈયાર થવું જઇએ. તમે કુટુંબના અને દેશના આગે-વાન છો. તમારે તો બધાને દાખરો આપવો જઇએ. બ્યાં ત્યાં લડાઇ લ-ડાઇ એવી બૂમો પડવી જઇએ તેને હામે તહ, તહ એવી બૂમો પડી રહી છે. માફ અપમાન થશે તોપણ હરકત નથી. પણ કાલકરાર થશે એટલે પાર પડ્યા એવું તમને લાગે છે. હું એજ આખો દેશ છું. સિંહાસન એ-ટલે શું ? એક સોનાથી મડીને ઉપર કીનખાચ પાથરેલો લાકડાનો કટકો એટલું કે ? હું એજ આખો દેશ છું, હું જ સર્વ પ્રજાનો મુખ્ત્યાર છું. મેં બોટી વાત કરી હોય તો તમે મારી ચાર માણસમાં નિંદા ન કરશો. લોકો મંધાનાં લૂગડાં એક બાજુએ ધ્રુવે છે. મારે ફ્રાન્સની ગરજ છે તેના કરતાં ફ્રાન્સને મારી વધારે જરૂર છે.”

એવી રીતે નેપોલિયન કોયે ભરાઇને બોલ્યો તોપણ આ વખતે શું

શું કરવું, એ ખાખત સભાસદોએ એક દસ્તાવેજ તૈયાર કર્યો. તે જોઈને તો તેને ધણાજ ક્રોધ ચડ્યો ને બોલ્યો, “આ સભા માંહેના લોકો રાજદ્રોહી છે. મને મદદ કરવાનું મુકામે ઉભરા મને અટકાવ કરે છે. અમે જોર કર્યું કે દુશ્મનો ગભરાશેજ. પણ આ તો શત્રુને તેડાં મોકલે છે. આપણુ આ વેળાએ છાતી આગળ કરવી જોઈએ પણ એ પૂઠ દેખાડે છે. હું એમનો દસ્તાવેજ પ્રસિદ્ધ કરવા દઈશ નહીં. એમણે પોતાની ફરજ બજાવી નથી. પણ હું બળવીશ. હું સભા વીખેરી નાખું છું.” એમ કહીને ‘સભા હાલ ખંધ છે’ એવો હુકમ કર્યો. વિષતિ પડવા માંડી એટલે ચારે ખાખતોએથી સામગ્રી આવે છે. એક કુટુંબના બંદોબસ્ત જેવો નેપોલિયનના રાજનો સરળ બંદોબસ્ત હતો. તે તુડી બંધને તમામ ખાતામાં ગેરબંદોબસ્ત થઈ ગયો. સિપાઈઓ લશ્કર છોડીને નાશી જવા લાગ્યા, તેમને સળ થતી તોપણ બીજા સિપાઈઓ નારી જતાં ખંધ પડ્યા નહીં. કેટલાંક લોકો પૈસા લઈને બાદશાહના રામડા ગાર્ડ સાંભળાવતા હતા. તેને પણ હવે લોકો હુડે હુડે કરવા લાગ્યા. સરકારનો જાપનો ન ગણકારતાં લોકો રાજ્ય વ્યવસ્થા ખાખત વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા. ને કેહેવા લાગ્યા કે, હવે દોરી ધણી તણાઈ માટે ઝટ તુડી જશે. એવું સાંભળી એક ગૃહસ્થ ભાંડો હતો તે બોલ્યો, સમાપ્તીનો આરંભ થયો.

હવે નેપોલિયને નિર્ણય થઈને પોપ અને રોમના રાજનું રાજ પાછું આપ્યું. એમ કાંધાથી સ્પાનિયર્ડો ઈંગ્લેન્ડને પોતાના દેશમાંથી કઢાડી મુકશે એમ તે ધારતો હતો તેમાં પણ નિષ્ફળ થયો. આ વખતે ફ્રેન્ચ વર્તમાનપત્રો એવાં પરાધિન થઈ ગયાં હતાં કે બાદશાહ વિરુદ્ધ એક પણ વાત તેમાં આવતી નહીં તેને લીધે ફ્રાન્સ દેશ ઉપર દુશ્મનો ચાલ્યા આવતા હતા તેની સાધારણ લોકોને તો જરાએ ખબર નહોતી. વળી બાદશાહના શરતનનો પ્રતાપ લોકોના મન ઉપર એવો સજ્જડ પડ્યો હતો કે, ફ્રાન્સ તરફ દુશ્મન મોકલું કરે એવી વાત તેમને અસંભવિત લાગતી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૧૩ ના ડીસેમ્બર મહિનામાં દુશ્મનોએ ફ્રાન્સમાં દાખલ થવાની સરખાત કરી. તેની ખબર ચારમેર ફેલાઈ તેવારે ધણે દૂર દૂરથી લોકો ડરીને પોતાની માલ મિલકત અને ઈયાં છોકરાં લઈને પારિસમાં આવવા લાગ્યાં અને અગાડી ફ્રેન્ચોએ જેમ પરમુલકમાં પ્રજાને પીડી હતી. તેમ દુશ્મનના લશ્કરના સિપાઈઓ ફ્રેન્ચ પ્રજાને મારફાડ કરવા લાગ્યા.

અને રસ્તામાંના ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવીને શત્રુ અગાડી આવવા લાગ્યા. ત્યારે પારિસ ઉપર ઘેરો પડશે એમ ધારીને પારિસવાશીઓ ખોરાકીના સંગ્રહ કરવા પડ્યા પણ સ્વદેશાભિમાન પકડીને કોઈ દુશ્મનોને હડાવવા તૈયાર થયું નહિ. માત્ર ઘોડો વાર કેટલી પ્રજાએ દુશ્મનને લગાર અટકાવ કર્યો બાકી સર્વ લોકો નિરાંતે બેસી રહ્યા. અને શત્રુના સેનાપતિએ ઠામ ઠામ એવાં જાહેરનામાં માર્યા કે, હમે ફ્રાન્સ દેશના મિત્ર થઇને આવીએ છીએ. દુશ્મન થઇને આવતા નથી, એમ છતાં જે કોઈ અમને અટકાવ કરશે તેને તેનું કૃણ ભોગવવું પડશે. તેનો દોષ અમારે માથે નથી.

એટલી ખીના બની ત્યારે ફ્રાન્સ ઉપર દુશ્મનો આવ્યા માટે હું તે મની સાથે લડવા જઇશ એવું નેપોલિયને પ્રસિદ્ધ કર્યું. તે વેળાએ કાનોન-ટ વગેરે જાણીતા પુરૂષો જેને નેપોલિયને પેહેલા કહાડી મૂક્યા હતા તે પોતાના મનમાં દેશ ભાવ ન રાખતાં સ્વદેશનું કામ સમજીને ને મદદ કરવા આવ્યા અને નેપોલિયને પણ અગાડીનું કંઈ ન સંભારતાં તે બધાને મોટા મોટા અધિકાર આપ્યા અને તારીખ ૧૨ મી જાન્યુઆરી સને ૧૮૧૪ ને દિવસે તેણે પોતાના અમલદારોને પોતાના મેહેલમાં બોલાવ્યા. સધળાઓ બેઠા પછી પોતે આવીને વચ્ચે બેઠા. પછી તરત છોકરા સહિત રાણી આવી ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો:—“સરદારો, ફ્રાન્સ દેશ ઉપર શત્રુએ સ્વારી કરી. હું સેનાપતિત્વ સ્વીકારવાને ફ્રેન્ચ પાસે જાઉં છું. ઇશ્વરની મદદ અને લશ્કરના બળથી હું તેમને ઝટ હદ પાર કરીશ એવી આશા છે. (પછી એક હાથે રાણીને અને બીજા હાથે છોકરાને પકડીને બોલ્યો) તથાપિ કદાચિત શત્રુ રાજધાની પાસે આવી પહોંચ્યા તો રાણી અને રામના રાજાને (એટલું બોલતાં તેને ડુમ્મો ભરાઇ આવ્યો ને બોલ્યો, મારી સ્ત્રી અને છોકરાને) તમને સોંપું છું.” એ સાંભળતાંજ બીજાને તો શું પણ તેમાં જે તેનાથી ખરેખરા વિરૂદ્ધ હતા તેની આંખોમાં પણ આંસુ આવ્યાં. પોતાની સ્ત્રી અને છોકરા ઉપર તેની ઘણીજ માયા હતી. તેણે આ વખતે અહંકાર, અકડાઇ, મહત્વાકાંક્ષા વગેરે સર્વ ઉદ્ધતાઇને એક બાળુએ ખરેડીને મન વિવદળ કરી નાખ્યું.

પેહંલાં પ્રમાણે રાણીના નામનો રાજ્યકારભાર ચલાવવાનું ઠરાવીને તથા પારિસ પાસે શત્રુ આવે તો બચાવનો મારો બંદોજસ્ત કરીને તારીખ ૧૫ મી જાન્યુઆરી સને ૧૮૧૪ને દિવસે તે પારિસથી નિકળ્યો. નીકળતી વખતે

તેના એહેરે ઉદાસ દેખાતો હતો પણ રણક્ષેત્રમાં જતાજ શરીરમાં શરો-
તન આવીને તેનો એહેરે દિંમતવાન દેખાવા લાગ્યો, જ્યાં નેપોલિયન ના-
નપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો તે ખિની શહેર આગળ એની અને શ-
ત્રુની પેહેલી ઝપાઝપી થઇ. ત્યાં દુશ્મન તરફનો એક માણસ નેપોલિયનની
પીઠમાં બાથો મારતો હતો એટલામાંજ નેપોલિયનના એક અમલદારે ગો-
ળી વડે તેને ઠાર કર્યો. ખિની શહેર દુશ્મનોએ બાળી નાખ્યું.

ખિનીની ઝપાઝપી પછી ફરીથી એકવાર તહનામું કરવાને કમ્પત થ-
ઇને પોતાનું રક્ષણ કરવાની આવેલી વખત તેણે શુભશી. સલાહની સરતો
ઠરાવવાને એક અમલદાર ગયો હતો તેને નેપોલિયને એમ કહ્યું હતું કે,
બોલવાની વાત લંબાણ ચત્રાવીને દુશ્મનોને પારિસ તરફ જટ જઇ ન શકે
એમ કરવું પણ તેમ જની શક્યું નહિ. ત્યારે તે અમલદારે એવું જણાવ્યું
કે, શી શી સરતો તમારે જોઇએ છીએ તે એકદમ જણાવો, નહિ તો પ-
છી શત્રુ સાંભળશે નહિ. આ વખતે પણ અને તેવા કરારો કરવા સા-
ર સધવા અમલદારોએ ચરજ કરી. તે વાત પેહેલી તો એના મનમાં પ-
ણ ઉતરી પણ પછી અભિમાને જોર કરીને વિચાર શક્તિને હઠાવવાથી સ-
લાહની વાત ધારણ મૂકી દુશ્મનના લશ્કર ઉપર હુમલો કર્યો. આર્ન નદીના
કાંઠા ઉપર ચાર પાંચ દિવસ સુધી મોટી મોટી લડાઇઓ થઇ તેમાં બે
ત્રણ ઠેકાણે નેપોલિયને શત્રુને તદ્દન દરાવી નાંખ્યા. તેમના ધણા સિપાઇઓ
મુવા અને કેદ કરેલા સાત હજાર પ્રુશિયન સિપાઇઓ, તોપો તથા નિશા-
નો વગેરે જયની નિશાનીઓ પારિસ મોકલી દીધી તેથી લોકોને લાગ્યું કે
વિજયશ્રીએ પોતાના વહાલાને હજી છોડ્યો નથી. આ જીતથી કે લશ્ક-
રને તથા નેપોલિયનને નવો દમ આગ્યો.

આણીમેર નેપોલિયન પોતાનું લશ્કર લઇને પ્રુશિયન ઉપર ગયો છે
એમ જાણતાંજ આશ્ચિયન અને રશિયન લોકોએ પારિસ બહુી ચાલવા
માંડ્યું. પ્રુશિયન લોકોની હારની તાજ ખબર ઉપર તરત પારિસની છેક
નજદીક ફ્રાંન્ટેબ્લો પાસે રશિયનો આવ્યાની ખબર સાંભળતાંજ શહેરી લોકો
ગભરાઇ ગયા.

પેલીમેર દુશ્મનો બીજે રસ્તે પારિસ ઉપર જાય છે એવું જાણતાંજ
પ્રુશિયન લોકોની સામાના લશ્કરનો અધિકાર બીજને આપીને પોતે આ-
શ્ચિયન લોકો સાથે લડવાને જનારા લશ્કરને મળવા સાર તેણીમેર ગયો. આ

ને નેપોલિયન આઘ્યાથી સિપાઇઓને એવું શુર નહોતું કે તેમણે મોટું પરાક્રમ કરીને દુશ્મનને પાછા હટાવ્યા. તેમાં આશ્ચર્યન લોકોને ઘણું નુકસાન થયું તો પણ તે માનવેશ નામે જગાએ બંદોબસ્તથી રહ્યા. ફ્રેન્ચ સેનાપતિ વિકતરે તેની પૂઠ પકડી હતી. પણ તેનાથી દુશ્મનને નસાડી શકાય નહિ. તેથી નેપોલિયન તેના ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો અને તેના તુચ્છકાર કરીને તેની જગા ઉપરથી ગરતરફ કર્યો તેવારે શરા સરદારની આંખોમાંથી આંસુની ધાર આવી. તેજ દિવસે સવારે લડાઇમાં તેના જમાઇ મુકે હતો. તોપણ તેણે નેપોલિયનને કહ્યું, મારે અધિકાર નહિ તો રહ્યો, પણ હું ખીજ સિપાઇ માફક લશ્કરમાં રહું છું. એ સ્વામિ ભક્તિ જોઈને નેપોલિયનને પણ આપણે મોટું કશું એમ લાગ્યું, તેથી ફરીને તેના હાથ પકડીને બોલ્યો, તમારો અધિકાર હું ખીજને આપી ચુક્યો માટે ઉપાય નથી પણ આ હું તમને ખીજ ટોળીનો અધિકાર આપું છું.”

વળી ખીજે દહાડે સખત લડાઇ ચાલી, તે લડાઇમાં તે જતે ખીજ સિપાઇની પેઠે લડવા લાગ્યો ત્યારે પેહેલાં પ્રમાણેજ લોકો તમે આવા જોખમમાં ન આવો એમ વિનંતી કરવા લાગ્યા. તે સાંભળી પોતે પાછો ન જતાં લગારેક હશીને બોલ્યો, “છોકરાઓ મને મારી નાંખનારી ગોળી હજી છુટી નથી” એમ કહી મોટું શરાતન કરીને શત્રુને ઘણું આથો મુઠી હટાવી મુક્યા. એ અરસામાં તેણે પોતાને મળવા સાર આશ્ચિયાના બાદશાહને પત્ર લખ્યો હતો, પણ તેણે એકજ એવો જવાબ દીધો કે, તે વાત તો બુનવાનીજ નથી. તથાપિ આ વખતે નુકસાન ખમીને પણ કોલકરાર કરી હોય એવું અને સર્વ નાશ થવાનો વખત ચુકવો. તમે એમ કરશો તો અમે એવી વંશની તરફેણ કરીશું નહિ.” આણીમેર પારિસમાં મુખ્તીઆરોની બાબત બરાબર સંવાનુમતે નેપોલિયનને એવું લખી જણાવ્યું કે, “શત્રુ ચારે તરફથી રાજધાની ઉપર આવે છે.” માટે થાય તેવા જલદી કરાર કરવા, તેની પાસે અમલદારો હતા તે પણ સલાહ કરવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યા, એટલું છતાં નવી ફતેહ થવાથી આવેલું અભિમાન તેના મનમાંથી નીકળે નહિ તેથી બોલ્યો, પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વખતે ફ્રાન્સ દેશના તાબાનો મુલક હું સાચવીશ એવી મેં રાજ્યાભિષેક વખતે પ્રતિજ્ઞ લીધેલી છે, તે ભંગ્યો વિના મારાથી કોલકરાર થઇ શકતા નથી. મારો નાશ થવાનો હશે તો તે પોતાની મેજે થવા દો, હું જતે કરવાનો નથી, એની મહત્વાકાંક્ષાથી સર્વને

એ અળખામણો થઈ પડ્યો હતો, પણ એણે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે પાળવાનો એનો આ આગ્રહ શૂરાઓને શોભા આપનારો છે. કદાચિત યુરોપી રાજકારણનીઓ એની એ બૂલ ગણશે, પણ પ્રતિજ્ઞાપાળક રજપૂતો તો તેના બણી પૂજ્ય ભાવથી જોશેજ.

એમ કોલકરારની નિરાશા થઇ ત્યારે હવેથી સલાહની વાત કરવીજ નહિ એવો દરાવ કરીને દુશ્મનોએ લડાઈ શરૂ કરી. એ બધી લડાઈઓનું વર્ણન કરવા માંડીએ તો વિસ્તાર થઇને ફરી ફરીને એકની એક મારકુટની વાતો આવવાથી વાંચનાર કંટાળી જશે, માટે તે છોડી દઇએ છીએ. એ લડાઈઓ ઘણી બધી કર હતી. લિઓન, લીમ્સ વગેરે કેટલેક ઠેકાણે મોટાં મોટાં યુદ્ધો થયાં તેમાં બંને તરફના ઘણા માણસો માર્યા ગયાં. એક વિદ્વાન ગ્રંથકાર કહે છે કે, ‘આ વખતની તેની આક્રમણ શક્તિ, એક શત્રુ પાસેથી ખીજ શત્રુ પાસે હોંશિયારીથી જવું, દુશ્મનનું ધણું લશ્કર છતાં તેમના ઉપર નિર્ભયપણે હલ્લો કરવો અને દુશ્મનોથી સમગ્રય નહીં એવી નવી નવી તદ્દખીરો જોઇને તેના યુદ્ધ પાંડિત્યના વખાણ કોણ નહીં કરે ? નેપોલિયન લડાઈના કામમાં એટલો યુગ્ધાયો હતો તોપણ પોતાના રાજ્યનો ખદોખરન રાખતો હતો. મતલબ કે આ વખતે પણ તેના શરીર અત્તે મનની દૃઢતા તલ માત્ર પણ ધરી નહોતી. આ વખતે પણ તેનું નામ સાંભળતાંજ કોઈ કોઈવાર દુશ્મનો ગભરાઈ જતા હતા.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પોતાથી થઇ તેટલી મેહેનત કરી પણ પડતીનો વખત આવવાથી સઘળી મેહેનત ફાગટ ગઇ. દુશ્મનો ચારેમેર ફરી વળતા લાગ્યા ત્યારે આણી મેર જોઈ કે પેલી મેર એમ તેને ગડબાગ થવા લાગી. વળી તે ધારતો હતો કે આપણા દેશના લોકો દુશ્મન સામા હથિયાર લઇને ઉડશે. તથાપિ દેશની ખરાબી કરતાં દુશ્મનના લશ્કરો આમ તેમજોતાં, ગામ અને શહેરો આળી નાખતાં, રશિયન અને પ્રુશિયન સિપાઇઓ પોતાના દેશનું વેર વાળવા સારૂ લોકોને મારફાડ કરતા ઇત્યાદિ વાતોથી કંટાળીને લોકો નિર્ભય થઇ ગયા. કેટલાએક ફળદ્રુપ દેશોને દુશ્મનોએ એવા ઉજડ કરી મુક્યા કે ત્યાં વરુઓ ફરવા લાગ્યાં. એમાંથી જે ફાળ્યા તે નાશી છુટ્યા, આડીના ત્યાં રહ્યા. તેમનાં ઘરોમાં શત્રુઓએ વાસ પૂર્યો. આ બિચારાઓને એ ત્રણ મહિના સુધી જોરાડીના વાખા પડ્યા. તેમનાં ગામોની પાસેની નદીઓમાં દેશીભાઈઓના મુડદાં ઘસડાયાં લાગ્યાં. એવી

સ્થિતીમાં આદર્શાહને માટે કોણુ પોતાના જીવ ઉપર ઉદાર થાય ? અહારના પ્રદેશની એવી દુર્દશા છતાં શેહેરમાં પણ નેપોલિયન ઉપરની પ્રિતી લોકોના મનમાંથી સપાટાગ્રંથ ઉતરતો લાગી. ફ્રેન્ચ લોકો જીત્યા છે એવી વર્તમાનપત્રોમાં ખાખતો આવતી હતી પણ તે શા કામની ? અહાર ગામથી ખીને નાશી આવેલાઓની બીડ શેહેરમાં થવા લાગી. સઘળી મોટી મોટી ઇમારતો જખમી થયેલા સિપાઇઓથી ભરાઇ ગઇ. સીન નદીમાં એટલાં મુડદાં તણુવાં લાગ્યાં કે, કોઇ તેના પાણીને અડકી શકતું નહોતું. અને રાજ્ય વ્યવસ્થાની તો એવી દુર્દશા થઇ કે, પારિસની ત્રીજેરીમાં દર-રોજ કર વજેરના મળીને ત્રીસ લગ્ગર રૂપિયા જમે થતા હતા તે ધરીને દો-હોડસોજ આવવા લાગ્યા. એ જોઇને કારભારીઓએ નેપોલિયનને જણાવ્યું કે, રાજ્ય યંત્રના સઘળાં ચક્કો ખગડી ગયાં છે. આખરે તેની દુર્દશા સંપૂર્ણ થવા સાફ વેલિંગ્ટન રૂપેન દેશ તરફની ખાજીના ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવીને ક્રાન્સમાં પેડો. તેણીમેરના લોકો તો પેહેલાંથીજ નેપોલિયનની વિશ્વ હતા તેમણે પોતાના સિપાઇઓના માઠા હાલ કરીને ઇંગ્રેજ સિપાઇઓને ધણી મદદ કરી. અને તેમની મદદથી બોર્બોન વંશના નામનો ઝુંડો ઉભો કરીને નેપોલિયન સાથે લડવાને તૈયાર થયા. નેપોલિયન પણ લડાઇની તૈયારી કરીને દુશ્મનના મુખ્ય લશ્કર ઉપર ધસ્યો. તેમાં કેટલીક વાર તેણે દુશ્મનનાં ધણાં માણસ કેદ કર્યાં. એક વાર તો આસ્ટ્રિયન આદર્શાહ પણ ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યા જેવું થયું હતું. પણ નશીળને જોરે છુટી ગયો. અને દુશ્મનોએ નેપોલિયનને ફસાવવાને એવી યુક્તિ કરી કે, તે હતો તેણી મેર એક લશ્કર મૂકીને એજ મુખ્ય લશ્કર છે એમ જણાવીને ન જાણે એવી રીતે ' ખીજી વાટે ઠેઠ પારિસ તરફ લશ્કર ચલાવ્યું. પારિસના કિલ્લા ઉપર લડાઇની તૈયારીનો પાકો અંદોજસ્ત કરી રાખવાનું નેપોલિયને કહી રાખ્યું હતું. તથાપિ તેનો ભાઇ જેસેફ ધણે હોશિયાર નહોતો ને વળી રાજ કારભારનું કામ ધણું હોવાને લીધે તેનાથી બન્યું નહોતું. શેહેર આગળ લશ્કર પણ ધણું જીજ હતું. વળી જે સિપાઇઓનું નવું ભરણું થયું હતું તેમાંના ધણા ખરા શેહેરના શેડ સાહુકારો હતા. તેથી તે નેપોલિયનને માટે જીવ ઉપર ઉદાર થઇને લડે એવા નહોતા. ને માજી રાજપક્ષના લોકો તો નેપોલિયન હારે અને બોર્બોન વંશને રાજ મળે એમ ધારતા હતા. તેમાંના કેટલા-એક શત્રુના સેનાપતિ પાસે જઇને મદદ માગવા લાગ્યા. તથાપિ તેમને સે-

નાપતિએ કહ્યું કે, ક્રાન્સ દેશને કેવું રાજ્ય જોઈએ તેનો વિચાર ક્રેન્ય લોકોએ કરવો. તેમના દેશના કારભારમાં હાથ ધાલવાની અમારી મરજી નથી.

તારીખ ૨૬મી માર્ચ સને ૧૮૧૪ ને દિવસે પારિસવાશીઓએ આશ્ચર્ય દુશ્મનની તોપોના અવાજ સાંભળ્યા. ને ૮મી તારીખે તેમણે માક્સ શહેર લીધું ત્યારે ત્યાંના હજારો માણસો, છોકરાં છંયાં, ગાય ઢોર, લૂગડાં લત્તા, દાણોદુણી, લાકડાં કુકડાં અને ઘાસ ચારો વગેરે સઘળા પ્રકારની માલમત્તા લઇને પારિસમાં આવવા લાગ્યા. ત્યારે થોડુંક લશ્કર પારિસમાં રાખીને ખીન્નું દુશ્મન સામા જવાર મોકલ્યું. અને દુશ્મનો છેક પાસે આવેલા સાંભળીને ૧૯ મી તારીખે રાણી, છોકરો તથા ખીન્ન માણસોને લઇને પ્લાઝિસમાં ગઈ. તેવું રક્ષણ કરવાને ત્રણસેં સિપાઇઓ સાથે હતા. તેમણે પોતાની સાથે રાજ મેહેલમાંથી પંદર ગાડાં ભરીને સોના રૂપાનો સામાન લીધો હતો. એ વખતે જોસેફે એવું જાહેરનામું માર્યું કે, “પારિસ નગરના લોકો, દુશ્મનનું લશ્કર માક્સ શહેર પાસે આવી પહોંચ્યું” અને અગાડી આવે છે. પરંતુ વિજયી લશ્કર સાથે લઇને બાદશાહ તેની પૂંઠ ધસ્યો આવે છે. રાણી અને રોમના રાગના સરંદાણની તજવીજ કારભારીઓએ કરી રાખી છે. હું તમારી પાસે છું. માટે આ શહેર, એમાંની ઇમારતો, સંપત્તિ, અને પોતાના ઘેરાં છોકરાં ઇત્યાદિ જે આપણી પ્રિય વસ્તુ છે તેનો જાવ કરવાને આપણે તૈયાર થવું. આ મોટાં શહેરને થોડી વાર સુધી લશ્કરની છાવણી થવા દો એટલે વિજય મેળવીને પેલા કોટ ઓળંગવાનું ધારે છે તે તેની પાસે આવ્યા પછી સરમાતું પડશે. વળી બાદશાહ તમારી મદદ આવે છે માટે થોડીવાર દિંમત રાખીને તેને મદદ કરી ક્રાન્સ દેશનું નામ રાખો.”

આ જાહેરનામાંથી લોકોના મન શત્રુનો પરાભવ કરવાને ઉત્કેરાશે એવું કેટલાકો ધારતા હતા. પણ તેવું કંઈ જન્યું નહિ. મોટા પેહેલાંના જોવાજાસ જણાવા લાગ્યા. અને દુશ્મનો છેક પાસે આવવા લાગ્યા. માણસ અને ઘોડાની લાસોથી સીન નદી ભરાઈ ગઈ એ દહાડે માત્ર પારિસની નાટકશાળાઓ બંધ રહી. અને તારીખ ૩૦મી સવારમાં ચારેમેરથી દુશ્મનોએ પારિસની પાસે આવીને પડાવ નાંખ્યો. દુશ્મનો ઘણા હતા તે પણ ક્રેન્યોએ પોતાના નામને લાયકનું શરાતન ખતાવીને કેટલીએક વાર સુધી ટકાવ કર્યો. એ વખતે નિશાળમાં ભણનારા વિદ્યાર્થીઓ સુદ્ધાં યુદ્ધમાં ધુમ્યા. તેથી પારિસના રસ્તા મુડદાં અને જખમી યજ્ઞેત્રાં માણસોથી ભરાઈ

ગયા. સેનાપતિએ વળી વધારે માણસ માગવા સાર જોસેફ પાસે માણસ મોકલ્યાં. ત્યારે જોસેફે કહ્યું, “હવે માણસ ક્યાંથી લાવું ? તમારો ઘોડો મજબૂત છે કે ? તેની સેનાપતિએ હા કહી ત્યારે તે અને જોસેફ બંને લડવાનું મુકાને ખેંચાઈ જાયું. અને આખરે નિરપાય થઈને રૂઝા શત્રુને શરણ થયા. ત્યારે તેણે તેમને કહ્યું કે, સધળી ફ્રેન્ચ પારિસ બહાર જાય તો અમે લડાઈ બંધ કરીએ. એ પ્રમાણે કબૂલ કર્યા પછી લડાઈ બંધ થઈ.

આણીમેર આપણને દુશ્મનો છેતરીને રાજધાની ઉપર ગયા એવું જાણતાં જાણી ત્વરાએ નેપોલિયન તેણીમેર જવા લાગ્યો. રસ્તા માંહેનો પ્રદેશ ઉજડ થઈ જવાથી લશ્કરને ખાવા પણ મળતું નહોતું. એટલામાં નેપોલિયન ઉપર તેના એક અમલદારનો પત્ર આવ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે, “શત્રુના સિપાઈઓ શહેરના લુચ્ચા ભોંટાની મદદથી પાસે આવ્યા માટે શહેર શત્રુના હાથમાં ન જવા દેવાનું તમે ધારતા હો તો લેશ માત્ર વિલંબ ન કરતાં અહીં આવવું જોઈએ. એ કાગળ આવ્યાથી તેણે ધણીજ ઉતાવળ કરી. કેટલાએક કહેતા હતા કે, હવે દુશ્મનો પારિસ તો સર કર્યા વિના રહેવાના નથીજ; માટે તમારે ખીજા મેર જઈને શત્રુને લડાઈ આપી જય મેળવવો અથવા ખરા બહાદુર પ્રમાણે લડાઈમાં મરવું. આપણા જવાથી કંઈ પણ થશે એવું ધારીને ધસ્યો ધસ્યો અગાડી ચાલ્યો. તે વખત તેણે એટલી ઉતાવળ કરી કે એક દિવસમાં તેનાં માણસો બાકીસ ગાઉ ચાલ્યાં અને આખરે કેટલી વારે પોતે એકલોજ ગાડીમાં બેસીને અગાડી જવા લાગ્યો ને પછી રપાટ ઉપર રપાટ મૂકાવીને ઘણાજ ઉતાવળો ફાંટાખેંચામાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી અગાડી જાય છે એટલે દુશ્મનો સાથે કરાર થયા પ્રમાણે પારિસથી આવેલું લશ્કર તેને સામું મળ્યું. ત્યારે તેણે સેનાપતિ બોલવડને પૂછ્યું, “એ શું ? લશ્કર લઈને અહીં કેમ આવ્યો ? દુશ્મનો ક્યાં છે ? મારી સ્ત્રી અને છોકરો ક્યાં છે ? ખીજા સરદારો ક્યાં છે ?” તે ઉપરથી બેલિઅર્ડે સર્વ હકીકત કહી, ત્યારે નેપોલિયન તેને લઈને અગાડી જવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો. ત્યારે બેલિઅર્ડે બોલ્યો કે, હવે પારિસમાં મુદ્દે લશ્કર નથી, બાકી રહેલું લશ્કર પછાડી આવે છે. હવે તમારું આગળનું નકામું છે એટલું છતાં પણ નેપોલિયન તેને કેહેવા લાગ્યો કે આલો મારી સાથે, આપણે રાજધાનીમાં જરૂર જવું જોઈએ. હું આલો

હોઈ' છું' ત્યારે કંઈ બરાબર થતું નથી. તે હમેશાં જૂલો કરે છે. થોડી વાર તો ધીરજ રાખવી હતી. તમામ પુરી જનોએ મથવું હતું. તમે રશિયનો જેવા નથી. નહિ તો શેહેરનો બચાવ થયો હોત. જાઓ, જાઓ, સંઘનાતીજ અક્ષય ગઈ, મૂર્ખ અને બીકણોને કામ આપ્યાની આમંજ થાય છે. એમ કહી જનરલ એલિયર્ડને સાથે તેડીને અધ ગાઉ સુધી આગળ ગયો ત્યારે તેને બીજું લશ્કર મળ્યું. તેના સરદાર કુરિઅલે કહ્યું કે, તમે અગાડી ગયા તો મોત કે બંધીખાનું એ વગર ત્રીજું કંઈ મળવાનું નથી. એવું સાંભળનાંજ તેણે અગાડી જવાનું માંડીવાળીને ત્યાં થોભ્યો અને લાગણુંજ મન સ્થિર કરીને આવેલા લશ્કરનો બંદોબસ્ત કર્યો અને કાલેન્કોર્ટને દુશ્મનો કહે એવી સરતો કબૂલ કરીને કરાર કરી પાછા આવવાનું ફરમાવીને પારિસ મોકલ્યો.

પેત્રી મેર રશિયન બાદશાહે શેહેર બાહાર મુકામ કર્યો હતો. તેને મળવા સાર શેહેરમાંના મોટા મોટા અમલદારો અને શેઠ સાહુકારો ગયા અને શેહેરનો બચાવ કરવાને તેની વિનંતી કરી. રશિયન જારે તેમને લાયક આદરમાન આપીને કહ્યું કે, ફ્રાન્સ દેશમાં અમારો એક દુશ્મન છે. શેહેરના બીજા કોઈ પણ માણસને હમે દુઃખ દઈશું નહિ.

શેહેરના લોકો પાછા વળ્યા પછી કાલેન્કોર્ટ જારને મળવા સાર ગયો પણ જારે તેની મુલાકાત લીધી નહિ. તેથી તે દલગીર થઈ પાછો વળ્યો. તેના ઉત્તરેલા એહેરા ઉપરથીજ પોતાનું નશીબ કુટ્યાનું નેપોલિયને જાણી લીધું. અને શેહેરમાં તાલેરાંડનો મોટો મેહલ હતો તેમાં અલેક્ઝાંડર રહેવા જવાનો છે એ સાંભળીને તો તે છેકળ નિરાશ થયો. કારણ તાલેરાંડ બોર્ચોન વંશની તરફ થયો હતો.

ફ્રેન્ચ લોકોને કેવું રાજ જોઈએ છીએ એવું જારના પ્રધાને મળવા આવેલા લોકોને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, ત્રણ પ્રકારના લોકો છે. લશ્કરના લોકો નેપોલિયન બાદશાહ હોય તો સાર એમ ધારે છે. અને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ચલાનારા તેને પદબ્રષ્ટ કરવાને ચાહે છે. તથાપિ સારો બંદોબસ્ત કરીને લાયક કારભારી નીમીએ તો તેના છોકરાને ગાદીએ બેસાડતાં તે લોકો અડચણ નહીં કરે. અને જુના અમીર ઉમરાવો તો બોર્ચોન વંશને ગાદી મળવાનું ઇચ્છે છે.

આલ્સિયન બાદશાહ પોતાના જમાઇને, અને તે નહિ માને તો પો-

તાના દોહિત્રની 'તો તરફેણ કરશેજ એમ ધરાતું હતું પણ ખીજે દિવસે તેનાજ સેનાપતિએ જ્યાં ત્યાં જાહેરનામાં માર્યા કે, "પોતે શહેરમાં દાખલ થયા પેહેલાંજ બોમ્બેન વંશને રાજગાદી ઉપર લાવવાને એકઠા મળેલા રાજાઓએ મનસુખો કર્યો છે અને ક્રાન્સ દેશમાં સારો રાજ્ય કારભાર થાય એવી તેમની ઇચ્છા છે. આ વખતે દુનિયાની સમાધાની વધારવાનું પારિસ વાસીઓના હાથમાં છે. એમ આખો યુરોપખંડ હાથમાં શસ્ત્ર લઇને તમને કહે છે તો સ્વદેશાભિમાન અને ડહાપણુ ખાળત તેમનો જે તમારા ઉપર વિશ્વાસ છે તે ખરો કરી દેખાડવાની ઉતાવળ કરો."

ઉપર જણાવેલી ત્રણ વ્યવસ્થા માંહેલી કંઈ વ્યવસ્થા કરવી એ ખાળત એકઠા થયેલા રાજાઓથી ઘણી વાર સુધી નક્કી થયું નહીં. આજ સુધી વર્તમાનપત્રોને છુટ નહોતી પણ હવે ભલા ભલા વિચારો વર્તમાનપત્રોમાં આવવા લાગ્યા. કેટલાક બોમ્બેન વંશને ગાદી મળવા ખાળત પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા. કેટલાએક નેપોલિયનની તરફેણ કરી. તેમાં અગાડીની રાજ્યની ઉચ્ચપાયાલ વેળાએ જે લોકો રાજને ગરદન મારવામાં આવેવાન હતા તેમણે બોમ્બેન વંશનું નામ સાંભળતાંજ શીતુર મચાવ્યું. પણ તેમનું કંઈ આલ્હુ નહિ. બોમ્બેન વંશને ગાદી આપવાનો આગ્રહ કરનારાઓને અલેક્ઝાંડરે કહ્યું કે, બોમ્બેન તરફના છીએ એમ દેખાડવાથી જેમના જીવ બચેલા તેવા પાંચ હજાર માણસોએ નેપોલિયનને માટે જીવ આપવાને ઘણી વાર થઈ નથી. તે ઉપર એક જણ બેલ્ગિયો, કેટલાક નેપોલિયનનાં પણ પુતળાં અને છખીઓને બાંગી તોડી નાખ્યાં છે. લોકો પણ વારમાં ગમે તેમ વંજે છે. તેનાં કૃત્ય ઉપરથી એકાદી વાત કરવામાં માલ નથી.

તારીખ ૩૧ મીને દિવસે એકઠા મળેલા રાજાઓ પચાસ હજાર લશ્કર સહિત મોટા ભ્રમકાથી શહેરમાં દાખલ થયા. જીવાન અને રૂપાળો રુશિયન કાર, પ્રુશિયાનો રાજા અને ખીજા રાજા પ્રધાનને જેવા સાડ નગર વાસીઓની ભીડ ભરાઇ. તેથી સ્વારી ધીમે ધીમે ચાલતી હતી. તે વખતે પોતાને જીતીને શત્રુ આપણા શહેરમાં દાખલ થાય છે એમ તેમને ન લાગતાં જાણે પોતાનો રાજા પરદેશમાં ફતેહ મેળવીને પોતાના શહેરમાં ઠાઠામઠાથી દાખલ થાય છે એમ તેમને લાગતું હતું. જ્યાં ત્યાં અલેક્ઝાંડર ખાદશાહનો જય થાઓ, પ્રુશિયાના રાજાનો જય થાઓ એવી ગર્જનાઓ થવા લાગી. વચ્ચે વચ્ચે કાંઈ બોમ્બેન રાજાની જે પણ બોલતી હતી. એવી રીતે

જે રાજાઓને યોગ્ય વખતમાં આવર્ણુનિય પરાક્રમથી છૂતીને ફ્રેન્ચ લોકો બ-
બકો માર્યો હતો. તે બધા તેમની રાજધાનીમાં પેઠા. એ ઉપરથી કોઈ વાર
આ હાથનું કરેલું આ હાથે ભાગવાનું ઉદાહરણ નજરે પડે છે તેમાંનું આ
એક છે.

ટોળે થએલા રાજાઓ શહેરમાં દાખલ થયા પછી પ્રજાસત્તાક રા-
જ્યના સમયમાં બરાતી પ્રતિનિધીઓની સભા નેપોલિયને કેટલાક વખતથી
બંધ કરી હતી તે પાછી બરાવા લાગી. તેમાં સર્વાનુમતે નેપોલિયનને પદ-
ચ્યુત થએલો ઠરાવ્યો. નેપોલિયનના છોકરાને ગાદી આપવાને તેના દુશ્મનો
હરકત કરત નહીં, પણ એમ થાય તો ફરીને નેપોલિયનને મોટામ મળવા
નો સંભવ હતો માટે ફ્રેન્ચ લોકોએ એ વાત કરી નહીં. કાલેન્ડ્રાઈ નેપો-
લિયનને કહ્યું કે, કંઈ પણ સરત ન કરતાં તમે હું પદચ્યુત થયો એવું લ-
ખી મોકલશો તો દુશ્મનો તમારા બંદોબસ્તને સારૂ વિચાર કરશે. ખીજે
દિવસે તારીખ ૪ થી એપ્રિલે નેપોલિયને પારિસથી આવેલી તમામ ફ્રેન્ચ
એકઠી કરીને ઉભી કરી. અને તેને કહ્યું કે, પારિસના લોકોએ વિશ્વાસ-
ઘાત કર્યો. ત્યાં એકદમ જવાનો મારો વિચાર છે. એ સાંભળતાં સિપાઈ.
ઓએ પારિસ પારિસ પોકારી મૂક્યું. આ વખતે ત્યાં પચાસ હજાર સિ-
પાઈઓ ટોળે મળ્યા હતા. તેમને લઇને દુશ્મનના માણસો ધણું હતાં તો-
પણ તેમના ઉપર હુમલો કરવા સારૂ પારિસ જવાનો તેનો વિચાર હતો.
બધાપિ તેના સરદારોએ કહ્યું કે, પદબ્રજ ન થતાં વળી લડાઈ કરવાનો ત-
મારો મનસુખે હશે તો અમે તમારી સાથે આવવાના નથી. એથી નિરૂ-
પાય થઈ મન શાંત કરીને હેડળ લખ્યા પ્રમાણે પ્રસંગને યોગ્ય કરાર પત્ર
લખી મોકલ્યો. એ લેખની મતલબ આ પ્રમાણે છે:—“યુરોપમાં સ-
માધાની થવાને નેપોલિયનજી મૂખ્ય અટકાવ, એવું એકઠા થએલા રાજા-
ઓએ જાહેર કર્યા ઉપરથી, પ્રતિજ્ઞા લીધા પ્રમાણે ફ્રાન્સ દેશના જાણી
આતર, હું પદબ્રજ થવાને, દેશ ત્યાગ કરવાને અને તેથી વધારે દેહ લાગ
કરવાને પણ તૈયાર છું. પણ મારા સ્ત્રી છોકરાંના હક અને મેં કરેલી રા-
જ્યવ્યવસ્થા એ બંને ફ્રાન્સના લાભની વિરૂદ્ધ હોય એવું નથી.”
એ લેખ લઈ જનાર અહરથે તેને પૂછ્યું કે, એ તો રાજ્યવ્યવસ્થા બાબત
થયું પણ ખુદ આપને માટે શું માગવું? તેના જવાબમાં નેપોલિયન બેઠ-
બેઠો કે, જે સારું મળે તે ફ્રાન્સ દેશને માટે માગો. હું મારે માટે કંઈ મા-

ગતો નથી. આ વખતે તેણે પોતાનું મન છેકજ રિથર રાખ્યું હતું, તથા-
પિ નિરાંતે અઠાંગીને થોડી વાર ખેડા પછી એકદમ ઉઠીને જોયી અગાડી
વારંવાર મોટી મોટી લડાઇમાં લશ્કરને આક્રમતની વેળાએ મોટો આવેશ
આવતો હતો તેવી રીત કરીને બોલ્યો, “મિત્રો ચાલો, એક વાર આગળ
યાઓ, વળી એક વાર આપણે રણબૂમિ ભેદાએ,” પણ અગાડીના જોવો
તેનો જવાબ મળ્યો નહીં.

નેપોલિયને મોકલેલા દસ્તાવેજમાં તેણે પોતાના વિષે કંઇજ ન લખેલું
જોઇને રશિયન ઝરને મોટી નવાઇ લાગી. અને તે બોલ્યો, હું તેનો મિત્ર
છું; તેની તરફથી હું બોલીશ, એમ કહીને કહ્યું કે, એની આદશાહતી પદો કાયમ
રાખીને એલ્યા અથવા ખીજ એકાદા બેટનું રાજ્ય તેને આપવું, તથાપિ
ખીજ રાજ્યએ કહેવા લાગ્યા કે, પોતાની સ્ત્રી છોડરા વિષે કશું ન જણા-
વતાં માત્ર મારો ફ્રાન્સ દેશની ગાદી ઉપર કેમ પણ પ્રકારનો હક્ક નથી
એવું લખી આપ્યા સિવાય તે બાબત અમે કશું બોલવાના નથી.

નેપોલિયને રાજ્ય પરિભ્રમ બાબતનો કાગળ મોકલ્યા પછી ધીમે ધી-
મે તેની પાસેના કામદારો એક પછી એક નવા રાજ્યમાં અધિકાર મેળવવા
સાફ તેને છોડીને જવા લાગ્યા. તેમાં તેની મેહુરબાનીવાળો મારમાન્ટ નામે
અમલદાર ગયો ત્યારે તેને ઘણું મારું લાગ્યું. અને બોલ્યો, ‘આ કેવો કૃતમિ
માણસ છે, હશે પણ મારા પોતાના કરતાં તેની મને ઘણી દયા આવે છે’
પારિસમાં નેપોલિયનને છોડીને આવેલો જોઇ એક ગ્રહસ્થ બોલ્યો, ‘મારમાન્ટ
લુઓ માણસ છે, એ સાંભળીને તાલેરાંડ મશ્કરીમાં બોલ્યો, ‘તેનું ધડીઆ-
ળ ખીજ કરતાં જરા ઉતાવળું ચાલ્યું એટલુંજ કે ની’ ત્યાર પછી નેપો-
લિયનનો વહાલો મિત્ર બર્ડિઅર તેને કહેવા લાગ્યો. હું જરૂરના કામ સાફ
પારિસ જઇ આવું છું. તેને નેપોલિયને રજા આપી પણ નીકળતી વેળા-
એ કહ્યું કે, હવે એ પાછો આવવાનો નથી. વળી મેમલક જતીનો એક
ધણોજ વિશ્વાસુ ચાકર તેની પાસે હતો; તે પૂછ્યા વિના ગયાથી નેપોલિ-
યનને ઘણુંજ મારું લાગ્યું.

રાજ્ય ઉપર મારો હક્ક નથી એવો દસ્તાવેજ લઇને જનાર અમલદાર-
ર પાછો આવીને કહેવા લાગ્યો કે, રાણી અને છોકરાનો કશે સંબંધ ન
જણાવતાં માત્ર હું પદચ્યુત થયો એવો ભેખ શત્રુનો છે. એ સાંભળીને તે-
નો પિતો ઉઠી આબો. શું કરવું તે સુઝે નહિ. એકવાર તેને લાગે રમેન

દેશ તરફ લશ્કર છે તેને મળીને ફરીથી લડાઈ કરી જોવી. વળી ખીજવાર ખારે કે આપણે માટે ફ્રેન્ચો ઉઠે એવી તદખીર કરવી. એવી ગડબાંગ મન સાથે કરે છે એટલામાં તો પોતાને રહેવાની જગો ફ્રાન્ટેન્ચોની આસપાસ દુશ્મનના લશ્કરે ઘેરા ચાલ્યો ત્યારે મારો અને મારા વારસોનો ફ્રાન્સ અને ઇટાલીની રાજ્યમાદી ઉપર કાઢે પણ પ્રકારનો હુકમ રહ્યો નથી એવું તેણે લખી આપ્યું. આ વેળાએ નેપોલિયન જેવા મહત્વ લોભી માણસના મનની કેવી દશા થઈ હશે. તેનું સખ્દ વડે વર્ણન કરવું કઠણ છે, એ તો વાંચનારેજ પોતાના મનમાં સમજી લેવું જોઈએ. એકાદ નાનો સુનો કારી ધા લાગવાથી માણસ ગાંડા જેવો બનીને તેને કંઈ સુઝતું નથી. તો પછી જેણે સ્વપરાક્રમે મોટો શ્રમ કરીને આવડું એશ્વર્ય મેળવેલું તેનો સમુજો નાશ થયો ત્યારે તેને કેટલું માફું લાગ્યું હશે ? મારો અને મારા વારસોનો હુકમ નથી એવું લખી આપેલો કાગળ જે ગૃહસ્થના હાથમાં આવ્યો હતો તે તેના હાથમાંથી પાછો લેવાને સુદાં એકવાર તેણે મેહેનત કરી હતી પણ તે ન આપતાં એમને એમ લાગેને દુશ્મનને આપવા સાર ચાલ્યો ગયો, કાઢ એમ કહે છે કે, એ લેખ ગયા પછી નેપોલિયને વિષ પ્રાશન કરવાને મથન કર્યું હતું. વળી કાઢ કહે છે કે, નેપોલિયને તેમ ક્યું ન હતું પણ તેના જેવા માણસને એમ કરવાનો પ્રસંગ ખરો, અને એ ઉપરથીજ કાઢએ એને વિષે ઝેર ખાવાની ગપ ઉડાવી હશે અને તે ઉડાવવાનું એવું કારણ બન્યું છે કે, એ વાત બન્યા પછી તે ધણોજ ખીમાર પડીને મરણુનોલ થયો હતો અને લગાર સારો થયા પછી પણ કેટલાએક દિવસ સુધી અત્યંત ઝ્ઞાન અને ખિન્ન વદન હતો. ખરું છે કે મન બપરનો ધા ધણો ભુટે છે. જેને માટે આટલી મેહેનત અને આટલાં માણસના જનની ખુવારી થઈ તે બધું જાહેરે જેઓ એના નામથી થરથર કાંપતા હતા તેનાજ કહેવા પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રસંગ આવ્યાથી નેપોલિયન સરખો મહત્વાકાંક્ષી પુરુષ દુઃખમૂર્છિત થયા વિના કેમ રહે ?

નેપોલિયન હાથે અને પારિસ તેના દુશ્મનોને સ્વાધિન થયું એ વાતની વેલિંગ્ટનને ખગર ન હોતી. તેથી તે સ્પેન ભણીથી ફ્રેન્ચો ઉપર હુમલો કરતો હતો તેથી તુલો આગળ મોટી લડાઈ થઈ તેમાં ફ્રેન્ચ લોકોની હાર થઈ. તથાપિ એ ફ્રાગટ લડી મૂવા એવું જાણતાંજ વેલિંગ્ટન લડાઈ બંધ કરીને પારિસમાં એકલા થએલા રાજ્યોને મળવા સાર આવ્યો અ-

ને ત્યાં એકદા થએલા રાજ્યઓએ બોમ્બેના વંશના અરાડમા લુધને માદીએ બેસાડયો અને નેપોલિયનને બાદશાહ પદ કાયમ રાખીને એટલા બેટનું રાજ્ય આપ્યું અને તેને બચવા જોગો ફ્રાન્કફોર્ટ આપવાનું પણ કરાવ્યું. અને ફ્રેન્ચ સરકારની ત્રીજેરીમાંથી આઠ લાખ ફ્રાંકનું વર્ષાસન આપવાનું કબૂલ કરાવીને રાણીને બે ત્રણ સંસ્થાનેનું રાજ્ય આપ્યું. એ વિના જો-સેફાઇન અને નેપોલિયનના કુટુંબના બીજા માણસોની લાયકાત પ્રમાણે સર્વ મળીને પચીસ લાખ ફ્રાંક દર વરસ આપવાનો દરાર કર્યો.

નેપોલિયન ફ્રાન્સેજોમાં હતો તેજ વેળા અરાડમે લુધ માદી ઉપર બેઠો અને તારીખ ૨૦મી એપ્રિલને દિવસે છેલ્લી સલામ કરવા સાર લશ્કરી અમલદારને તેણે પોતાની પાસે બોલાવ્યા, જેમણે રાજ્યમંત્રિની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, એવા કેટલાએક અમલદારો હાજર હતા તેમને નેપોલિયને કહ્યું, “લુધ બુદ્ધિમાન છે અને પાસે સાધન પણ છે, પણ તે ધરડો અને અશક્ત થયો છે તેથી હું ધારૂં છું કે તે પોતાના રાજને હવે કલંક લગાડશે નહિ. તે ડાહ્યો હશે તો વિશેષ ફેરફાર ન કરતાં મારી વ્યવસ્થા કાયમ રાખશે. તેને હવે થોડા દિવસ રહ્યા છે, માટે જુની વાત મનમાં ન આણતાં તેણે લશ્કરમાંના માણસોને સારી રીતે રાખવા જોઈએ. અમલદારો, હવે હું તમારી પાસે નથી. હવે તમે બીજા રાજ્યમાં છો, માટે નિષ્કપટપણે અને વિશ્વાસથી જેવી તમે મારી ચાકરી કરતા હતા તેવીજ હાલના રાજની કરવી તમને લાયક છે.”

એ ચર્ચ રહ્યા પછી તેણે પોતાના ખાસ લશ્કરના માણસોને બોલાવીને હારખંધ ઉભા રહેવાનું કહ્યું અને પોતે થોડા ઉપર બેસીને ત્યાં જઈ હેંડ ઉતર્યો. આ વખતે તેની આંખોમાંથી આંસુ વર્ષા જતાં હતાં પછી તેણે તેમને કહ્યું, “આખા યુરોપખંડે મારા ઉપર હથિઆર પકડયાં, બુદ્ધ ફ્રાન્સ દેશે મને મૂકીને બીજે રાજ સ્વીકાર્યો. મારા લશ્કર સહિત ધણા વરસ સુધી લડાઈ ચલાવ્યા કરત, પણ તેથી ફ્રાન્સ દુઃખી થાત. તમારા દેશે જોને કબૂલ કર્યો છે તે રાજની વિશ્વાસથી ચાકરી કરો. મારે માટે દુઃખી ન થશો. તમે સુખી છો એવું સાંભળીને હું સર્વદા સુખી થઈશ. હું મરી ગયો હોત તેના જેવું સેહેજું કંઈજ ન હતું. પણ હું હંમેશા સન્માર્ગથી ચાલીશ અને તમે અને મેં મળીને જે મહત્કર્ત્યો કર્યાં છે તે હું લખી રાખીશ.” એટલું કહીને તેમના મુખ્યનો હાથ ઝાલીને બોલ્યો “તમને બધા-

નેજ હું બેટી શકતો નથી. માટે તમારા સેનાપતિનેજ માત્ર બેટું છું. તે નિશાનો આણીમેર આણો. હે વહાલા વાવટાઓ, મેં તમને કરેલી સલામ શરાઓના મનમાં ઢાયમ રહો. સલામ, છોકરાઓ સલામ, શરા મિત્રા એકવાર મારી આસપાસ એકઠા થાઓ, સલામ !

એ બાપણુ સાંભળનારાઓ તમામના ચેહેરા શોકાનુર થયા હતા, અને તેમની આંખોમાંથી દડદડ આંસુ પડતાં હતાં. એટલું થયા પછી પંડેલી આદતને અનુસરીને ચાલવાનો હુઆ કરી દૈનંદેખોથી નીકળીને એલ્યા જ્યાં સારૂ વહાણમાં બેસવા માટે તેણે ક્ષીઝસ બંદર બબ્બી ચાલવા માંડ્યું.

આ અનુપ મનુષ્યની આચરણશૈલી પોતાના મહત્વાકાંક્ષાને લીધેજ નેતે તજ દેવામાં આવી હતી એવી જે તેની પ્રિય પત્ની વોસેદ્રામનને અપરિમિત દુઃખ થયું તેના જેટલું દુઃખ ધીમત કોઈનેજ થયું નહીં. દુશ્મનો પારિસ પાસે આવ્યા ત્યારે તે નાશી ગઈ હતી. તથાપિ તમારે કાંઈ ખીવાનું નથી એવો રશિયન જારે સંદેશો કદાવી મોકલ્યાથી નેપોલિયન દૈનંદેખોથી ગયાની પેહેલાં તે પારિસમાં પાછી આવી હતી. તેને વારેધડીએ અલેકઝાંદર મળવા જઈને સાંત્વન કરતો હતો. તથાપિ પોતાના વહાલાની હુદ્દશાપી શંકાએ તેના હૃદયને છેકજ ધાયલ કરી નાખ્યું હતું. એથી આખરે ઝુરી ઝુરીને દુશ્મનો પારિસથી જ્યાં પેહેલાંજ તેણે દેહ છોડી !

નેપોલિયનની નવી રાણી અને તેના છોકરાને આશ્ચિયન યાદશાદ પોતાની સાથે તેડી ગયો. એમ તેના સર્વ મહત્કૃત્ય અને પરાક્રમની સમાપ્તિ થઈ. આ અનુપ મહા પરાક્રમી પુરુષનો સ્વશક્તિ વડે સંપાદન કરેલો વૈભવ છેકજ ટોચ ઉપરથી આટલા ટુંકા વખતમાં હેઠળ આવ્યો હશે એમ પ્રથમ તો આશ્ચેના માણસને ખરું પણ નહિ લાગે. પણ જેનો વધારો વેહેલો તેનો નાશ પણ વેહેલો એ સુદીનો નિયમ આ વાતને શા માટે લાગુ ન પડે ? પાણીના રેલા જેવો જે વૈભવ સડસડાટ ચાલ્યો આવ્યો હતો તેવીજ રીતે પૂરની પેડે જોતાં જોતાંમાં વહી ગયો. ઇશ્વરની કરણી અગાધ છે. એવા દાખલા જોઈને પણ દુનીઆઈ સુખ અગુના પાંતરા ઉપર પડેલાં ઝાકળના ટીપાં જેવું છે, એવું ન સમજતાં તે મેળવવા સારૂ તરેહ તરેહના દુષ્કર્મો માણસ કરે છે એ શું ચમત્કાર નથી ? એટલું થતાં પણ નેપોલિયનના મનની મહત્વાકાંક્ષા મટી નહીં. એના જેવી માણસના અંતઃ-

કરણની નીચ રિયતિ દેખાતાં ખીજું શું ? એ ઉપરથી દુનિઆમાં સુખ મેળવવા સાર ઇશ્વર કૃપા વિના ખીજે રસ્તા નથી એજ નક્કી થાય છે. તે એને માટે સદાયરણે આવીને તે મેળવવું એજ ખરો રસ્તા છે.

ભાગ ૧૬ મો.

નેપોલિયન એટલે જવા નીકળ્યો ત્યારે આશ્ચિયા, રશિયા, પ્રુશિયા અને ઈંગ્લાંડની સરકારોએ પોતાનો એક એક અમલદાર તેની જોડે મોકલ્યા અને તેના એટલાના રાજની સંભાળ સાર જોડે આદરે સંપાદિ આપ્યા. ફ્રાન્સ ખંદર બાણી જતાં રસ્તામાં આવેલાં શહેરોના અમલદારોએ તેને ધણું માન આપ્યું પણ ઘણું દૂર ગયા પછી લાંતા લોકો તેને અપમાન આપવા લાગ્યા. ટોચ ટોચ વાર તો હુયો હુયો કરીને તેની આગળાગળ એકલા થાય તેથી નેપોલિયનનો જીવ જીવનમાં રહેતો માટે ટોચ વાર તો તેને છાની સુસાફરી કરવી પડી હતી. ફ્રીન્સમાં તેને સાર એક સરકારી ગાર્ડસ હતું પણ બેરમાન રાજના વહાણમાં બેસવા કરતાં ખીજ વહાણમાં બેસવાનું સાર એમ સમજીને ત્યાં એક ઈંગ્લેન્ડનું વહાણ હતું તે ઉપર ચડ્યો. વખત પ્રમાણે આલવાનો ગુણ તેના સંપૂર્ણ રીતે વસતો હતો એ તો પાછળ કહેલું છે તેથી આ વખતે વહાણ ઉપરના અમલદાર અને ખીજ માણસોને પોતાના મીઠા ભાવણથી ખુશી કર્યા. વહાણ ઉપર હમ્મેશાં તે ઈંગ્લેન્ડના વખાણ કરતો, તે ઉપરથી સંવળાનેજ લાગ્યું હતું કે, નેપોલિયન ઘણાજ સારો માણસ છે. વહાણ ઉપરથી ઉતરતી વેળાએ તેણે ખજારીઓને ધનામ આપ્યાં તેથી તેઓ પણ રાજ થયા.

તા. ૪ થી મે સને ૧૮૧૪ ને દિવસે તે પોતાને રહેવાને નવે ઠેકાણે પહોંચ્યો. એટલાના રહેવાશીઓ પોતાને અતુકુળ છે કે પ્રતિકુળ છે તે ઉતરીને પોતે છાનોમાનો જોઇ આવ્યો. નેપોલિયન અહિં રહેવા આવ્યાથી આપણા બેટનું મહત્વ વધશે એવું ધારીને લોકો પોતાના આવવાને હિતકારક સમજે છે એવું જાણીને પાછો તે પોતાના વહાણ ઉપર આવ્યો અને ખીજે દીવસે જાહેર રીતે પોર્તોફોરો નામે શહેરમાં દાખલ થયો. તે ઠેકાણાના ગજન પ્રમાણે ત્યાં એને સાર આદરમાન મળ્યું. રશિયન અને પ્રુશિયન અમલદારો શહેરમાં ન જતાં પાછા વળ્યા તે ઈંગ્લાંડ તથા આશ્ચિયા.

ના અમલદારો તેની નંડે રહેતા સાડાં આવ્યા. તેની સમી નેપોલિયન ઘણા મમતાળુપણથી ચાલવા લાગ્યો. તેને હંમેશાં પોતાની નેડે જમવાને તથા ફરવાને બોલાવતો હતો. તેની સાથે આગળ પાછળની વાતો કરતો. એક વાર તેણે ઈંગ્રેજ અમલદારને કહ્યું, “દુનિયામાં પ્રગ્ત કહીએ તો ઈંગ્રિજનેજ ખરા છે બાકીના ખીન સાધારણ રીતે માણસ કહીએ તો ચાલે, એમાં કંઈ માલ નથી. મેં ફ્રેન્ચ લોકોને તમારા જેવા કરવાને યત્ન કર્યો. પણ તે પાર ન પડતાં ઉઘટો મારો નાશ થયો. રાજકીય સંબંધે હું યુરોપમાં સુવા જેવો છું. હવે તો એટલા બેટ સુધારવાને મારાથી થશે તેટલું કરીશ”. એક દિવસે કુંગર ઉપર ચડી ચારેબેર નેંધને તે બોલ્યો આ બેટ ધણેજ નાનો છે.

એટલા બેટનો ઘેરાવો આસરે ત્રીસ ગાઉનો છે. આખો ફ્રાન્સ દેશ અને આડખા યુરોપખંડનો કારભાર સેહેલથી કરવાની જે બુદ્ધિ અને શક્તિ • તે આ બેટ સુધારવા પાછળ નેપોલિયને લગાડી ત્યાં પછી શું બાકી ? પુષ્કળ કારખાનાં એકદમ સડાં કર્યાં, આખો બેટ તેણે જતે ફરીને જોયો. વળી પાસેજ બે ઉજડ બેટો હતા. તે ઉપર ચાંચીઆઓની ખીકને લીધે કોઈ રહેતું નહોતું ત્યાં વસ્તી કરવાને માણસો મોકલ્યાં. પોતાને રહેવાને ચાર ઠેકાણાં સુકર કર્યાં. તેથી આજ આમાં રહે તો કાલે ખીજમાં રહે એમ ફરતો હતો તે રહેવાની જગાએ પણ ટયુરિઝના રાજમેહેલના જેવી યથાશક્તિ ગોઠવણ કરી હતી. એના આવવાથી એટલાનો વેપાર ઘણો વધ્યો. ઇટાલી વગેરે દેશોથી ઘણાં વહાણો આવવા લાગ્યાં. નેપોલિયનના નામનો હજી પણ એટલો ધાક હતો કે, વહાણના વાવટા ઉપર તેનું નામ હોય તે વહાણ તરફ ચાંચીઆઓ જોતા નહીં.

નેપોલિયને ઘણા સુધારા આરંભ્યા. પણ પાસે પૈસા ન હોવાથી તેની મેહેનત સફળ થઈ નહીં. બેટની આવક ઘણીજ થોડી, વધારે કર એસાડીને ઉત્પત્ત વધારવાની સવડ નહોતી. ફ્રાન્સથી રોકડ પૈસા આવવાના હતા તે આવતા નહીં. પૈસા વખતે વખત મોકલવા સાડાં તેણે ઘણી તકરાર કરી પણ લુધએ અન્યાય અને સુખાંધ વડે તે તરફ ધ્યાન દીધું નહીં. એ પૈસાની તંગાસથી આરંભેલું કામ આગળ ચાલતું અટકીને તેનું મન ફરીથી પાછું ડામાડોળ થવા માડ્યું અને ત્યાં વધારે દિવસ રહેવાથી હવે ને જગાથી કંટાળો પણ આવવા લાગ્યો હતો.

આણીમેર ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર લુઇ બેઠો હતો, તે ડાહ્યા અને પ્ર-
જનનું કલ્યાણ ચલાનારો હતો તથાપિ ધરડો, અશક્ત અને પૈસાદાર હોવા-
થી એશઆરામમાં વખત કલાડતો હતો તેને લીધે નેપોલિયન સરખા મહા
પરાક્રમી પુરૂષને પણ ગભરાતી મૂકે એવો ફ્રાન્સનો રાજ્ય કારભાર ચલા-
વવાને તે ખીલકુલ નાલાયક હતો. એ વગર તેની પાસેના માણસો પણ
સારા નહોતા.

નેપોલિયનને પદશ્રેષ્ઠ કર્યા પછી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ લુઇને ગાદી
ઉપર બેસાડવાનો ઠરાવ કર્યો. ત્યારે તેણે એવું ઠરાવ્યું કે, રાજ્યક્રાંતિ થઇ
ત્યારથી લોકોને જે હકો મળ્યા છે તે તથા નેપોલિયનને જે લોકોને ઇનામો,
ગદાગીરો, પદવી વગેરે આપ્યું છે તે રાજ્યે કાયમ રાખવું. એ ઠરાવ
રાજ્યની બહુથી જેમણે ખટપટ કરી હતી તેમને ગમતો નહોતો. તે ધા-
રતા કે, એમ થવાથી તો રાજ્યના અધિકાર વિરૂદ્ધ બોલનારના વિચાર
ખરા પાડવા જેવું થયું. વળી તેમને સને ૧૭૯૩ ની ઉચ્ચપાયલ વખતે
તેમની ગએલી માલ મીલકત પાછી મળવાની આશા હતી તે ફાગટ જવા-
થી તેઓ નારાજ થયા. વળી રાજ્યે એમ કહ્યું કે, ઉપર કહેલી ઉચ્ચ-
પાયલથી જે લોકોને હક, પદવી, ઇનામો, ગદાગીરો મળેલાં છે તે અમે
તે લોકોને આપીએ છીએ. એવું જાહેરનામું કલાડ્યું તેથી લોકોને પણ લાગ્યું
કે, રાજ્યના આ જાહેરનામા ઉપરથી એમ ઠરે છે કે, આજ સુધી થએલું
તો કાયદાસર નથીજ.

એકસં પી રાજ્યોની ફ્રાન્સમાં રાખેલી ફોજ પાછી ગઇ. દુશ્મનો દે-
શમાં હોવાથી ડર હતો તે ગયો, પલટાએલી સ્થિતિનું નવાપણું ગયું. ઇ-
ત્યાદિ બનાવોએ ફરીથી ૧૭૯૨ ના વરસમાં જેમણે બેઠો કર્યો હતો તે-
મણે નારાજપણું ઉત્પન્ન કર્યું. વળી જે ફ્રેન્ચ સિપાઇઓને લડાઇમાં દુશ્મનો-
એ કેદ કર્યા હતા તેમને હવે શત્રુએ છોડી મૂકવાથી દોહોડ લાખ શરૂ સિ-
પાઇઓ ફ્રાન્સમાં આવ્યા, એ બધા નેપોલિયનને મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યા
ત્યારે તેની પાસે હતા તેથી નેપોલિયનને તેઓ ધણા ચલાતા હતા. તેની
હાર વખતે તે તેની પાસે નહોતા તેથી તે ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગ્યા કે,
અમે અહીં હોત તો આવો બનાવ બનતજ નહિ. તે એવું ધારતા હતા
કે, રાજ્યે જે વિશ્વાસઘાત ન કર્યો હોત તો નેપોલિયન હારત નહીં. એ-
ના એમ બોલવાને લગારેક આધાર પણ હતો, એ હંમેશ લડાઇમાં જય

મેળવી કુલાયલા લોકોને ફરીથી તરવાર બળતીને યુરોપમાં યએલી ફ્રાન્સ દેશની ગેરઆયર ઠેકાણે લાવવાને ધારવા લાગ્યા. વળી લોકો માનતા હતા કે નેપોલિયનથીજ ડરીનેજ તેની બાદશાહી પદવી કાયમ રાખી તથા એલ્યાનું રાજ તેને આપ્યું છે. એ આવેલા સિપાઈઓને રાજ રાખવાને લુધએ તે બંધાને લશ્કરમાં ચાકરી આપી અને નેપોલિયનના શરૂ સરદાર સૌદરને તમામ લશ્કરી ખાતાનો વડો અધિકાર આપ્યો. એથી રાજ્યને માટે જેલે ઘણી ખટપટ કરી હતી તેમને ક્રોધ ચડ્યો. તેમને ક્રોધ નરમ પાડવા સાર ક્રેલીક જગા તેમને આપી એટલે નેપોલિયન બહુની લશ્કરી લોકોને લાગ્યું કે, દિવસે દિવસે અમારો મરતો જાયો કરવાનો રાગનો વિચાર છે, એમ લુધને અનેક વિદ્વે આવવા લાગ્યાં તેટલું વેચનાર મિયાની તેની દશા થઈ, તેની બહુ નેપોલિયન આઘેથી તાકાને ધ્યાનથી જોતો હતો.

સન ૧૮૧૫ ના વર્ષના આરંભ પહેલાં નેપોલિયનની વર્તણૂક પહેલાં કરતાં બૂઠી જણાવા લાગી. તેના આગલા લશ્કરી અને મુલકી કામદારો એલ્યામાં જવા લાગ્યા. તેની મા અને પાલાઈન નામની બેહેન પણ તેની પાસે એલ્યામાં ગયાં. એ તેની બેહેન રૂપાળી, હોંશિયાર અને શહાણી હતી. તે વારે ઘડીએ ઘટાલી વગેરે દેશોમાં જવા આવવા લાગી. નવા નવા માણસો આવતા ને થોડા દિવસ રહીને પાછા જતા તે ક્યાંથી અને શા માટે આવ્યા તે સમજતું નથી. સર નીલકયામ્બેલ નામે ઇંગ્લેન્ડ અગલદાર ત્યાં હતો તેની અને નેપોલિયનની વારે વારે થતી મુલાકાતો બંધ પડી. તેથી તે અમલદારે પોતે ઘણું દૂર મુસાફરીએ જવાનું નિમિત્ત કહાડી તેની મુલાકાત લીધી. એથી એને બહાનું ખરું પાડવા સારજ મુસાફરીએજ જવું પડ્યું. કંઈ પણ ખટપટ ચાલેલી છે એમ તેને લાગવા માંડ્યું. નેપોલિયનની બાદશાહી પદવી કાયમ રાખેલી ઇંગ્લેન્ડ સરકાર કબૂલ કરતી નહોતી અને ફ્રાન્સની ત્રીજેરીમાંથી જે પૈસા આવવા બેઠાં તે આવતા નહોતો. એથી સારો પરીણામ નહીં આવે એવું સરનીલ કહેતો હતો પણ તેનું એ કહેવું કોઈ ગણકારતું નહોતું. ફ્રાન્સના કેટલાએક અધિકારીઓ પણ નેપોલિયન જોડે છાનો પત્ર વ્યવહાર કરવા લાગ્યા. વળી પોતાની સાથેના ખસે માણસોને તેણે પાછા ફ્રાન્સમાં જવાની રજા આપી. તેથી તેઓ આખા દેશમાં ફરીને નેપોલિયનનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. અને તેમાંના કેટલાક તે

ઉઘાડી રીતે નેપોલિયનનું કલ્યાણ થાઓ એમ બોલવા લાગ્યા. અને તે ધારના હતા કે નેપોલિયન આપણામાં પાછો શા માટે ન આવી શકે વાર ?

ધણા દિવસ ખટપટ કરીને વખત આવેથી નેણે ફ્રાન્સમાં જતા સાઝ પડાણો તૈયાર કરાવ્યાં. તારીખ ર૬મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૧૫ની રાત્રે પાલાઇને પોતાને થેર આખા એલ્પા એટના લોકોને કંઈ બહાને બોલાવ્યા હતા. મધ્યરાત્રે કોઇને ન જણાવતાં તમામ લશ્કરના માણસને તેના અમલદારે બંદર ઉપર ભેળાં કર્યાં તે પહેલાં તો આપણને આટલી રાત્ર અહીં શામાટે બોલાવ્યાં હશે તે જણતા નહોતા. પણ સવાર થતાંજ બ્રાદરાહ અને સર્વ અધિકારીઓ આવી પહોંચ્યાં ત્યારે પોતાનો મનોરથ સફળ થવાનો વખત આવેલો જોઇને બધા ખુશી થયા. રસ્તામાં એક ઠેકાણે તેના ઉપર આક્રમ આવી હતી તેમાંથી તે તદ્દખીરે પાર પડ્યો. વાટમાં એક ક્રેન્ચ સરકારની મનવાર મળી ત્યારે સઘળાં માણસોને છાનામાના આડા પડવાનું નેપોલિયને ફરમાવ્યું અને તે સરકારી મનવારના કપતાને હાંકે માર્યા ઉપરથી નેપોલિયનના વહાણના કપતાને ઝટ જવાખ આવ્યો તે ઉપરથી તેને વેહેમ ન જતાં તે વહાણ નીકળી ગયું.

નેપોલિયન બંદરમાંથી નીકળી ગયો કે લાગલોજ સર નીલક્યામ લં બહાર ગયો હતો તે પાછો આવ્યો ત્યારે નેપોલિયનની મા અને બેહેને તેને કહ્યું કે, નેપોલિયન આફ્રિકા તરફ ગયો છે. પણ તેમનું કહેવું તેને ખરું ન લાગ્યું અને તા. ૧લી માચને દિવસે બ્રાદરાહ કાત્રે બંદરમાં પહોંચ્યો. એજ બંદરે પહેલાં તે મિસર દેશમાંથી પાછો આવ્યો હતો. અને ત્યાંથીજ દશ મહિના ઉપર એલ્પે ગયો હતો. એ ઠેકાણે તેને અટકાવવાને લશ્કર નહોતું તેથી જોડેનાં આઠસે નવસે માણસો સહિત તે પારિસ બહુી આલવા લાગ્યો. એ બંદરના અધિકારીએ નેપોલિયનનાં પાંચ પચીસ માણસો કેદ કર્યાં તોપણ અગાડી જવાને બીધો નહીં.

રાત્રે તે એક શેહેર પાસે વાસો રહ્યો ત્યાં સવારના પહોરમાં એક ખેડુત કામ કરવા આવ્યો. તે પોતાના અસહના બ્રાદરાહને આવખતાંજ આનંદભેર બોલ્યો. હું ઇટાલી દેશમાં ગયેલા લશ્કરમાં ચાકરી કરતો હતો. આ વખતે લશ્કર હોત તો મહુી ખુશીથી તેમાં હું બખત. એ સાંભળી નેપોલિયન બોલ્યો, આ અહીં ફ્રાન્સ તૈયાર છે. પછી કેટલીકવારે લશ્કર અ-

ગાડી ચાલવા લાગ્યું તે આસે નામના શેહેરમાં ગયું ત્યાં બધું તેને ટોપાએ અટકાવ્યો નહીં પણ ઉઠડું કેટલાક લોકોએ તો ખુશી જણાવી. અને પછી ગામે તે ગયા પૂ નામે શેહેરમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાંના લોકોએ પણ તેનો જય-જયકાર કર્યો. પણ આપણને લશ્કર આવી મળશે એવું ધારતો હતો તે હ-અશુધી આવી પહોંચ્યું નહોતું તેથી તેને શીકર થતી હતી.

ગયામાં પહોંચ્યા પછી તેણે જાહેરનામા કરીને ફ્રેન્ચ લશ્કરને જણાવ્યું તે આ પ્રમાણે:—“જહાદૂરો, મારો પરાજય થયો નથી પણ મારા બે અમલદારોના વિશ્વાસઘાતે પોતાના દેશને, પોતાના રામને અને પોતાના કસાણુ કરતાને યુદ્ધડયા છે. હું હદ પાર હતો ત્યાં તમારું બોલતું મારા સાંભળવામાં આવતું હતું. તેથી સઘળા અટકાવ અને દુઃખને ન લેખવતાં હું વળી એક વાર તમારામાં આવ્યો છું. આપણે દુનિઆના ધણી હતા તે તો જાણે વિસારી મૂકીએ પણ આપણા કામમાં દુશ્મન હાથ ધામે છે તે મારાથી ખમાતું નથી. તમને પરતંત્ર કરવાને કોણ હિંમત કરનાર છે? અહમ, આસ્ટલિઝ, જુના, માંટમિરેલના જે વાવટા હતા તે ફરીને હાથમાં લ્યો, તમારા જુના ધણીના વાવટાની ચારેમેર એક વાર એકઠા થાઓ. અ-ગાડી પગ મુકતાંજ વિજયશ્રિ આપણી પાછળ આવશે. અને સર્વ પર્વતોના શિખરો ઉપર અને નાટકીમના દેવળના ધુમટ ઉપર ગરડ સહિત ધર્મ ફાંડકારા કરવા માંડશે. ઘડપણમાં તમારા પરાક્રમની વાત કહેશે ત્યારે લોકો તમારી આક્રપાસ એકઠા થઈ મોટા સન્માનથી તમારી વાત સાંભળશે અને તમે ચોગ્ય અભિમાનથી કહેશો; જેણે બે વાર જિંદગી શેહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. જેણે રોમ, બર્લિન, માદ્રિડ અને મારકો શેહેર લીધાં અને જેણે પોતાના લોકોના વિશ્વાસઘાતથી અને પારકા લોકોના આવવાથી પારિસ શેહેરને લાગેતું કલંક ધોઈ નાખ્યું તે મોટા લશ્કરમાં હું હતો.”

ત્યાંથી આગળ ગયા પછી નેપોલિયનને પકડવા સાર સરકારી લશ્કરની એક ટુકડી આવી. તે પાસે આવતાંજ નેપોલિયન ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો અને પોતાની છાતી ઉઘાડી કરીને બેધડક આગળ ચાલ્યો, અને છેક પાસે જઈને તેણે તે લોકોને કહ્યું, “તમારા સેનાપતિ અને બાદશાહને હાર મારવાની તમારા માંહેના એકાદ સિપાઈની મરજી હોય તો તેણે હમણાંજ તેમ કરવું; આ હું ઉભો છું.” એ બાપણુ સાંભળતાંજ સઘળાએ બાદશાહની ફતેહ થાઓ, એમ પેઢેલાં પ્રમાણે ગર્જના કરી. એ સાંભળી બાદ-

સાદ તરત તે મિંડળીમાં ગયો અને તેમાંના એક અમલદારને કહ્યું, “તમા-
રો પાલકને મારી નાખવો એવું તમારા અંતઃકરણે તમને કહ્યું હશે કે ?”
તે સાંભળી તે માણસે પોતાની બંદુકનો ગજ કહાડ્યો અને ખાલી બંદુક
ખાદશાહને બતાવીને બોલ્યો, મેં તમને શી ઇગ્ત કરી તે તમેજ જુવો; એ-
ની રીતનું બધું છે. એની રીતે તે લશ્કર તેને મળી જઈને સો અગાડી ચાલ્યા.

વળી થોડેક અગાડી ગયા પછી લુઈ રાજાની મેદરમાનીવાળો એક
અમલદાર કેટલીક ફાજ લઈને નેપોલિયનનો રસ્તો બંધ કરવા સારૂ આવ્યો.
તથાપિ અને લશ્કરનો મેળાપ થતાંજ, નેપોલિયન ચિરાલુ થાઓ, તેના લ-
શ્કરના સિપાઈઓ ધણું જીવો એમ બોલતા સર્વ માણસો એકઠા થઈ ગયા.
એ જોઈને તેનો અધિકારી પણ નેપોલિયનને મળી ગયો. પછી ત્રેનોજીવ
આગળ જતાં ત્યાંનો સેનાપતિ નેપોલિયનને વશ થયો નહીં. તથાપિ તેના
હાથ તળેના સિપાઈઓએ નેપોલિયનના સામા હથિયાર પકડ્યાં નહીં. એ
જોઈ જો થાય તે ખરું કહીને તે આગળ ગયો ત્યારે બાદશાહનો જય થા-
ઓ એમ કહી તેને પોતાની બાંધ ઉપર બેસાડીને શેહેરના સરકારી થાણા-
માં લઈ ગયા અને બીજે દિવસે શેહેરના સર્વ અધિકારીઓએ તેની સન્મા-
નપૂર્વક નમ્રતાથી મુલાકાત કરી એ વખત એની પાસે સાત હજાર લશ્કર
એકઠું થયું.

દશમી તારીખે તે લિઆન્સ શેહેર પાસે જઈ પહોંચ્યો ત્યાં બેસરદારો
પુષ્કળ લશ્કર લઈને આવેલા છે એવું તેણે સાંભળ્યું તોપણ ન ડરતાં આ-
ગળ ગયો અને પૂર્વ પ્રમાણેજ બાદશાહને જોતાં તમામ લશ્કર તેની બણી
જવા લાગ્યું, એ જોઈ રાજાના અમલદારો નાશી ગયા. પછી, તેણે મોટા
સમારંભથી એ પ્રસિદ્ધ શેહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. એ શેહેરમાં વેપારીઓનાં કા-
રખાનાં ઘણાં છે, તેમને ઈંગ્લાંડથી મોલ આવવા લાગ્યાથી નુકસાન થતું
હતું તેથી પોતાના પડકારના કલ્યાણ કરતાના આવવાથી તેમને આનંદ થયો-

લડાઈની સમાપ્તિ થયા પછી કેટલીક બાજોનાના ઠરાવો થવાના રહ્યા
હતા. તે કરવા સારૂ યુરોપના સર્વ રાજ્યોના પ્રતિનિધિ વિજેતામાં એકઠા
થયા હતા. તેમાં રશિયન ઝાર ત્યાં જાતે હતા, ફ્રાન્સના રાજાની તરફનો
ટાવેરાંડ ત્યાં હતા, તેને ૧૧ મી માર્ચે નેપોલિયન ફરીથી ફ્રાન્સમાં આ-
બ્યાની એકાએક ખગર કહી તેથી આશ્ચર્ય પામી દિગ્મુદ બની જઈ એક
બીજા સામા ટંગમગ જોવા લાગ્યા.

નેપોલિયન ફ્રાન્સમાં દાખલ થયાને ઘણા દિવસ થયા તોપણ પારિસના વર્તમાનપત્રોમાં તે બાબત કંઈ મજબૂત આલોચો નહીં. આખરે લુઇ રાજ્યને નેપોલિયન રાજ્ય રક્ષણની બહાર છે એવાં જાહેરનામાં કર્યાં, ત્યારે રાજ્ય પક્ષના વર્તમાનપત્રો નેપોલિયનને કોઇનો આશ્રય નથી, તે રાજમાં રખડો દૂર છે, ઘણું તો એ ત્રણ દિવસમાં તે કદી થઇ અહીં આવશે, વગેરે બાબતો છાપતા હતા, તેમજ નેપોલિયન તરફના લોકો તેના કાયદાની નાના પ્રકારની ખગરો બહાર પાડતા હતા, તે કહેતા કે, જેને લીધે તેણે આખા યુરોપમાં સાથે દુશ્મની બાંધી તે મહત્વાકાંક્ષા તેણે હવે છોડી દીધી છે. લુઇ ફ્રેન્ચ લોકોને અલગમની વાતો કરતા લાગ્યો, માટે ફ્રાન્સ દેશને સ્વતંત્રતા અને શાંતિ આપતા માફ તે આવે છે. હવે તેને મોટું લશ્કર રાખીને લોકોને બચાવવાની ઇચ્છા નથી, તેને હવે પેહેલાંની બધી ભુલો માફમ પડી છે. હવે તે ફ્રાન્સનું ખરેખરે કલ્યાણ કરવા સારૂં પોતાની ઉમદા શુદ્ધિ અને ઉદ્યોગને કામે લગાડવાનું જ ધારે છે. અંદરબાનેથી રશિયા, આઝિયા અને ઈંગ્લાંડ તેને અનુકુળ છે. અને ફ્રાન્સનું તમામ લશ્કર તેની તરફ છે, એવી રીતે એક બીજાની વિરુદ્ધ ખગરો બહાર પડવાથી કેટલાંક એક દિવસ સુધી તો એમાં ખરું શું છે તે લોકોના સમજવામાં આવ્યું જ નહિ.

વિશ્વાનુસમાં આવ્યા પછી તેણે રાજ્ય કારભાર તપાસવાનો આરંભ કર્યો. તેમાં પોતાને નામે કારભાર ચલાવવાના જાહેરનામાં કર્યાં. વળી બીજાં જાહેરનામું કર્યું કે લુઇએ બરતરફ કરેલા કામદારોને ફરીથી તેની અસલ જગા ઉપર બહાર કરવામાં આવ્યા છે વગેરે ઘણી બાબતોનાં જાહેર નામાં કર્યાં તેમાંના કેટલાંકે પરિસમાં આવી પહોંચ્યાં તેવારે મહા શરત સરદાર માર્શલ નેને મોટું લશ્કર આપીને નેપોલિયનને હરાવવા સારૂં લુઇ રાજ્યને મોકલ્યો તે રાજ્યની રમત લેઇ નીકળતી વેળાએ એલ્યો કે, નેપોલિયનને પકડીને વનપશુની પેઠે પાંજરામાં ધાલીને તમારા પગ આગળ આણી મૂકું છું.

ફ્રાન્સ લઇને જતાં રસ્તામાં નેપોલિયને જેને મહા શરતો ઇસકાય આવ્યો હતો તેને પોતાની સાથે લશ્કર સહિત મળી જવા બાબત પત્ર લખ્યો. તેથી તે કાગળ પહોંચતાં જ માર્શલ નેને તેને મળી ગયો તે બધા લશ્કર સાથે નેપોલિયન પોતાને ગમતી જગા ફ્રાંટ્સોમાં આવી પહોંચ્યો. એ સમાચાર જાણી રાજ્યને માફડોનકડ નામે સરદારને વળી ફ્રાન્સ આ-

પીને મોકલ્યો. તે લશ્કર પણ ખીખ્ખની પેઠેજ નેપોલિયનને જોતાંજ આદ-
શાહનો વિજય થાઓ, એમ બોલી તેની બણી થઈ ગયું ત્યારે તેનો નિ-
મકહલાલ સરદાર માકડોનલડ એકજો નાશીને પારિસ ગયો. પણ તે પા-
રિસ પહોંચે તેની પેહેલાં રાજમેહેલનાં માણસોએ ખીકથી હોકારાહોકાર
કરી મૂક્યો, તો પણ નગરવાશીઓ કંઈ બોલ્યા નહિ. એ જોઈ લુઈ રા-
જ પોતાના માણસો સાથે નાશી ગયો.

એ બનાવ પછી તારીખ વીસમીએ નેપોલિયન પોતાના એકઠા થએ-
લા લશ્કર સહિત પારિસમાં દાખલ થયો. રસ્તામાં તમાશો જોવાને લો-
કાની ભીડ તો ન થઈ પણ તેને ચહાતારા તમામ માણસો ટયુરિરિઝના
મેહેલ આગળ સામે એ જોવા સાર એકઠા થયા હતા ને આદશાહની રવા-
રી આવ્યાનું જાણતાંજ આનંદ જોર સામા ગયા અને તે માંહેના કેટલા
એક જણે આદશાહને ખાંધ ઉપર બેસાડીને જયગર્જના કરતાં કરતાં રા-
જમેહેલમાં આણ્યો. તેવારે અમીર ઉમરાવો અને માછ કામદારો તે-
ને મળવા સાર આવ્યા. તેમાં ફેકે પણ હતો. એ મહા લૂચ્યો માણસ
હતો. એના જેવા લૂચ્યા માણસ દુનિઆમાં યોડાજ દશે. લૂખને માટે
નેપોલિયનનો નાશ કરવાને એણે ઘણી ખટપટ કરી હતી એમ છતાં નેપો-
લિયન આવ્યો ત્યારે તેને મળીને લુઈનો ખોડો કહાડવાને તૈયાર હતો, એવી
રીતે બધાને મળ્યા બેઠયા પછી નેપોલિયન બોલ્યો, ‘જે આપસ્વાધી ન-
હોતા તેમણે મને અહીં આણ્યો છે. લશ્કરના માણસો અને કામદારોએ
આ અધી વાત કરી, પ્રજા અને સેનાએ મને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી
આપી છે.

પેલી મેર વિએનામાં એકઠા થએલા યુરોપના રાજાઓના મુખિઆ-
રોએ નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યા ઉપરથી નેપોલિયનને
ખીખ્ખ રાજાઓ કેવા અનુકુળ છે તે બાબતનો લોકોનો સંદેહ નિવર્તન થ-
યો. એ જાહેરનામું આ પ્રમાણે હતું:—“એલ્યા બેટમાં રહેવાનો દરખા
તોડયાથી નેપોલિયનનો હવે કોઈ પણ પ્રકારનો કાયદાસર હક રહ્યો નથી.
તે ધાંધળ અને અવ્યવસ્થા કરવા સાર ફરીથી ફ્રાન્સ દેશમાં આવ્યો માટે
તેને હવે કાયદાનું રક્ષણ નહીં મળે. અને તે છે ત્યાં સુધી સલાહ અથવા
તહનામું થશે નહિ. એવું તેણે દુનિઆને પ્રસિદ્ધ કરી દેખાડ્યું છે. માટે
એકઠાં થયેલાં સઘળાં રાજ્યો એવું જાહેર કરે છે કે, ખાનગી અથવા રા-

જ્યકીય દોષ પણ સંગ્રહે તેનું રક્ષણ નહીં થાય. દુનિઆની સમાધાનીનો ભંગ કરવા સાર તેનું વેર લે, એવી સ્થિતિમાં પોતે પોતાને આલ્હી મૂક્યો છે.”

એવી રીતે જાહેરનામું કરી પોત પોતામાં નવું તહનામું કરી ચાર મોટાં રાજ્યમાંથી દરેકે થોડામાં થોડું લાખ લશ્કર નેપોલિયન પદબ્રજ થાય અથવા તેનાથી દોષને ખીવા જેવું ન રહે એવી સ્થિતિમાં આવે ત્યાં સુધી તૈયાર રાખવાનો ઠરાવ કર્યો. તેમાં આપણાથી એટલું લશ્કર મોકલી શકાશે નહીં એવું સમજીને ઈંગ્લેન્ડ સરકારે એવું કબૂલ કર્યું કે જેટલાં માણસો ઝાંછાં આવે તેમાં દરેક ઘોડેસ્વાર બદલ દર વરસે ત્રણસે રૂપીઆ અને દર-પાળાના બદલામાં વરસે બસે રૂપીઆ અમે રોકડા આપીશું. એવો ઠરાવ થયો અને સવળા દેશે લશ્કરની ભારે તૈયારી કરી. તેથી ફરીને રાજ્ય ઉપર આવ્યાને થોડા દિવસ ન થયા એટલામાંજ નેપોલિયને સાંભળ્યું કે, આસ્ટ્રિયાની ૩૦૦૦૦૦ ફોર્સ, રશિઆની ૨૨૫૦૦૦ ફોર્સ, પ્રુશિઆની ૨૩૬૦૦૦, જર્મનીનાં ખીજાં સંસ્થાનોની ૧૬૦૦૦૦, હોલાંડ ૫૦૦૦૦, અને ઈંગ્લાંડની ૫૦૦૦૦ એવી રીતે એકંદરે દશ લાખ, અગીઆર હજાર ફોર્સ આપણી પાયમાલી કરવા સાર તૈયાર થઈ છે. એ અગણિત લશ્કર એકઠું થયાનું સાંભળ્યા પછી નેપોલિયન સરખા દૃઢ મનના માણસે પણ પોતાના સિંહાસનને નિર્ભય ધાર્યું હશે કે ?

તેથી ફરીથી તે રાજ્ય ઉપર આવતાંજ લશ્કર એકઠું કરવા લાગ્યો. તે ક્રાન્સમાં આવ્યો ત્યારે બે લાખ લશ્કર પણ પુરું નહોતું. પરંતુ કાનોનની મદદ વડે ધણો શ્રમ કરીને થોડાજ માસમાં તેણે ચાર લાખ લશ્કર એકઠું કર્યું. તોપણ તેને માલમ હતું કે દુશ્મનને પુરા પડી શકીએ એટલું આપણું લશ્કર નહીં. તેથી તે એકસંખી રાખીને જોડે સલાહ કરવાની ધારણામાં હતો, અને ઈંગ્લાંડના રાજ્ય કારભારીઓ માંહેના કેટલા-એક તો તેના એ કામમાં અનુકૂળ પણ હતા. તેમણે એલ્યા એટમાંથી આવવાનો દોષ ઉરાડી નાખવા સાર પોતાનો યુક્તિગંધ વિચાર બહાર પાડ્યો, એવો કે, તેની સ્ત્રી અને છોકરાને આસ્ટ્રિઆના રાજ્યએ અટકાવી રાખ્યાં, ખીજું ઠરાવ પ્રમાણે લુઇસે પૈસા ન મોકલ્યા તે અને એને પાછો આણવાની ફ્રેન્ચોની બહાર પડતી મરજી, પણ એ કારણો તેના દુશ્મનોને ખરા ન લાગ્યાં, તેના દુશ્મનો કહેતા કે એની સ્ત્રી અને છોકરાને ન મોક-

લવામાં ખીજી રાજ્યોએ આટલાય નથી કર્યો. અને રોકડા પૈસા ન મોકલ્યા તે બદલ વિજેનામાં એકદા થએલા પ્રતિનિધિઓને જળુચું હોત તો તેનો વિચાર થાત અને ત્રીજું કારણ તો છેકજ ખોટું હતું કેમકે ફેટલાક લોકો તેને અનુકુળ હતા તેમ ફેટલાક તેને પ્રતિકુળ પણ હતા.

આણી મેર લુધ નાશી ગયો તોપણ નેપોલિયન રાજ્ય છે એવું લોકો પાસે નાકયુત્ત કરાવવા સારૂ રાજ્ય પક્ષના લોકો ખટખટ કરતા હતા. તેમણે એક એ કેકાણે તો ઝપાઝપી કરી, પણ તેની તરફ લશ્કરની દ્રોતાઈને લીધે કંઈ તેનું ચાલ્યું નહિ. એ રાજ્યપક્ષી લોકોમાં ગિચારા નિર્ભાગ્ય સોળમા લુધ રાજ્યની છોડી હતી તેણે એક વેળાએ એવું વિલક્ષણ શૈય દેખાડ્યું કે, તે જોઈને નેપોલિયન પણ બોલ્યો કે, ‘આ વંશમાં એટલોજ માત્ર મરદ છે’ એ ઝપાઝપીમાં રાધ્યા પછી તે ઈંગ્લાંડમાં નાશી ગઈ અને બાકી રાજ્યપક્ષી લોકો હાર્યા અને નેપોલિયનનો વિજય પતાકો ફરીથી કાન્સના કિલ્લાઓ ઉપર ફડફડવા લાગ્યો.

આસ્ટ્રિયાનો બાદશાહ નેપોલિયનની સ્ત્રી અને છોકરાને મોકલતો ન હતો તેથી તેણે તેમને જખરાઈથી નસાડી આણવાનો ધાટ ઘડ્યો. રાણીની તેહેનમતમાં ફેટલાંએક ફ્રેન્ચ માણસો હતા તેની મદદથી એ મનમુખે પાર પડવાની તૈયારીમાં હતો, પણ એટલામાં એક માણસ કુટ્યો તેણે બધી લકીમત બાદશાહને કહી અને બાદશાહે એ વાત સાંભળતાંજ તમામ ફ્રેન્ચોને ત્યાંથી કહાડી મૂક્યા અને પોતાની છોકરી પાસે નેપોલિયનના લુગડાં લત્તાં અને સામાન સરંજામ હતો તે નાંખી દેવાને ફરમાવ્યું એટલુંજ નહિ, પણ તેની માહારાણીની પડવી કહાડી નાંખી લગ્ન થવાની પેહેલાં જે તેના પિહેરનો કિતાબ* હતો તેજ ચાલુ કર્યો. એ ખચર પારિસ પહોંચતાંજ સઘળા લોકની ખાત્રી થઈ કે, હવે ફરીથી મોટો વિગ્રહ થયા વિના રહેશે નહિ.

વિજેનામાં મજેલા મુખ્તિઆરોની સભામાં તાલેર*એ એવો આગ્રહ કર્યો કે, નેપોલિયને વિના હકે મુરાતને નેપલ્સની ગાદીએ બેસાડ્યો છે, માટે તેને જરૂર હોડી મૂકવો જોઈએ. એ ખચર સાંભળીને મુરાતે પચાસ હજાર લશ્કર લઈને રોમ ઉપર સ્વારી કરી અને આસ્ટ્રિયાના બાદશાહના અમલમાંથી તમને છોડાવીને સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપી આપું છું એવું કહીને

* એનો પિહેરનો કિતાબ આર્મ્સ એન્ડ ફોર્સ હતો.

મરાઠિયન પ્રગ્લને પોતાની બધી વાળવાનો તેનો વિચાર હતો. તથાપિ જો-
તું બોલવામાં કેવો અર્થ છે તે આ વખતે લોકોના જાણવામાં સારી રીતે
આજુ હતું તેથી તેના બોલવાને કોઈએ ગણકાસ્યું નહીં. વળી તે ધારતો
હતો કે આપણે કાઠિયા સાવરથી નેપોલિયન ખુશી થઈને મને મદદ મો-
કસશે પણ તેમ થયું નહિ અને આખરે આસ્ટ્રિયાના લશ્કરે તેનો છેકળ
પરાભવ કરી નાખ્યો. ત્યારે તે ટુલો શેહેરમાં નાશી ગયો ને ત્યાંથી પારિ-
સમાં જવા સાડ તેણે નેપોલિયનના ઘણા કાઠાવાલા કર્યા. તથાપિ આવા
વિશ્વાસઘાતી માણસથી ભોળવાઈને ખીજવાર એનો ભરોંસો કર્યો ન-
હિં ત્યારે ફરીથી કેટલાક માણસોની મદદ લઈ ખીજવાર પોતાનું રાજ્ય મેળ-
વવા સાડ નેપોલિયનમાં ગયો પણ ત્યાં તેના જવા પેહેલાંજ અગાડીનો રાજ્ય
ગાદી ઉપર બેઠો હતો તેણે મુરાતને પકડીને દેહાંત શિક્ષા કરી. એણે મ-
રતી વેળાએ પણ મોટી હિંમત દેખાડી હતી. એવી રીતે મહા શૂરા પણ
વિશ્વક્ષણ પ્રકૃતિના માણસની આખર આવી. એના શૂરાતનનાં તો નેપો-
લિયન પણ ઘણા વખાણ કરતો. એકત્રાર તે સેન્ટ હેલિનામાં એના નિષે
બોલ્યો હતો કે, વાટઝૂના યુદ્ધમાં મુરાત હોત તો દુનિયા આજે જુદીજ
સ્થિતિમાં હોત.

મુરાતે કરેલા કામમાં નેપોલિયનની સલાહ હશે એમ માનીને તેના
દુશ્મનોએ ક્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરી તેથી જો આપણે ઝટ
તેને ટકર આપવા નહિ જઈશું તો દુશ્મનો છેકળ પાસે આવી પહોંચશે
એમ તે ધારતો હતો, પણ રાજ્યનો બંદોબસ્ત જરાજર ન થઈ શકવાને
લીધે એકદમ પારિસ છોડીને તેનાથી જઈ શકાયું નહિ. આ વખતે નેપો-
લિયનને રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરવાના કામમાં ઘણી હરકતો પડવા લાગી.
જૂદા જૂદા પક્ષના લોકોને રાજ કરવાને તેણે ઘણા ઉપાયો કર્યા. તથાપિ
એક પક્ષના લોકોને જે વાત અનુકુળ તે ખીજને પ્રતિકુળ હોવાથી કરેલા
ઉપાયોથી ફાયદો ન થતાં ઉઘટું તુકસાન થતું. પ્રજાસત્તા આહાનારાઓને
સાડ લગાડવા સાડ તેણે પારિસમાં આવતાંજ વર્તમાન પત્રોમાં મરજીમાં
આવે તેવી જાગતો લખવાની સ્વતંત્રતા છે એવાં જાહેરનામાં કર્યા. તે હવે
કહેતો કે, જુલમથી રાજ્ય કરી લોકોને ડરતા રાખવા કરતાં શાંતપણે રા-
જ્ય કરીને પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવી સારી છે. એ મેં દેશ પાર થયો તે વ-
ખત દશ મહિના વિચાર કર્યાથી જાણ્યું છે. હવે તો સારી રીતે રાજ્ય ક-

રીને અગાડીના અંચગુણો જીલાવી નાંખવાનીજ મારી ઇચ્છા છે.

સ્વતંત્રતા મળતાંજ વર્તમાન પત્રો પ્રવર્તાવનારાઓ પોતપોતાની પક્ષની તરફથી મરજીમાં આવે તેવી સખત ખાજતો લખવા લાગ્યા અને નેપોલિયનના કામ ઉપર ઘણી ટીકાઓ થતી લાગી. એ ઉપરથી તેને લાગ્યું કે, આપણે એને સ્વતંત્રતા આપી એ બહુ ખોટું કર્યું. તથાપિ આ કડાકડીના વખતમાં તેમની સ્વતંત્રતા પાછી ખેંચી લઇ શક્યો નહિ. વળી લોકોને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવવા સાર તેણે આક્રિષ્ઠથી પકડી આણેલાં માણસોને ઢોરની પેઠે વેચવાનો ચાલ તે વખતે હતો તે ગુલામી ધંધાને બંધ કરવાનો આરંભ કર્યો. એવી રીતે, વર્તમાન પત્રને સ્વતંત્રતા આપવી, ગુલામી ધંધો બંધ કરવો વગેરે વાતો પ્રજાના પ્રતિનિધિની સભામાં સંમતી સિવાય તેણે કરી તેથી સભાસદોએ ધાર્યું કે, આગળની પેઠેજ અમારી આંખોમાં ધુળ નાંખવાની આ તજવીજ છે. કારણ કાયદા કરવાનો તમામ અધિકાર બાદશાહે પોતાની પાસેજ રાખ્યો છે. વળી લશ્કરી લોકોને એમ લાગતું કે નેપોલિયનને અમે ગાદીએ બેસાડ્યો છે. અમારી મદદ વિના તે અહિં પગ મૂકી શકત નહીં. તેથી ખીજાઓની સમજુતી સાર તે જે વાત કરતો તે જોઇને સિપાઇઓ નારાજ થતા. એવી તેને બંદોબસ્તના કામમાં અડચણો ઘણી આવી અને કાયદા કરનારી મંડળીમાં ઘણી તકરારો થતી પણ કંઈ નિયમ ફરતા નહિ તેથી તેણે જાતેજ રાજ્ય બંદોબસ્તના નિયમો ઘડી કહાડી તે ઉપર લોકોની જેવી તેવી સંમતી મેળવીને પ્રસિદ્ધ કરી પોતે લડાઇમાં જવા સાર તૈયાર થયો.

આ વખતે તેણે જતાં પેહેલાં પારિસની ચોતરફ પેહેલીવાર કરતાં ઘણો સારો બંદોબસ્ત કર્યો અને આશ્ચર્યા વગેરે ખીજા દુશ્મનોની સામા કાબેલ સેનાપતિ સાથે લશ્કર મોકલી, પોતાના શત્રુ માંહેના ઘણા શરો જે ઈંગ્રેજ અને પ્રુશિયન લોકો તેના ઉપર જાતે લશ્કર સહિત જવાનો મનસુબો કર્યો. તેનો વિચાર એવો હતો કે, પેહેલાંની પેઠે દુશ્મનનાં લશ્કરો એક ખીજાની પાસે ન આવી પહોંચે એટલામાં તેમના ઊપર ધસી જઈને તેમનો નાશ કરી નાંખવો. એવા ઇરાદાથી તારીખ અગીઆરમી જૂન સને ૧૮૧૫ ને દિવસે પારિસથી લડાઇપર જવા સાર નીકળ્યો, ત્યારે બોલ્યો કે, હું વેલિંગ્ટનની ખજર લેવા સાર જાઉં છું અને પોતાના લશ્કરની પાસે પહેલ્યાંજ લોકોને આવેશ આણવા સાર તેણે આ પ્રમાણે બાપણ કર્યું:—

“બહાદૂરો, આજને દિવસે આપણે અગાડી મારંગો અને ફિટલાંડમાં જીત મેળવી છે. આપણે અને તે શું અગાડી કરતાં બદલાયા છીએ કે ? તે મૂર્ખ છે, ફાણ વાર જીત મેળવી કુલાઈને તે આંધળા બન્યા છે. પણ ફ્રેન્ચ લોકો ઉપર જીત મેળવી કે તેમને જીતવા એ તેમની શક્તિની બહાર છે. એ બે ફ્રાંસમાં હાખ થશે તો આપણી કુખરો અહિં થશે એમ તે જાણશે. બહાદૂરો, આપણે અગાડી મોટા મોટા ધસારા કર્યા છે ને મોટી મોટી લડાઈઓ મારી છે તથા દુર્નિવાર સંકટો વિદારીને પાર પડ્યા છીએ. ખરે-ખરો ફ્રેન્ચોને મારવા કે મરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે.” એ ભાષણ સાંભળીને લશ્કરના લોકોને ધણો જોરસો આવ્યો. આ વખતે ખુદ નેપોલિયન પાસે સવા લાખ ઉત્તમ લશ્કર હતું તે સાથે લઈને શત્રુ તરફ ચાલ્યો.

પેલીમેર ઈંગ્રિજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન અને પ્રુશિયન સેનાપતિ બ્લુચર એ બંને મહાપરાક્રમી પુરૂષો બેલજિયમમાં નેપોલિયન સાથે ટક્કર આપવાને તૈયારજી હતા. વેલિંગ્ટન પાસે ઈંગ્રિજ લશ્કર થોડું હતું પણ સ્પેન, પોર્ટુગાલ અને જર્મનીનાં કેટલાંએક સંસ્થાનો તેના હાથ તળે હોવાથી પોણા લાખ સિપાઈઓનો સરવાળો તેની પાસે થયો હતો અને બ્લુચર પાસે એક લાખ માણસ હતાં. તે બંને જણાએ એવો મનસુબો કરી રાખ્યો હતો કે, નેપોલિયન જેના ઉપર પેહેલો હુમલો કરે તેને ખીન્નએ મદદ કરવી. એ વખત નેપોલિયને મહા શરા માર્યાં ને ને વેલિંગ્ટન ઉપર મોકલી તેણે જીતે બ્લુચરના ઉપર હુમલો કર્યો. સોળમી તથા સત્તરમી તારીખે ફ્રેન્ચ અને પ્રુશિયનો વચ્ચે બે ત્રણ સંગ્રામો થયા. તેમાં બેના મળીને આસરે પચાસ હજાર માણસો મુવાં. એ બંને વેળાએ ફ્રેન્ચ લોકોની સરસાઈ થઈ એને લીધે પ્રુશિયન સરદાર બ્લુચર શત્રુ સામેથી ધણી ચતુરાઈથી નીકળી ગયો.

બ્લુચરને પાછો હટાવો જોઈ તેના ઉપર ખીન્નું લશ્કર મોકલી નેપોલિયન વેલિંગ્ટનના લશ્કર તરફ વળ્યો. વાટલુંના મેદાનમાં જ સંગ્રામ કરવાનો પ્રસંગ આણવાનું વેલિંગ્ટને પેહેલાંથીજ થોડું રાખ્યું હતું. તેણી મેર નેપોલિયન ચાલ્યો. તે ધારતો હતો કે, બ્લુચરને પાછો હટાવાનું સાંભળીને વેલિંગ્ટન ત્યાંથી ખસી જશે પણ તે તો પોતાની તરફના ૪૯૬૦૮ પાયદળ, ૧૨૪૦૨ સ્વાર, ૫૬૪૫ ગોલંદાજ અને ૧૫૬ તોપો સહિત ત્યાં પડેલો તેણે દીડો. એ વખત નેપોલિયન પાસે પણ ૪૮૯૫૦ પાયદળ, ૧૫૭૬૫ સ્વાર, ૭૭૩૨ ગોલંદાજ અને ૨૪૬ તોપો હતી. નેપોલિયને બ્યારે ઈંગ્રિજ

લશ્કરની છાવણી દીર્ઘ ત્યારે બોલ્યો કે, ‘આખરે ઈંચિએ મારા પંડનમાં આવ્યા’

પ્રાચીન અને અર્ધાચીન ઇતિહાસમાં દેશની કે પ્રાંતની સ્થિતિ બદલનારી જે અનેક લગાઇઓ વર્ણવેલી છે તેમાંની એક આ વાટર્લુની* લગાઇ છે. આ લગાઇમાં નેપોલિયનની હત ધાત તો યુરોપખંડના કેટલાએક દેશની સ્થિતિ હાલ છે તેનાથી કદાચિત બ્લૂદીન દેખત. આ લગાઇમાં નેપોલિયનના સઘળા પ્રયત્નોની આખર આવી. ઘણા અંચકારોએ આ લગાઇનું ઘણા વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. પણ એથી પુસ્તક ઘણુંજ વધી જાય માટે અમે અત્રે તે વર્ણન કરતા નથી. નેપોલિયન વીસ વરસથી ઈંગ્લાંડનો પરાભવ કરવા સારૂ મથન કરતો હતો. પણ આખરે તેજ દેશના લોકોએ તેને હરાવ્યો. આ લગાઇમાં નેપોલિયનને હરાવ્યાને લીધે વેલિંગ્ટન શરાઓનો શિરોમણી ગણાઇને તેની કીર્તિ અમર થઇ, એથી એ પુરુષ આપણામાં થયો તેનું ઈંચિએ મોટું અભિમાન રાખે છે.

તારીખ સત્તરમીનો દિવસ આયમ્યો ને રાત પડી. જાને તરફની તૈયારીઓ થઇ ચૂકી હતી. જાને સરદારોએ પોતપોતાના લશ્કરને ઘણા સારા બંદોબસ્તથી ગોઠવ્યાં હતાં. એવામાં રાત્રે એવો જખરો વરસાદ પડ્યો કે, જાનેની છાવણીઓમાં પાણી પાણીજ થઇ રહ્યું. તંબુ ઘણા હતા તોપણ તેથી ઘણો બચાવ થયો નહીં. સામાન સરંજામ અને સિપાઇના શરીર ઉપરના લૂગડાં છેક લદ્દગ થઇ ગયાં. એ રાતે જાને પક્ષના ઘણા ખરા સિપાઇઓને નરદમ પાણીમાંજ ચારે પહોર કહાડવા પડ્યા. તેથી કેટલાક તો એવા દાંઘરાઇ ગયા કે તેમનાથી તેની જગા ઉપરથી હવાયું પણ નહીં. એવી અવસ્થા થયા છતાં પણ હત મેળવવાની આશાને લીધે જાને તરફના વીરોના હાથ ચળગતા હતા, તેઓ ધારતા હતા કે અજવાળુ ક્યારે થાય અને પ્રતિપક્ષી ઉપર ક્યારે હલ્લો કરીએ; એમ કરતાં સવાર થઇ અને લાગલુંજ યુદ્ધ સરૂ થયું. જાને પક્ષના લોકોએ મહા મહા પરાક્રમ કર્યો. તેમાં એકવાર તો વેલિંગ્ટન ઘોડા ઉપરથી ઉતરીને જાને તરવાર લઇ સિપાઇઓની સાથે ઉભો રહી લડવા લાગ્યો. જાને પક્ષના લોકો ધારતા હતા કે આજની લગાઇ જીતીએ તો આટલાં વર્ષના મહા ઉદ્યોગનું ખર્ચ સાર્યક થશે અને જો આ અવસર જવા દીધો તો આખી દુનિયામાં આપણી અપકીર્તિ થશે,

* આ મેદાન બેલ્જિયમની રાજધાની બ્રુસેલ્સની પાસે વાટર્લુ નામે ગામ છે ત્યાં અગાડી સંપાદ મેદાન છે.

એવું મનમાં આણીને. જાને તરફના વીરો પોતાના માથાં હાથમાં લઇને લડ્યા, તેમાં પહેલાંના ફરાવ પ્રમાણે બુચર આપણી મદદે આવવાનો છે એવી ઇંગ્લેન્ડ સરદારને ખબર હોવાથી ઇંગ્લેન્ડે હિંમત રાખીને લડ્યા. ઘણા લોકો મુવા છતાં પણ તેમણે ફ્રેન્ચોને મચક આપી નહીં એટલામાં બુચર ફ્રેન્ચોની નજર ચુકવીને આવી પહોંચ્યો તેથી ફ્રેન્ચોએ પોતાની પરાક્રાંતી જી તોપણ પ્રશિયનને જોઈ ઇંગ્લેન્ડેને હિંમત આવવાથી તેઓ ફ્રેન્ચો ઉપર ધક્કો માર્યો. આ વખતે બુદ્ધ નેપોલિયન દુશ્મન ઉપર ધક્કો જવાનો હતો પણ એટલામાં વિચાર ફેરવી નાખીને શરા સરદાર નેને પોતાના માંહેથી નીણી કાઢેલા સિપાઈઓ આપીને દુશ્મન ઉપર મોકલ્યો. પણ ઇંગ્લેન્ડે ધક્કો આવતાં જ ફ્રેન્ચોની ઘણાંદાણ ચઢી. તેઓ ત્રાહે ત્રાહે કરતાં જ્યાં રસ્તો દોડે તેણી મેર નાસવા લાગ્યા. એ વખતે નેપોલિયન એક ટેકરી ઉપરથી દુર્ગોળ વડે નિરાંતે જોતો હતો. તેને પોતાનાં માણસોની દુર્દશા દેખતાં જ એકદમ તેનો એહેરો ઉતરી ગયો અને સર્વ નાશ પામ્યું એમ ઓત્રી તે પણ મેદાનમાંથી નાશી ગયો. હજી ફ્રેન્ચોની પીઠ પકડવાની હતી, પણ તેના સિપાઈઓ મહાભારત યુદ્ધ કરીને છોક થાકી જવાથી તેણે તે કામ પ્રશિયનોને સોંપ્યું અને તેમણે તે ઘણી હોંસથી કબૂલ કર્યું. અને ઘણી વાર સુધી તેમનો કેકો પકડીને જે ફ્રેન્ચો હાથ આવ્યા તેની નિર્દયપણે કતલ કરી. એવી રીતનો અનાવ અનવાથી નેપોલિયનના પોણા લાખ લશ્કરમાંથી માત્ર ત્રીસ હજાર માણસ બાકી રહ્યાં તેમને બીજા સરદારને હવાલે કરી પોતે પહેલાંની જે ટોળી પ્રશિયનોની પાછળ લાગી હતી તેની મદદને સાફ જવા નીકળ્યો. પણ તે લશ્કર હાર્યું અને તેનો સરદાર ગ્રોચી કેદ પકડાવાની ખોટી ખબર સાંભળવાથી ઘણીજ ઉતાવળે પ્રવાસ કરતો પારિસ આવી પહોંચ્યો. આ બંધકર યુદ્ધમાં વેલિંગ્ટનનાં વીસ જાવીસ હજાર માણસો મુવાં તેમાં મોટી પદવીના સો અમલદારો મુવા અને પાંચશે જખમી થયા હતા.

પેલી મેર પારિસમાં પહેલાં જે ત્રણ ઠેકાણે ફ્રેન્ચોની જીત થવાની ખબર મળવાથી ઝોગણીસમી તારીખે નેપોલિયનના નામનો જય જયકાર થઈ રહ્યો હતો અને એની ખુશાલીમાં ત્યાંના અધિકારીઓ સો તોપના ઘડાકા કર્યા. અને ફ્રાન્સ દેશનો વૈભવ જેમનો તેમ છે એમ તેની તરફના લોકો બોલવા લાગ્યા તેથી બોર્બોન વંશની તરફના લોકોના એહેરો ઉતરી ગયા. ત. આપિ બીજેજ દહાડે નેપોલિયન પારિસ પહોંચ્યો ત્યારે સઘળી જાજ ફેરવાઈ

જઘને તેના પક્ષના લોકોની ખુશાલીમાં ખત્રલ પડી ને ઓર્ગેન પક્ષના લોકોને જરા દિમ્બત આવી.

ભાગ ૧૭ મો.

લશ્કરી લોકોની પેટેજ ખીજ લોકો પણ મને અનુકુળ છે, એવું નેપોલિયન ધારતો હતો; પણ વાટજુમાં દારીને આવ્યા પછી લાગજુજ તેના નળયામાં આવ્યું કે મારી ધારણા ખોટી છે. હવે ક્યા ઉપાયો કામે લગાડવા તેનો વિચાર કરવામાં હતો એટલામાં તારીખ ૨૧ મીએ પ્રગ્નના પ્રતિનિધિઓની સભા ભરાઇ તેમાં તેની વિરુદ્ધ અનેક દરાવો થયા. અને પારિસ શેહેરનો ખચાવ કેમ કરવો તેના મનચુખા થવા લાગ્યા. એ જ્ઞેધને તેનો ભાઇ લુશિયન અને ખીજ અમત્તદારો, લશ્કરી લોકોને મોકલીને સભાસદોને કહાડી મુકી સભાને વિખેરી નાખવાનું કહેતા હતા. તે વાત નેપોલિયને ગણકારી નહીં. પણ મુખ્તિઆરોની સભામાં નેપોલિયનને પદબ્રુટ કરવા બાબત તકરારો થઇ ને ઘણા મતથી દરાવ થશે એમ જ્ઞેતાંજ તેણે જ્ઞતે નીચે લખ્યા પ્રમાણે જ્ઞહેરનામું મોકલ્યું. “ફ્રેન્ચ લોકો ! દેશની સ્વતંત્રતા રાખવા સારૂ લડાઇ આરંભી, તે વેળાએ સઘળા અધિકારીઓ એકમતથી યત્ન કરશે અને આપણું કામ પાર પડશે એવું મને લાગતું હતું, માટે મેં શત્રુને લેખવ્યા નહીં, પણ હવે સઘળા વાત ઉલટી ગઈ. વાસ્તે ફ્રાન્સ દેશના દુસ્મનોને હું મારું બળીદાન આપું છું. ફક્ત મારે માટે જ દુસ્મનાઈ છે એમ તેઓ કહે છે. તે ખરું કરી દેખાડું છું. રાજ્યકીય સંબંધે હવે મારું જીવતર પુરું થયું. ખીજ નેપોલિયનનું નામ આપીને હું મારા છોકરાને ફ્રાન્સનું રાજ્ય આપું છું. તમારે પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા રાખવી હોય તો સઘળા એકસંપથી વર્તો. તા. ૨૨ મી જુન સને ૧૮૧૫”.

નેપોલિયન.

એ જ્ઞહેરનામું જ્ઞેતાંજ ફ્રાન્સ દેશ નેપોલિયન સરખા મદા વીરનું યુદ્ધ કૌશલ્ય ગુમાવશે એવું મનમાં આવવાથી કાર્નોટની આંખ માંહેથી આંસુની ધારા ચાલવા માંડી. માણસ પેહેલાંથીજ નેપોલિયનની મહત્વાકાંક્ષાની વિરુદ્ધ હતો. પણ ફ્રાન્સ દેશની જમીન ઉપર દુરમનનો પગ ન અડકે એમ તેની ધારણા હતી તેથી તે ધારતો હતો કે, ઓચીનું લશ્કર હજી

સુધી સારી હાલતમાં છે તે અને વાટર્લુમાંથી પાછાં આવ્યાં માણસોને એ-
કઠાં ફરીને મેહેનત કીધી હોય તો કદાચ આવેલી આફત મટે. પણ એટલા-
માં માર્શલ ને ત્યાં આવ્યો અને કહ્યું કે, હવે બોર્મોન વંશના રાજાને પા-
છો બોલાવ્યા વિના બીજાને રસ્તો નથી. તે પાછો આવશે એટલે મને બંડ-
બોર ગણીને જાણીથી મારી નાંખશે. માટે હું અમેરિકા જઈશ. ત્યાં મારું
જે, થવાનું હશે તે થશે. તથાપિ ફ્રાન્સ દેશના ભંડારને ખાતર ફક્ત એકજ
ઉપાય રહ્યો છે તે તમે કરો. શાગ્યાશ છે આ દેશભક્તને !

નેપોલિયન ફ્રાન્સ દેશના કદયાણુ માટે પોતાની મેળે પદચ્યુત થયો
એ જોઈ કેટલાએક આગેવાન માણસો તેનો આભાર માનવા સાર તેની
પાસે ગયા. તેને પોતાની છેલ્લીવેલી મુલાકાત સમજીને બાદશાહી પોષાકમાં
ઘણી શાંત વૃત્તિથી મળ્યો. તે વેળાએ છોકરાને ગાદી આપવાનું કબૂત્ર કરા-
વી લેવાનો યત્ન કર્યો, તથાપિ તે બાળક દ્રાઈએજ ઉતર આપ્યો નહીં.
એવી રીતે તેની બીજી વારની બાદશાહીની આખર થઈ. આ વેળાએ તેણે
માત્ર સો દિવસ બાદશાહી બોમવી હતી. નેપોલિયનના દિકરાને બાદશાહી
આપવાનું ન ક્યોથી તેના કેટલાએક મિત્રો કેહેવા લાગ્યા કે એમ ન થાય
ત્યાં સુધી બાદશાહનું રાજનામું રદ સમજવું જોઈએ. એથી લશ્કરી
લોકોમાં ફરીથી ગડબડ થવાનો રંગ દેખાવા લાગ્યો, તેવારે આગેવાન લો-
કોએ નેપોલિયનને કહ્યું કે ‘હવે મારો તમારો ઉપર કશો અધિકાર નથી’
એમ તમે લશ્કરી માણસોને ખુલી રીતે કહો, એ પ્રમાણે તેને લાચારીથી
કરવું પડ્યું. પછી તરત રાજ્યકારભાર તપાસવા સાર ફ્રેંકે, કાર્નોટ વગેરે
પાંચ આસામીઓની નેમણુંક થઈ અને ફ્રેંકેએ નેપોલિયનને સમજાવ્યું કે
તમે લોકોની નજર આગળ રહેવાથી ફરીને ગરબડ ઉઠવાની ધાસ્તી છે માટે
તમે માલમેસનમાં જઈ રહો. તે સલાહ તેણે માની ત્યારે તેના બદોખરત
સાર કેટલાએક સિપાઈઓ સાથે આપ્યા. તેનો જે અધિકારી હતો તે બો-
ર્મોન વંશનો પક્ષપાતી અને નેપોલિયનનો પહેલાંથીજ વિરોધી હતો. તેને
જોઈને તે સમજ્યો કે, કેદ થવા જેવી આપણી અવસ્થા થઈ.

એ વેળાએ પરાજીત થયેલી ફ્રેન્ચ ફોર્સ એકત્ર થઈને પારિસ બહુ
પાછી આવતી હતી અને બહુચર તથા વેલિંગ્ટન પોતાના લશ્કર સહિત
તેની પૂંઠે લાગેલાન હતા. એ જોઈને રાજ્ય કારભારીઓને એવી બીક લા-
ગી કે જો માલમેસનમાંથી સરકીને ફરીથી નેપોલિયન એ લશ્કરને મળશે

તો મહા પંચાયત પડશે. તેમાં વળી નેપોલિયન બીજા નેપોલિયન આદેશાહ નો સેનાપતિ થઇને લડાઈ ઉપર જવા સાથે પરવાનગી માગવાના કાગળો લખતો હતો અને કાનૌટ એ વિચારને મળતો હતો પણ ફ્રાંકેએ તેમ થવા ન દીધું.

ફ્રાંકેના જેવા વિશ્વાસઘાતી માણસો દુનિયામાં ઘણા થોડા હશે. અગાડીથીજ તે નેપોલિયન અને બોર્બોન વંશના રાજાઓને વિશ્વાસ આપી આપી તે ફસાવતો આવ્યો હતો. અને પક્ષના લોકોને લાગતું કે, આ ગૃહસ્થ સંપૂર્ણ રીતે આપણા પક્ષમાં છે. અને એ પોતે એવું કંયા કરતો કે અને પક્ષને એક બીજાની ખબરો બહાર ન પડે એવા પાકા બંદોબસ્તથી આપતો અને વખત આવે જે પક્ષનો પાસો ચડતો થાય તેની તરફથી ધનામ લેવાને તૈયાર થતો. પેહેલાં જેમ નેપોલિયન અને બોર્બોન વંશ સાથે ગટપટ કરતો તેવી રીતે હવે ફ્રાન્સ ઉપર આવનારા દુસ્મન રાજાઓ સાથે કરવા માંડી. અને નેપોલિયનને દેશમાંથી નસાડી મુકવા સાથે યુક્તિ કરી તે એવી કે, જાણે મોટું દુઃખ થતું હોય તેવી રીતે નેપોલિયનને તેણે કહ્યું કે, હવે તમારે શરીર અને આત્મ અચ્ચાવવાનો એકજ રસ્તો રહ્યો છે, કે તમારે એકદમ અમેરિકામાં નાશી જવું. વળી તે વિચાર પાર પાડવા સાથે તેણે નેપોલિયનના મોગનારાઓને માલમેસન મોકલી પૈસા માગવાનો તગાદો કરાવીને તેને પજવ્યો. અને વેલિંગ્ટનને એમ જણાવ્યું કે, નેપોલિયનને અમેરિકા જવાનો ઠરાવ કર્યો છે. માટે આટલાંટિક મહાસાગરમાં તે વગર તપડ્યણે જઈ શકે એવો બંદોબસ્ત તમે કરી આપો. આ લૂચાને એમ કરવાની બે મતલબ હતી. એક કદાચ વેલિંગ્ટન એ પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરી આપશે તો હું નેપોલિયનનો વહાલો થઈશ કે માફ એણે કામ કર્યું. અને નહીં તો વેલિંગ્ટનને ખબર આપી તેની તરફતું કામ બજાવ્યા જેવું થશે. તેનો વેલિંગ્ટનને જવાબ મોકલ્યો કે નેપોલિયનને જવા દેવાનો મને અધિકાર નથી. એવો ફ્રાંકેને જવાબ મોકલી ઇંગ્રેજ સેનાપતિએ નેપોલિયનનો રસ્તો રોકવા સાથે વહાણો મોકલ્યાં. પછી એ કારસ્તાની પુરૂષે વેલિંગ્ટન તરફથી આવેલા જવાબ નેપોલિયનને જણાવ્યો અને કહ્યું કે, કદાચિત ઇંગ્રેજ સરકાર તમને પકડવાની તજવીજ કરશે. માટે અહીંથી નાશી જવાની ઉતાવળ કરો. તમને લાઈ જવા સાથે રોયલ ફોર્સમાં વહાણ તૈયાર છે. આ તેના ઉપર હેકજ આખરની આશ્વ આવી, શું કરવું તે સુઝે નહીં. લશ્કરી

બોકોનો વિચાર નેપોલિયનને ફરીથી લડવા સારૂ તૈયાર ફરવાનો હતો. તેથી જનું કે ન જનું એવી તેના મન સાથે ઘડભાંગ થતા લાગી. તથાપિ આપણને મહા મેહેનને સાઠ હજાર લશ્કર મળી શકશે. એટલા થોડા લશ્કર વડે ઈંગ્લાંડ, પ્રુશિયા, રોમ, ઇટાલિ, જર્મની, આસ્ટ્રિયા અને રશિયાના એકઠા મજેલા આઠ લાખ દળ સાથે લડવાનું મનમાં આણવું એ મુખ્યધનું કામ છે એવી તેની ખાત્રી થવાથી એક બે વિશ્વાસુ માણસોને સાથે લઈ તારીખ ૨૫ મી જૂન સને ૧૮૧૫ ને દિવસે માક્સમેસનથી નીકળી પડ્યો.

તેનો ખંદેરે પહોંચતાંજ જુલાઈની ત્રીજી તારીખે વહાણ ઉપર ચડવાનો વિચાર હતો તથાપિ આરકસના કમાને જણાવ્યું કે, ઈંગ્રેજ મનવારો તમને અટકાવવા સારૂ તૈયાર છે તેથી એવી જેવડીમાં મારાથી વહાણ હંકારાશે નહીં. એ ઉપરથી ત્યાં એક હોલાંડના વેપારીનું વહાણ હતું તે બાંહે કરીને તે ઉપર વેશ બદલીને છાનામાના જવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તથાપિ તે વહાણ ઉપરના ટોંડે કથું કે, એ વાત ઈંગ્રેજ વહાણના ખલાશીઓના નંબ્યામાં આવ્યા વિના રહેવાની નથી. એથી કંઈ ઊપાય ન રહ્યો ત્યારે કેટલાએક જુવાન ફ્રેન્ચ ખલાશીઓએ વહાણમાં એસાડીને રાતની વખતે તેને લઈ જવાનો વિચાર કર્યો. તથાપિ સઘળા અનુભવી વહાણ ખેડનારાઓએ કથું કે, હજાર રસ્તે પણ ઈંગ્રેજને ન બાણે એવી રીતે વહાણ જઈ શકશે નહીં અને કદાપિ જશે એમ ધારીએ તોપણ એવાં વહાણને આટલાંટિક મહા સાગરમાં મોટું જોખમ છે. એ સાંભળી નિરાશ થઈ નેપોલિયન બોલ્યો, જ્યાં જ્યાં લાકડાનું દીંમચું ત્યાં ત્યાં ઈંગ્રેજ વાવટો ફડફડતોજ છે.

એમ ચાલી રહ્યું છે એટલામાં ખચર આવી પહોંચી કે, જલુચર અને વેલિંગ્ટન પારિસની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમની જોડે કરાર થઈને પારિસમાંથી ફ્રેન્ચ લશ્કર નીકળી જવાનું હતું. હવે અરાડમો લુઈ ગાદી ઉપર બેસશે. ઘણે ઠેકાણે બોર્ષાન વંશનો ઘોળો ઝુટે ફડફડવા લાગ્યો. એવી વેળાએ લશ્કરને મળવા જઈએ તો બોર્ષાન પક્ષના હાથમાં સપડાઈ જવાનો ધાક હતો માટે સઘળા ઊપાયો છોડી દઈ તેણે ઈંગ્રેજ વહાણ બેલરફોના કપ્તાન મેટલાંડ જોડે સલાહ કરવાની વાત કરી. અને બે માણસને મોકલીને મેટલાંડને એમ જણાવ્યું કે, મને વગર અડચણે જવા દેવાને કબૂલ કર્યું છે; એ બાબત તમારા ઉપર લખાઈ આવ્યું છે કે નહીં? તેનો મેટલાંડે જવાબ કહાવ્યો કે, તમને જવા દેવાનો મારા ઉપર હુકમ આવ્યો.

નથી એટલુંજ નહિ પણ કમનસીબે ઉલટા તમને પકડાય તો પકડીને એક-દમ ઈંગ્લાંડ લઇ જવાનો હુકમ આવ્યો છે. ત્યારે નેપોલિયન તરફથી ગ-એલા ગુરુથોએ કહ્યું કે, નેપોલિયન પોતાની મેળે પારિસ છોડીને આવ્યો છે, તેને દોષએ ક્લાડી મૂક્યો. અથવા તે નાશી આવ્યો નથી. એના જ-વાળમાં મેટલાંડ બોલ્યો કે, ગમે તે હો મારે એ વાતની જરૂરની નથી. ને હું તમને દોષ પ્રકારે વચન આપી શકતો નથી. પણ ખાનગી રીતે હું એ-એટલું કહું છું કે, નેપોલિયન ઈંગ્લાંડ આવશે તો તેની સારી રીતે જરૂર-સ્ત થશે. અને તે મારા વહાણ ઉપર આવશે તો તેની સાથે કેદી પ્રમાણે નહીં ચાલુ પણ પસેણો ગણીને વર્તીશ. એથી આખરે નિર્ણય થઇને ઈ-એન લોકોને સ્થાવિન થવાનું ધારી નેપોલિયને ઈંગ્લાંડના રાજાને કાગળ લખ્યો.

“મહારાજ, મારા દેશમાં ઘણા પક્ષ પડવાને લીધે તથા યુરોપમાં માંહેના મોટા મોટા રાજાઓની દુશ્મનાઇને લીધે હું રાજ્ય સંબંધ છોડી થેમિસનોકિલસૂની* પેઠે બ્રિટિશ લોકોમાં આવી રહું છું. મારા દુશ્મનોમાં આપને મોટા પ્રબળ, સ્થિર અને ઉદાર સમજીને બ્રિટિશ લોકોના કાયદાનું રક્ષણ હું તમારી પાસે માગું છું.”

નેપોલિયન.

દેવગતીનો શો ચમત્કાર છે ! જે લોકોને પરાજીત કરવા સારૂ ઘણા વરસ સુધી પ્રયત્ન કરતો હતો, તેનેજ શરણુ જવાનો પ્રસંગ નેપોલિયન સ-રખા દુનિયા જીતવાની ઇચ્છા રાખનારા મહત્વાકાંક્ષી પુરૂષને આવ્યો ! એથી તેના મનને કેટલું મારું લાગ્યું હશે ? ઉપરનો કાગળ મોકલીને તેણે વહાણ ઉપર જા સારૂ હોડીમાં પગ મુક્યો. ત્યારે તેની સાથેના માણસો-ના મન ઘણાંજ દુઃખી થયાં અને ડસક ડસક રડવા લાગ્યાં. વહાણ ઉપર આવ્યા પછી મેટલાંડે તેને સારૂ આદરમાન આપ્યું. તથાપિ તોપોના અ-વાજ ઇત્યાદિ રાજ માન કશું ન આપ્યું. અને વહાણ ઉપર ગયા પછી નેપોલિયને ગંભીરપણે મેટલાંડને કહ્યું કે, “તમારા રાજા અને કાયદાની છાયામાં હું આવ્યો છું.”

* આ પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીસ દેશમાં ઘણા શુરો અને રાજ્યધોરણી પુરૂષ હ-તો. ઈરાની લોકોએ ગ્રીસ દેશ ઉપર સ્વારી કરી ત્યારે આથેન્સવાશીઓ ડરી ગ-યા હતા તે વખતે તેણે પોતાની ચતુરાઈથી સ્વદેશ ઉપર આવેલી આક્રમક રક્ષણ કીધું હતું. પણ પછી બીજા કારભારીઓ જોડે અણબનાવ થવાથી તે દુશ્મનના મુ-લકમાં નાશી ગયો અને તેણે તેને માન આપીને એક મોટું કામ સોંપ્યું હતું.

ખીન્ને માણસ તો આટલું અપમાન થવાથી ઝુરી ઝુરીને ક્ષીણ થઇ
મન પણ નેપોલિયનનું મન વિલક્ષણ દૃઢ હતું. તેની દૃઢતા અમાપ હતી.
ઈંગ્રેજ વહાણ ઉપર ગયા પછી દિવંતથી મન ઠેકાણે રાખી તેમાંના માણ-
સો નેડે મીકું મીકું બોલવા લાગ્યો. અને વહાણ ઉપરની તમામ વસ્તુઓ
તેણે ધ્યાનથી જોઇ અને તે યધાનાં વખાણ ક્યાં તેમાં ઈંગ્રેજ લોડો અને
તેમાં પણ તેની અરમારના ઘણાંજ વખાણ ક્યાં અને ખુદ્દી રીતે એમ
કહી દેખાડ્યું કે, વેલિંગ્ટન યુદ્ધ દૈશલ્યમાં મારા અરાખરીનો છતાં દુરદૃષ્ટિ-
એ તેનામાં વધારે છે. અને વહાણ ઈંગ્લાંડ ભણી હંકારાયું તેવારે નેપોલિ-
યન ઉતરશે એહેરે ફ્રાન્સ દેશ તરફ જોતો હતો. એ તેનું છેલ્લીવારનું જો-
વાનું હતું. જે દેશમાં તેણે પોતાની ખુદ્દિ દૈશલ્યથી, પરાક્રમથી અને મહા-
ત્વાકાંક્ષાથી ઘણાં વરસ સુધી ઘણી સારી માડી વાતો કરી તે દેશ ફરીથી
આથેથી પણ તેની નજરે પડ્યો નહીં.

એ વહાણ ઈંગ્લાંડના કિનારા પાસે આવ્યું ત્યારે મેટલાંડ ઉપર હુ-
કમ આવ્યો કે, તમારા વહાણ ઉપરના ડાઈ પણ આદમીને જમીન ઉપર
આવવા દેશો નહીં. પણ નેપોલિયનને પોતાના દેશના કાંઈ ઉપર આવેલો
સાંભળતાંજ તેને જોવાને આતુર થયેલા હજારો લોકો હોડીમાં બેશીને આ-
વ્યા તેથી તેના વહાણની આગુચાણુ કાઢીએના થયની પેઠે હોડીઓની
બીડ થઇ. એ વખત નેપોલિયન સઘળાની નજરે પડે એવી ઊંચી જગાએ
મેકો હતો. તેને લોકો આનંદ ભેર સન્નમ કરતા અને તે પણ લગાર મો-
હું મલકાવીને સલામ પાછી વાળતો. પછી તારીખ ૩૧મી જુલાઈએ ઈ-
ંગ્રેજ સરકારના બે અમલદારો વહાણ ઉપર આવ્યા ને તેમણે નેપોલિયન
બાબતનો સરકારનો છેલ્લો થએલો ઠરાવ જાહેર કર્યો તેમાં બે કલમો હતી.
૧લી, સેનાપતિ બોનાપાર્ટને ઈંગ્લાંડના કિનારા ઉપર ઉતરવા દેવો નહીં,
તેને સેંટ હેલિનામાં લઇ જવો. ઈંગ્રેજ સરકારના તાગ્યા માંહેલું એજ ઠેકા-
ણું તેને લાયક છે. ત્યાંથી ફરીથી છુટી જવાની ખીક નથી, અને એને પણ
સ્વતંત્રપણે મરજીમાં આવે તેમ ફરવાને બનશે. બીજી સાબરી અને
અપ્રેમંડ વગર ખીજ પસંદ પડે તે ત્રણ કારભારી તેની સાથે લેવા. વળી
પોતાનો વૈદ અને ખીજાં બાર માણસો સાથે લઇ જાય. અરરર, આ તે
શી આદત !! મોઢામાંથી શબ્દ નીકળતાંજ લાખો માણસ ભેગા કરનાર
નેપોલિયન જેવા પુરુષને શત્રુએ મુકરર કરી આપેલાં બાર માણસો સાથે

લમ જવાનો હુકમ પાળવાની વખત આવે ! શે. આ. મોટાઈ મેળવવાના લોભનો પરિણામ ! વાસ્તે, બુખણ કહે છે તે ખરું છે કે, “કરોની તમે કો-ડી લક્ષ પ્રકાર, લખ્યા ભેખ મિથ્યા ન થાય લગાર.” તમારે આ બાબત કંઈ કહેવાનું છે ? એમ પેલા ઈંગ્લેન્ડ અધિકારીએ પૂછ્યું ત્યારે નેપોલિયન શાંત ને ગંભીર સ્વરથી બોલ્યો, “લડાઈમાં પકડેલા બંધીવાનના જેવી મારી વ્યવસ્થા જોઈને ઈંગ્લેન્ડ સરકારને અધિકાર નથી. તમારા એકાદ ગામ-માં જઈ તેવી રીતે હું તમારા વાહાણમાં આવ્યો. તમને કેદ કરવામાં આવશે એવું મને જણાવવામાં આવ્યું હોત તો હું એમાં આવત નહિ. વળી ઈંગ્લેન્ડ સરકારે મને સેનાપતિની પદવી આપી એ ગેરવાજબી છે. મારી પદવીનો હક મને નથી. ત્રણ મહિના પહેલાં લુઇ જેવો ફ્રાન્સનો રાજા હતો, તેવોજ હું પણ એવાનો બાદશાહ હતો. એક રાજાએ બીજા રાજાના મુત્રક ઉપર સ્વારી કરી એટલે તેની પદવી જાય એવું કંઈ નથી. ઈંગ્લેન્ડ સરકાર ઉપર મેં ભરોંસો રાખ્યો તેનો તેણે ધાત ક્યો તો દુનિયામાં તેની અપકીર્તિ થશે. આશ્ચર્ય કે રશિયાનો બાદશાહ મારી આવી દુર્દશા ન કરત. સેંટ હેલેનામાં મને કેદ રાખવાથી ત્યાંની હવાએ હું મરી જઈશ. માટે ત્યાં ન જવાનો મારો નિશ્ચય છે.”

ઈંગ્લેન્ડ સરકાર કહે તે કર્યા વિના તેને બીજો રસ્તો નહોતો, એમ છતાં તેણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કહ્યું, તેથી ઈંગ્લેન્ડ સરકાર તેનું કહેવું નહિ માને તો એ આપઘાત કરશે એવી ગપ ઉડી હતી. કારણ ઉપર કહેલું બાપ-જી સાંભળીને એના વહાણ ઉપરની કેટલીએક ફ્રેન્ચ સ્ત્રી હતી તે રડી પડી હતી. પણ નેપોલિયન આપઘાત કરશે એ વાત તદ્દન ખોટી હતી એમ એક ગ્રંથકાર કહે છે. કારણ “જીવતો નર ભદ્રા પામશે, મુવા પછી કાંઈ નહિ મજે.” આ તેનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. પોતાનો ગયેલો વૈભવ પાછો નથી-જ મળવાનો એ શા ઉપરથી ? એમ તેને આખર સુધી લાગતું હતું. પણ ફ્રાન્સમાં તો અરાડમો લુઇ પાછો ગાદી ઉપર બેઠો અને ઈંગ્લેન્ડને પ્રુશિયાનો પારિસ શહેરમાં પેલા, નેમણે નેપોલિયન અગાડી દેશે. જીતીને આવેલાં ચિત્રા, પુતળાં અને પુસ્તકોનું હરણ ફર્યું વગેરે બાબતોનો સંબંધ હવે નેપોલિયનના ચરિત્રમાં રહ્યો નથી માટે એ વાત અમે કરતા નથી.

નેપોલિયન શરણ આવ્યો છતાં તેને પોતાના દેશમાં આવવા ન દી-

ધો, ને તેની આદશાહી પદવી રદ કરીને સેનાપતિ કહ્યા તૈથી નેપોલિયનના પક્ષના કેટલાએક અંથકારો ઈંગ્લેન્ડ સરકારને ગાયે દોષ મુકે છે. તથાપિ ઈંગ્લેન્ડ સરકારની તરફેણના ઈંગ્લેન્ડ અંથકારો કહે છે કે, નેપોલિયનને ઈંગ્લાન્ડમાં આવવા દીધો હોત તો ફરીથી યુરોપ ખંડમાં ગરબડ મચીને રક્ત-પાત થવાનો સંભવ આવત. કેમકે ઈંગ્લાન્ડ અને ફ્રાન્સ છેકબં પાસે પાસે છે. વળી ઈંગ્લાન્ડનાં વર્તમાનપત્રોને ધણી સ્વતંત્રતા છે, ને ઈંગ્લાન્ડમાં તેની તરફના લોકો પણ ધણા છે, એને લીધે અનેક મસલતો કરીને ફરીથી ગરબડ થઈ રહેત. વળી તેણે કરાર કર્યા છતાં એલ્યામાંથી છુટી આવીને કનરેલા કરાર કોરણે મૂક્યા, તેનો વિશ્વાસ ફરીથી કરવો ઘટતો નથી. તેના બીજા શત્રુની પ્રજાએ તો ને નેપોલિયન જીવતો હાથ આવે તો તેને જાળીથી મારવાનો વિચાર કર્યો હતો, ને આદશાહી પદવી રદ કરવા બાબતેએ એમ કહે છે કે, એમિન્સડા તદનામા વખતે તેને જે પદવી હતી તે ઈંગ્લેન્ડ સરકારે કાયમ રાખી. તે પછી એણે જે વાતો કરી તે ઈંગ્લેન્ડ સરકારને અસહ્યની કબૂલ નહોતી. નેપોલિયનને ઈંગ્લાન્ડમાં આણવા સારૂ તેની તરફના લોકોએ ધણી મહેનત કરી, ને એણે ખતે પણ ઈંગ્લાન્ડના રાજ્યને મળવાની પરવાનગી મેળવવા સારૂ બહુ ખટખટ કરી, પણ રાજ્યના પ્રધાન મંડળે તેમ કરવા દીધું નહીં. પોતાના છટાદાર ભાષણથી બીજા માણસનું મન વસ કરી લેવાની કળા નેપોલિયનમાં સંપૂર્ણપણે વસતી હતી તેથી પ્રધાનોને એવી બીક લાગી કે, આ એ જણા મળશે તો કદાપિ આપણો કરેલો બંદોબસ્ત ધુળ મળે એ બાબત લાડં કીધ નામે ઈંગ્લેન્ડ લશ્કરનો એક મોટો અમલદાર નેપોલિયન અને રાજ્યની મુલાકાત વિષે બોલતાં બોલ્યો હતો કે, “મારા મનની તો ખાત્રી છે કે, ને તેમજ તેને મળવા દીધા હોત તો અરધા કલાકમાં તેની વચ્ચે સારી દોસ્તી બંધાઈ જત.”

મેટલાંડે વિશ્વાસઘાત કર્યો એમ કહીને નેપોલિયનના પક્ષકારોએ તેના ઉપર નિંદાને વરસાદ વરસાવ્યો છે, અને નેપોલિયનનું જ્ઞેષ્ઠ એ તે કરતાં વધારે માન રાખ્યાનું કહીને કેટલાક ઈંગ્લેન્ડે તેને દપકો દે છે. એમ છતાં નેપોલિયન બાબત તે લખે છે કે, “જેણે આપણા દેશને આટલાં દુઃખ દીધાં તેના ઉપર ઈંગ્લેન્ડ અમલદારને દયા આવેલી જ્ઞેષ્ઠ નવાઈ લાગશે તથા પિ બીજાને ખુશ કરવાની શક્તિ તેનામાં એટલી વિવક્ષણ હતી કે, મારા

જેવા મહિના સુધી તેની પાસે રહેવા છતાં અનેક મોહક ગુણુ ધરાવનાર અને મોટા વૈભવે ચડેલા માણસની મેં દીઠી, એવા પ્રકારની ખરાબ સ્થિતિ જોઇને મનમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ માફ ન લાગે એવા માણસ કવચિત્તજ નડશે.”

સામાનની તૈયારી થઇ અને વહાણને હંકારવાનો વખત આવ્યો ત્યારે નેપોલિયનની જોડે ક્યાં ક્યાં માણસો જવાના તે હ્યું. તેમાં બેન્ગાલ અને માન્યોલોનના મના તેની તેનાતના બે મોટા કારભારીઓ પોતાનાં બધરી છોકરાં સુદ્ધાં સાથે જવા નીકળ્યા. અને પોતાના ધણીને છોડીને જેમને જવું પડ્યું તે ધણી દલગીર થયા. સંબળાજ પોક મૂકીને રડવા લાગ્યા. કેટલાકે નેપોલિયનના પગ પકડ્યા તે કેમે ક્યાં છોડે નહીં. સાવહરી તથા આલેમંડ પોતાને સાથે જવાની રજા મળવા સારૂ ઇંગ્લિજ અમલદારની આજીજી કરતા હતા પણ તે વાત કબૂલ થઇ નહીં તેથી તેઓ ખીધા કે.અમને પકડીને લુઇ રામ્પને સોંપી દેવાનો ઇંગ્લિજ સરકારનો વિચાર છે. પણ ઇંગ્લિજ સરકાર તેમ નહીં કરે એવું તેમને વચન મળવાથી તે નિરાંતે બેઠા. ઊપર કહેલા બેન્ગાલ અને માન્યોલોન વગર ખીજે એક કામદાર, એક વૈદ, નવ ચાકર અને ત્રણ દાસી એટલાં માણસોને નેપોલિયન જોડે સેંટ હેલેના જવાનું હ્યું, વળી નેપોલિયને સાથે આણેલી સંપત્તિમાંથી સોના રૂપાનાં વાસણોજ તેની સાથે લઇ જવાની પરવાનગી મળી. પણ રોકડા ચાળીસ હજાર રૂપીઆ હતા તે ઇંગ્લિજ સરકારે જમ ક્યાં અને કશું કે, તમારો ખરચ અમે ચલાવીશું.

પછી તારીખ ૮મી આગષ્ટ સન ૧૮૧૫ને દિવસે નાર્થમ્બલીંડ નાગનામનું વહાણ યુરોપખંડને જીતનારને લઇને સેંટ હેલેના બેટમાં કેદ નાંખવા સારૂ લઇ ચાલ્યું. એ વહાણ ઉપર મુખ્ય અમલદાર સર જનર્લ કાંકર્ન નામે હતો. તેણે નેપોલિયનને પોતાના બરોબરીઓ ગણીને વધારે માન આપ્યું નહીં પણ તેની સાથે સારીરીતે ચાલ્યો હતો. નેપોલિયને પણ પોતાનું મન સાવધ રાખ્યું હતું. એ વહાણ તારીખ ૧૫મી આક્ટોબરે સેંટ હેલેના પહોંચ્યું.

એ બેટ આફ્રિકા ખંડની પશ્ચિમે આટલાંટિક મહાસાગરમાં છે. એમાંની જમીન ખડકાળ છે. વહાણ બંદર પાસે આવવાથી નેપોલિયને તે આખા બેટને દુર્ગ્ગિનથી ધ્યાન દઇને જોયો. વહાણમાં બેઠાને ઘણા દિવસ થયા હતા તેથી તરત તે જમીન ઉપર ઉતરી પડ્યો. ત્યાં તેને જેવા સારૂ ધણા લો-

કો આવવા લાગ્યાથી કેટલાક દહાડા સુધી એક બાજુએ જઈ રહ્યો. પછી સઘળી જગાએ તપાસીને લાંગવુડ નામે ત્યાંના અમલદારને રહેવાની જગા હતી ત્યાં રહેવાનો ઠરાવ થયો. ત્યાંના જંગલો સાધારણ પશુ ધણેજ મોટા હોતો તોપણ નેપોલિયનને અડચણ ન પડે માટે તેમાં ખીજો વધારો કર્યો. એ મકાન તૈયાર થતાં સુધી તે અને તેનાં માણસો પોતપોતાની સજડ પ્રમાણે જુદે જુદે ઠેકાણે રહ્યાં હતાં અને તે તૈયાર થયા પછી પોતાના સામાન અને પુસ્તક વગેરેની સારી ગોઠવણ કરી સાથેનાં બધાં માણસો સહિત તેમાં રહેવા ગયો. લડાઈ અને રાજ્યકારભાર વગેરે કામ સમાપ્ત થવાથી એની બુદ્ધિ સ્થિર ન રહેતાં ગયો લખવા બણી વળશે એવું ધારવામાં આવતું, પરંતુ તેના શરીરની ચપળતા બંધ પડતાંજ તેની બુદ્ધિની તિજ્જતા પણ નષ્ટ થઈ.

નેપોલિયન સેન્ટ હેલિનામાં રહ્યા પછી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે તેને ઘણું પગલવા માંડ્યું છે એવો તેના મિત્રોએ આખા યુરોપખંડમાં ઘોંઘાટ કરી મુક્યો. ત્યાંની હવા સારી નથી, તેને રહેવાને સાફ ધર નથી, જોઈએ તેટલા ચાકરો નથી. રાત્ર દિવસ સખત પહેરો હોવાથી તેને બહાર નીકળવાની છુટ નથી. સારો ખોરાક મળતો નથી એટલુંજ નહિ પણ તે પુરતો મળતો નથી. બધરી છોકરાંનો વિયોગ, ખરચવાને સાફ પૈસા છેક થોડા વગેરે ઘણી બાબતો વિષે ભોકામાં વાતો ચાલી રહી. તથાપિ કંઈ કારણ ન હતાં એ બધું પોતાની બણી યુરોપના ભોકાનાં મન ફરીથી વાળવા સાફ નેપોલિયને કરાવ્યું હશે એમ કેટલાએક અંધકારાતું કહેવું છે. તેઓ કહે છે કે, ત્યાં જે મુશરો હતાં તેમાંથી જે સાફ હતું તેમાં નેપોલિયન રહેતો હતો. તેને જોઈએ એટલી જગા હતી. પુસ્તકો વગેરે તેની પાસે સામાન હતો. ચાકરો પણ જોઈએ તેટલા હતા. ખરચને સાફ દર વરસે એક લાખ વીસહજાર રૂપિયાની નીમણુંક બાંધી હતી. લુગડાં લત્તાં પણ જોત્યાંજ હતાં. તેના ખાવાપીવાનો બદોબસ્ત પણ ઇંગ્લેન્ડ સેનાપતિના જેવો હતો. તે કોઈને પૂછ્યા વિના બે ગાઉ સુધી જઈ શકે, રમ્મ લઇને ચાર માઉ અને પેહેરા સાથે છ ગાઉ જવાની પરવાનગી હતી; અને ઇંગ્લેન્ડ અમલદારને સાથે લઇને તે એટના ગમે તે બાગમાં જવાની છુટ હતી. બધરી છોકરાં ન મોકલવા દેવાનો દોષ ઇંગ્લેન્ડ સરકારને માથે ન હતો. તેને આશ્ચર્યાના બાદશાહે મોકલ્યાં નહીં. સેન્ટ હેલિનાની હવા વધારે ખરાબ નથી ને નેપોલિયન જેવા

માણસને ખીજી જગ્યાએ રાખવાની સવડ નહોતી. વળી ઇંગ્રેજ અધિકારીને ખતાવ્યા વિના યુરોપમાં કોઇ પણ પત્ર લખવાની તેને રજા નહોતી. એ અટકાવને માટે નામાંકિત ઇંગ્રેજ કવિ સર વાલટર સ્કોટ ઇંગ્રેજ સરકારને દોષ દે છે. તેના જવાબમાં પણ કેટલાએક ગ્રંથકાર કહે છે કે, અગાડીના જેવી ગરબડ ન થાય તેને માટેજ એવી ગોઠવણ કરવાની ફરજ પડી હતી. નેપોલિયન આવા વ્યવસ્થામાં છતાં પણ તેના મિત્રોએ તેને ત્યાંથી ન-સાડી મૂકવાનો વતન કર્યો હતો. એ કામને માટેજ એક માણસે ઇંગ્લાંડમાં એક જાતનું નવાઇ જેવું વહાણ તૈયાર કરાવ્યું હતું તે કેટલીકવાર સુધી પાણીમાં ખુટકું રહે એવી ગોઠવણ કરી હતી. એવી ધારણાથી કે રાતની વખતે તેને સેંટ હેલેના આગળ લઇ જવું અને પાણીમાં ડુબાડી રાખવું, અને લાગ આવે ત્યારે નેપોલિયનને લઇને નાશી જવું. તથાપિ તે વહાણની આવી અમત્કારિક રચના જોતાં સરકારે તે બાંધી નાંખાવું.

કેટલેક દિવસે નેપોલિયનને સેંટ હેલેનાના ઇંગ્રેજ અમલદાર સર હડસન લો સાથે કુછો થવા લાગ્યો, તેથી યુરોપ ખંડ માહેના વર્તમાનપત્રોમાં અને રાજ્યકીય સભાઓ વગેરેમાં ઘણીજ ચર્ચા થવા લાગી, અને હડસન લો નેપોલિયનને ધણું દુઃખ દે છે, એમ ઠેકાણે ઠેકાણે લોકો બોલવા લાગ્યા. ઇંગ્લાંડના પ્રસિદ્ધ કવિ લોર્ડ બાયરને નેપોલિયનની રત્નતી ઉપર કેટલીએક કવિતા લખી, તેમાં પણ નેપોલિયનને દુઃખ દીધાનું વર્ણન કર્યું છે. આ બાબત કેટલાએક ગ્રંથકારો કહે છે કે, નેપોલિયનના દોરતોએ અમથીજ સરાગત કરીને આખા યુરોપમાં ફેલાવી મુકી. હડસન લો તેની સાથે રીતસર જોઇએ તેવી રીતે વર્તવિતો હતો, એમ હિંદુસ્તાનમાંથી આવનારા કેટલાએક વાહાણ ઉપરના લોકો ત્યાં જતા હતા તેમણે કહ્યું છે. એમાંના કેટલાએક માણસે નેપોલિયનને મળવા સાર જતા તેની સાથે તે ઘણી મીઠાસથી બોલતો હતો. એવીસ કલાકમાં એકવાર તો કોઇ પણ ઇંગ્રેજ કામદારની નજરે પડ્યો જોઇએ વગેરે કેટલીક વાતો નેપોલિયનને અપમાન ભરેલી લાગતી હતી, તથાપિ તેમાં હડસન લોનો ઉપાય નહોતો, તેને તો સરકારને હુકમ અમલમાં માત્ર આણવાની ફરજ હતી.

સેંટ હેલેનામાં તે હતો ત્યારે રોજ સવારમાં ઉઠતો ને ઉઠીને તરત પગે અથવા ઘોડા ઉપર બેશીને ફરવા જાય, અને જે દિવસે ન જાય ત્યારે કોઇ ખાસે પોતે અગાડી કરેલી વાતોનો ઇતિહાસ બેઠો બેઠો લખાવે. ફરીથી

દશ વાગતે જમ્યા પછી એ ત્રણ કલાક વાંચે અથવા લખવાની કાંડ આજ-
ત કહે. ત્યાર પછી કાંઈને મળવાનું હોય તો મળે; પછી ગાડીમાં કે ઘો-
ડા ઉપર બેસીને સાથેના માણસો જોડે ફરવા જાય ને પાછો આવ્યા પ-
છી પાછો વાતચિત કરવા કે લખાવવા બેસે. તે રાત્રે આઠ વાગે વાળુ ક-
રતો અને હમેશાં સાદું ખાતો. તેનો આહાર મોટો હતો. પણ ગમે તે
ખાધેલું તેને પચતું નહોતું. તે ઘણો દારૂ પીતો નહોતો પણ તપખીર ઘણી
સુંઘતો હતો. રાત્રિ વાળુ કાંધા પછી કેટલીક વાર સુધી કાંઈ કંઈ વાત ક-
રે અથવા વાંચે તે સાંભળે ને પછી સુઈ જાય. આખી ઉંમર ઉદ્યોગમાં જ-
વાથી તેને થોડીજ ઉંઘ જોઈતી હતી અને એ થોડી નિંદ્રામાં પણ ઝગ-
જીને ઉઠવાની તેને ટેવ હતી; એને લીધે જાગે કે તરત વાંચવા માંડવા સારૂ
પુસ્તક લઈને કાંઈ તેની પાસે તૈયાર રહેતું હતું. તે પોતાના શરીરનાં ઘણા
જતન કરતો હતો ને રોજ નહાતો હતો તથા ટયુલરિઝના મેહેલમાં જે પોષાક
હોતો તેજ અહીં પણ પેહેરતો હતો.

વાટફુની લડાઈ પછી એના શરીરની શક્તિ ધીમે ધીમે ઓછી થવા
લાગી. પણ સન ૧૮૧૭ ના વરસથી તેના મોડા ઉપરનું તેજ ઓછું થવા
લાગ્યું. તે જોઈ તેને વધારે છુટ આપવા સારૂ તેની સાથેના માણસો વિ-
નંતી કરવા લાગ્યા. પણ એમાં કંઈ કારસ્થાન હશે એવો વેહેમ લાગીને
ઈંગ્લેન્ડ અમલદારે તે અરજ નાકાબૂલ કરી. સને ૧૮૧૮ ના સપ્ટેમ્બર મહિ-
નામાં તેની પ્રકૃતિ ઘણી બગડી. એ જોઈને તો વૈદને પણ ધાક લાગ્યો.
અને વૈદે નેપોલિયનને કહ્યું કે તમે ખુલ્લી હવામાં હરો ફરો, નહિ તો ઘ-
ણીજ બગડી જશે. કેમકે નેપોલિયનને કેટલાએક દિવસ સુધી બહાર ફરવા
જવાનું બીલકુલ બંધ કર્યું હતું. એથી જ્યારે વૈદે ફરવા જવાનું કહ્યું ત્યારે
તેણે કહ્યું કે પેહેરાના સિપાઈઓ અપમાન કરે છે તે ખમીને મહારાથી
બહાર ફરવા જઈ શકાતું નથી. સારે વૈદે કહ્યું ફરવાનું બંધ કરેથી પરિ-
ણામ મોટા થશે, સારે નેપોલિયન બોલ્યો કે, જે ઈંગ્લેન્ડ સરકારે અને આ
હવામાં મોકલ્યો છે, તેની કીર્તીને મારા મોતથી કાળાશ લાગશે તે લાગવા
દો. જે એકવાર નશીબમાં લખ્યું છે તે થવાનું છે. જ્યારે સારે એક દહા-
ડાતો છેજ. નેપોલિયન પાસે એક ઈંગ્લેન્ડ વૈદ હતો તે લંડન માંહેના નેપો-
લિયનના એક માણસ જોડે પત્ર વ્યવહાર રાખે છે એવો સંશય આવ્યા
ઉપરથી હડસન લોએ તેને પાછો ઈંગ્લાંડ મોકલી દીધો હતો. અને બીજો વૈદ

મંગાવવાનો હતો, તથાપિ નેપોલિયને તેને કહ્યું કે તમે આણેલા વૈદનું હું
 ઝોસડ લઇશ નહિ. પછી તેની બેન પાલાઇને એક ઇટાલીયન વૈદને મોકલ-
 ૐયો. અને નેપોલિયને લખ્યા ઉપરથી તેના બનેલીએ બે પાત્રીઓને પણ
 મોકલ્યા. હવે તેની પ્રકૃતિ ઘણીજ બગડતી ચાલી. કાંઈ કહે છે કે, નેપો-
 લિયન પોતાના મનના દુઃખથી વેહેલો મુવો. કારણ આવી ૬૬ વિનાની
 મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર અને આખા યુરોપખંડને તાબામાં લેનાર માણસને
 દુરમનની કેદમાં રહેવું પડવાથી મનના દુઃખ વડે તેનો અંત આવે એ સે-
 હેજ છે. હવે તો તેણે ફરવાનું છોડ્યાની પેઠે ઝોસડ પણ છોડી દીધું. ને
 પેલો ઇટાલિયન વૈદ ઝોસડ ખાવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો ત્યારે તે બો-
 ૐયો, “વૈદરાજ, ઝોસડથી કશું ફળ નથી. આપણે યંત્રની પેઠે જીવવાનું
 છે. અને યંત્રના જેવીજ આપણી રચના છે અને તેના જેવોજ આપણો
 સ્વભાવ છે. જે જીવન કળા વડે માણસ જીવે છે તેને માટે તમે કાંઈ ઉપાય
 કરશો નહીં, તેને એમને એમ રહેવા દો, અને તેને પોતાને પોતાનો બચાવ કરવા
 દો. આપણાં ઝોસડ કરતાં તે પોતાની મેજેજ સારી રહેશે. આપણું શરીર
 એક ધડીઆળના જેવું છે. તે અમુક વખત ચાસે એવી યોજના કરેલી છે.
 તે ધડીઆળ કરનારથી પણ ઉધાડશે નહીં. માટે તે પોતાની મેજેજ ચા-
 લવાનું હશે ત્યાં સુધી ચાલશે. તેમાં જો તેણે પોતાના ગમે તેવા હથિઆર
 વડે એક વાર બરાબર ક્યું તો તેના કરતાં દશગણ વધારે બગડીને આ-
 ખરે બાંગી જશે.”

શરીરની સાથે તેનું મન પણ ક્ષીણ થતું ચાલ્યું. એટલે છેક ખિમ
 અને હદાસ થયો. તથા તે વારે વારે બેશુદ્ધ સરખો થવા લાગ્યો, અને
 એક વાર તે પોતાની મેજેજ બોલ્યો, “હું પેહેલાં નેપોલિયન હતો, હવે હું
 કંઈ નથી. માઈ અંગબળ, બ્રાહ્મબળ સર્વ નાશ પામ્યું. હવે હું જીવતો છ-
 તાં મુવા જેવો છું.”

નેપોલિયનનું શરીર છેક બગડતું ચાલ્યું, હડસન લોએ એ વાત
 જાણેજ સરકારને જણાવી ત્યારે તે સરકારે કેપ્ આફ ગુડહોપથી નેપોલિયનને
 જોખ્ખે એવો વૈદ મંગાવવાનો હુકમ લખ્યો. તથાપિ તે આવી પહોંચ્યાની
 પેહેલાં એનો અંતઃકાળ પાસે આવ્યો, અને ઝોસડ ખાવાને સાર ફરીથી
 વેઠોએ ધણું કહ્યું. ત્યારે નેપોલિયન બોલ્યો, “આપણી ધડી નીમેલી છે, ન-
 કીબમાં બંધેલું છે તે કરતાં એક કાણે વધારે આવરદા કાઢને મળવાનું નથી.”

સને ૧૮૨૧ના એપ્રિલ માસમાં તેણે પોતાનું મૃત્યુવૈત્ર કહ્યું, તેમાં પોતાની પેટી માંહેથી સખળી વસ્તુ પોતાના છોકરાને આપવાનું લખી રાખ્યું. આ લેખ ધણેજ ચિત્તવેધક કહેવાય છે. તેમાંની એક કસમમાં ડુકુ એક વેલિંગ્ટનના ઉપર જોળી ફેંકનાર કાતિઓ નામના માણસને ધનામ આપવા સારું કંઈ પૈસા જુદા કહાડી મૂક્યા હતા. આવે મોટો દેખ શરૂ પુંરેને શોભતો નથી. એ મૃત્યુપત્ર થયા પછી તેણે એમ કહી રાખ્યું હતું કે, 'મારા મુવા પછી મારું શરીર ચીરીને માંહેના રોગની તપાસ કરી તેનું પરિણામ ફરે તે મારા છોકરાને જણાવવું. કારણ મને ઉપરાછાખરી ઓઢારીઓ આવે છે. એ ઉપરથી લાગે છે કે, મારા પેટનાં સર્વ અવયવો જગડેલાં છે. અને જે રોગથી મારો બાપ મુવો, તેજ રોગ મને લાગ્યો છે. તે રોગનું લક્ષણ પેટના હેડલા ભાગમાં માસગ્રંથી થાય છે તે હશે. માંટપેલિયરના વૈદે મને કહ્યું હતું કે, એ રોગ તમારા કુટુંબમાં વંશ પરંપરા રહેશે. વળી તેણે પોતાના શરીરને કેમ દાટવું તે બાબત પાદ્રીઓને કહી રાખ્યું કે, હું નાસ્તિક નથી અથવા પોતાને જેમ યુક્તિમંદ સારું લાગે એવું કરનારો નથી. મારો પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ છે. હું મારા બાપના ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારો છું. હું રોમનકાયોલિક ધર્મ પાળનાર કુળમાં જન્મ્યો તેજ પ્રમાણે મરીશ, ને તેમાં કહેલા આશ્રયનો સ્વીકાર કરીશ.

નેપોલિયનનો અંતઃકાળ છેક પાસે આવેલા લાગ્યાથી પાસેના માણસોએ વળી વૈદ લાવવાની મેહેનત કરી પણ તેના આગળ એમનું કંઈ ચાલ્યું નહીં. તેનો એટલો ધાક હતો કે, તે અવાચક થયો તોપણ શાસના ધબકારાથી ચાકરો ખીતા હતા. પાદ્રીઓએ પ્રાયશ્ચિતના જેવો કંઈ સંસ્કાર છે તે ક્યો. ત્યાર પછી તે બેશુદ્ધ થયો. સને ૧૮૨૧ના મે મહિનાની ચોથી તારીખે સેન્ટ હેલિનામાં જળશં તોડાન થયું. તેના સપાટામાં ઝાડો મુળ સુદ્ધાં ઉખડી ગયાં; તે તોડાન પાંચમી તારીખે પણ હતું. તે દિવસે સાંજે છ વાગતે પાંચ વરસ દશ મહિના ને વીસ દહાડા કેદ બોગની પોતાની પર વરસની ઉમરે નેપોલિયને પ્રાણ છોડ્યો. એવું કહેવાય છે કે મરણ પૂર્વે તેના મનમાં લડાઈના વિચારો ધોળાતા હતા.

છડી તારીખે વૈદોએ તેનાં માણસોની રૂબરૂ એની લાસને એના ઠરાવ્યા પ્રમાણે ચીરી ત્યારે એવું માલમ પડ્યું કે, પાઠાના જેવાં ચાંદાંઓથી તેનો આખો ડોડો છવાઈ ગયો હતો.

જે દેવ્ય લોકો ઉપર આટલી પ્રીતિ કરતો હતો, તેમાં રીન ન-
દીના કાંઠા ઉપર એની લાસને પુરવાની તેની ઇચ્છા હતી. પણ લુછ રા-
જ તેમ કરવા નહીં દે; એવું સમજીને હડસન લોકોએ જે ઠેકાણે બેસીને ને-
પોલિયન હવા ખાતો હતો અને જો સેંટ હેલ્થિનામાં દાટવો પડે તો અહીં
દાટજો એમ તે કહેતો હતો ત્યાં દાટવાનું હતું.

તારીખ આઠમી મેને દિવસે નેપોલિયનની લાસને લુમિદાહ કરવાનો
સમારંભ થયો. મારેંગોની લડાઇ વખતે તેણે જે ડગલો પેહેર્યો હતો તે
તેની લાસને પેહેરાવ્યો. બેટનાં તમામ માણસો નેપોલિયન બાદશાહની લા-
સ જોવા આવ્યાં, અને લશ્કરી ખાતાના સર્વ માણસો એક પછી એક જ-
મને સન્માનપૂર્વક બાદશાહના હંડા હાથનો સ્પર્શ કરવા લાગ્યા. બેટનો મુ-
ખ્ય અધિકારી અને બીજા સઘળા અમલદારો તેના પ્રેતની પછવાડે ચા-
લ્યા. બંદુકો અને તોપોના ગડગડાટ એક સરખા ધણા વખત સુધી ચા-
લ્યા હતા. અને ઠરાવેલે ઠેકાણે ગયા પછી પાદ્રીઓએ પ્રેત સંસ્કાર કર્યો,
ત્યારે જેનું નામ સાંભળીને યુરોપખંડ ગભરાતો હતો, અને જેનું નામ રહે-
વા સાડ પથરા ઉપરનો મેખ કાતરવાની જરૂર નથી, એવા નેપોલિયન બા-
દશાહના સાડાત્રણ હાથના શરીરને તૈયાર કરેલી લાકડાની પેડીમાં મૂકી-
ને લોકોએ તેના ઉપર મટાડી વાળી દીધી. એક જાતમ ગ્રંથકાર કહે છે કે,
માણસની મહત્વાકાંક્ષા મિથ્યા છે. એવી ખાત્રી કરી આપનારી વાત કદા-
ચિત જીજ્ઞાસુ બની નહીં હોય. આ બનાવ જોઈને દુનિયામાં મનાયલી મો-
ટાઇના મિથ્યાત્વ બાબત કદિ પણ વિચાર ન કરનાર માણસનું મન પણ
બિદાસ થયા વિના રહ્યું નહીં હોય.

એવી રીતે આ મહા પરાક્રમી પુરુષની આખર આત્મી. પુસ્તકની આ-
ખરે જેનું ચરિત્ર લખાયું હોય તેના સ્વભાવ વગેરે બાબતનું સંક્ષેપ વર્ણન
કરવાનો ચાલ છે. તથાપિ ઉપોદ્દાતમાં કલ્પા પ્રમાણે નેપોલિયન વિષે તેમ
થવું કહ્યું છે. માટે આરંભથી બનેલા બનાવોનું મનન કરીને નેપોલિયન
કેવો હતો, તે વાંચનારાઓએ સમજવું જોઈએ. કારણ ગ્રંથ કર્તાઓએ તે-
ના સ્વભાવનું એક બીજાથી છેક વિરુદ્ધ રીતે વર્ણન કરેલું છે. કેટલાકો તેને
દુર્ગુણની ખાણ, ને, રાક્ષસ કહે છે. અને કેટલાક તેને સદ્ગુણનો સમુદ્ર કહે છે.
એ ઉપરથી એમ જણાયું છે કે, તેનામાં ગુણ અને દોષ બંને હતા. ગુણ
હોવાથી તે જગત્પ્રસિદ્ધ થયો અને અવગુણ વડે તેના નાશ થયો. એ બંને

વાતો ખરી છે. પણ એના અવગુણનો વિચાર કરતાં ફ્રાન્સ દેશના ભોકા-
ની સ્થિતિનો વિચાર મનમાં આણ્યો જોઈએ. તે જાતે વારંવાર કહેતો કે,
ભાગ્યોદયથીજ મારો નાશ થયો. ત્રીશ વરસની ઉંમર થયા પહેલાંજ મારે
હાથ મોટી સત્તા આવી, તથા મોટી મોટી વાતો કું કરવા લાગ્યો. એક
વિદ્વાન મંત્રીદાર એમ કહે છે કે, નેપોલિયન સરખા તીખાતીખ બુદ્ધિવાન
અને મહા ધૈર્યવાન માણસને દારિદ્ર અને અપ્રસિદ્ધપણું જઈ એકદમ મોટી
કોર્તે, ધણી સંપત્તિ અને મોટી સત્તા મળ્યા પછી તેના મન ઉપર સ્વા-
ભાવિક અસર થાય, તેનો વિચાર જે નહીં કરે, તેનાથી નેપોલિયનના ઉદય-
કાળ અને પાંચમાલીના વખતના સ્વભાવ જાણત ખરું મત બાંધવાને બન-
શે નહીં. જે વાતથી બીજાં માણસો પ્રકાશી નીકળે છે, તેજ વાતનો પરિ-
ણામ નેપોલિયનના મન ઉપર નાશકારક થયો. આપણામાં કોઈ દેવતાઈ
ગુણ છે, એમ તેને લાગવા માંડ્યું. અને તેથી આપણને કોઈ પણ રીતની
અડચણ નથી એમ સમજવા લાગ્યો; તથા સધળા માણસોએ મારે વંશ
વર્તવું, મારાં વખાણ કરવાં, અને મને માન આપવું, એમ તેને લાગવા માંડ્યું.

નેપોલિયન દુષ્ટ હતો એમ તો કહી શકાતું નથી. તે દશ લાખ કરતાં
વધારે માણસોના નાશનો કારણબૂત થયો ખરો, તથાપિ એવી રીતે જાન
સુધી જે અનેક મહા પુરૂષો થયા, તેમાંના ઘણા ખરાને દુષ્ટ કહેવા પડશે,
કારણ માત્ર મહત્વાકાંક્ષા પુરી કરવા સારૂ પ્રજા થઈ લાખો માણસોનો સંહાર
કરનારા તેમાંથી ઘણા મળશે. કદાચ નેપોલિયન કરતાં તેને હાથે થોડાં મા-
ણસો મુવા હશે, તેથી કંઈ એના કરતાં સારા કહી શકાશે નહીં. એના બે-
વાજ તેને પ્રસંગ આવ્યા હોત, તો એની પેટે નજ કરત, એ શા ઉપરથી
કહીએ ? હાલ પૃથ્વી ઉપર જે રાજાઓ છે તેમના પૂર્વજોએ ન્યાયથીજ રા-
જ્ય મેળવ્યાં હશે કે ? મોટી મોટી લડાઈઓ કરીને હકદાર રાજાઓને હાં-
કી મુકીને પોતે રાજા થઈ બેઠેલા એવાં રાજ્યો આજે પૃથ્વીની પીઠ ઉપર
કેટલાં હશે ? “બળીઆના બે ભાગ”નો દુષ્ટ નિયમ ધર્મરૂપાએ દુનિયામાં-
થી ક્યારે નાશ પામશે ? અદ્યાપિ તો એમ ચાલ્યાજ કરે છે.

ઉપર લખેલું નેપોલિયનનો દોષ ઢાંકવા સારૂ નથી. પણ પશ્ચરાની પેટે
તેને એકસાને ન અધડાવતાં જાજ સુધીમાં જે તેના જેવા થયા છે તેની
માળામાં નેપોલિયનને મેરૂ પ્રમાણે પોરવવાની મતલબથી લખ્યું છે ખરું
જેતાં તો લડાઈનું કૃત્યજ માણસને લગ્નવનાઈ છે. આજ પર્વત અનેક ધ-

મોઝે કાંઠ કાંઠ વાંતોનો માણસને ફાયદો કયો છે. તેમાંની એક વાત યુ-
લામગિરી અથવા માણસ વેચવાનો ચાલ નાશુત કરવાની છે. એને ખ્રિસ્તી
ધર્મની મદદ છે. જે ધર્મને યોગે એ ચાલનો નાશ થયો હતો; તેનાજ અ-
નુયાયીઓમાં મનુષ્ય વિક્રયનું અતિ નિય કર્મ અતિશય વધી ગયું હતું. ત-
થાપિ તેમનામાં ઇશ્વરી પ્રેરણાએ માણસ વેચવાં એ અતિ નિય અને ધર્મ
વિરૂદ્ધ કામ છે, એમ કેટલાકની સમજણ થઇ ત્યારે તેમણે ધણી અડચણો
શોધીને અતિ પસારો પામેલા યુવામી વેપાર રૂપિ વિષ વૃક્ષને થડમૂળથી
કાપી નાખ્યું. એવીજ રીતે આ યુદ્ધ રૂપિ વિષવૃક્ષીને મૂળ માંહેથી ઉખેડી
ઠઠાડવાની કાઢને ઇશ્વરી પ્રેરણા નહીં થાય વાર ? દુસ્મનો આપણા ઉપર
ધર્મી આવે, ત્યારે તેનો નાશ કરવો પડે એ તો સ્પષ્ટ છે. તથાપિ કોઈ પણ
કારણથી મોટાં મોટાં ટોળાં જાને મેર થઇને રક્તપાત કરે, એ માણસની
માણસાઇને કલંક લગાડનાઈ નથી કે ? પડોશીનું ખેતર લઇ લેવા સાથે તેનો
નાશ કરેલો સાંભળીને માણસને કંપારી આવે છે. તથાપિ એક રાજાને
ખીજાએ મુશ્કેલ લેવા સાથે લડાઇ કરી એ સાંભળીને માણસો ખેદ પામતાં
નથી, એ આશ્ચર્યની વાત છે. એટલું ખરું છે કે, ખીજા વાતોમાં સુધારો થઇ
માણસનું અજ્ઞાનપણું નાશ પામતું જાય છે, અને એજ પ્રમાણે લડાઇના
કામમાં પુષ્કળ સુધારો થયો છે. હમણાં અમારા સાંભળ્યામાં આવ્યું છે કે
એક જર્મન વિદ્વાને એવી ગોળીઓ બનાવી છે તેના ધાતથી માત્ર લશ્કર
મુઠ્ઠા ખાઇ પડે, ને થોડી વારે ઉઠીને બેઠું થાય. (કહેવાય છે કે અસહના
વારામાં મોહાશ્ર આણેના ઉપયોગ થતો હતો.) વળી હાલમાં પહેલાં જેટલી
લડાઇઓ થતી નથી, અને થાય છે તે અગાડીના જેવી નાશધારક નથી હોતી.

નેપોલિયનના અવગુણ બધી થોડી વાર નજર ન કરતાં માત્ર તેના
શુણ્યોના વિચાર કરીએ તો તેનાથી દુનિયાને અને વિશેષ યુરોપખંડને
બધા ફાયદા થયા છે. તેણે યુદ્ધ કળામાં પુષ્કળ સુધારો કર્યો છે. એક વિ-
દ્વાન ગ્રંથકાર કહે છે કે, યુદ્ધ વિદ્યાના કામમાં નેપોલિયન પાસેથી શીખેલી
ખાખોટી જે ડહાપણ પ્રાપ્ત થયું, તે વડેજ આખરે તેના લોકોએ નાશ
કર્યો. ક્રેન્ચ સૈનિકો છેક ખગડી ગયા હતા; તેને નેપોલિયને ઠેકાણે આજ્ઞા.
અર્ધશ્લીન શાસ્ત્ર અને કળા કૌશલ્યના સુધારાને તેણે ઉત્તેજન આપ્યું, કા-
ચદમાં સુધારો કર્યો. એ ખાખત તો હજી ક્રેન્ચો નેપોલિયન તરફ પુરુષ જા-
વથી જુવે છે. અને તે વૈભવ ઉપરથી પડ્યો ત્યારે ક્રેન્ચોને માફ ન લાગ્યું

પણ તેના નામનો દેશ કોઈએ ન કર્યો એટલુંજ નહિ પણ ઉશરો તેમણે પુન્ય ગણ્યો એમ માનવાનાં ઘણા કારણો છે. સને ૧૮૪૦ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં મોટા મોટા ફ્રેન્ચોએ ખટપટ કરીને ઈંગ્લેન્ડ સરકારની પરવાનગી લઈ, નેપોલિયનની દાટકી લાસ ખોદી કઢાડી, સ્વદેશમાં આણીને મોટા રાજ્યકીય સમારંભથી શ્વેતુપત્રમાં તેણે લખ્યા પ્રમાણે સીન નદીને કાંઠે દાટી. અને તેનું પુતળું કરીને જાહેર જગ્યામાં મુક્યું. ને અગાડી જતાં તેના ભત્રીજાને સર્વાનુમતે ફ્રાન્સની ગાદી મળી, તેણે ત્રીજા નેપોલિયનને નામે કેટલીક મુદત સાફ રાજ્ય ભોગવ્યું. એ સઘળું નેપોલિયન ઉપર ફ્રેન્ચ લોકોના મનમાં પ્રેમ વગર કેમ બને ?

એના સઘળા દુર્ગુણોમાં મહત્વાકાંક્ષા મુખ્ય હતી. એને લીધેજ તેના સઘળા સદ્ગુણો ઉપર પાણી ફરી વળ્યું. અને તેની બુદ્ધિ તથા ખીજ ગુણોનો લોકોને થયો જોઈએ તેટલો ફાયદો થયો નહીં. અને ખુદ તેનો પણ નાશ થયો. તેની જાતની દુર્દશા તો વાંચનારા જાણી ચૂક્યા. વળી પોતાના કુટુંબની મોટાઇને માટે તેણે આવડી મોટી મશાગત કરી. તે પણ વ્યર્થ ગઈ. તેની પેઢેલા ધણીઆણી જોસેફાઇનની વ્યવસ્થા પાછળ આવી ગઈ છે. ને ખીજ ધણીઆણીથી તેને જે છોકરા થયો તેને તેણે રામના રાજાનું નામ આપ્યું, એ વાત પણ કરી ગયા છીએ. આપણને નહીં તો અપણા છોકરાને ફ્રાન્સની ગાદી મળે, એ નેપોલિયને કરેલી ખટપટ ફેગટ ગઈ. તે એટલામાં ગયો, સારથી તે છોકરો તેની માની જોડે મોસાળ ગયો તે આખર સુધી ત્યાંજ હતો. આશ્ચિયાના બાદશાહે તેના વિદ્યાભ્યાસ વગેરેની સારી તજવીજ કરી હતી. આ છોકરો પણ સારા સ્વભાવનો અને ઉદાર મનનો હતો. તથાપિ વીસમે વર્ષેજ તેને ક્ષય રોગ લાગીને મરી ગયો. અને નેપોલિયનની ખીજ ધણીઆણી (આશ્ચિયાની રાજકન્યા) પોતાની તેજનાતનાજ એક માણસ સાથે પુનર્વિવાહ કરીને સાધારણ માણસની પેઠે એકાંત વાસમાંજ રહેતી હતી. એ જાતે યુરોપખંડના મોટા બાદશાહની દીકરી અને આખા યુરોપખંડને જીતનારા નેપોલિયન જેવા વિજયી પુરુષની પટરાણી, ધણીનો વૈભવ નાશ થવાથી પિંહેર રહેવા લાગ્યા પછી પોતાની મોટાઇને ભુલી જઈ એક હસકા માણસ સાથે પુનર્વિવાહ કર્યો, એ આશ્ચર્યકારક વાતનો વિચાર પુનર્વિવાહના શત્રુઓએ કરવાનો છે. એવી રીતે નેપોલિયનનો તથા જેના ઉપર તેની અસંત્રીતિ હતી, તથા આપણો નહીં તો તેનોતે

ભેભવ રહે, એવી તેની ઇચ્છા હતી, તેનો નાશ થયો. મહત્વાકાંક્ષાથી થએલા પાપનું આના કરતાં ખીચું ફળ શું મળે ? જેની ઇચ્છા હતી, તે મહત્વ તો ગયું તો ગયું, પણ તે મેળવવાને કરેલાં સર્વ કામનું પ્રાયશ્ચિત્ત બોગવતું પડ્યું.

આગજ્ઞાને ઠેસ વાગે તો પાછલો સમાલીને આત્મે એવી રીતે જગતમાં ફાઇ પણ સારી કે નફારી વાત બની તો તે ઉપર ધ્યાન દઇને વિચાર કરવાથી કંઈ પણ નવું જ્ઞાન મળે છે. ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિ અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટની મહત્વાકાંક્ષા એ બંનેથી યુરોપખંડના રાજ્ય અને પ્રધાનોને મોટો ફાયદો થયો. રાજ્ય ગમે તેવડું મોટું હોય તથાપિ પ્રજાના કલ્યાણ તરફ મન ન લગાડતાં સ્વછંદે રાજ્ય વર્તવા લાગ્યાથી કેટલીક અદ્ભુત પ્રજા સાંભળે છે, પણ આખરે કંટાળીને તેનો નાશ કરવાને પ્રવૃત્ત થયા વિના લોકો રહેતા નથી; એ વાત મન ઉપર લઇને યુરોપિયન રાજ્યો પેહેલાં કરતાં હાલમાં પ્રજાના ભક્ષા સારૂ વધારે મન લગાડવા માંડ્યા છે. તથા પ્રજા સંતુષ્ટ હશે તોજ આપણો વૈભવ સ્થિર રહેશે, એવું તેમને લાગવા માંડ્યું છે. તેવીજ રીતે ભોકાને પણ લાગવા માંડ્યું છે કે, દેશ, કાળ, વર્તમાન ઇત્યાદિ તરફ ધ્યાન ન રાખતાં કોઈ પણ વાત ગદલની કે નાશ કરવાનો વખત આવ્યો છે એમ ન જેતાં માત્ર તર્ક શાસ્ત્રે ઉત્તમ ઠરાવેલી વાત કરવાને એકદમ તૈયાર થઇ જવાથી, હાથ માંહેનું છોડી દઇને નાશનારની પુઠે લાગનારની પેઠે નવો ફાયદો ન થતાં જો છે તે પણ જશે. ધર્મી મુદ્દતથી ચાલતી આવેલી રીતમાં કાંઈ ખોટું હોય તો તે સાવકાશ અને યુક્તિથી કહાડી નાખવાને મેહેનન કરવી જોઇએ; નહીં તો તે કાઢી નાખવાને જ સાધનો આપણે યોગ્યું તેજ પ્રતિકુળ થઇ આપણો સમુદાય નાશ કરશે. એ વાત ધર્મોત્તર, રાજ્યાંતર વગેરે બાબતો કરવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ.

ફ્રાન્સ દેશની રાજ્યક્રાંતિ અને નેપોલિયન બોનાપાર્ટની મોટાઇ મેળવવાનો ભોજ આ બંને પ્રલયાગ્નીમાંથી એકની ઝાળ પણ પોતાના ઉપર આવવા દીધી નહીં. એવો આખો યુરોપખંડમાં માત્ર ઇંગ્લાંડ દેશ છે. તે ઝળેનો સ્પર્શ ન થવા દીધાથી ઇંગ્રેજ ભોકાની હિંમત, ગાંભીર્ય, દૃઢ નિશ્ચય, શૌર્ય, રાજનિષ્ઠા અને ઉત્તમ રાજ્યાવસ્થા વગેરે ગુણોની કીર્તિ દુનિઆમાં ફેલાઇને તેમની સત્તા વધતી ચાલી. અને તે ગુણો બધાં સુધી તે

મનામાં રહેશે, ત્યાં સુધી એમજ જલ્લિગત થતી જશે એમાં સંશય નથી. નેપેલિયન મોતાપાર્ટનાં ધણીખરાં મોટાં કામોની હકીગત અમે આ પુસ્તકમાં આપી છે, તે ઉપરથી તે કયા પ્રકારનો માણસ હતો તે જુદું જણાવવાની જરૂર રહી નથી. તથાપિ એના કામો ઉપરથી તે વિલક્ષણ પુરુષ હતો, એ મારા એક મરાઠા મિત્રે એના ચરિત્ર ઉપરથી કહાડેલું તાત્પર્ય આપી, તથા એની મા સિટિશિયાએ પોતાના દીકરાને કેદમાંથી છોડવા બાબત યુરોપના મોટા બાદશાહોને કરેલી અરજની મતલબ આપીને આ વિષય સમાપ્ત કરીએ છીએ.

ભોટાના મન પોતાની તરફ ખેંચી લેવાની વિદ્યા એનામાં સંપૂર્ણ હતી. એ તો એના ઇંગ્રેજ દુસ્મન હાર્ડ ડિય અને તે વખતના પ્રધાનમંડળની પણ ખાત્રી થતી છે. વળી તે મોટો સાહાસિક હતો, અને હાથમાં પકડેલું કામ પુરું કરવું, એ તો ખાતુંજ હતું, તેથી એ પોતાની ઉમરમાં સાઠ લગાઈએ લડ્યો હતો, અને તેમાંની ધણીખરીમાં ફોતેલ પામ્યો હતો. તે ઉપરથી સાખીન થઈ શકે છે કે, દુનિયાના પંકાયત્રા મહા વીરો શિકંદર, હાનિયત્ત અને સીઝર કરતાં યુદ્ધકૌશલ્યમાં એ ચડીઆતો હતો. ધર્મ બંધી એના વિચાર ધણા સારા નહોતા, પણ કોઈ ધર્મને અનુસર્યા વિના દેશનો બચ્ચહાર જરાજર નહીં ચાલે, માટે તેણે ફ્રાન્સનો આગસો ધર્મ પાછો દેશમાં સ્થાપન કર્યો, એ ધર્મને માટે નહીં, પણ પોતાની મલ્લખને માટેજ ફક્તી શકીએ. વળી તે મતલબને સાફ ધણી કુંવારીઓને પડતી મુશ્કેલીને વિધવા જોસેદાઈન સાથે પરણ્યો, અને તેનાથી તેને ધણાં ફળ મળ્યાં છતાં માત્ર સંતાનની મતલબ સાફજ તે ગિથારીને પડતી મુશ્કેલીને આશ્વિનન કન્યા સાથે પરણ્યો હતો. એ ખુદલું કહેતો કે જગતમાં પ્યાર અને દોસ્તી નથી, બચ અને મતલબથી માણસો ચપળ બને છે. તેને ખીજી બંધી વાતો કરતાં શરાપણાની કીર્તિ ધણી વહાલી હતી. તે યુદ્ધ કૌશલ્યમાં એવો પ્રવિણ હતો કે, દુકાં મુદ્દનમાં થોડા લશ્કરથી પોતાના દુસ્મનના મોટા મોટા અનુભવી સરદારના ધણાં લશ્કરને ઉપરાઉપરી હરાવ્યાં, તેથી એક આશ્વિન જલ્લ સરદારે તો એને ન ઓળખવાથી એને મોડેજ કહ્યું હતું કે, "હમણા એક જુવાનીઓ ફ્રેન્ચ સરદાર આવ્યો છે, તેને લગાઈના ધારાનું જ્ઞાન ન હોવાથી ધડીમાં આમ તો ધડીમાં પેલીમેર એમ બુઝે છે; તેથી તેને સમાલવો ધણા કઠણ પડે છે." વળી કહેવાય છે કે તે મુકન માનના-

શો હતો. હમેશાં પોતાની પાસે એક સુકનાવળી રાખતો અને તેમાંથી મ-
જેલા સુકન પ્રમાણે કામ કરતો. જો કે સુકન, મુરત ખોટાં છે તોપણ મ-
જેલા સુકનથી સુકન માનનારો માણસ પાર પડશે જ એવી આશાએ ઉત્તે-
જીત રહીને કામ કરે છે. એ સઘળા ઉપરથી આપણે કહી શકીશું કે, એ
મોટા માણસ હતો. કલકત્તાવાળા પ્રખ્યાત બાપુ કેશવ ચંદ્રસેને એને મોટા
માણસ ગણી ઇશ્વરી અંશ કહ્યો હતો અને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં એનેજ
મળતું કંઈ કશું છે. અ. ૧૦. શ્લો. ૪૧.

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोશસंभवम् ॥ ૪૧ ॥

અર્થ—જે જે પ્રાણી ઐશ્વર્યવાન, શોભાયમાન, અથવા બળ વગેરેથી
મોટા છે તેમાં મારો અંશ છે એમ તમારે જાણવું.

નેપોલિયન કેદ પડ્યો ત્યારથી તેની અને તેના કુટુંબની દુર્દશા થઈ.
એની માતૃશ્રી કેવી ગુણવાન હતી, તે તો આપણે અગાડી કહી ગયા છીએ.
તે ઇટાલીમાં રહેતી હતી, અને એણે નેપોલિયનને માંદો સાંભળીને સન
૧૮૧૫માં એકસલાઆપેલમાં એકઠા થએલા યુરોપના રાજાઓને એક વિ-
નાંતીપત્ર લખ્યો હતો, તે પત્રની મતલબ આ પ્રમાણે હતી. “મહારાજ, હું
નેપોલિયન ખોનાપાર્ટની મા છું. તેને જીવ મારા જીવ કરતાં મને વધારે
વાહાલો લાગે છે. પરમેશ્વર અત્યંત મોટો અને અત્યંત દયાળુ છે, અને
તમે જ્યાં તેના અંશની મૂર્તિઓ છો. દુનિયામાં બધી વાતનો અંત છે. માટે
હું તમને હાથ જોડી, ખોજો પાથરીને માગું છું કે, મારા છોકરાને બંધ-
મુક્ત કરો, ને તેને દુઃખમાંથી છુટો કરો. મહારાજ આપ પરમેશ્વરના પ્ર-
તિનિધિ છો. મારી અનાથની વિનાંતિ કબૂલ કરો, તેથી આપના ઉદારપ-
ણાની કીર્તિ દુનિયામાં નિરંતર ગાજી રહેશે, ને તેથી આપને શોભા મળશે.”

